

PRZEGLĄD
NAUKOWO-METODYCZNY

EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA

ROK XV NUMER 4/2023 (61)

Poznań 2023

Recenzenci działów

prof. zw. dr hab. Michał PŁACHTA – bezpieczeństwo wewnętrzne
prof. zw. dr hab. Jerzy OLSZEWSKI – zarządzanie
dr Danuta BARTKOWIAK – bezpieczeństwo wewnętrzne
prof. dr hab. Maria FIC – bezpieczeństwo wewnętrzne
prof. dr hab. Ewa MISTERSKA – psychologia, bezpieczeństwo zdrowotne
prof. dr hab. Mikos Armin – psychologia
prof. dr hab. Daniel FIC – zarządzanie

Stali recenzenci zewnętrzni

prof. zw. dr hab. Irina SURINA
prof. zw. dr hab. inż. Bogdan SZULC
prof. zw. dr hab. inż. Jarosław WOŁEJSZO
prof. dr hab. Borys KOWALIOW
prof. dr hab. Daria KOZAK
prof. dr hab. Małgorzata SUŚWIŁŁO
prof. dr Romualdas POVILITIS
prof. dr Tamara TKACZ
dr Nadia BRYL
dr Marta CZARNECKA-IWAŃCZUK
doc. dr Alena DOUŠKOVA
dr Zlatica HUL'OVA
dr Juraj MADEJ

Redakcja naukowa

prof. zw. dr hab. Maria KOZIELSKA

Skład komputerowy, korekta wydawnicza

mgr Joanna MISTERSKA

Redakcja oświadcza, że wersją podstawową czasopisma jest wydanie papierowe.

Copyright © 2023 by Edition

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa
All rights reserved

ISSN: 1899-3524

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa
ul. Orzeszkowej 1, 60-778 Poznań
tel. 61 851-05-18
e-mail: wydawnictwo@wsb.net.pl
www.wsb.net.pl

Druk i oprawa
"ESUS" Tomasz Przybylak
ul. Południowa 54, 62-064 Plewiska
tel./fax 61 835-35-36
www.esus.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
BEZPIECZEŃSTWO WEWNĘTRZNE	11
<i>Rola transferu kapitału edukacyjnego w tworzeniu bezpieczeństwa społecznego</i>	
MALISZEWSKI Marcin	13
<i>Rola służb specjalnych w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym</i>	
KOCHANOWICZ Małgorzata	23
<i>Działalność Centralnego Domu Żołnierza w okresie lubelskim i łódzkim (1944-1946)</i>	
PIEKARSKI Stanisław	41
<i>Teatr Dramatyczny 2 Korpusu Polskiego na Bliskim Wschodzie (1943-1944)</i>	
PIEKARSKI Stanisław	63
<i>Regulacje wewnętrzne Świadców Jehowy w praktyce na tle wybranych orzeczeń sądów polskich</i>	
ZAMIRSKI Konrad	85
ZARZĄDZANIE	95
<i>ESG w zarządzaniu współczesną organizacją</i>	
FIC Maria	97
<i>Przesłanki orzekania zakazu wykonywania zawodu lub zajmowania określonego stanowiska</i>	
SADZIŃSKI Michał	113
<i>Zjawisko mobbingu w policji</i>	
PIESTRZYŃSKI Wojciech, PINKOWICKA Magdalena	127
PSYCHOLOGIA	141
<i>Charakterystyka rozwoju psychofizycznego człowieka według Erika Eriksona</i>	
RUCZYŃSKA Karolina	143
<i>Psychologia pozytywna w praktyce</i>	
STACHOWIAK Katarzyna	153
<i>Psychopaci na podstawie Edmunda Kolanowskiego nekrofila z Poznania</i>	
WYSOCKA Nicole, DOLEMBIA Katarzyna	163
<i>Funkcja refleksji twórczej w życiu i teatrze</i>	
STELMACH Robert Ryszard	173
BEZPIECZEŃSTWO ZDROWOTNE	187
<i>Problemy i wyzwania młodych dorosłych zmagających się z cukrzycą typu pierwszego</i>	
Małgorzata FILANOWICZ Małgorzata, MODRZEJEWSKI Mateusz	189
<i>Dietetyka na co dzień</i>	
ROSZAK Paulina	199

CONTENTS

Introduction	7
INTERNAL SECURITY	11
<i>The role of educational capital transfer in creating social security</i>	
MALISZEWSKI Marcin	13
<i>The role of special services in ensuring safety in air transport</i>	
KOCHANOWICZ Małgorzata	23
<i>(1944-1946)</i>	
PIEKARSKI Stanisław	41
<i>Dramatic Theater of the 2nd Polish Corps in the Middle East (1943-1944)</i>	
PIEKARSKI Stanisław	63
<i>Internal regulations of Jehovah's Witnesses in practice against selected decisions of Polish courts</i>	
ZAMIRSKI Konrad	85
MANAGEMENT	95
<i>ESG in the management of a modern organization</i>	
FIC Maria	97
<i>The premises required for the adjudication of a criminal measure in the form of a prohibition to hold a specific post or practise a profession</i>	
SADZIŃSKI Michał	113
<i>The phenomenon of mobbing in the police</i>	
PIESTRZYŃSKI Wojciech, PINKOWICKA Magdalena	127
PSYCHOLOGY	141
<i>Characteristics of psychophysical development according to Erik Erikson</i>	
RUCZYŃSKA Karolina	143
<i>Positive psychology in practice</i>	
STACHOWIAK Katarzyna	153
<i>Psychopathy based on Edmund Kolanowski's necrophil from Poznań</i>	
WYSOCKA Nicole, DOLEMB A Katarzyna	163
<i>The function of creative reflection in life and theatre</i>	
STELMACH Robert Ryszard	173
HEALTH SECURITY	187
<i>Problems and challenges of young adults struggling with type 1 diabetes</i>	
Małgorzata FILANOWICZ Małgorzata, MODRZEJEWSKI Mateusz	189
<i>Everyday dietitian</i>	
ROSZAK Paulina	199

WSTĘP

Z wielką satysfakcją przekazuję Państwu ostatni w tym roku numer Przeglądu Naukowo–Metodycznego Edukacja dla Bezpieczeństwa. Osoby zainteresowane problematyką bezpieczeństwa wewnętrznego, zarządzania, psychologii oraz bezpieczeństwa zdrowotnego z pewnością znajdą wiele interesujących prac naukowych.

Czytelników interesujących się problematyką **Bezpieczeństwa wewnętrznego** kieruję do artykułu, w którym znajdują ważne przemyślenia na temat roli transferu kapitału edukacyjnego w tworzeniu bezpieczeństwa społecznego. Zwrócono uwagę, że gromadzenie indywidualnego kapitału edukacyjnego, edukacja ustawiczna i międzypokoleniowy transfer wiedzy stanowią główne czynniki warunkujące aktywne uczestnictwo we współczesnym rynku pracy, przyczyniające się do tworzenia bezpieczeństwa społecznego. Stwierdzono, że uczenie się przez całe życie, zdobywanie wiedzy, umiejętności, kompetencji społecznych powinno odpowiadać na teraźniejsze i przyszłe wyzwania rynku pracy (M. Maliszewski).

W innej pracy zawarto teoretyczno-prawną i dogmatyczno-prawną analizę roli, którą pełnią służby specjalne w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym. Skierowano uwagę na najważniejszych aktach prawnych regulujących transport lotniczy i zadaniach służb specjalnych. W aspekcie bezpieczeństwa w transporcie lotniczym, przeanalizowano również wartość współpracy władzy lotniczej i innych organów państwa z zakresu lotnictwa ze służbami specjalnymi. Wykorzystano analizę porównawczą w celu zestawienia różnic występujących pomiędzy rodzajami służb specjalnych w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym. W zakończeniu wskazano wnioski i propozycje wyboru najważniejszych funkcji jakie spełniają służby specjalne dla zapewnienia bezpieczeństwa w transporcie lotniczym (M. Kochanowicz).

Autor kolejnej pracy zaprezentował okoliczności powstania Centralnego Domu Żołnierza (CDŻ) i efekty jego działalności w latach 1944-1946. Instytucja powstała w Lublinie, następnie przeniesiona do Łodzi, ostatecznie do Warszawy, gdzie została przekształcona w Dom Wojska Polskiego. Autor podkreślił, że po zakończeniu II wojny światowej CDŻ przejął odradzanie działalności kulturalno-oświatowej nie tylko w Wojsku Polskim, ale także w środowisku cywilnym. Zaznaczył, że również przy jego pomocy organizowano polskie życie teatralne w Lublinie, Krakowie i Łodzi. (S. Piekarski).

Tego samego Autora zainteresowały okoliczności powstania i główne osiągnięcia Teatru Dramatycznego 2 Korpusu Polskiego na Bliskim Wschodzie, powstałego w kwietniu 1943 roku w Iraku. Kierowała nim Jadwiga Domańska. Po występach scenicznych w warunkach „pustynnych” wokół Bagdadu, teatr w ciągu kolejnych miesięcy pracował na terytorium Palestyny i Egiptu. Ogółem formacja przygotowała 3 premiery. Były to sztuki: „Tu jest Polska”, „Damy i huzary” oraz „Dom otwarty”. W ciągu dwóch lat na Bliskim Wschodzie teatr zrealizował 100 spektakli dla około 90 tysięcy osób. W marcu 1944 roku teatr wraz z wojskiem został ewakuowany na terytorium Włoch (S. Piekarski).

W ostatniej pracy tego działu czasopisma Autor wskazał, że Świadkowie Jehowy w Polsce są trzecim co do wielkości związkiem wyznaniowym, którego sytuacja prawna w Polsce nie jest określona ustawą o stosunku państwa do danego związku wyznaniowego. Stąd uznał, że wobec tego związku religijnego stosuje się

przepisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku oraz ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Obecnie obowiązujące regulacje wewnętrzne tej grupy wyznaniowej to wiele złożonych zagadnień w tym związku wyznaniowym, są nim m.in: nauki biblijne, procedury postępowania przyjęte przez Ciało Kierownicze, wytyczne wskazane przez Ciało Kierownicze zawarte w listach, publikacjach i ustnie przekazywanych poleceniach oraz wytyczne Komitetu Oddziału ujęte w ramach kompetencji tego organu. Autor uznał, że regulacje wewnętrzne i ich źródło mogą stanowić dla sądownictwa powszechnego istotny problem interpretacyjny (K. Zamirski).

Uważam, że interesujące naukowo i praktyczne wnioski Czytelnik znajdzie również w kilku opracowaniach ujętych w części **Zarządzanie**. Celem zaprezentowanych rozważań w pierwszej pracy była problematyka mierzenia zrównoważonego rozwoju organizacji. Przedstawiono rozwój koncepcji ESG (Environmental, Social, Governance), wybrane koncepcje tworzenia mierników rozwoju organizacji w warunkach współczesnej gospodarki. Wykorzystano głównie krytyczną analizę i interpretację ustaleń innych badaczy oraz wnioskowanie logiczne. Rozważania dotyczyły uzasadnienia stwierdzenia, że koncepcja raportowania zgodnie z ESG, mimo jej upowszechnienia w praktyce, wymaga dalszego doskonalenia komunikowania organizacji z otoczeniem (M. Fic).

Intencją wypowiedzi Autora następnego artykułu było omówienie przesłanek niezbędnych do orzeczenia środka karnego w postaci zakazu zajmowania określonego stanowiska lub wykonywania zawodu w kodeksach karnym z 1997 r. Autor zilustrował rozbieżności występujące w zakresie interpretacji omawianych przesłanek w orzecznictwie i doktrynie (M. Sadziński).

Czytelnik znajdzie w kwartalniku również interesujące opracowanie, w którym zaprezentowano związek między działaniami o charakterze mobbingowym a sferą stosunku służbowego w Policji. Autorzy zauważyli, że w mediach często opisywane są przypadki mobbingu w Policji. Uznali, że według danych Komendy Głównej Policji mobbing w Policji jest zjawiskiem marginalnym, a działające procedury antymobbingowe są sprawne. W latach 2014-2020 było 175 zgłoszeń o mobbing, z czego 154 przypadki nie zostały potwierdzone. To niewielka liczba jak na ponad 100 tysięczną formację. Natomiast nieformalnie uznaje się, że statystyki te są znacznie zaniżone (W. Piestrzyński, M. Pinkowicka).

Czytelników szukających zagadnień związanych z **Psychologią** zachęcam do lektury artykułu, w którym Autorka dokonała charakterystyki rozwoju psychicznego człowieka, w szczególności analizy koncepcji Erika Eriksona. Założono w niej, że życie człowieka składa się z następujących po sobie okresów, podczas których musi przezwyciężać pojawiające się naturalne kryzysy. Wchodząc w kolejne fazy rozwoju dochodzi do odrzucenia starych i szukania nowych korzeni osobowości (wartości, norm, woli, sumienia) niezbędnych do tworzenia tożsamości. Podkreśliła, że Erikson śledzi rozwój człowieka przez dynamikę rozwoju ego oraz wskazuje istotne w rozwoju znaczenie życia społecznego. Uznała, że koncepcja ta jest propozycją całościowego spojrzenia na rozwój człowieka od poczęcia aż do śmierci (K. Ruczyńska).

W następnym interesującym opracowaniu przedstawiono główne założenia psychologii pozytywnej jako nauki. Sprecyzowano założenia teoretyczne tej nauki i wybranych teorii dotyczących dobrostanu człowieka. Podano również kilka propozycji praktycznych rozwiązań, dotyczących pozytywnych interwencji psychologicznych, czyli działań promujących występowanie pozytywnych emocji,

przekonań i zachowań, w celu zwiększania poczucia szczęścia człowieka. Autorka podkreśliła, że celem ich wprowadzenia do działalności psychologiczno-pedagogicznej jest dążenie do wzrostu dobrostanu dzieci, młodzieży i osób dorosłych (K. Stachowiak).

W kolejnej pracy Autorki przypomniły, że psychopatia i zaliczana do niej nekrofilia, jest chorobą poważną i trudną do wyleczenia. Ma wiele objawów a przyczyny nie są jeszcze dokładnie znane przez specjalistów. Badając przyczyny nekrofilii musimy wziąć pod uwagę czynniki społeczne i biologiczne. W przypadku E. Kolanowskiego, nekrofila z Poznania zauważono wpływ rodziny i dzieciństwa na rozwój choroby. Gdyby wychowywał się w miarę normalnym domu, zapewniającym potrzeby rozwojowe, a pomoc psychologiczną i psychiatryczną zapewniono w dzieciństwie, może nie doszłoby do zabójstw i profanacji zwłok. Autorki wywnioskowały, że obecnie wiele osób odczuwa zaburzenia osobowości, powinny być wcześniej zdiagnozowane i objęte specjalistyczną pomocą (N. Wysocka, K. Dolemba).

Celem wypowiedzi Autora następnego opracowania było rozważenie funkcji refleksji twórczej w życiu i teatrze. Zagadnienie refleksji w twórczości włączono w proces twórczy. Kontekstem rozważań był cel twórczości artystycznej: „tworzenie życia ludzkiego ducha na scenie”. Przedstawiono uproszczony schemat działania wielkiego „Systemu” Stanisławskiego. Wyodrębniono istotne elementy procesu twórczego, kreującego życie duchowe człowieka - aktora i etyczne wyznaczniki twórczości. A zatem podkreślono, że duchowość i etyka ułożone w procesie twórczym, dotrzymujące zasady jedności życia i twórczości decydują o twórczości artystycznej w teatrze (R. R. Stelmach).

Sądzę, że ciekawe analizy i praktyczne wnioski Czytelnik znajdzie również w publikacjach ujętych w części kwartalnika **Bezpieczeństwo zdrowotne**. Autorzy pierwszego z nich przeanalizowali problemy młodych dorosłych zmagających się z cukrzycą typu 1. Jest to choroba przewlekła, dotycząca głównie dzieci i młodych dorosłych. Nieprawidłowo leczona lub późno zdiagnozowana niesie negatywne konsekwencje zdrowotne. Z uwagi na to, że choroba ta dotyczy osób młodych należy podkreślić wartość szybkiej diagnostyki oraz prawidłowe leczenie choroby. W pracy przedstawiono patogenezę cukrzycy typu 1, sposoby leczenia oraz konsekwencje dla organizmu wynikające z ignorowania zaleceń zespołu terapeutycznego (M. Filanowicz, M. Modrzejewski).

W ostatniej pracy zwrócono uwagę na dietetykę jako dziedzinę nauki, zajmującą się zasadami zdrowego żywienia. Jest niezbędna dla każdego człowieka, chcącego zadbać o zdrowie i dobre samopoczucie. Poprawnie zbilansowana dieta zapobiega wielu chorobom, takim jak choroby serca, cukrzyca, otyłość czy choroby układu pokarmowego. Jednym z wielu ważnych elementów zdrowej diety jest zrównoważone spożywanie białka, węglowodanów i tłuszczów. Wskazano uwzględnienie w diecie produktów pełnoziarnistych, owoców i warzyw oraz białka pochodzenia roślinnego i zwierzęcego. Zalecono uwagę na jakość spożywanego tłuszczu, w tym unikanie tłuszczów trans i nasyconych oraz korzystanie z tłuszczów roślinnych, jak olej rzepakowy czy oliwa z oliwek. Dodano również, że elementem diety jest kontrola ilości spożywanych kalorii i dbanie o wagę ciała oraz picie odpowiedniej ilości wody, unikanie napojów słodzonych i alkoholu. Podkreślono też, że regularna aktywność fizyczna pomaga utrzymać ciało w dobrej kondycji (P. Roszak).

Tradycyjnie zachęcam Czytelników do lektury naszego czasopisma mając nadzieję, że będzie ona przyjemnym i inspirującym doświadczeniem. Ponadto, zachęcam również Państwa do przesyłania do naszego Wydawnictwa swoich artykułów.

prof. zw. dr hab. Maria Kozielska
Redaktor Naukowy

BEZPIECZEŃSTWO WEWNĘTRZNE

Marcin MALISZEWSKI

Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich

Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni

ROLA TRANSFERU KAPITAŁU EDUKACYJNEGO W TWORZENIU BEZPIECZEŃSTWA SPOŁECZNEGO

Wprowadzenie

Edukacja dorosłych jako ustawiczna aktywność edukacyjna stanowi jedno z narzędzi powiększania zasobu kapitału ludzkiego i w konsekwencji wydłużania aktywności zawodowej. Według danych GUS w drugim kwartale 2021 roku liczba aktywnych zawodowo w wieku 15-89 lat wynosiła 17203 tys., z tego 16597 tys. stanowili pracujący, natomiast 606 tys. – bezrobotni. Populację biernych zawodowo w analogicznej grupie wieku obliczono na 12651 tys. osób.¹ Niski poziom bezrobocia w Polsce może wprawdzie cieszyć, jednak duża skala bierności zawodowej – osoby bierne zawodowo stanowiły w drugim kwartale 2021 r. 42,4% ogółu ludności w wieku 15-89 lat – daje liczne powody do niepokoju. Sytuację tę może tłumaczyć przede wszystkim starzenie się społeczeństwa. Rośnie średnia długość życia Polaków. Z raportu GUS wynika, że w 2019 roku przeciętne trwanie życia mężczyzn w Polsce wynosiło 74,1 roku, natomiast kobiet 81,8 roku. W porównaniu z 1990 rokiem trwanie życia wydłużyło się odpowiednio o 7,9 oraz o 6,6 roku.² Kobiety mogą przejść na emeryturę w wieku 60 lat, mężczyźni w wieku 65 lat, jednak wydaje się, że osoby, które mają taką możliwość powinny wydłużać okres aktywności zawodowej. Zmniejszanie się i starzenie potencjalnych zasobów pracy stanowi wyzwanie dla polityki społecznej, w tym edukacyjnej. Wzrasta znaczenie aktywizacji osób w różnym wieku, a na szczególną uwagę w tej dziedzinie zasługuje międzypokoleniowy transfer wiedzy. Obecnie w przedsiębiorstwach funkcjonują pracownicy z kilku, nawet czterech, pokoleń. Wiele krajów europejskich skutecznie promuje dobre praktyki w zakresie zarządzania zasobami ludzkimi. Osoby starsze mogą przekazywać swoją rozległą wiedzę oraz doświadczenie zdobyte podczas wielu lat pracy, natomiast osoby młode – nową wiedzę, umiejętności technologiczne i swoją vitalność. Obecnie można zaobserwować, że stereotypowe bariery wieku ulegają zatarciu. Międzypokoleniowy transfer wiedzy jako element organizacyjnego uczenia się może być traktowany jako jedna z metod *lifelong learning*. Uczenie się przez całe życie, zdobywanie wiedzy, umiejętności, kompetencji społecznych powinno odpowiadać na teraźniejsze i przyszłe wyzwania rynku pracy. Warto pamiętać, że skala i dynamika zmian na globalnym rynku pracy wpływa na zapotrzebowanie na nowe umiejętności, a także zmiany w zakresie miejsc pracy i sposobów jej wykonywania.

Nie ulega wątpliwości, że praca spełnia bardzo ważną funkcję w życiu każdego człowieka. Pozwala na zaspokojenie potrzeb życiowych jednostek i rodzin, takich jak m.in. wyżywienie, ubranie, mieszkanie i zdobycie wykształcenia. Jest ona jednak czymś więcej niż tylko instytucją zarobkowania, gdyż zapewnia także uczestnictwo

¹ Źródło: GUS, *Informacja o rynku pracy w drugim kwartale 2021 roku* (w:) https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5475/12/47/1/informacja_o_rynku_pracy_w_drugim_kwartale.pdf (dostęp: 12.05.2023 r.).

² Źródło: GUS, *Trwanie życia w 2019 r.* (w:) https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5470/2/14/1/trwanie_zycia_2020.pdf (dostęp: 12.05.2023 r.).

w życiu społecznym, miejsce w kulturze społecznej, prestiż, kontakty i inne dobra niematerialne. Innymi słowy dla wszystkich tych, którzy utrzymują się z pracy własnych rąk albo umysłów bezpieczeństwo socjalne pozostaje ważnym zagadnieniem. W literaturze przedmiotu bezpieczeństwo socjalne postrzegane jest jako jeden ze składników bezpieczeństwa społecznego. Za drugi składnik bezpieczeństwa społecznego uznaje się bezpieczeństwo psychospołeczne.³

A. Skrabacz podaje, że pod pojęciem bezpieczeństwa socjalnego należy rozumieć realne gwarancje zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych jednostek i rodzin (m. in. wyżywienie, ubranie, mieszkanie, zdobycie wykształcenia), zabezpieczające przed niedostatkiem lub obniżeniem poziomu życia spowodowanego głównie ryzykiem socjalnym (np. utratą możliwości zarobkowania, chorobą, inwalidztwem) oraz innymi zdarzeniami losowymi, wynikającymi z działania sił przyrody lub awarii i katastrof technicznych. W takim zakresie bezpieczeństwo socjalne dotyczy wszystkich osób, ze szczególnym uwzględnieniem ludzi chorych, bezrobotnych, bezdomnych, ubogich i polega na zapewnieniu im dostępu do państwowego systemu zabezpieczenia społecznego.

Drugi składnik bezpieczeństwa społecznego, czyli bezpieczeństwo psychospołeczne, według wspomnianej autorki to stan psychiczny i społeczny jednostek oraz grup społecznych gwarantujący stabilny rozwój, jak również realizację podstawowych celów i zadań życiowych oraz zawodowych w warunkach akceptacji i tolerancji społecznej. Zmiany na współczesnym rynku pracy są wielotorowe i wymagają tak różnorodnej wiedzy, kompetencji oraz umiejętności, że trudno jest wskazać jedną wersję przyszłości w zakresie potrzeb dotyczących rozwoju kapitału ludzkiego. Przemiany zawodowe związane z pracą zdalną, cyfryzacją, automatyzacją stają się powszechne. Należy liczyć się z faktem, że prawie 50% pracowników będzie potrzebowało zmiany umiejętności w ciągu najbliższych pięciu lat.⁴ Warto również zapoznać się z wynikami badań na temat braków kompetencyjnych na rynku pracy. Z raportu Polskiego Forum HR wynika, że w 2021 roku braki kompetencyjne występowały w strukturach 29% dużych przedsiębiorstw.⁵ Zatem, pomimo faktu, iż pracownicy stale kształcą się i zdobywają nowe kompetencje, nadal odnotowuje się niedostatki w tym zakresie, co wpływa na możliwości funkcjonowania i rozwój przedsiębiorstw. Dlatego tak ważny staje się transfer kapitału edukacyjnego, który warunkuje sprawne funkcjonowanie osób na rynku pracy i w ten sposób przyczynia się do tworzenia bezpieczeństwa społecznego. Pozostanie aktywnym uczestnikiem rynku pracy oznacza zdobywanie kompetencji i umiejętności, których pracodawcy poszukują najczęściej. Według autorów wspomnianego raportu chodzi przede wszystkim o umiejętności sprzedażowe i marketingowe, IT/Digital, techniczne i inżynierskie oraz językowe.

Kapitał edukacyjny

Kapitał edukacyjny można rozpatrywać z kilku punktów widzenia. W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na indywidualny kapitał edukacyjny każdego

³ Zob. B. Jagusiak, *Bezpieczeństwo socjalne współczesnego państwa*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015, s. 20-27; A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012, s. 31-78; *Leksykon polityki społecznej*, B. Rysz-Kowalczyk (red.), Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2001, s. 20.

⁴ Zob. World Economic Forum, *The Future of Jobs Report 2020* (w:) https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf (dostęp: 12.05.2023 r.).

⁵ Zob. Polskie Forum HR, Raport. Trendy w zatrudnieniu 2021 (w:) https://www.polskieforumhr.pl/wp-content/uploads/2021/11/raport_Trendy-w-zatrudnieniu_2021.pdf (dostęp: 12.05.2023 r.).

członka społeczeństwa. Jest to kapitał, który wynika z naszej osobistej wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych. Kapitał ten gromadzimy przez całe życie. Transfer kapitału edukacyjnego rozpoczyna się już w rodzinie i jest to początkowo transfer jednokierunkowy, przebiega on od rodziców czy dziadków w kierunku dzieci. Z biegiem lat jednak, a zjawisko to ulega szczególnemu nasileniu w czasach nam współczesnych, transfer kapitału edukacyjnego zaczyna nabierać charakteru zwrotnego, tzn. już w młodym wieku dzieci i młodzież zaczynają przekazywać swoją wiedzę, umiejętności oraz kompetencje społeczne rodzicom i dziadkom, czyli następuje międzypokoleniowa wymiana kapitału w sytuacji rodzinnej. W dalszej kolejności mamy do czynienia z gromadzeniem kapitału edukacyjnego w sposób instytucjonalny. Proces ten rozpoczyna się w przedszkolu, szkole, a następnie jest kontynuowany na uniwersytecie, dlatego można mówić o różnych obliczach tego transferu. Kapitał indywidualny jest gromadzony przez całe życie, dlatego dobrze się dzieje, gdy od najmłodszych lat uczniowie, studenci, a później pracownicy mają świadomość, że jest on ich niezbywalną własnością. Jest to wartość, której nikt im nigdy nie odbierze. W związku z powyższym warto się uczyć w wieku szkolnym i akademickim, jak również będąc dorosłym.

Na kapitał edukacyjny składa się wiedza i umiejętności, które zdobywamy w szkole oraz kompetencje społeczne. Często w języku potocznym mówimy, że szkoła podaje wiedzę, lub że w szkole następuje przekaz wiedzy. Niestety, wiedzy nikomu nie można przekazać, trzeba natomiast zdobyć ją samemu. Kształtowanie umiejętności stanowi znaczące wyzwanie natury ekonomicznej i organizacyjnej, ponieważ wymaga odpowiednich maszyn, urządzeń, laboratoriów oraz warsztatów.

Trzecim, bardzo ważnym elementem kapitału edukacyjnego są kompetencje społeczne. Należy zwrócić uwagę na fakt, że o ile wiedzę oraz umiejętności kształtujemy najczęściej w sposób instytucjonalny (szkolny i akademicki), o tyle troska o kompetencje społeczne często umyka naszej uwadze. Jest to oczywiste zaniedbanie, ponieważ kompetencje społeczne pomagają nam współpracować z innymi ludźmi, być otwartym na drugiego człowieka, rozwiązywać problemy, walczyć ze stresem i depresją. Kapitał społeczny nie jest kształtowany w sposób instytucjonalny, zatem ogromne znaczenie w procesie formowania ma dom rodzinny, w którym rozpoczyna się proces wychowawczy. Efektem udanego procesu wychowawczego jest dobre przygotowanie młodego człowieka do życia rodzinnego i zawodowego.

Zagadnieniem kluczowym z punktu widzenia tematu prowadzonych rozważań jest transfer kapitału edukacyjnego, czyli relacje zachodzące między jednostkami oraz grupami w okresie edukacji formalnej, pozaformalnej i nieformalnej. Jeżeli bowiem dysponujemy wysokim kapitałem indywidualnym (wiedza, umiejętności i kompetencje społeczne), ale nie potrafimy się nim dzielić, albo nie stworzono nam możliwości, aby się nim dzielić, to kapitał ten pozostaje tylko naszą własnością, nie przekazujemy go nikomu. Transfer to przekazywanie, najlepiej dwustronne, od osoby do drugiej osoby oraz od osoby do grupy osób i między grupami społecznymi.

Kardynalną cechą kapitału indywidualnego jest to, że można go spożytkować w grupie. Większość z nas pracuje w różnych zespołach, dlatego przystępując do danej grupy, wnosimy do niej swój kapitał indywidualny. Warto wtedy zadać sobie następujące pytania: Czy atmosfera w grupie pozwala na to, abyśmy sami, w sposób swobodny, mogli dzielić się swoim kapitałem (wiedzą, umiejętnościami, kompetencjami społecznymi) i jednocześnie czerpać kapitał społeczny od pozostałych członków grupy? Czy jesteśmy zespołem czy jedynie zbiorem

indywidualistów? Zaistnienie transferu kapitału w grupie i jakość tego transferu zależy przede wszystkim od szefa grupy, jak również od uczestników grupy, a w szczególności od tego w jakim stopniu są oni otwarci na innych.⁶

Grupowy kapitał edukacyjny może być z jednej strony rozpatrywany jako suma indywidualnych kapitałów poszczególnych pracowników, wcześniej uczniów czy studentów, z drugiej strony zaś jako suma kapitałów indywidualnych wzmocniona relacjami między członkami grupy. Mam na myśli zjawisko synergii, która sprawia, że każdy członek daje zespołowi, to co w nim najlepszego, a wszyscy wzajemnie się wspierają i wykorzystują swój potencjał. Synergia i wynikająca z niej spójność grupy przysparzają wielu korzyści: (1) w spójnych grupach jest bardziej ożywiona komunikacja wewnętrzna; (2) osoby są nastawione wobec siebie bardziej przyjaźnie i wykazują większą gotowość do współpracy; (3) spójne grupy mogą lepiej kontrolować swoich członków i wpływać na ich działanie oraz (4) członkowie spójnych grup deklarują wyższy poziom satysfakcji związanej z udziałem w grupie.⁷ Oczywiście, spójność grupy niesie ze sobą ryzyko w literaturze przedmiotu zwane myśleniem grupowym. Polega ono na odrzucaniu wszystkich opinii sprzecznych z myśleniem większości członków grupy.

Czasami występują sytuacje w których członkowie grupy niechętnie dzielą się swoim kapitałem indywidualnym. Takie zjawisko, często określane mianem rywalizacji między pracownikami, zazwyczaj nie przynosi dobrych efektów biorąc pod uwagę całość pracy zespołu. Kapitał grupowy może mieć charakter korporacyjny, można zatem mówić o kapitale ekonomistów, lekarzy, nauczycieli, prawników. Niekiedy warto zastanowić się czy przedstawiciele tych zawodów dzielą się z resztą społeczeństwa swoim kapitałem edukacyjnym oraz czy społeczeństwo jest gotowe przyjąć wiedzę, umiejętności i kompetencje, którymi dysponują eksperci.

Międzypokoleniowy transfer kapitału

Pokolenie jest to grupa ludzi będących mniej więcej w tym samym wieku, ukształtowanych przez podobne lub te same przeżycia i doświadczenia. Dotychczas pojęcie pokolenia związane było z pewną cezurą czasową – pokolenia zmieniały się co 20-30 lat. Wraz z rozwojem techniki i technologii oraz przyspieszeniem życia społecznego okres ten obecnie ulega skróceniu. W XXI wieku pokolenia zmieniają się co kilkanaście lat. W literaturze przedmiotu wyróżnia się następujące pokolenia: (1) pokolenie Silent (Mature, czyli Tradycjonalisci) urodzone w latach 1922-1944 – obecnie to już nieliczna grupa osób na rynku pracy, występująca głównie w roli ekspertów, mentorów; jest to jednocześnie grupa silnie obecna w życiu społecznym; (2) pokolenie Baby Boomers (BB) urodzone w latach 1945-1964 – obecnie blisko połowa członków tej generacji jest już na emeryturze; (3) pokolenie X urodzone w latach 1965-1979 – obecnie aktywne zawodowo, (4) pokolenie Y urodzone w latach 1980-1994 – obecnie aktywne zawodowo oraz powoli wkraczające na rynek pracy (5) pokolenie Z, urodzone po 1995 roku.⁸ Najmłodsze pokolenie, które wprowadzie nie wkroczyło jeszcze na rynek pracy, ale funkcjonuje już w sytuacjach

⁶ Warto zwrócić uwagę na fakt, że nie każda grupa jest zespołem. Aby grupa stała się zespołem, muszą być spełnione liczne warunki. Cztery podstawowe dotyczą składu zespołu i jego skutecznej pracy. Są to: mała liczba osób, uzupełniające się umiejętności osób, zobowiązanie do wspólnego działania i osiągania wspólnych celów oraz zaangażowanie we wspólne wykonywanie pracy. Zob. więcej na ten temat: C. K. Oyster, *Grupy*, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań 2002.

⁷ C. K. Oyster, *op. cit.*, s. 178-206.

⁸ E. Mazur-Wierzbicka, *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową w organizacjach* (w:) I. Warwas (red.) *Oblicza zarządzania różnorodnością w Polsce*, Wydawnictwo Nieoczywiste, Łódź 2019, s. 117-122.

rodzinnych i towarzyskich stanowią osoby urodzone po roku 2010, określane często mianem pokolenia Smart, albo pokolenia S. Obserwacja życia codziennego podpowiada, że umiejętności informatycznych od przedstawicieli pokolenia S z powodzeniem mogą się uczyć pokolenia X, Y i Z. Wydaje się, że nie było dotąd w historii edukacji takiego okresu, w którym małe dzieci byłyby ekspertami w jakiejś dziedzinie i uczyły osoby dorosłe.

Należy również zwrócić uwagę na rozwój kapitału edukacyjnego w tzw. świecie nieformalnym. W formie zinstytucjonalizowanej (szkoły, studia wyższe) uczymy się przez około 18 lat, począwszy od 7 do 25 roku życia. Następnie rozpoczynamy pracę zawodową, w której spędzamy czasem 40, a niekiedy i 50 lat. Zatem transfer kapitału edukacyjnego w świecie nieformalnym, gdzie nie ma już szkół i uczelni jest kluczowy dla naszego rozwoju osobistego oraz, co nie mniej istotne, dla rozwoju ekonomicznego kraju. Od tego w jakim stopniu transfer wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych jest skuteczny, zależy efektywność przedsiębiorstw, a w rezultacie całej polskiej gospodarki. Ważną chwilą jest wprowadzanie nowych pracowników do organizacji, zapoznawanie ich z jej cechami charakterystycznymi, wyjaśnianie na czym polega kultura pracy w przedsiębiorstwie oraz szkolenie z zakresu technologii wytwarzania produktów czy usług. Aby umożliwić szybszą aklimatyzację, firmy często przypisują nowozatrudnionym pracownikom wsparcie mentora, którym jest pracownik z dłuższym stażem pracy i bogatymi doświadczeniami zawodowymi. Mentor, zwany buddy, udziela „nowej” osobie cennych porad i wskazówek, poświęcając swój czas na pomoc przy wdrożeniu jej do pracy w nowym miejscu. Dzięki takim działaniom starsi pracownicy czują się potrzebni i docenieni, a młodszy zyskują szanse na dynamiczny rozwój karier zawodowych. Zyskuje także firma, która w ten sposób tworzy lepsze warunki pracy i rozwoju dla pracowników z korzyścią dla poziomu ich zaangażowania i wydajności organizacji. Podnosi się również poziom bezpieczeństwa społecznego, ponieważ liczba osób, rodzin i grup społecznych, które mają zapewniony odpowiedni standard życia ulega zwiększeniu.

Wiedzę, umiejętności i kompetencje społeczne możemy rozpatrywać w kategoriach jawnych i ukrytych. Jawna wiedza jest zawarta w podręcznikach, encyklopediach i różnego rodzaju normach. Natomiast wiedza ukryta to wiedza, którą mamy w swoich umysłach, która wynika z naszego doświadczenia, nie jest ona wiedzą skodyfikowaną, czyli nie jest to wiedza nigdzie zapisana. Stanowi ona ogromny potencjał edukacyjny, który często w naszym kraju pozostaje nie rozpoznany. Dzielenie się wiedzą ukrytą zatem to nic innego jak dzielenie się własnym doświadczeniem zawodowym, jak również doświadczeniem życiowym. Takie przekazywanie sobie wiedzy ukrytej na co dzień, w sytuacjach rodzinnych, traktujemy jako rzecz zupełnie normalną. Niestety, w przedsiębiorstwach często brakuje mechanizmu, który pozwalałby honorować ludzi, którzy mają wielkie doświadczenie i wykorzystywać ich wiedzę, umiejętności oraz kompetencje społeczne dla pomnażania kapitałów edukacyjnego i gospodarczego.

Ustawiczna edukacja

Obserwacja współczesnego świata, analiza wymagań jakie stawia przed nami rzeczywistość prowadzi do wniosku, że w XXI wieku koniecznością staje się nie tylko ustawiczne kształcenie, ciągłe uczenie się nowych rzeczy, ale czasami również oduczanie rzeczy, które były bardzo potrzebne i sensowne jeszcze dekadę temu, ale dzisiaj są już nieadekwatne i nieużyteczne. Wśród wielu definicji kształcenia

ustawicznego autorowi niniejszego artykułu najbliższa jest ta, która szczególnie nacisk kładzie na proces rozwoju w kierunku pogłębiania wiedzy, umiejętności, kwalifikacji, zarówno ze względów osobistych, społecznych jak i zawodowych. Warto zwrócić również uwagę na definicję sformułowaną przez UNESCO, której autorzy podkreślają dodatkowo wszechstronny rozwój osobowości, kształtowania określonych uzdolnień, zainteresowań i ogólnej sprawności umysłowej. Koncepcja edukacji ustawicznej, rozumianej jako proces dokonywania planowych zmian w całej osobowości człowieka, jest organicznym składnikiem całego systemu oświaty, który obok tradycyjnej „drabiny szkolnej”, obejmuje również instytucje realizujące różne formy upowszechniania i modernizacji wiedzy, podnoszenia kwalifikacji oraz doskonalenia profesjonalnego w dorosłym życiu człowieka.

Niezwykle istotne jest rozróżnienie trzech wymiarów edukacji ustawicznej dokonane przez Roberta J. Kidda.⁹ Wspomniany badacz wspomina o następujących perspektywach: (1) kształcenie w pionie – obejmuje wszystkie szczeble szkolne od przedszkola, przez szkołę do studiów wyższych i podyplomowych; (2) kształcenie w poziomie – polega na poznawaniu różnych dziedzin życia, nauki i kultury, odbywa się ono niezależnie od studiów pionowych, często w ramach pozaszkolnych instytucji oświatowych; (3) kształcenie w głąb – jest ukierunkowane na rozwój postawy związanej z gotowością do autotelicznego procesu rozwoju osobistego, do głębokiej motywacji kształcenia, a także prowadzenia stylu życia zgodnego z ideą ustawicznego kształcenia i kulturalnym wykorzystaniem czasu wolnego.

Kształcenie w pionie powinno zapewnić drożność i dostępność, gwarantującą młodzieży i dorosłym spełnianie się w tym wymiarze, niezależnie od wieku, zawodu, miejsca zamieszkania i innych czynników utrudniających edukację. Kształcenie w poziomie służy likwidacji sztucznych barier między różnymi dziedzinami życia i kultury dzięki indywidualnej aktywności ludzi i działalności instytucji oświatowych. Natomiast kształcenie w głąb jest ściśle związane z jakością edukacji i wyraża się w bogactwie motywacji kształcenia, w umiejętnościach samokształceniowych, zainteresowaniach intelektualnych, w stylu życia.

Wspieranie rozwoju osób dorosłych wymaga interdyscyplinarnej perspektywy, która łączy zarówno postrzeganie człowieka jako jednostki oraz jako członka społeczeństwa. Zwolennicy podejścia egzystencjalnego w edukacji kładą nacisk na autotranscendencję i samorealizację człowieka, natomiast funkcjoniści akcentują podstawowe potrzeby psychofizyczne i psychospołeczne człowieka. Na podstawie powyższego rozróżnienia można wyodrębnić różne rodzaje potrzeb, które motywują ludzi do rozwoju. W procesie rozwoju bowiem z jednej strony reagujemy na zmieniające się warunki świata zewnętrznego, z drugiej strony zaś pojawiają się w nas impulsy do tworzenia, do generowania takiej wersji rzeczywistości, w której chcielibyśmy istnieć. Jest to klasyczny dylemat antropologii filozoficznej: W jakim stopniu rozwój człowieka jest determinowany warunkami zewnętrznymi a jakiej mierze wewnętrznym imperatywem wzrostu? Kluczowe pytania o motywatory, które skłaniają ludzi do wzrostu dotyczą zasadniczo czterech następujących kwestii: (1) potrzeb (Co chcę zaspokoić, zabezpieczyć, zapewnić? Jakie relacje społeczne pragnę nawiązać?); (2) wartości (Co jest dla mnie najważniejsze?); (3) sukcesu, czyli miary osiągnięć (Co konkretnie chcę zdobyć, uzyskać, stworzyć? Skąd będę wiedział, że mi się udało?) oraz (4) spełnienia (Kim się przez to staję?). Jednostkę,

⁹ Zob. J. Półturzycki, *Edukacja ustawiczna w ujęciu Roberta Kidda, Jacques'a Delorsa i polskiej strategii z 2003 roku* (w:) S. M. Kwiatkowski (red.), *Edukacja ustawiczna. Wymiar teoretyczny i praktyczny*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa-Radom 2008.

która osiągnęła realizację pełni potencjału charakteryzują następujące wskaźniki: (1) autonomia (kontakt z własną tożsamością i uczuciami); (2) inwestowanie w życie (samorealizacja i nastawienie na przyszłość); (3) sprawne rozwiązywanie problemów (trafne postrzeganie rzeczywistości, odporność na stres, panowanie nad otoczeniem) i (4) zdolność do miłości, pracy i zabawy.¹⁰

Każdy dorosły człowiek przechodzi przez różne fazy w trakcie zbierania doświadczeń i rozwoju swoich kompetencji oraz swojej osobowości. We współczesnej koncepcji Scotta Barry'ego Kaufmana, mówiącej o transcendencji, podkreśla się podział potrzeb rozwojowych na dwie, odrębne części. Pierwsza z nich, fundamentalna, nazywana przez badacza „bezpieczeństwo” (*security*) obejmuje następujące trzy potrzeby: osobistego bezpieczeństwa (*safety*), tworzenia więzi, relacji z innymi osobami (*connection*) i szacunku do samego siebie, poczucia własnej wartości (*self-esteem*). Wszystkie trzy potrzeby wymienione powyżej traktowane są przez autora jako tzw. potrzeby bazalne, podstawowe, związane z naszym ogólnym bezpieczeństwem i poruszaniem się w materialnym świecie. Scott Barry Kaufman podkreśla także tzw. potrzeby wzrostu, rozwoju do których zalicza potrzeby eksploracji, miłości i posiadania wyższego sensu, ważnego celu w życiu.¹¹

Uwagi końcowe

Niewątpliwie przynależność pokoleniowa determinuje wybory i losy edukacyjne większości osób. Jednak na przykładzie modnego ostatnio hasła „kompetencji cyfrowych”, można wykazać, że przynależność do danego pokolenia niekoniecznie dokładnie nas charakteryzuje. Dużo się ostatnio mówi, że przedstawiciele młodych pokoleń mają kompetencje cyfrowe, natomiast członkowie starszych generacji są tych kompetencji pozbawieni. Wydaje się jednak, że jest to spojrzenie bardzo powierzchowne. Kompetencje cyfrowe obejmują bowiem nie tylko umiejętności informatyczno-techniczne, ale również umiejętności selekcji i wyboru informacji. Żyjemy w świecie, w którym problemem nie jest niedostatek informacji, ale ich nadmiar. Istotne są również kompetencje funkcjonalne, czyli umiejętność wykorzystania wiedzy, którą zdobywamy za pomocą technologii cyfrowych. Zatem kompetencje cyfrowe to nie tylko biegłość w poruszaniu się po klawiaturze oraz umiejętność obsługi programów i aplikacji. Przynależność pokoleniowa ma wpływ na nasz stosunek do edukacji, ale nie są to zależności tak proste, jak się nam zazwyczaj wydaje.

Różnice między osobami reprezentującymi różne grupy wiekowe i różne pokolenia widoczne są w wielu sferach dotyczących etapów życia, kariery zawodowej czy doświadczenia. Istotne kontrasty daje się również zauważyć w systemie wartości. Znaczenie pracy jako wartości w międzypokoleniowym transferze wiedzy jest ogromne. Osoby dorosłe powinny zachęcać młode pokolenia do wchodzenia na rynek pracy i przejmowania odpowiedzialności za swoje życie. Ważnym zagadnieniem jest również motywacja do pracy. Autor niniejszego artykułu uważa, że człowiek, który dobrze wybrał swój zawód czy rodzaj wykonywanego zajęcia, z istoty rzeczy posiada motywację do pracy, natomiast rolą organizacji, w której pracuje jest tej motywacji nie niszczyć. Systemy motywacyjne powinny uwzględniać fakt, że potrzeby pracowników zmieniają się na różnych etapach życia.

¹⁰ M. Jahoda, *Current concepts of positive mental health*, Basic Books, New York, 1958.

¹¹ S. B. Kaufman, *Transcend. The new science of self-actualization*, TarcherPerigee, New York, 2021.

Dlatego ścieżki motywacji należy dostosowywać do etapów rozwoju kariery zawodowej pracownika i do jego sytuacji życiowej.

Międzypokoleniowe uczenie się jest jednym z bardziej skutecznych sposobów na zwiększanie retencji wiedzy wewnątrz organizacji. Jest to proces z jednej strony złożony i interdyscyplinarny, a z drugiej strony można go określić jako proces kształcenia ustawicznego i innowacji wynikających z ciągłych zmian. Zróżnicowane style uczenia się ludzi w różnym wieku są powszechnie znane. Różnorodność wiekowa w zespołach przyczynia się do dzielenia się wiedzą, do różnicowania kanałów jej poszukiwania, jak również do wykorzystywania zdobytych danych w różnych sytuacjach zawodowych. Międzypokoleniowy transfer wiedzy polega na przyjmowaniu i dawaniu, czyli odbywa się w obu kierunkach. Programy mentoringowe odgrywają znaczącą rolę we wspieraniu wymiany wiedzy i umiejętności pomiędzy pracownikami w różnym wieku. W literaturze przedmiotu oraz w wypowiedziach praktyków spośród metod międzypokoleniowego transferu wiedzy mentoring postrzegany jest jako jeden z najskuteczniejszych instrumentów w tym obszarze. W wielu nowoczesnych organizacjach tworzone są starannie przemyślane programy mentoringowe. Są one szczególnie istotne z punktu widzenia adaptacji zawodowej młodych pracowników, co nie oznacza, że nie może on być stałą formą współpracy funkcjonującą w organizacji. Mentorzy dzielą się z jednej strony wiedzą wyniesioną z systemu edukacji i szkoleń, a z drugiej strony wiedzą ukrytą, wynikającą z doświadczenia, którą przekazują swoim partnerom w życiu zawodowym.

Zagadnienia omawiane w niniejszym artykule odnoszą się do socjalnego obszaru bezpieczeństwa społecznego, czyli tego, który dotyczy pojedynczych ludzi i ekonomicznych aspektów ich życia. Gromadzenie indywidualnego kapitału edukacyjnego, edukacja ustawiczna i międzypokoleniowy transfer wiedzy to czynniki warunkujące aktywne uczestnictwo we współczesnym rynku pracy. Wpływają one na poziom identyfikacji jednostki ze społeczeństwem, poczynając od pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, a kończąc na marginalizacji i wykluczeniu. Pozostawanie poza rynkiem pracy wiąże się często z nieuczestniczeniem w życiu publicznym, z poczuciem niesprawiedliwości społecznej oraz obniżeniem poczucia własnej wartości, tak indywidualnej, jak i grupowej.¹² Bywa ono również źródłem licznych zagrożeń (bezrobocie, ubóstwo i bieda, bezdomność) oraz patologii społecznych (alkoholizm, narkomania, prostytutka, samobójstwa, zachowania dezorganizujące rodzinę, przestępczość).

Streszczenie

W artykule przedstawiono rozważania na temat roli transferu kapitału edukacyjnego w tworzeniu bezpieczeństwa społecznego. Zwrócono uwagę, że gromadzenie indywidualnego kapitału edukacyjnego, edukacja ustawiczna i międzypokoleniowy transfer wiedzy to główne czynniki warunkujące aktywne uczestnictwo we współczesnym rynku pracy i przyczyniające się w ten sposób do tworzenia bezpieczeństwa społecznego. Stwierdzono, że uczenie się przez całe życie, zdobywanie wiedzy, umiejętności, kompetencji społecznych powinno odpowiadać na teraźniejsze i przyszłe wyzwania rynku pracy.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo społeczne, kapitał edukacyjny, międzypokoleniowy transfer wiedzy, edukacja ustawiczna

¹² Zob. E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Warszawa 2011, s. 113-120.

THE ROLE OF EDUCATIONAL CAPITAL TRANSFER IN CREATING SOCIAL SECURITY

Summary

The article presents deliberations on the role of educational capital transfer in creating social security. Particular attention is drawn to individual educational capital accumulation, continuous education and intergenerational transfer of knowledge as main factors conditioning active participation in contemporary labour market and contributing in this way to creating social security. It has been stated that lifelong learning as well as the acquisition of knowledge, skills and social competences should meet the needs of present and future labour market challenges.

Key words: social security, educational capital, intergenerational transfer of knowledge, continuous education

Bibliografia

- GUS, *Informacja o rynku pracy w drugim kwartale 2021 roku* (w:) https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5475/12/47/1/informacja_o_ryнку_pracy_w_drugim_kwartale.pdf (dostęp: 12.05.2023 r.).
- GUS, *Trwanie życia w 2019 r.* (w:) https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5470/2/14/1/trwanie_zycia_2020.pdf (dostęp: 12.05.2023 r.).
- Jagusiak B., *Bezpieczeństwo socjalne współczesnego państwa*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.
- Jahoda M., *Current concepts of positive mental health*, Basic Books, New York, 1958.
- Kaufman B. S., *Transcend. The new science of self-actualization*, Tarcher Perigee, New York, 2021.
- Mazur-Wierzbicka E., *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową w organizacjach* (w:) Warwas I. (red.) *Oblicza zarządzania różnorodnością w Polsce*, Wydawnictwo Nieoczywiste, Łódź 2019.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Warszawa 2011.
- Oyster K.C., *Grupy*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- Polskie Forum HR, Raport. Trendy w zatrudnieniu 2021 (w:) https://www.polskieforumhr.pl/wp-content/uploads/2021/11/raport_Trendy-w-zatrudnieniu_2021.pdf (dostęp: 12.05.2023 r.).
- Półturzycki J., *Edukacja ustawiczna w ujęciu Roberta Kidda, Jacques'a Delorsa i polskiej strategii z 2003 roku* (w:) Kwiatkowski (red.) M. S., *Edukacja ustawiczna. Wymiar teoretyczny i praktyczny*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa-Radom 2008.
- Rysz-Kowalczyk B. (red.) *Leksykon polityki społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2001.
- Skrabacz A., *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012.
- World Economic Forum, *The Future of Jobs Report 2020* (w:) https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf (dostęp: 12.05.2023 r.).

ROLA SŁUŻB SPECJALNYCH W ZAPEWNIENIU BEZPIECZEŃSTWA W TRANSPORCIE LOTNICZYM

Wprowadzenie

Rzeczypospolita Polska w obecnym stanie prawnym posiada pięć rodzajów służb specjalnych, są to: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego (dalej również jako: „ABW”), Agencja Wywiadu (dalej również jako: „AW”), Centralne Biuro Antykorupcyjne (dalej również jako: „CBA”), Służba Kontrwywiadu Wojskowego (dalej również jako: „SKW”), Służba Wywiadu Wojskowego (dalej również jako: „SWW”). Ich zakres kompetencyjny został określony przez prawo i każda z powyższych służb działa na podstawie odpowiedniej ustawy. Wszystkie powyższe służby łączy wspólny cel, którym jest zapewnienie bezpieczeństwa państwa, i tak:

1. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego – jest służbą właściwą w sprawach ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i porządku konstytucyjnego państwa;¹
2. Agencja Wywiadu – jest służbą właściwą w sprawach ochrony bezpieczeństwa zewnętrznego państwa;²
3. Centralne Biuro Antykorupcyjne – jest służbą właściwą w sprawach: zwalczania działalności godzącej w interesy ekonomiczne państwa oraz zwalczania korupcji w życiu publicznym i gospodarczym, w tym w instytucjach państwowych i samorządowych;³
4. Służba Kontrwywiadu Wojskowego - jest służbą właściwą w sprawach ochrony przed zagrożeniami wewnętrznymi dla obronności Państwa, bezpieczeństwa i zdolności bojowej Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz innych jednostek organizacyjnych podległych lub nadzorowanych przez Ministra Obrony Narodowej;⁴
5. Służba Wywiadu Wojskowego – jest służbą właściwą w sprawach ochrony przed zagrożeniami zewnętrznymi dla obronności Państwa, bezpieczeństwa i zdolności bojowej SZ RP oraz innych jednostek organizacyjnych podległych lub nadzorowanych przez Ministra Obrony Narodowej.⁵

Nie są to rzecz jasna, jedyne podmioty funkcjonujące w sferze bezpieczeństwa państwa. Bezpieczeństwo państwa jest zapewniane przecież przez (cały) system różnych podmiotów państwowych (takich jak np.: Centralny Pododdział Kontrterrorystyczny Policji „BOA”, jednostka wojskowa GROM, Straż Graniczna, Straż Pożarna, Służba Ochrony Państwa), działających zgodnie z zasadą legalizmu. Współpracują one ze sobą na różnych płaszczyznach i w różnych obszarach. W przedmiotowym opracowaniu wyodrębniono z powyższego kręgu

¹ art. 1 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. z 2022 r., poz. 557, z późn. zm.).

² art. 2 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego..., op. cit.

³ art. 1 ust. 1 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz.U. z 2022 r., poz. 1900, z późn. zm.).

⁴ art. 1 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego (Dz.U. z 2023 r., poz. 81, z późn. zm.).

⁵ art. 2 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego ..., op. cit.

podmiotów służby specjalne, dokonano przeglądu ich zadań oraz poddano analizie ich rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym. Zagadnienie ujęte w publikacji nie było wcześniej podejmowane w nauce, choć jest istotne dla bezpieczeństwa państwa.

Bezpieczeństwo w transporcie lotniczym jest częścią bezpieczeństwa państwa. Transport lotniczy jest szczególnie narażony na niepożądane działanie terrorystów, grup przestępczych, ponieważ – w dużym uogólnieniu – może stanowić on kanał przewozu/przemytu niedozwolonych rzeczy. Dodatkowo, „przepuszczenie” ataku terrorystycznego na transport lotniczy naraziłoby dane państwo na kompromitację na arenie międzynarodowej ze względu np. na niezastosowanie odpowiednich zabezpieczeń. Powyższe powoduje, iż bezpieczeństwo w transporcie lotniczym jest sprawą na poziomie państwa. W budowanie bezpieczeństwa w transporcie lotniczym zaangażowanych jest wiele organów w kraju, w tym służb specjalnych – co świadczy o doniosłości zagadnienia.

Rola służb specjalnych w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym – na podstawie ustawodawstwa regulującego działalność służb specjalnych

W pierwszej kolejności należy przypomnieć jakie podmioty „kryją się” pod pojęciem „służb specjalnych” i skąd „to” wynika. Otóż, określenie „służby specjalne” nie zostało ujęte w prawnej definicji – nawet w ustawach wprost poświęconych regulacji działalności służb specjalnych. Jedynie Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu* wskazuje, iż Kolegium do Spraw Służb Specjalnych działające przy Radzie Ministrów funkcjonuje jako organ opiniotawczo-doradczy w sprawach: 1) programowania; 2) nadzorowania; 3) koordynowania działalności: Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Centralnego Biuro Antykorupcyjnego, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego – i jak dodała – „zwanych dalej *służbami specjalnymi*”. Co prawda, żaden akt prawny nie wyjaśnia jednoznacznie pojęcia „służb specjalnych”, niemniej wydaje się, iż wolą ustawodawcy wyrażoną w Ustawie z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu* było właśnie powyżej wskazane ich wytypowanie (ABW, AW, CBA, SKW, SWW). Jak wskazali M. Bożek, M. Czuryk, M. Karpiuk, J. Kostrubiec, „zgodnie z regułami semantycznej (językowej) wykładni przepisów prawa, do służb specjalnych można zaliczać wyłącznie te organy, które zostały w ten sposób *expressis verbis* nazwane przez ustawodawcę”.⁶

Dodatkowo, Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego* wprost wskazuje, iż tworzy się *Służbę Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbę Wywiadu Wojskowego*, jako służbę specjalną. Podobne stwierdzenie zawiera Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*, która również określa Centralne Biuro Antykorupcyjne jako służbę specjalną. Powyższe oznacza, iż brak legalnej definicji, nie zatrzymało stosowania tego pojęcia.

Uzupełniając można wskazać, iż Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej również wylicza jako służby specjalne: ABW, AW, CBA, SKW, SWW.⁷

⁶ M. Bożek, M. Czuryk, M. Karpiuk, J. Kostrubiec, *Służby specjalne w strukturze władz publicznych. Zagadnienia prawnoustrojowe*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 17.

⁷ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r., *Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 142 ust. 2, M.P.2022.990 t.j.

Środowisko naukowe, wypełniając powyższą lukę prawną, podejmuje próby zdefiniowania pojęcia „służb specjalnych”. A. Żebrowski, M. Żmigrodzki, J. Babula rekomendują, iż „terminem *służby specjalne* określa się wywiad i kontrwywiad”.⁸ Podobnie, czyni to S. Zalewski, który przedstawia, iż „omawiany termin – służby specjalne – nie odnosi się do wszystkich tego typu służb, a tylko do tych, które «tradycyjnie» wykonują zadania wywiadowcze i kontrwywiadowcze”.⁹ Powyższe doktrynalne wyjaśnienia mają walory poznawcze, jednakże należy zauważyć, że przy takim zakresie definicyjnym tego pojęcia, z działalności służb specjalnych umknęłoby wiele innych płaszczyzn działania np. zwalczanie szpiegostwa, czy terroryzmu. Zgodnie z literą prawa (o czym poniżej) służby specjalne prowadzą działania w zdecydowanie szerszym obszarze. Powyższe potwierdza również praktyka.¹⁰ Należy jednakże zwrócić uwagę na fakt, iż obszar czynności służb specjalnych niejednokrotnie może pokrywać się z obszarem działania innych podmiotów państwa uczestniczących w systemie bezpieczeństwa, dla przykładu policji - mogą być to „prawnie określone uprawnienia do podejmowania działań operacyjno-rozpoznawczych, ale w tym ujęciu zacierają się różnice pomiędzy owym «specjalnym» charakterem służb wywiadu i kontrwywiadu a służbami policyjnymi”.¹¹

Z kolei, w opracowaniu pt.: „Służby specjalne we współczesnym państwie” pod red. nauk. Z. Siemiątkowskiego i A. Zięby przyjęto, że „nazwa *służby specjalne* oznacza zorganizowane struktury państwowe, ukierunkowane na niejawne pozyskiwanie i ochronę informacji kluczowych dla utrzymania w kraju wewnętrznego ładu”.¹²

Niezaprzeczalnie, służby specjalne to podmioty państwowe. Są one powołane przez prawo w formie ustaw, które określają ich zadania, obowiązki, czy uprawnienia. Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Szef Agencji Wywiadu, Szef *Służby Kontrwywiadu Wojskowego*, Szef Służby Wywiadu Wojskowego, Szef Centralnego Biura Antykorupcyjnego są centralnymi organami administracji rządowej.¹³

Dokonując interpretacji Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu* w kontekście zadań służb specjalnych - w pierwszej kolejności wskazać należy, iż główne zadania ABW zostały wskazane w art. 5, jednakże żadne z tych zadań nie odnosi się wprost i tylko do transportu lotniczego. Zadaniami tymi są m.in.: 1) rozpoznawanie, zapobieganie i zwalczanie zagrożeń godzących w bezpieczeństwo wewnętrzne państwa oraz porządek konstytucyjny, czy też 2) rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw m.in.: szpiegostwa, terroryzmu, bezprawnego ujawnienia lub wykorzystania informacji niejawnych, jak również przestępstw: w zakresie produkcji i obrotu towarami, technologiami i usługami o znaczeniu strategicznym dla

⁸ A. Żebrowski, M. Żmigrodzki, J. Babula, *Rola służb specjalnych w Siłach Zbrojnych, Wywiad i kontrwywiad*, wyd. Abrys, Kraków 1999, s. 8.

⁹ S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, wyd. AON, Warszawa 2005, s. 13.

¹⁰ „Minister spraw wewnętrznych przekazał, że Polska aresztowała kolejnego członka rosyjskiej siatki szpiegowskiej - podał Reuters. Jak dowiedział się PAP, zatrzymany jest Ukraińcem. Na bieżąco przekazywał informacje na temat infrastruktury krytycznej”, źródło: <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2023-07-10/abw-zatrzymanie-kolejnego-szpiega-dzialajacego-na-rzecz-rosji-obszernie-objekty-militarne-i-porty/>, data dostępu: 14.07.2023 r.

¹¹ S. Zalewski, *Służby specjalne* ..., op. cit.

¹² Z. Siemiątkowski i A. Zięba (red. nauk.), *Służby specjalne we współczesnym państwie*, wyd. Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa, 2016 r.

¹³ Art. 3 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego* ..., op. cit.

bezpieczeństwa państwa, nielegalnego wytwarzania, posiadania i obrotu bronią, amunicją i materiałami wybuchowymi, bronią masowej zagłady oraz środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi, w obrocie międzynarodowym. Niewątpliwie, powyższe dyspozycje pozwalają zapewnić bezpieczeństwo w transporcie lotniczym, dla przykładu w zakresie zwalczania terroryzmu w transporcie lotniczym czy też chociażby wykrywania przestępstw nielegalnego obrotu amunicją za pomocą transportu lotniczego. Zaznaczenia jednakże wymaga, iż powyższy zakres zadań jest uniwersalny, i nie podlega podziałom na poszczególne sektory.

Podobna sytuacja będzie mieć miejsce w przypadku Agencji Wywiadu, gdzie zgodnie z art. 6 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu* Agencja Wywiadu w sposób bezpośredni nie wykonuje zadań ukierunkowanych jedynie na zapewnienie bezpieczeństwa w transporcie lotniczym, ale wykonuje takie zadania jak m.in. rozpoznawanie: 1) zagrożeń zewnętrznych, które godzą w bezpieczeństwo i nienaruszalność terytorium Rzeczypospolitej Polskiej; 2) międzynarodowego terroryzmu; 3) międzynarodowych grup przestępczości zorganizowanej; 4) międzynarodowego obrotu bronią, amunicją i materiałami wybuchowymi; 5) zdarzeń o charakterze terrorystycznym wymierzonych przeciwko obywatelom – i to one będą odgrywać kluczową rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym, pomimo iż wprost się do niego nie odnoszą.

Powyższe zadania ABW i AW są wykonywane, co do zasady, samodzielnie przez te instytucje, jednakże ustawowo zobowiązano: 1) organy administracji rządowej; 2) organy samorządu terytorialnego; 3) instytucje państwowe oraz 4) przedsiębiorców prowadzących działalność w zakresie użyteczności publicznej do współdziałania z ABW i AW, a w szczególności udzielania im pomocy w realizacji zadań.¹⁴ Powyższe podmioty są zobowiązane, na tych samych zasadach, do współdziałania z CBA,¹⁵ SKW i SWW.¹⁶

Dokonując analizy porównawczej Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu* z Ustawą z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym* należy wskazać, iż Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym* również zakreśla zadania CBA nie odnoszące się bezpośrednio i tylko do transportu lotniczego. Znajduje się w tej ustawie m.in.: misja rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania wybranych (i wskazanych w tej ustawie) przestępstw przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego, wymiarowi sprawiedliwości, finansowaniu partii politycznych, obowiązkowi podatkowemu i rozliczeniom z tytułu dotacji i subwencji, zasadom rywalizacji sportowej, czy np. obrotowi leków.

Naturalnie, rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przez CBA przestępstw wytypowanych w Ustawie z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym* odnosi się do transportu lotniczego, choć nie jest to wprost zaznaczone, i dla przykładu CBA jest prawnie zobowiązane do rozpoznania przestępstw przeciwko instytucji państwowej jaką może być podmiot z systemu lotnictwa cywilnego, np. Prezes Urzędu Lotnictwa Cywilnego (dalej również jako: „Prezes ULC”).

¹⁴ Art. 10 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*..., op. cit.

¹⁵ Art. 3 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym* ..., op. cit.

¹⁶ Art. 12 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Służbie Kontrwywiadu Wojskowego* ..., op. cit.

Analogicznie wygląda sytuacja z Ustawą z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego*, która nie wyznacza zadań SKW i SWW ukierunkowanych wprost i tylko na transport lotniczy, ale wyselekcjonowane w niej zadania dla tychże służb specjalnych jak najbardziej mogą odnosić się do tego rodzaju transportu. Jako przykład można podać rozpoznawanie, zapobieganie oraz wykrywanie popełnianych przez funkcjonariuszy SKW przestępstwa przeciwko ludzkości na statku powietrznym.

Pozostawiając już kwestię analizy zadań służb specjalnych w kontekście transportu lotniczego warto poczynić rozważania odnośnie do uprawnień służb specjalnych. I tak, aby usprawnić działanie służb specjalnych i umożliwić im zapewnienie bezpieczeństwa w transporcie lotniczym, ustawodawstwo z zakresu prawa lotniczego nakazuje przekazywać służbom specjalnym przez podmioty działające w zakresie lotnictwa cywilnego wybrane informacje. Konieczność przekazania informacji pojawia się np. w przypadku zaistnienia zdarzenia lotniczego podczas pokazów lotniczych i wówczas dyrektor pokazu lotniczego zobowiązany jest niezwłocznie zgłosić jego zaistnienie Państwowej Komisji Badania Wypadków Lotniczych, a w przypadku uzyskania informacji o możliwości zaistnienia zdarzenia lotniczego będącego skutkiem zdarzenia o charakterze terrorystycznym, zagrażającego infrastrukturze krytycznej, życiu lub zdrowiu ludzi, mieniu w znacznych rozmiarach, dziedzictwu narodowemu lub środowisku, dyrektor pokazu lotniczego zobowiązany jest niezwłocznie powiadomić o tym fakcie Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.¹⁷ Analogicznego obowiązku nie znajdziemy względem AW, CBA, SKW i SWW.

Poza powyżej opisanym obowiązkiem przekazywania służbom specjalnym wybranych informacji, w Ustawie z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu* wskazano, iż w sprawach o przestępstwa (o których mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2), w ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych, Szef ABW ma prawo zarządzić niejawną nadzorowanie wytwarzania, przemieszczania, przechowywania i obrotu przedmiotami przestępstwa i w tym celu: 1) urzędy; 2) instytucje; 3) podmioty prowadzące działalność w dziedzinie transportu; 4) organy celne; 5) organy Straży Granicznej są obowiązane dopuścić do dalszego przewozu przesyłki, które zawierają przedmioty przestępstwa w stanie nienaruszonym lub po ich usunięciu albo zastąpieniu w całości lub części, (dalej jako: „zarządzenie niejawne”).¹⁸ W przypadku tzw. przesyłek niejawnie nadzorowanych czynności funkcjonariuszy koncentrują się zamiast na konkretnej osobie-podmiocie, to na przedmiocie przestępstwa. Zmieniający lokalizację przedmiot przestępstwa dostarcza informacji o: 1) podmiocie współdziałającym w procederze przestępczym; 2) rolach poszczególnych osób; 3) metodach; 4) środkach (kanałach) transportu przesyłek; 5) skutkach przestępczych działań (np. przemieszczaniem substancji niebezpiecznych dla życia i zdrowia).¹⁹

W celu skutecznego wykonywania zadań służbom specjalnym został przyznany wachlarz ustawowych uprawnień, dla przykładu uprawnieniom funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 16 maja 2013 r. w sprawie lotów próbnych i akrobacyjnych oraz pokazów lotniczych, Dz.U.2022.786 t.j.

¹⁸ Art. 30 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego...*, op. cit.

¹⁹ T. Miłkowski, *Czynności operacyjno-rozpoznawcze a prawa i wolności jednostki*, Opublikowano: Lex 2020.

został poświęcony cały rozdział nr 4 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. *o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu* pn. „Uprawnienia funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu”. Cechą charakterystyczną ujętych tam prerogatyw jest to, iż dotyczą one każdej działalności funkcjonariuszy ABW i AW wynikającej z Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. *o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu*, bez podziału na płaszczyzny działania tychże służb, takie jak np. transport lotniczy. Funkcjonariusze ABW i AW posiadają zatem szereg kompetencji mających na celu umożliwienie wykonywania prawnie przypisanych im zadań, a należą do nich m.in.: legitymowanie osób w celu ustalenia tożsamości, zatrzymywanie osób, wydawanie osobom poleceń określonego zachowania się, obserwowania i rejestrowania przy użyciu środków technicznych obrazu zdarzeń w miejscach publicznych, uzyskiwanie i utrwalanie treści korespondencji, w tym korespondencji prowadzonej za pomocą środków komunikacji elektronicznej. O spektrum uprawnień funkcjonariuszy ABW stanowią art. 23 – art. 23 d, art. 24 a – art. 31 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. *o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu*. Z powyższego zakresu kompetencji funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego można wytypować – w przeciwieństwie do zadań ABW - działania ukierunkowane wprost na zapewnienie bezpieczeństwa w transporcie lotniczym.

Po pierwsze funkcjonariusze Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego wykonując czynności służące realizacji ich głównych zadań, o których mowa w art. 5 ust. 1 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. *o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu*, mają prawo:²⁰

- dokonywania kontroli osobistej;
- przeglądania zawartości bagaży;
- sprawdzania ładunków w portach lub innych miejscach odprawy podróżnych lub bagażu;
- sprawdzania ładunków lub bagażu w środkach transportu powietrznego, w razie istnienia uzasadnionego podejrzenia popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary lub w związku z realizacją zadań określonych w art. 5 ust. 1 pkt 1-2b²¹ i 5.²²

Na temat uprawnień funkcjonariuszy AW stanowią art. 23 – art. 23 d, art. 24 – art. 31 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. *o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu*, jednakże żadne z powyższych praw nie dotyczy w sposób bezpośredni transportu lotniczego. Podobnie sprawa wygląda z funkcjonariuszami Służby Kontrwywiadu Wojskowego i Służby Wywiadu Wojskowego oraz żołnierzami zawodowymi wyznaczonymi na stanowiska służbowe w SKW i SWW - posiadają

²⁰ Art. 23 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. *o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego* ..., op. cit.

²¹ art. 5 ust. 1 pkt 1-2b Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. *o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*... op. cit. „Do zadań ABW należy:

1) rozpoznawanie, zapobieganie i zwalczanie zagrożeń godzących w bezpieczeństwo wewnętrzne państwa oraz jego porządek konstytucyjny, a w szczególności w suwerenność i międzynarodową pozycję, niepodległość i nienaruszalność jego terytorium, a także obronność państwa;

2) rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw:

a) szpiegostwa, terroryzmu, bezprawnego ujawnienia lub wykorzystania informacji niejawnych i innych przestępstw godzących w bezpieczeństwo państwa,

b) godzących w podstawy ekonomiczne państwa.

²² Art. 5 ust. 5 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. *o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*..., op. cit. „(...) podejmowanie innych działań określonych w odrębnych ustawach i umowach międzynarodowych”.

oni pakiet ogólnych uprawnień zagwarantowanych w rozdziale 3 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego* – lecz bez bezpośredniego ukierunkowania na transport lotniczy.

W przypadku zaś funkcjonariuszy CBA (podobnie jak funkcjonariusze ABW) posiadają oni spektrum ogólnych uprawnień w zakresie swoich ustawowych zadań (wynikających z art. 2 ust. 1 pkt 1-2 i 7 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*, usytuowanych w rozdziale 3), a uprawnienia ukierunkowane na zapewnienie bezpieczeństwa w transporcie lotniczym są takie same jak funkcjonariuszy ABW – zostały one wskazane w pkt od 1) do 4) powyżej.²³

Po drugie, uprawnieniem wykorzystanym w transporcie lotniczym jest to, iż funkcjonariusze Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego – analogicznie do uprawnień przyznanych funkcjonariuszom CBA²⁴ - wykonując prawo²⁵ do przeglądania zawartości bagaży lub sprawdzania ładunków w portach lub innych miejscach odprawy podróży lub bagażu oraz w środkach transportu powietrznego mogą dokonywać kontroli: 1) wzrokowej; 2) manualnej; 3) z wykorzystaniem psa służbowego; 4) z wykorzystaniem środków technicznych niezbędnych do wykrywania materiałów i urządzeń zabronionych. W Ustawie poświęconej ABW wskazano: 1) na czym ma polegać powyższa kontrola (np. na manualnym sprawdzeniu elementów konstrukcyjnych bagaży); 2) przy jakim podmiocie może być wykonana; 3) jakie prawa posiada funkcjonariusz realizujący czynności (np. prawo żądania udostępnienia bagaży); 4) zasady wykonywania takiej kontroli (np. pouczenie o prawie do złożenia zażalenia).

Po trzecie, Ustawodawca zdecydował się na ujęcie w Rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 9 stycznia 2020 r. w sprawie sposobu sporządzania przez funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego protokołu i dokumentacji służbowej z kontroli osobistej oraz z przeglądania zawartości bagaży lub sprawdzania ładunków, a także wzorów protokołów z tych czynności²⁶ sposobu sporządzania dokumentów oraz wzoru protokołów z czynności funkcjonariuszy ABW, o których mowa w powyższym akapicie.

Analogiczne rozwiązanie dotyczy służby specjalnej CBA i jest ujęte w Rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 2 stycznia 2020 r. w sprawie sposobu sporządzania przez funkcjonariuszy Centralnego Biura Antykorupcyjnego protokołu i dokumentacji służbowej z kontroli osobistej oraz z przeglądania zawartości bagaży lub sprawdzania ładunków, a także wzorów protokołów z tych czynności.²⁷

Na marginesie można wskazać, iż Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu* wprowadziła regulacje dotyczące kontroli operacyjnej ABW prowadzonej niejawnie i wskazała, iż polega m.in. na: uzyskiwaniu i utrwalaniu obrazu lub dźwięku osób z pomieszczeń, środków transportu lub miejsc innych niż miejsca publiczne, uzyskiwaniu i utrwalaniu treści rozmów oraz korespondencji, danych zawartych w informatycznych nośnikach danych, jak i kontroli zawartości przesyłek.²⁸ Analogiczne uprawnienia posiadają

²³ Art. 14 ust. 1 pkt 5 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*..., op. cit.

²⁴ Art. 14 ab Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*..., op. cit.

²⁵ Art. 23 b Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*..., op. cit.

²⁶ Dz.U. z 2020 r., poz. 93.

²⁷ Dz.U. z 2020 r., poz. 57.

²⁸ Art. 27 ust. 6 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*..., op. cit.

funkcjonariusze CBA²⁹ oraz funkcjonariusze SKW - oczywiście w zakresie wykrywanych przez nich przestępstw.³⁰

Zastosowanie powyżej wytypowanych instrumentów przyczynia się do dokładnego odtworzenia zachowań kontrolowanej osoby. „W kontekście rozpoznawania i zwalczania przestępstw polegających na bezprawnym ujawnieniu informacji niejawnych kontrola operacyjna umożliwia przede wszystkim ustalenie, czy w danej sytuacji doszło faktycznie do ujawnienia informacji niejawnych przedstawicielowi obcej służby, czy też doszło do przekazania innych danych, co samo w sobie może wypełniać znamiona przestępstwa szpiegostwa, niemniej jednak nie będzie stanowiło przestępstwa bezprawnego ujawnienia informacji niejawnych”.³¹

Dodatkowo warto wskazać, iż w ramach wewnętrznej służby ochrony Agencji - ABW i AW zapewniają ochronę wykorzystywanych urządzeń, obszarów i obiektów, w tym dokonują sprawdzenia prewencyjnego: bagaży, środków *transportu* i ładunków – w sposób wskazany w prawie tj. np. wyszukują broni, materiałów wybuchowych, środków odurzających za pomocą środków technicznych niezbędnych do ich wykrywania.³² CBA w ramach zapewnienia ochrony własnych urządzeń, obszarów i obiektów również - w analogiczny sposób - dokonuje sprawdzenia prewencyjnego, bagaży, środków *transportu* i ładunków.³³ Podobnie sprawa została rozwiązana, jeśli chodzi o funkcjonariuszy SKW.³⁴

Interpretacja ustawodawstwa w kontekście kompetencji służb specjalnych prowadzi do wniosku, iż od uprawnień przyznanych funkcjonariuszom (żołnierzom) służb specjalnych należy odróżnić kompetencje służb specjalnych jako instytucji. Przykładem tego drugiego może być przyznane prawo do ograniczenia lotów przez wyznaczenie TRA³⁵ lub TSA.³⁶ Ograniczenie to może być wprowadzone ze względu na potrzeby działań lub czynności o szczególnym znaczeniu operacyjnym lub rozpoznawczym, które są prowadzone w celu realizacji ustawowych zadań przez służby specjalne takie jak: Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencję Wywiadu, Centralne Biuro Antykorupcyjne, i dodatkowo jeżeli działania te lub czynności mogą powodować zagrożenia dla innych użytkowników przestrzeni powietrznej oraz nie mogą być one przeprowadzone w innych wydzielonych elastycznych elementach przestrzeni powietrznej.³⁷ Na marginesie można dodać, iż ograniczenia lotów są wprowadzane przez daną organizację na wniosek: Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Szefa Agencji Wywiadu, Szefa Centralnego Biura Antykorupcyjnego.

²⁹ Art. 17 ust. 5 pkt 2 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*..., op. cit.

³⁰ Art. 31 ust. 4 pkt 2 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Służbie Kontrwywiadu Wojskowego* ..., op. cit.

³¹ M. Nowiński, M. Wiczerza, Zadania ABW oraz wybrane instrumenty ich realizacji w obszarze ochrony informacji niejawnych wynikające z ustawy o ABW, [w:] *Prawne aspekty funkcjonowania służb specjalnych na przykładzie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, (red. nauk.) Piotr Burczaniuk, Warszawa 2021 r., wyd. DiG Sp.j., str. 126.

³² Art. 43 i 43 a Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*..., op. cit.

³³ Art. 30 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*..., op. cit.

³⁴ Art. 44 ust. 2 pkt 5 Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Służbie Kontrwywiadu Wojskowego*..., op. cit.

³⁵ ang. Temporary Reserved Area, strefa czasowo rezerwowana.

³⁶ ang. Temporary Segregated Area, strefa czasowo wydzielona.

³⁷ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 18 stycznia 2019 r. w sprawie ograniczeń lotów na czas nie dłuższy niż 3 miesiące, Dz.U.2020.714 t.j., § 4.

Rola jaką odgrywają służby specjalne w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym – na podstawie prawa lotniczego.³⁸

Minister właściwy do spraw transportu to naczelny organ administracji rządowej właściwy w sprawach lotnictwa cywilnego. Sprawuje on nadzór nad polskim lotnictwem cywilnym oraz nad działalnością obcego lotnictwa cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej, przy czym zakres nadzoru ma swoje granice wyznaczone przez Ustawę z dnia 3 lipca 2002 r. *Prawo lotnicze*,³⁹ inne ustawy oraz umowy międzynarodowe. Obecnie ministrem właściwym ds. transportu jest Minister Infrastruktury – zgodnie bowiem z § 1 pkt 2 Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 listopada 2019 r. *w sprawie szczegółowego zakresu działania ministra infrastruktury*.⁴⁰ Minister Infrastruktury kieruje działem administracji rządowej w postaci transportu.

Przy ministrze właściwym do spraw transportu działa Rada Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego, która jest jego organem opiniodawczo-doradczym, a swoje stanowiska wyraża w formie ocen, opinii oraz uchwał.⁴¹ W skład tej Rady obok przedstawicieli: 1) ministra właściwego do spraw transportu; 2) ministra właściwego do spraw administracji publicznej; 3) ministra właściwego do spraw finansów publicznych; 4) ministra właściwego do spraw klimatu; 5) Ministra Obrony Narodowej; 6) ministra właściwego do spraw rolnictwa, 7) ministra właściwego do spraw środowiska; 8) ministra właściwego do spraw wewnętrznych; 9) ministra właściwego do spraw zdrowia; 10) Prezesa ULC, wchodzi również 11) przedstawiciel Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz 12) przedstawiciel Szefa Agencji Wywiadu.⁴² W tym miejscu, przede wszystkim należy zwrócić uwagę na szeroką gamę przedstawicieli organów administracji rządowej, co świadczy o wysokiej randze Rady Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego.

Na istotność Rady Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego wpływają również przypisane jej ustawowo ważne zadania, w szczególności:

- wydawanie opinii dotyczących Krajowego Programu Ochrony Lotnictwa Cywilnego;
- inicjowanie oraz opiniowanie spraw dotyczących ochrony w lotnictwie cywilnym;
- opracowywanie stanowiska w sprawach ochrony lotnictwa cywilnego;
- opiniowanie Krajowego Programu Ułatwień w Zakresie Lotnictwa Cywilnego;
- inicjowanie i opiniowanie spraw dotyczących ułatwień w lotnictwie cywilnym;
- opiniowanie stanowiska w sprawach ułatwień wskazanych przez ministra właściwego do spraw transportu.

³⁸ rozumianego jako Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. *Prawo lotnicze* wraz z aktami wykonawczymi do niej.

³⁹ Dz.U. z 2022 r., poz. 1235, z późn. zm.

⁴⁰ Dz.U. z 2021 r., poz. 937 t.j.

⁴¹ § 7 Zarządzenie Nr 64 Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 6 listopada 2012 r. *w sprawie regulaminu Rady Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego*, (Dz.Urz.MTBiGM.2012.79 z dnia 2012.11.06 r.).

⁴² W skład Rady Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego wchodzi również (w liczbie nie większej niż 11): przedstawiciele organizacji przedsiębiorstw lotniczych, zarządzających lotniskami, zarządzających ruchem lotniczym oraz wyższych uczelni kształcących w specjalnościach związanych z lotnictwem, art. 19 ust. 3 Ustawy prawo lotnicze. Zauważyć należy, iż istotną kwestią jest włączenie do Rady Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego przedstawicieli wyższych uczelni, które są związane z lotnictwem. Jest to łączenie praktyki z wiedzą naukową.

Dokonując analizy powyższych zadań można podzielić je na trzy grupy. Pierwsza grupa to opiniowanie, druga to wydawanie stanowiska, a trzecia grupa to inicjowanie spraw.

Zauważyć należy, iż Rada Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego powstała w konsekwencji ustanowienia normy 8.19 załącznika 9⁴³ do Konwencji o międzynarodowym lotnictwie cywilnym podpisanej w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r.⁴⁴ Norma ta stanowi, iż każde umawiające się państwo utworzy Komitet ds. ułatwień w Krajowym Transporcie Lotniczym oraz Komitety ds. ułatwień na terenie portów lotniczych lub podobne organy, a w zakresie zadań ich będzie znajdować się: koordynowanie działań w zakresie ułatwień pomiędzy wydziałami, agencjami czy innymi organizacjami państwa zainteresowanego lub odpowiedzialnego za różne aspekty międzynarodowego ruchu cywilnego, również za porty lotnicze i przewoźników lotniczych. Istotnym jest, iż powyższa Konwencja chicagowska skorelowała zagadnienie ochrony lotnictwa cywilnego ze sprawami ułatwień. Takie działanie ma umożliwić zwiększenie bezpieczeństwa w transporcie lotniczym poprzez wyeliminowanie aktów bezprawnej ingerencji. W tym miejscu podkreślić należy, iż w skład Rady Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego wchodzi służby specjalne w osobie przedstawiciela Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz przedstawiciela Szefa Agencji Wywiadu, co podyktowane jest ustawowym zakresem ich zadań, wiedzą oraz doświadczeniem z zakresu zapewnienia bezpieczeństwa państwa.

Jednym z zadań Rady Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego jest wydawanie opinii dotyczących Krajowego Programu Ochrony Lotnictwa Cywilnego. Zaznaczenia wymaga, iż zarówno: 1) minister właściwy do spraw transportu; 2) minister właściwy do spraw wewnętrznych; 3) Minister Obrony Narodowej, przez podległe i nadzorowane przez niego służby; 4) minister właściwy do spraw zagranicznych; 5) minister właściwy do spraw finansów publicznych, przez podległe i nadzorowane przez niego służby; 6) Prezes Państwowej Agencji Atomistyki, 7) właściwy wojewoda; 8) zarządzający lotniskiem; 9) koncesjonowany przez Prezesa ULC przewoźnik lotniczy; 10) zarejestrowany agent, znany nadawca, zarejestrowany dostawca zaopatrzenia pokładowego, znany dostawca zaopatrzenia pokładowego oraz znany dostawca zaopatrzenia portu lotniczego; 11) Polska Agencja Żeglugi Powietrznej - realizują działania w ramach Krajowego Programu Ochrony Lotnictwa Cywilnego w zakresie przekazywania Szefowi Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego informacji o: 1) zagrożeniu aktami bezprawnej ingerencji w lotnictwie cywilnym oraz 2) zagrożeniach, które mogą skutkować aktami bezprawnej ingerencji w lotnictwie cywilnym. Powyższe jest kolejnym przykładem na to, iż podmioty państwowe są zobowiązane do przekazywania służbom specjalnym wybranych informacji.

Zauważyć jednak należy, iż istnieje prawnie ustanowiony nakaz, aby to Szef ABW przekazywał informacje Prezesowi ULC o: 1) zagrożeniu aktami bezprawnej ingerencji w lotnictwie cywilnym oraz 2) zagrożeniach, które mogą skutkować aktami bezprawnej ingerencji w lotnictwie cywilnym. Celem zapewnienia bezpieczeństwa w transporcie lotniczym Szef ABW udziela również Prezesowi ULC informacji o planowaniu działań, które mają na celu przeciwdziałanie aktom

⁴³ Obwieszczenie nr 32 Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dnia 1 grudnia 2021 r. w sprawie ogłoszenia tekstu załącznika 9 do Konwencji o międzynarodowym lotnictwie cywilnym, sporządzonej w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r., Dz.Urz.ULC.2021.67 z dnia 2021.12.01.

⁴⁴ Dz.U. z 1959 r., poz. 35.

bezprawnej ingerencji w lotnictwie cywilnym, jak również udziale w prowadzeniu negocjacji w przypadku wzięcia zakładników, czy obserwacji osób przebywających na terenie lotniska w celu wykrycia osób mogących stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa transportu lotniczego.

Poza powyższymi obowiązkami przekazywania informacji służbom specjalnym i przez służby specjalne, istnieje konieczność współpracy służb specjalnych. Szef Agencji Wywiadu obowiązany jest ustawowo do współdziału z Szefem Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i przekazywania Szefowi Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego informacji o: 1) zagrożeniu aktami bezprawnej ingerencji w *lotnictwie cywilnym* oraz 2) zagrożeniach, które mogą skutkować aktami bezprawnej ingerencji w *lotnictwie cywilnym*, w szczególności o zagrożeniach dotyczących operacji polskich przewoźników lotniczych.⁴⁵

Wracając do uczestnictwa służb specjalnych w „ciągach” z zakresu lotnictwa cywilnego, na uwagę zasługuje również fakt, iż w portach lotniczych działają tzw. Zespoły Ochrony Lotniska (dalej jako: „ZOL”), w skład których wchodzi m.in. przedstawiciel Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Do zadań ZOL należy m.in.: 1) wyrażanie opinii i zgłaszanie wniosków do: 1.1) przygotowanych przez zarządzającego lotniskiem projektów zarządzeń i poleceń porządkowych dotyczących ochrony portu lotniczego przed aktami bezprawnej ingerencji w lotnictwie cywilnym, 1.2) projektu programu ochrony lotniska, 2) ocena stopnia zagrożenia lotniska aktami bezprawnej ingerencji w lotnictwie cywilnym, 3) inicjowanie wprowadzania nowych rozwiązań i procedur dotyczących odpraw i kontroli pasażerów, bagażu, ładunków i poczty oraz środków kontroli w zakresie ochrony.⁴⁶

Poza powyższymi powinnościami, Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego zobowiązany jest także do sporządzenia oceny stopnia zagrożenia terrorystycznego w lotnictwie cywilnym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Ocena ta przygotowywana jest za dany rok kalendarzowy i przekazywana Prezesowi ULC (do dnia 31 marca roku następującego po roku kalendarzowym objętym oceną). Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego dokonuje oceny na podstawie informacji własnych, jak również uzyskanych od: 1) organów administracji publicznej; 2) służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo publiczne; 3) innych organów i służb publicznych; 4) podmiotów prowadzących działalność lotniczą, co jest kolejnym przykładem współpracy służb specjalnych z innymi podmiotami. Ocenę stopnia zagrożenia terrorystycznego w lotnictwie cywilnym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej sporządza się z uwzględnieniem przepisów Ustawy z dnia 5 sierpnia 2010 r. o *ochronie informacji niejawnych*.⁴⁷

Tak, jak prawodawstwo regulujące działalność służb specjalnych przekazało tym służbom szereg uprawnień, tak czyni to również prawodawstwo z zakresu lotnictwa cywilnego. Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. *Prawo lotnicze* przyjęła, iż funkcjonariusze Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby

⁴⁵ § 2 *Krajowy Program Ochrony Lotnictwa Cywilnego stanowiącego załącznik do Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 2 grudnia 2020 r. w sprawie Krajowego Programu Ochrony Lotnictwa Cywilnego*, (Dz.U.2023.774 t.j.).

⁴⁶ § 3 i 4 *Krajowy Program Ochrony Lotnictwa Cywilnego stanowiącego załącznik do Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 2 grudnia 2020 r. w sprawie Krajowego Programu Ochrony Lotnictwa Cywilnego*, (Dz.U.2023.774 t.j.).

⁴⁷ Dz.U. z 2023 r., poz. 756, t.j.

Wywiadu Wojskowego są uprawnieni do: 1) zniszczenia; 2) unieruchomienia; 3) przejęcia kontroli nad lotem - bezzałogowego statku powietrznego (w tym modelu latającego), w przypadku gdy przebieg lotu lub działanie bezzałogowego statku powietrznego:

- a) zagraża życiu lub zdrowiu osoby;
- b) zagraża chronionym obiektom, urządzeniom lub obszarom;
- c) stwarza uzasadnione podejrzenie, że może zostać użyty jako środek ataku terrorystycznego.

Inaczej kształtuje się sytuacja w przypadku, gdy przebieg lotu bezzałogowego statku powietrznego lub jego działanie zakłóca przebieg imprezy masowej albo zagraża bezpieczeństwu jej uczestników – wówczas do zniszczenia, unieruchomienia albo przejęcia kontroli nad bezzałogowym statkiem powietrznym (w tym modelem latającym) uprawnieni są funkcjonariusze *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego* oraz Służby Kontrwywiadu Wojskowego.⁴⁸

Ważną kwestią w roli służb specjalnych jaką odgrywają w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym jest wskazanie przez Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego - spośród funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego kandydata na audytora krajowego.⁴⁹ Na marginesie wskazać należy, iż pozostałymi organami, które mają taki przywilej są: 1) Prezes ULC - spośród pracowników Urzędu Lotnictwa Cywilnego; 2) Komendant Główny Straży Granicznej - spośród funkcjonariuszy Straży Granicznej; 3) Komendant Główny Policji - spośród funkcjonariuszy Policji.

Wśród uprawnień służb specjalnych przyznanych przez prawo lotnicze (Ustawę z dnia 3 lipca 2002 r. *Prawo lotnicze*), znajdziemy również powinność Prezesa ULC przekazania do uzgodnienia z Szefem Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego ramowego rocznego harmonogramu kontroli jakości. Harmonogram ten przekazywany jest w terminie do dnia 30 listopada każdego roku kalendarzowego, określa on nazwę kontrolowanego podmiotu prowadzącego działalność lotniczą oraz rodzaj planowanej kontroli jakości (audyt, inspekcja, test). Poza Szefem Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego ramowy roczny harmonogram kontroli jakości uzgadniany jest z Prezesem ULC przez Komendanta Głównego Straży Granicznej, Komendanta Głównego Policji, w terminie do dnia 31 grudnia każdego roku kalendarzowego.⁵⁰

Skoro dokonano przeglądu uprawnień służb specjalnych na podstawie ustawodawstwa regulującego działalność służb specjalnych, warto wyjaśnić również uprawnienia nadane służbom, lecz na podstawie prawa lotniczego. Zaznaczenia bowiem wymaga, iż celem zapewnienia bezpieczeństwa w transporcie lotniczym, uprawnienia funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu zostały rozszerzone Ustawą z dnia 3 lipca 2002 r. *Prawo lotnicze*, która przyznała funkcjonariuszom Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, a także Centralnego Biura Antykorupcyjnego oraz żołnierzom i funkcjonariuszom Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby

⁴⁸ Art. 126 Ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. *Prawo lotnicze* (Dz.U. z 2022 r., poz. 1235, z późn. zm.).

⁴⁹ audytor krajowy kontroli jakości w zakresie ochrony lotnictwa cywilnego, zwany w prawie lotniczym "audytorem krajowym" wykonuje czynności kontroli jakości w zakresie ochrony lotnictwa cywilnego w imieniu Prezesa Urzędu. Posiada on certyfikat audytora krajowego i jest wpisany na prowadzoną przez Prezesa Urzędu listę audytorów krajowych, art. 188d Ustawy *Prawo lotnicze*.

⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 5 listopada 2020 r. w sprawie krajowego programu kontroli jakości w zakresie ochrony lotnictwa cywilnego (Dz.U.2023.1204 t.j.).

Wywiadu Wojskowego specjalne uprawnienia w postaci pozwolenia na: wnoszenie i używanie na pokładzie statku powietrznego: 1) broni palnej; 2) broni gazowej; 3) materiałów wybuchowych oraz 4) urządzeń; 5) środków i 6) substancji - mogących stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa lotu lub pasażerów,⁵¹ przy czym „chodzą” o takich funkcjonariuszy / żołnierzy: 1) którzy, bez zamiaru odbycia lotu, wykonują obowiązki służbowe znajdując się na pokładzie statku powietrznego pozostającego na lotnisku albo lądowisku, czy też 2) którzy odbywają lot podczas wykonywania obowiązków służbowych i odbyli szkolenie w zakresie zasad bezpieczeństwa na pokładzie statku powietrznego w przypadku użycia broni palnej lub środków przymusu bezpośredniego.

Dodatkowo wyeksponować należy, iż warunki wnoszenia broni palnej lub środków przymusu bezpośredniego na pokład statku powietrznego przez Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Centralnego Biura Antykorupcyjnego zostały prawnie skonkretyzowane.⁵² Wprowadzenie na pokład statku powietrznego broni palnej lub środków przymusu jest możliwe: 1) po uprzednim przekazaniu przez przełożonych uprawnionych lub inne osoby upoważnione informacji o zamiarze wniesienia powyższych przedmiotów; 2) broń palna musi być utrzymywana w stanie zabezpieczonym, bez wprowadzonego naboju do komory nabojoyej, w miejscu uniemożliwiającym jej dobyte przez osoby postronne; 3) amunicja może być jedynie taka, której użycie minimalizuje ryzyko uszkodzenia statku powietrznego oraz wyrządzającej możliwie najmniejszą szkodę osobom trzecim, a z kolei 4) środki przymusu bezpośredniego mogą być wykorzystane w miejscu uniemożliwiającym ich użycie przez osoby postronne.

Wnioski

1. Spośród pięciu rodzajów służb specjalnych największe znaczenie w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym odgrywa ABW.
2. Uprawnienia funkcjonariuszy (żołnierzy) służb specjalnych wykorzystywane do zapewnienia bezpieczeństwa w transporcie lotniczym można podzielić się na:
 - 2.1. wynikające z ustawodawstwa poświęconego regulacji służb specjalnych:
 - ogólne tj. mające zastosowanie do każdych czynności podejmowanych przez służby;
 - ukierunkowane na transport lotniczy, które można nazwać „szczególnymi”,
 - 2.2. wynikające z ustawodawstwa poświęconego prawu lotniczemu, które również można nazwać „szczególnymi”. Zapewnienie „szczególnych” uprawnień funkcjonariuszom (żołnierzom) jest konieczne do zagwarantowania bezpieczeństwa w transporcie lotniczym. Bez nadania tychże „szczególnych” uprawnień funkcjonariusze (żołnierze) nie mogliby dla przykładu wejść na pokład statku powietrznego z bronią palną.
3. Od uprawnień przyznanych funkcjonariuszom (żołnierzom) służb specjalnych należy odróżnić kompetencje przyznane służbom specjalnym jako instytucjom.
4. Zadania służb specjalnych można podzielić się na:

⁵¹ Art. 116 Ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. *Prawo lotnicze*.

⁵² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 lutego 2017 r. w sprawie wnoszenia broni palnej lub środków przymusu bezpośredniego na pokład statku powietrznego przez uprawnionych żołnierzy i funkcjonariuszy, Dz.U.2022.1906 t.j.

- 4.1. ogólne, czyli dotyczące każdej sfery działalności i wynikające z ustawodawstwa poświęconego służbom specjalnym oraz
- 4.2. „szczególne”, a więc odnoszące się jedynie np. do transportu lotniczego i wynikające z ustawodawstwa poświęconego prawu lotniczemu.
5. Służby specjalne wykonują zadania – co do zasady – samodzielnie, jednakże ustawodawstwo zobowiązało szereg innych podmiotów do udzielenia pomocy służbom specjalnym w wykonywaniu przez nie zadań, jeśli zajdzie taka potrzeba.
6. Służby specjalne jako instytucje posiadają szereg „szczególnych” uprawnień, dla przykładu Szef ABW ma prawo zarządzić niejawne nadzorowanie obrotu przedmiotami przestępstwa i w tym celu: np. urzędy są obowiązane dopuścić do dalszego przewozu przesyłki zawierające przedmioty przestępstwa w stanie nienaruszonym.
7. Służby specjalne są powołane do składu różnych „ciał” w systemie bezpieczeństwa w transporcie lotniczym, np. Rady Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego, Zespołów Ochrony Lotniska.
8. Służby specjalne zbierają informacje od podmiotów, np. od ministra właściwego do spraw transportu o zagrożeniu aktami bezprawnej ingerencji w lotnictwie cywilnym.
9. Służby specjalne np. ABW są zobowiązane do udzielania wybranym podmiotom informacji np. o zagrożeniach.
10. Służby specjalne celem zapewnienia bezpieczeństwa w transporcie lotniczym są zobowiązane współdziałać ze sobą, dla przykładu Szef Agencji Wywiadu współdziała z Szefem Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.
11. Służby specjalne posiadają w systemie bezpieczeństwa w transporcie lotniczym wachlarz „szczególnych” obowiązków, dla przykładu Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego zobowiązany jest do:
 - 11.1. sporządzenia oceny stopnia zagrożenia terrorystycznego w lotnictwie cywilnym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
 - 11.2. wskazania kandydata na audytora krajowego;
 - 11.3. uzgodnienia ramowego rocznego harmonogramu kontroli jakości.
12. Mając na uwadze materiał zebrany w niniejszym opracowaniu, wyodrębnienie a następnie analizę roli służb specjalnych jaką odgrywają w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym, można wyszczególnić następujące funkcje służb specjalnych w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym:
 - 12.1. funkcja informacyjna polegająca na udzielaniu informacji innym podmiotom niezbędnych do zapewnienia bezpieczeństwa w transporcie lotniczym;
 - 12.2. funkcja koordynująca polegająca na zbieraniu, analizowaniu informacji z zakresu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym, w tym o zagrożeniach, a następnie przekazywaniu wniosków odpowiednim podmiotom z systemu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym;
 - 12.3. funkcja konsultacyjna polegająca na uzgadnianiu dokumentów z zakresu transportu lotniczego;
 - 12.4. funkcja aktywizująca polegająca na uczestnictwie w „ciłach” z zakresu transportu lotniczego;

- 12.5. funkcja zarządzająca polegająca na wydawaniu poleceń (dla przykładu zarządzenie niejawne, zniszczenie bezzałogowego statku powietrznego, czy ograniczenie lotów przez wyznaczenie TRA).

Streszczenie

Praca zawiera teoretycznoprawną i dogmatycznoprawną analizę roli jaką odgrywają służby specjalne w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym. W publikacji skupiono uwagę na najważniejszych aktach prawnych regulujących transport lotniczy oraz zadania służb specjalnych. Przeanalizowano również w kontekście bezpieczeństwa w transporcie lotniczym wymiar współpracy władzy lotniczej i innych organów państwa z zakresu lotnictwa ze służbami specjalnymi. Skorzystano z analizy porównawczej celem zestawienia różnic występujących pomiędzy rodzajami służb specjalnych w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym. Opracowanie kończy się wnioskami oraz propozycją wyselekcjonowania najważniejszych funkcji jakie spełniają służby specjalne w zapewnieniu bezpieczeństwa w transporcie lotniczym.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, lotnictwo, służby specjalne.

THE ROLE OF SPECIAL SERVICES IN ENSURING SAFETY IN AIR TRANSPORT

Summary

The work contains a theoretical-legal and dogma-legal analysis of the role played by special services in ensuring safety in air transport. The publication focuses on the most important legal acts regulating air transport, state security and the tasks of special services. In the context of safety in air transport, the dimension of cooperation between aviation authorities and other state authorities in the field of aviation with special services was also analyzed. A comparative analysis was used to compare the differences between the types of special services in ensuring safety in air transport. The study ends with conclusions and a proposal to select the most important functions performed by special services in ensuring safety in air transport.

Keywords: security, aviation, special services.

Bibliografia

- Bożek M., Czuryk M., Karpiuk M., Kostrubiec J., *Służby specjalne w strukturze władz publicznych. Zagadnienia prawnoustrojowe*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2023-07-10/abw-zatrzymanie-kolejnego-szpiega-dzialajacego-na-rzecz-rosji-obszeregowal-obiekty-militarne-i-porty/>, data dostępu: 14.07.2023 r.
- Konwencja o międzynarodowym lotnictwie cywilnym podpisanej w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r. Dz.U. z 1959 r., poz. 35.
- Miłkowski T., *Czynności operacyjno-rozpoznawcze a prawa i wolności jednostki*, Opublikowano: Lex 2020.
- Nowiński M., Wiczerza M., *Zadania ABW oraz wybrane instrumenty ich realizacji w obszarze ochrony informacji niejawnych wynikające z ustawy o ABW*, [w:] *Prawne aspekty funkcjonowania służb specjalnych na przykładzie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, (red. nauk.) Burczaniuk P., wyd. DiG Sp.j., Warszawa 2021 r.

- Obwieszczenie nr 32 Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dnia 1 grudnia 2021 r. *w sprawie ogłoszenia tekstu załącznika 9 do Konwencji o międzynarodowym lotnictwie cywilnym, sporządzonej w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r.*, (Dz.Urz.ULC.2021.67 z dnia 2021.12.01).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 18 stycznia 2019 r. w sprawie ograniczeń lotów na czas nie dłuższy niż 3 miesiące, (Dz.U.2020.714 t.j.).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 2 grudnia 2020 r. *w sprawie Krajowego Programu Ochrony Lotnictwa Cywilnego*, (Dz.U.2023.774 t.j.).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 5 listopada 2020 r. w sprawie krajowego programu kontroli jakości w zakresie ochrony lotnictwa cywilnego, (Dz.U.2023.1204 t.j.).
- Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 16 maja 2013 r. *w sprawie lotów próbnych i akrobacyjnych oraz pokazów lotniczych*, (Dz.U.2022.786 t.j.).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 listopada 2019 r. *w sprawie szczegółowego zakresu działania ministra infrastruktury*, (Dz.U. z 2021 r., poz. 937 t.j.).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 2 stycznia 2020 r. *w sprawie sposobu sporządzania przez funkcjonariuszy Centralnego Biura Antykorupcyjnego protokołu i dokumentacji służbowej z kontroli osobistej oraz z przeglądania zawartości bagaży lub sprawdzania ładunków, a także wzorów protokołów z tych czynności*, (Dz.U. z 2020 r., poz. 57).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 9 stycznia 2020 r. *w sprawie sposobu sporządzania przez funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego protokołu i dokumentacji służbowej z kontroli osobistej oraz z przeglądania zawartości bagaży lub sprawdzania ładunków, a także wzorów protokołów z tych czynności*, (Dz.U. z 2020 r., poz. 93).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 lutego 2017 r. w sprawie wnoszenia broni palnej lub środków przymusu bezpośredniego na pokład statku powietrznego przez uprawnionych żołnierzy i funkcjonariuszy, (Dz.U.2022.1906 t.j.).
- Siemiątkowski Z. i Zięba A. (red. nauk.), *Służby specjalne we współczesnym państwie*, wyd. Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa, 2016 r.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r., Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, art. 142 ust. 2, (M.P.2022.990 t.j.).
- Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. *o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu*, (Dz. U. z 2022 r., poz. 557, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. *Prawo lotnicze* (Dz.U. z 2022 r., poz. 1235, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. *o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym* (Dz.U. z 2022 r., poz. 1900, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. *o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego* (Dz.U. z 2023 r., poz. 81, z późn. zm.).
- Zalewski S., *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, wyd. AON, Warszawa 2005.

Zarządzenie Nr 64 Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 6 listopada 2012 r. w *sprawie regulaminu Rady Ochrony i Ułatwień Lotnictwa Cywilnego*, (Dz.Urz.MTBiGM.2012.79 z dnia 2012.11.06 r.).
Żebrowski A., Żmigrodzki M., Babula J., *Rola służb specjalnych w Siłach Zbrojnych, Wywiad i kontrwywiad*, wyd. Abrys, Kraków 1999.

Stanisław PIEKARSKI

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu

Wydział Nauk Społecznych w Bartoszycach

DZIAŁALNOŚĆ CENTRALNEGO DOMU ŻOŁNIERZA W OKRESIE LUBELSKIM I ŁÓDZKIM (1944-1946)

Wstęp

Początek powojennej historii działalności kulturalno-oświatowej w Wojsku Polskim w dużej mierze wiąże się z powstaniem Domu Żołnierza w Lublinie. Formalnie instytucja ta została powołana do życia na mocy Rozkazu Naczelnego Dowódcy Polskiego nr 22, z dnia 10 września 1944 roku.¹ Ulokowano ją w okazałym, dwupiętrowym gmachu lubelskiego przedwojennego Domu Żołnierza,² znajdującym się przy ul. Żwirki i Wigury 6, naprzeciw Ogrodu Saskiego. W budynku umieszczono też kilka innych instytucji artystycznych, między innymi Teatr 1 Armii Wojska Polskiego. W krótkim czasie kadra Domu Żołnierza przygotowała koncepcję organizacyjnego uporządkowania całokształtu życia kulturalnego. W efekcie rozkazem nr 64 Naczelnego Dowódcy z dnia 18 listopada 1944 roku na bazie Domu Żołnierza utworzono Centralny Dom Żołnierza (CDŻ).

W tym czasie wyzwolony Lublin pełnił rolę tymczasowej stolicy Polski. Po blisko pięciu latach terroru i okupacji, ulice tego miasta znów zaczęły tętnić ożywionym życiem. W krótkim czasie Lublin stał się ośrodkiem, do którego zjechał się „świat” kultury i sztuki z całej Polski.³

Fotografia 1. Do Lublina w 1944 roku przybyła spora grupa artystów służących w jednostkach 1 Armii WP. Wśród nich był Franciszek Tabera, plastyk, który w 1943 roku wykonał słynne malowidło ołtarzowe w Sielcach nad Oką. Na zdjęciu kapelan ks. Wilhelm Kubsz (1911-1978) udziela komunii Świętej reprezentantkom Batalionu Kobiecego im. Emilii Plater.

¹ Rozkaz Naczelnego Dowódcy Polskiego nr 22, z dnia 10 września 1944 roku. Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), sygn. III.1.303, k.67.

² Budynek wznoszony w latach 1924-1933 w systemie powszechnego ofiarodawstwa. Do jego budowy wykorzystano m.in. cegłę, z rozebranej porosyjskiej cerkwi, stojącej przy Placu Litewskim. W okresie II wojny światowej Niemcy urządzili w nim Dom Narodowych Socjalistów.

Źródło: Fotografia подарowana autorowi artykułu przez Jana Bagińskiego, żołnierza 1 DP.

Przybywali tu również artyści w mundurach. Niektórzy przeszli szlak bojowy od Sielc nad Oką, inni dołączyli w Sumach, gdzie utworzono polski pluton artystyczny. Jeszcze inny żołnierskie mundury przywdziali w Żytomierzu, gdzie na bazie 1 Pułku Zapasowego przez kilka tygodni funkcjonowała prowizoryczna pracownia plastyczna.⁴ Wszyscy oni spotkali się w Lublinie. Najważniejszą rolę w tworzeniu zrębów życia artystycznego w środowisku wojskowym odegrał płk Aleksander Rafałowski (1894-1981), znany malarz, autor dokumentacji rysunkowej żołnierzy-kościuszkowców, któremu powierzono współkierowanie resortem kultury i sztuki.⁵ Był nim również Ignacy Witz (1919-1971), autor „Teki Stalingradzkiej”, korespondent wojenny, inicjator wielu przedsięwzięć artystycznych, organizowanych na szczeblu dywizji i armii. Ważną rolę odegrał również Franciszek Tabera, autor słynnego ołtarza polowego w Sielcach nad Oką.⁶ Środowisko rzeźbiarskie reprezentowali Paweł Grzankowski i Alfred Jesion. Pierwszoplanową postacią z kręgu literatury był Leon Pasternak (1910-1969). Do organizacji życia artystycznego w Lublinie, włączono również szefa frontowego Teatru Kukielkowego Jana Czarnego (1918-1985), będącego bliskim współpracownikiem Lucjana Szenwalda (1909-1944).⁷ Ważna funkcja przypadła Władysławowi Krasnowieckiemu (1900-1983), dyrektorowi Teatru Wojskowego, zrzeszającego takich artystów jak: Jerzy Walden (1903-1984), Ryszarda Hanin (1919-1994), Halina Biling (1916-1995), Sabina Chromińska (1924-2012) czy Krystyna Celińska (1912-1982).

Zapotrzebowanie na działalność kulturalno-oświatową w „stołecznym” Lublinie było ogromne, możliwości natomiast niewielkie. Nadzieją było więc wojsko.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie głównych form działalności kulturalno-oświatowej CDŻ, funkcjonującego w latach 1944-1946 w Lublinie i Łodzi, oraz przedstawienie roli tej instytucji w animowaniu życia artystycznego w ówczesnej Polsce. Do napisania artykułu wykorzystano materiały i dokumenty przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym oraz opracowania naukowe i artykuły prasowe opublikowane zarówno w okresie międzywojennym, jak i po roku 1945. Przydatne okazały się również informacje zamieszczane we współczesnym Internecie. Sięgnięto także do wywiadów, przeprowadzonych przez autora artykułu z kilkunastoma osobami, w ramach pisania jego pracy magisterskiej w Uniwersytecie Warszawskim. Z niektórymi autor spotykał się wielokrotnie.⁸

Okres lubelski

Powstały w Lublinie CDŻ był instytucją ogromną. Łącznie posiadała ona 284 etaty, w tym 87 oficerskich i 184 podoficerskich. W jej strukturze znalazł się własny pion kwatermistrzowski, Teatr 1 Armii Wojska Polskiego, Zespół Pieśni i Tańca, Redakcja Wojskowa, Grupa Kinooperatora, ambulatorium i park maszynowy,

⁴ Informacja uzyskana od Pawła Grzankowskiego, podczas spotkania z artystą w dniu 20.01.1982 roku w Lublinie.

⁵ Z. Woźnicka, *Pasje Aleksandra Rafałowskiego*, „Kultura” 1964, nr 24, s. 2.

⁶ *Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych*. Praca zbiorowa, Warszawa 1969, s. 220.

⁷ Informacje uzyskane od Jerzego Czarnego, podczas spotkania z artystą w dniu 10.09.1983 roku w Łodzi.

⁸ S. Piekarski, Praca magisterska pt. *Twórczość plastyczna w jednostkach 1 Armii Wojska Polskiego w latach 1943-1945*, napisana w Uniwersytecie Warszawskim, pod kierunkiem prof., zw. dr. hab. Andrzeja Jakimowicza. Maszynopis. Warszawa 1984.

składający się z 10 samochodów ciężarowych i samochodu osobowego.⁹ W budynku znajdowała się sala kinowo-teatralna na 990 miejsc, wiele specjalistycznych pracowni, kasyno i hotel. Kierownikiem instytucji mianowano kpt. Aleksandra Zabładowskiego.

Fotografia 2. Wejście do Domu Żołnierza w Lublinie (fotografia współczesna).

Źródło: <https://rzilublin.wp.mil.pl/pl/articles/zabytki-u/2019-06-03f-dom-zonierza/>

Fotografia 3. Gmach Domu Żołnierza w Lublinie w którym w 1944 roku otwarto Centralny Dom Żołnierza.

Źródło: <https://rzilublin.wp.mil.pl/pl/articles/zabytki-u/2019-06-03f-dom-zonierza/>

Już kilkanaście dni po utworzeniu CDŻ w jednej z gazet napisano: „Rola CDŻ w życiu kulturalno-oświatowym żołnierza polskiego jest wybitna. W miarę rozwoju instytucji w myśl zamierzeń i planów kierownictwa CDŻ rola ta będzie systematycznie rosła, stanowiąc w pracy kulturalno-oświatowej ważny czynnik”.¹⁰

⁹ Centralny Dom Żołnierza w Lublinie, CAW sygn. III.303.152.

¹⁰ Centralny Dom Żołnierza, „Zwyciężymy” 1944, nr 266, s. 2.

W zasadzie rozkaz o powołaniu CDŻ sankcjonował nieformalne struktury organizacyjne, istniejące już od października 1944 roku. W pierwszej kolejności zajęto się pracownią plastyczną, istniejąca od 30 sierpnia 1944 roku. Jej kierownikiem był Karol Baraniecki (1911-1986) mający do pomocy Stanisława Lachowicza. Wykonywano głównie plakaty w technice szablonowej. Ich nakłady były niewielkie, a formaty przypadkowe, w zależności od formatu dostarczanego papieru.¹¹ Z chwilą powstania CDŻ zorganizowano bardziej efektywną Pracownię Plakatów Propagandowych. W nowej pracowni miały być wykonywane barwne plakaty dużego formatu. Po „reorganizacji” pracownia zajmowała dwa pomieszczenia, będące jednocześnie redakcją, warsztatem, archiwum i sypialnią. Placówka zatrudniała 18 plastyków. Wśród nich byli tacy artyści jak: Jan Kulikowski (1914-1982), Mieczysław Tomkiewicz (1905-1982), Edyta Nacht i Aleksander Radzewicz-Winnicki (1911-2002). Z pracownią współpracował znakomity polski plakacista Tadeusz Trepkowski (1914-1954). Tematykę plakatów dyktowała potrzeba chwili. Ich treścią była mobilizacja do walki, likwidowanie zwątpienia i niesienie nadziei. Pierwszą zaprojektowaną i wykonaną w nakładzie 43 egz. pracę był plakat „Co żołnierz wywalczy, to chłop zaorze”. Na wieść o Powstaniu Warszawskim, powstał plakat „Cześć Bohaterom Warszawy”, powielony w 147 egz.

Do końca 1944 roku w pracowni zrealizowano 22 projekty, o łącznym nakładzie 8.736 egz.¹² Oceniając ten rodzaj twórczości, należy stwierdzić, że była to forma grafiki przedstawiającej, unikająca symboliki i skrótów myślowych. Jej charakterystyczne cechy to: narracyjność, prostota kompozycji oraz bezpośredniość przedstawień, granicząca niekiedy z naiwnością. Ówczesny plakat musiał być zrozumiały dla wszystkich, stąd ogromne uproszczenia i swoista lapidarność. 22 grudnia 1944 roku zapadła decyzja o przeniesieniu pracowni do budynku przy ul 3 Maja, gdzie do dyspozycji artystów przygotowano 6 pokoi i kuchnię. Jej kierownikiem został Jan Kulikowski.

Pracownia Plakatu Propagandowego nie była jedyną pracownią plastyczną CDŻ. Obok niej funkcjonowała pracownia kierowana do końca września 1944 roku przez Karola Baranieckiego (1911-1986), która po wyłączeniu z niej „produkcji plakatowej”, realizowała głównie prace zlecone.¹³ Wkrótce jednak Baraniecki – będąc na etacie CDŻ – podjął współpracę z reakcjami: „Stańczyka”, „Szpilek” i „Polski Zbrojnej”. W takiej sytuacji funkcję szefa pracowni powierzono Jerzemu Cieślakowi (1917-2002).¹⁴ W tym czasie w zespole pracowni był już zatrudniony znany plastyk Jerzy Zaruba (1891-1971), uczestnik wojny rosyjsko-japońskiej w 1905 roku.¹⁵ Anegdota głosi, że gdy Zaruba, w starym, wytartym płaszczu wkroczył do pracowni, któryś z plastyków nie chciał uwierzyć w jego tożsamość, twierdząc, że każdy może podszywać się pod znanego artystę. Zaproponowano mu więc, aby coś narysował. Wtedy Zaruba bardzo szybko naszkicował karykaturę swego „egzaminatora”.¹⁶ Na początku listopada 1944 roku w pracowni Cieślaka byli także: Adolf Bobrowski, Ryszard Kulm (1921-1992), Łukasz Niewisiewicz (1905-1984), Jan Czarny, Wiesław Lange, Krzysztof Kurzatowski, Karol Linder (1920-

¹¹ K. Pol, *Pracownia plakatu frontowego*, Warszawa 1980, s. 11.

¹² Tamże, s. 18-22.

¹³ Informacje uzyskane od J. Cieślaka, podczas spotkania z artystą w maju 1983 roku.

¹⁴ Informacje uzyskane od J. Cieślaka podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w maju 1983 roku.

¹⁵ *W stołecznym Lublinie...*, dz. cyt. s. 106.

¹⁶ Anegdota opowiedziana autorowi artykułu przez J. Cieślaka.

1966), Franciszek Tabera, Bogdan Krauze, Ryszard Kozakiewicz (1924-1982) i Bogdan Kisielewicz.¹⁷

Fotografia 4. Rysunek wykonany przez J. Cieślaka w 1944 roku w Lublinie.

Źródło: Archiwum rodzinne J. Cieślaka.

Fotografia 5. Kpt. A. Zabłodowski, kierownik CDŻ w Lublinie. 1944 rok.

Źródło: Fotografia z archiwum rodzinnego J. Cieślaka.

W okresie „lubelskim” w pracowni wykonywano głównie scenografię do widowisk i spektakli scenicznych. Projektowano też kostiumy do granych w CDŻ

¹⁷ Informacja uzyskana od Feliksa Dołgana, podczas wywiadu przeprowadzonego w sierpniu 1983 roku.

sztuk teatralnych. W tym czasie J. Czarny pełnił funkcję etatowego projektodawcy postaci dla Teatru Kukielkowego. Artysci-plastycy z zespołu J. Cieślaka, byli także pierwszymi autorami projektów opraw plastycznych miejsc pamięci narodowej. Były to dekoracje skromne, na miarę ówczesnych możliwości.¹⁸ W pracowni realizowano też prozaiczne prace, polegające na malowaniu haseł i szyldów na bieżące potrzeby wojska. We wrześniu 1940 roku Adolf Bobrowski wykonał dwie prace olejne namalowane na płytach pilśniowych znacznych rozmiarów (3x4 m). Umieszczono je na Bramie Krakowskiej i na jednym z budynków przy Krakowskim Przedmieściu. Pierwsze malowidło przedstawiało Tadeusza Kościuszkę na wspiętym koniu, drugie - Kolumnę Zygmunta, poniżej której umieszczony był napis: „Idziemy do Ciebie Warszawo”. Obie prace Bobrowskiego były jak na owe czasy obrazami dość wyjątkowymi. Ich ekspresja była tak przekonująca, że pojawiła się koncepcja utworzenia przy CDŻ pracowni tego typu plakatów-murali.¹⁹ Szybko jednak odstąpiono od tego zamiaru, bowiem prace były pracochłonne i bardzo drogie.

Fotografia 6. Pracownia malarska CDŻ w Lublinie w 1944 roku. Od lewej: S. Lachowicz i J. Zaruba.

Źródło: Fotografia z archiwum rodzinnego J. Cieślaka.

¹⁸ Informacje uzyskane od J. Czarnego podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w maju 1984 roku.

¹⁹ Informacje uzyskane od A. Bobrowskiego podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w kwietniu 1984 roku.

Fotografia 7. Pracownia rzeźbiarska CDŻ w Lublinie. Od prawej: P. Grzankowski, S. Sitek, J. Repszys i F. Dołgan. Lublin 1944.

Źródło: Fotografia z archiwum rodzinnego P. Grzankowskiego.

Zarówno plastycy Pracowni Plakatów Propagandowych, jak i artyści z pracowni malarskiej CDŻ uczestniczyli w przedsięwzięciach organizowanych zarówno w Lublinie, jak i poza jego granicami. Kierowani byli także w pobliże frontu, gdzie rysowali szkice umocnień, portrety dowódców i żołnierzy, tworząc w ten sposób swoistą dokumentację wydarzeń o historycznym znaczeniu. 1 grudnia 1944 roku A. Bobrowskiego i Ł. Niewisiewicza oddelegowano do Naczelnego Dowództwa z zadaniem wykonywania seryjnych portretów Michała Roli-Żymierskiego, Aleksandra Zawadzkiego i innych ważnych dowódców polskich.²⁰ W pracowni-podobnie jak w warsztacie Rubensa - istniała swego rodzaju specjalizacja: J. Cieślak, J. Czarny i W. Lange pracowali głównie przy sporządzaniu dekoracji do teatru, w portrecie specjalizował się A. Bobrowski, w liternictwie-S. Lachowicz, rysunkiem artystycznym zajmował się J. Zaruba, pejzażem-R. Kulm.²¹

²⁰ Informacje uzyskane od Pawła Świątkowskiego podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w maju 1983 roku

²¹ Informacje uzyskane od A. Bobrowskiego podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w kwietniu 1984 roku.

Fotografia 8. Wykonywanie przez plastyków scenografii do widowiska „Oстрым піо́рем”. Pierwszy z prawej, to J. Cieślak. Osoba stojąca – to J. Zaruba. Lublin 1944 rok.

Źródło: Fotografia z archiwum rodzinnego J. Cieślaka.

Przy CDŻ istniała również pracownia rzeźbiarska. Na jej szefa wyznaczono Pawła Grzankowskiego, Polaka, wychowanego na zesłaniu w Kazachstanie. P. Grzankowski był człowiekiem o przebogatej duszy i serdecznym sercu.²² Jeszcze w 1984 roku, cztery lata przed śmiercią bezustannie marzył o długich podróżach artystycznych szlakami wodnymi na kozackiej łodzi, z której mógłby sprzedawać swoje drobne prace rzeźbiarskie. Jego ulubionym tematem był Marszałek J. Piłsudski.²³ W pierwszym okresie funkcjonowania pracowni rzeźbiarskiej jego bezpośrednimi współpracownikami byli: Jan Repszyc i Stanisław Sitko. Wkrótce do zespołu przydzielono Alfreda Jesiona (1919-1997), późniejszego profesora Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie raz kilku innych rzeźbiarzy. Byli wśród nich: Feliks Dołgan (1914-2012), Antoni Biłas (1921-1997) i Józef Fajngold (1910-1998). Prace rzeźbiarskie wykonywano w gipsie, często je podkolorowując. „Produkowano” przeważnie godła na potrzeby jednostek wojskowych.

Metalooplastyką w pracowni zajmował się Józef Fajngold, tworząc głównie płaskorzeźbione portrety T. Kościuszki i najbardziej znanych dowódców polskich. Za najlepszą pracę w pracowni rzeźbiarskiej uznano „Fizylierkę” Alfreda Jesiona. Była to gipsowa, lekko stylizowana rzeźba gipsowa, przedstawiająca w ujęciu „trzy czwarte” naturalnej wielkości dziewczynę z pistoletem.²⁴ Pracownia w niezmienionym składzie personalnym funkcjonowała do stycznia 1945 roku.

²² Dwupokojowe mieszkanie P. Grzankowskiego w Lublinie ciągle wypełnione było chorymi zwierzętami, które karmił i leczył. Nie przeszkadzało mu to jednak swoich „umówionych” gości – w tym autora niniejszego artykułu – przyjmować w... smokingu, z elegancką muszką.

²³ Informacje uzyskane od P. Grzankowskiego podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w kwietniu 1983 roku.

²⁴ Informacje uzyskane od A. Biłasa podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą we wrześniu 1983 roku.

CDŹ był też ważną instytucją wystawienniczą. Już 20 listopada 1944 roku otwarto w nim ekspozycję prac malarskich, rysunków i rzeźb pracowników CDŹ. Przeważały szkice i rysunki. Uwagę zwracały dwa olejne, utrzymane w konwencji postimpresjonistycznej pejzaże „lubelskie” R. Kulma.²⁵ Instytucja organizowała również indywidualne wystawy artystów-plastyków, głównie wojskowych. Swoje prace eksponowali między innymi: Jan Kulikowski,²⁶ Aleksander Rafałowski²⁷ i Zenon Wasilewski, Polak, który dzięki pomocy przyjaciół-plastyków CDŹ, w grudniu 1944 roku powrócił do Ojczyzny. Eksponowano około 60 prac jego autorstwa, wykonanych tuszem, piórkiem i węglem.²⁸ Dominowały pojedyncze rysunki satyryczne, zaopatrzone w lakoniczne podpisy. Tylko w kilku przypadkach artysta odstąpił od tej zasady, tworząc narracyjne, składające się z kilku rysunków kompozycje w układzie poziomym.²⁹ Przypominały one klatki taśmy filmowej. Zamiłowanie artysty do efektów filmowych nie było przypadkowe. Po wojnie zasłynął on jako jeden z twórców polskiego filmu animowanego, adresowanego głównie do dzieci.

Fotografia 9. Fragment scenografii J. Cieślaka do przedstawienia pt. „Królowa Przedmieścia”. Lublin 1944 rok

Źródło: Fotografia z archiwum rodzinnego J. Cieślaka.

W dniach 3-5 grudnia 1944 roku w CDŹ zorganizowano pierwsze seminarium plastyków wojskowych. Uczestniczyło w nim 30 plastyków i 8 wykładowców.³⁰ Plastycy CDŹ odegrali też bardzo ważną rolę w animacji twórczości plastycznej w środowisku cywilnym. Już 3 sierpnia 1944 roku odbyło się pierwsze po wojnie środowiskowe spotkanie, artystów-plastyków, na którym reaktywowano działalność lubelskiego Związku Artystów Plastyków³¹. Z ramienia CDŹ współzałożycielem

²⁵ Informacje uzyskane od J. Cieślaka podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w maju 1983 roku.

²⁶ J. Kulikowski. *Malarstwo*. Katalog, Lublin 1944.

²⁷ M. Macedoński, *Akwarele i rysunki*. Katalog wystawy, Lublin 1944.

²⁸ *Wystawa rysunków Zenona Wasilewskiego*, „Polska Zbrojna” 1945, nr 12, s. 6.

²⁹ Tamże.

³⁰ *Seminarium plastyków wojskowych w CDŹ*, CAW, Akta CDŹ, sygn. III.525.I.152.

³¹ E. Błotnicka-Mazur, *Sztuki plastyczne*, chrome-efaidnbmnnnibpcajpcgclcfindmkaj/https://repozytorium.kul.p

i opiekunem związku był W. Lange (1914-1988). Dzięki pomocy kadry wojskowej udało się w krótkim czasie uruchomić w centrum Lublina kawiarnię artystyczną „Pod Paletą”, która była w tamtym czasie najlepiej urządzonym i najczęściej odwiedzanym lokalem miasta.³² W tym czasie przekazano też do dyspozycji plastyków cywilnych Dwór Steckich w Łańcuchowie, wraz z przydziałem żywności, co wtedy należało uznać za luksus.³³

Przy współudziale plastyków CDŻ zorganizowano w Lublinie kilka ważnych ekspozycji, m.in.:

1. otwartą 8 października 1944 roku w Muzeum Lubelskim „Wystawę Prac Malarskich i Rysunków”. Eksponowano na niej 34 prace olejne, 8 akwarel, 3 akwaforty i ponad 100 rysunków;³⁴
2. otwartą 26 listopada w Państwowym Muzeum na Majdanku wystawę prac Zinowija Tolkaczewa, zatytułowaną „Majdanek”. Były to głównie rysunki i szkice dokumentujące ogrom ludobójstwa na terenie niedawno wyzwolonego obozu;³⁵
3. otwartą 22 grudnia 1944 roku w gmachu Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wystawa pt. „Polonia”, tematycznie nawiązująca do słynnego cyklu Artura Grottgera. Obrazowała ona martyrologię narodu polskiego z lat okupacji.³⁶

Martyrologia narodu polskiego była też tematem wystawy fotograficznej, zorganizowanej w listopadzie 1944 roku w Muzeum Lubelskim. W tym czasie wszedł na ekrany pierwszy powojenny polski film dokumentalny pt. „Majdanek-cmentarzysko Europy”, zrealizowany przez grupę filmową „Czołówka”, mającą swoją siedzibę w CDŻ.³⁷

W Domu Żołnierza, a następnie w CDŻ funkcjonowały także zespoły sceniczne. Począwszy od 1 sierpnia 1944 roku regularnie, dwa razy dziennie występował Teatr 1 Armii WP. Przed południem prezentowano program „Z pieśnią do kraju”, wieczorem – „Śluby panieńskie” A. Fredry. W tym czasie do teatru trafili nowi artyści. Wśród nich: Jan Kreczmar (1908-1972), Justyna Karpińska (1908-2008), Aleksander Zelwerowicz (1877-1955), Elżbieta Barszczewska (1913-1987), Marian Wyrzykowski (1904-1970), Halina Kossobudzka (1920-1994), Lidia Zamkow (1918-1982), Karol Borowski (1886-1968), Józef Kondrat (1902-1974), Andrzej Łapicki (1924-2012), Jan Świdorski (1916-1988), Czesław Wołłejko (1916-1987) i Jacek Woszczerowicz (1904-1970).³⁸

Wobec napływu tak świetnych sił aktorskich, wzrastały ambicje artystyczne kierownictwa teatru. Jego dyrektor – Władysław Krasnowiecki – postanowił wystawić „Wesele” S. Wyspiańskiego. On też grał rolę Gospodarza w spektaklu. Tę pierwszą powojenną inscenizację reżyserował J. Woszczerowicz.³⁹ Premiera „Wesela” miała miejsce 20 listopada 1944 roku i zbiegła się z przemianowaniem Teatru 1 Armii na

³² Informacje uzyskane od H. Tomaszewskiego, podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w czerwcu 1983 roku.

³³ Informacje uzyskane od Wiesława Lange, podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w sierpniu 1983 roku.

³⁴ *Wystawa Prac Malarskich i Rysunków*. Katalog. Lublin 1944.

³⁵ *Majdanek 1944*. Katalog wystawy. Lublin 1944.

³⁶ Informacje uzyskane od Krzysztofa Kurzątkowskiego, podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w lipcu 1983 roku.

³⁷ *Nowa wystawa plastyczna*, „Odrodzenie” 1944, nr 8-9, s. 10.

³⁸ *Lista aktorów CDŻ w Lublinie*, CAW, Akta CDŻ, sygn. III.1.303.152.

³⁹ J. Korzeniowska, *Melpomena walcząca*, Warszawa 1977, s. 92.

Teatr Wojska Polskiego. Nastąpiło to w wyniku podpisanego 19 października 1944 roku porozumienia Naczelnego dowódcy WP i szefa resortu Kultury i Sztuki. Ogółem „nowy” teatr liczył 145 artystów scenicznych i 30 osób personelu technicznego. Siedzibą Teatru WP był Teatr Miejski w Lublinie.⁴⁰ Była to wówczas największa polska instytucja artystyczna. Mimo nowej siedziby, Teatr WP wciąż „gospodarczo” podlegał szefowi CDŻ. 6 stycznia 1945 roku miała miejsce premiera „Dożywocia” A. Fredry, w reżyserii J. Kreczmara.

Fotografia 10. J. Czarny prezentuje wykonane przez siebie pacynki do Teatru Kukielkowego CDŻ. Lublin 1944 roku.

Źródło: Fotografia z archiwum rodzinnego J. Czarnego.

W części pomieszczeń „zwolnionych” przez teatr Krasnowieckiego, zainstalował się Teatrzyk Kukielkowy CDŻ. Posiadał on 22 etaty oraz samochód ciężarowy do dyspozycji. Funkcję kierownika pełnił Witold Koweszko.⁴¹ Kierownikiem artystycznym „kukielek” był Julian Pappe (1920-2005), a literackim – Jan Czarny. W pierwszych dniach września 1944 roku teatr zainaugurował swoją działalność wystawieniem sztuki pt. „Kwiaty zemsty” Jana Przeobrażeńskiego. W przedstawieniu „wzięło udział” 12 kukielek. Po premierze spektaklu w „Gazecie Lubelskiej” napisano, że „...spektakl swą bogatą gamą uczuciową chwyta za serce każdego Polaka”.⁴²

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ *Teatr Kukielek CDŻ*, „Gazeta Lubelska” 1944, nr 50. S. 4.

⁴² Tamże.

Fotografia 11. Występ Orkiestry Koncertowej CDŻ w strefie przyfrontowej. W roli konferansjera J. Cieślak. 1944 rok.

Źródło: Fotografia z archiwum rodzinnego J. Cieślaka.

Następnym dużym przedstawieniem wystawionym przez Teatr Kukiełek CDŻ, była sztuka „Fora ze dwora”.⁴³ Przy sporej pomocy tego teatru, powstały w Lublinie inne tego typu placówki. Dzięki wsparciu materiałowemu i instruktorsko-metodycznemu CDŻ, pod koniec 1944 roku mógł rozpocząć działalność znany teatr kukielkowy „Bi-Bo-Bo”, kierowany przez Stanisławę i Stefana Zakrzewskich.⁴⁴ W tym czasie talentem literackim i trafnym dowcipem satyrycznym, zaczął imponować zatrudniony w CDŻ Józef Hen, późniejszy znany pisarz i scenarzysta filmowy.⁴⁵

W skład CDŻ wchodził również Zespół Miniatur-Kapela Ludowa, liczący 71 etatów. Jego kierownikiem był Henryk Szwajcer (1916-2006), funkcję szefa kierownika literackiego pełnił Bronisław Kaufman.

W skład instytucji mieszczącej się przy ul. Żwirki i Wigury wszedł również Zespół Jazzowy, (26 etatów), kierowany przez Mieczysława Kleckiego (1927-1990) oraz Zespół Cyrkowy, liczący 3 muzyków i pięciu akrobatów.⁴⁶ Działał też Teatr Małych Form „Tankietka”, w którego programie było 13 szkiców scenicznych, pt. „Oстрым пірєм” autorstwa Jana Rojewskiego i Bronisława Broka, do muzyki Stefana Rembowskiego, w oprawie plastycznej Jerzego Zaruby i Jerzego Cieślaka.⁴⁷

Występy i koncerty grup artystycznych CDŻ odbywały się zarówno na profesjonalnych scenach, jak i w warunkach polowych. Dominowały programy rewiowe. Jednym z pierwszych tego typu widowisk rozrywkowych zaprezentowanych w lubelskim wojskowym ośrodku kultury był program pt. „Z pieśnią po kraju”. Zawierał on piosenki obrazujące kraj, będący w stanie wojny, którego społeczeństwo oczekuje ostatecznego wyzwolenia.⁴⁸ W listopadzie

⁴³ *Nowa rewia w Teatrze Domu Żołnierza*, „Gazeta Lubelska” 1945, nr 15, s. 4.

⁴⁴ *W stołecznym Lublinie...*, dz. cyt. s. 237.

⁴⁵ Pismo J. Cieślaka z 1957 roku do dyrektora Domu Wojska Polskiego, Archiwum Domu Wojska Polskiego. T. 3.

⁴⁶ *Zespół Miniatur-Kapela Ludowa CDŻ*, CAW, Akta CDŻ, sygn. III.1.303.152.

⁴⁷ *Tankietka w CDŻ*, „Polska Zbrojna” 1945, nr 11, s. 6.

⁴⁸ *Teatr Żołnierza Polskiego w Lublinie*, „Gazeta Lubelska” 1944, nr 2, s.2 (3.08.1944 r.).

1944 roku artyści CDŻ przedstawili rewię pt. „Lekka Kawaleria”, jak napisała „Gazeta Lubelska” przyjętą przez widownię „...entuzjastycznie do łez”.⁴⁹ Atutami tego widowiska były: „...piosenka, jazz, humor i sentyment”.⁵⁰

Estradą lubelscy artyści bawili publiczność również na początku 1945 roku. W pierwszych dniach stycznia wystawiono rewię w 16 obrazach pt. „Słoń wschodzi na zachodzie”, autorstwa B. Broka i J. Porajskiej. Autorów i piosenkarzy rewii wspierały dwie orkiestry: jazzowa pod kierownictwem B. Oborskiego i „salonowa” prowadzona przez K. Bieleckiego.⁵¹

Kolejnym programem była rewia pt. „Cegielka do cegielki”, z udziałem znakomitej artystki Stefanii Grodzieńskiej. Autorem tekstu był B. Brok, a autorami muzyki: Wanda Vorbind-Dąbrowska, Ryszard Schreifer i Stanisław Zembowski. Choreografię widowiska przygotowała Janina Karpińska.⁵²

Wczesną wiosną 1945 roku zainaugurowano w CDŻ „Poranki muzyki, humoru i pieśni”. Tego typu koncerty odbywały się w dni świąteczne, a główną rolę pełniła 10-osobowa orkiestra „salonowo-jazzowa”, pod dyрекcją Alfredy Bielskiej. Gośćmi koncertów byli też soliści scen lubelskich oraz znany humorysta Włodzimierz Potaszyński.⁵³

W ramach CDŻ od października 1944 roku funkcjonowała także Orkiestra Wojska Polskiego, licząca 72 etaty. Formacja ta swoją muzyką uświetniała wszystkie organizowane wówczas uroczystości państwowe i wojskowe.⁵⁴

Analizując repertuar zespołów i formacji CDŻ w okresie „lubelskim”, bez trudu można zauważyć, że po smutnych latach okupacji, artyści w mundurach czynili wszystko, aby widzowie mieli powody do uśmiechu, a nawet radości. Stąd też największą popularnością cieszyły się rewie i humorystyczne programy estradowe, prezentowane nie tylko w CDŻ, ale także w innych instytucjach Lublina. Zresztą na przełomie 1944 i 1945 roku CDŻ był już instytucją kształtującą i kreującą wiele rozwiązań w odniesieniu do amatorskiej twórczości w WP. Jednym z najważniejszych zadań lubelskiej placówki było również pozyskiwanie repertuaru i udostępnianie go zespołom scenicznym, powstającym w jednostkach wojskowych na wyzwolanych terenach.⁵⁵

W takich okolicznościach „lubelski” CDŻ był nie tylko instytucją organizującą bieżące życie kulturalne, ale i placówką tworzącą programowe podstawy działalności artystycznej w kraju. Okres ten był więc bardzo bogaty w wydarzenia artystyczne i społeczno-wychowawcze. W wyzwolonym Lublinie, który w ciągu kilku dni przekształcił się z prowincjonalnego miasta w znaczącą aglomerację, wszystko po latach okupacji-było pierwsze. Pierwsze urzędy, pierwsze kawiarnie, pierwsze wystawy, koncerty i spektakle. W owym okresie CDŻ stanowił swego rodzaju bazę dla odradzającego się polskiego życia kulturalno-artystycznego. Po upływie kilkunastu lat Ignacy Witz o czasach lubelskich napisał: „Gdy patrzeć wstecz widać wyraźnie jak wiele rzeczy dobrych i złych, tkwi korzeniami w tym mieście. Gdy patrzeć wstecz widać, jak zaokrągliły się, dopełniły i wyrosły myśli i marzenia tamtych lat”.⁵⁶

⁴⁹ *Lekka Kawaleria w CDŻ*, „Gazeta Lubelska” 1944, nr 56, s. 4.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ *Z Domu Żołnierza*, „Gazeta Lubelska” 1945, nr 26, s. 4.

⁵² *Nowa rewia w Domu Żołnierza*, „Gazeta Lubelska” 1945, nr 26, s. 4.

⁵³ *Poranek muzyki i pieśni*, „Gazeta Lubelska” 1945, nr 45, s. 5.

⁵⁴ *Koncert Orkiestry WP w Domu Żołnierza*, „Gazeta Lubelska” 1944, nr 8, s. 4. (8.07.1944).

⁵⁵ J. Rojewski, *Melpomena w mundurze*, „Polska Zbrojna” 1945, nr 18, s. 5.

⁵⁶ I. Witz, *Malarze z Lublina*. Tygodniowy Dodatek „Sztandaru Ludu” 1959, nr 98, s. 2.

W niezmienionych strukturach lubelski CDŻ funkcjonował do 20 stycznia 1945 roku, choć ostatni rozkaz dzienny instytucji został odczytany w Lublinie 13 marca 1945 roku. W tym czasie większość jego struktur została przeniesiona bliżej frontu, do Łodzi. Spora część artystów, plastyków, muzyków i aktorów pozostała w Lublinie, bowiem w gmachu CDŻ uruchomiono ponownie Dom Żołnierza. Jego kierownikiem został kpt. Gwidon Salomon, dotychczasowy kwatermistrz CDŻ. Funkcję zastępcy powierzono Konstantemu Gordonowi, późniejszemu znanemu reżyserowi Czołówki Filmowej.

Okres łódzki

Zadanie przeprowadzki CDŻ z Lublina do Łodzi powierzono kpt. A. Zabłodowskiemu, jego dotychczasowemu kierownikowi. Oficer ten, z kilkoosobową grupą organizacyjną przybył do nowego miejsca dyslokacji już 26 stycznia 1945 roku (Łódź została wyzwolona 21 stycznia). Główną bazą lokalową CDŻ stał się okazały gmach dawnego Domu Ludowego przy ul. Przejazd 34.⁵⁷ W pierwszej kolejności przeniesiono do Łodzi Pracownię Plakatu Propagandowego. Umieszczono ją w budynku przy ul. Ceglanej 4, przy bałuckim rynku. Lokal składał się z kilku pokoi i kuchni.⁵⁸ Po przewiezieniu do Łodzi niezbędnych urządzeń, natychmiast przystąpiono do uruchamiania pracowni litografii, będącej częścią Drukarni Wojska Polskiego, mieszczącej się przy ul. Piotrkowskiej 104.⁵⁹ Na kierownika pracowni plakatów wyznaczono przybyłego niedawno do Łodzi Leona Brie're Marthey'ego, uchodzącego za znawcę techniki litograficznej. Trzon pracowni stanowili plastycy lubelscy: M. Tomkiewicz, A. Radzewicz-Winnicki, J. Kulikowski, T. Trepkowski i H. Tomaszewski (1914-2005). Z plastyków łódzkich zespół wzmocnili m.in.: Stanisław Cieloch, Tomasz Brudzewski, Adam Werka (1917-2000), Paweł Świątkowski i Szymon Bojko (1917-2014).⁶⁰

Tematyka plakatów „łódzkich” nie odbiegała od tych, wykonywanych w Lublinie. Przeważały tematy związane z głównymi wydarzeniami tego okresu. Nakazem chwili była powszechna mobilizacja, co znalazło swój wyraz w plakacie „Do szeregu”. Dużą popularnością wśród żołnierzy cieszył się plakat „Szlakiem Krzywoustego”, nawiązujący do chlubnych tradycji oręża polskiego.⁶¹ Uwagę zwracały prace projektowane przez T. Trepkowskiego. Artysta starał się poruszyć nie tylko oko, ale i umysł. Pragnął, aby plakat pobudzał odbiorcę nie tylko emocjonalnie, ale także intelektualnie.

⁵⁷ Dom Ludowy w Łodzi zbudowało Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich w 1910 roku. W 1920 roku otwarto tu kino „Ikar”. W czasie okupacji Niemcy urządzili w obiekcie swoje kasyno oficerskie. Reaktywowane w 1991 roku stowarzyszenie odzyskało swój obiekt w roku 1992. Obecnie mieści się w nim m.in. teatr dla dzieci.

⁵⁸ Informacje uzyskane od Aleksandra Radzewicza-Winnickiego, podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w czerwcu 1983 roku.

⁵⁹ *25 lat Wojskowej Poligrafii w Łodzi*, Łódź 1979, s. 89.

⁶⁰ Informacje uzyskane od Pawła Świątkowskiego, podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w czerwcu 1983 roku.

⁶¹ Informacje uzyskane od Szymona Bojki, podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w maju 1983 roku.

Fotografia 12. Budynki Domu Ludowego w Łodzi przy ul. Przejazd 34 (dziś Tuwima 34), w którym na początku 1945 ulokowano „przybyły” z Lublina CDŻ

Źródło: <http://wikimapia.org/35176204/pl/ul-Juliana-Tuwima-34>

Niezależnie od pracy w „litografii” plastycy wojskowi wielokrotnie wyjeżdżali do jednostek frontowych, gdzie wykonywali szkice i rysunki zamieszczane – wraz z korespondencją – w „Polsce Zbrojnej”, gazetach armijnych i dywizyjnych. Zamieszczały je również „Biuletyny Sławy”, opisujące bohaterskie czyny żołnierskie”.⁶² W połowie maja 1945 Pracownia Plakatów Propagandowych zmieniła swoją nazwę na Pracownię Plakatów Artystycznych WP.⁶³ Jej pracownicy organizowali wystawy w budynku przy ul. Główniej 5. Prezentowane były nie tylko plakaty, ale również prace graficzne i obrazy olejne. Największą wystawę indywidualną przygotował Jan Kulikowski. Znalazło się na niej 150 kompozycji, z których największe zainteresowanie wzbudzały prace portretowe. Jak napisano w „Dzienniku Łódzkim” „...Portrety Kulikowskiego stanowiły próbę dotarcia artysty do głębi przeżyć duchowych człowieka”.⁶⁴

⁶² Informacje uzyskane od J. Cieślaka podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w maju 1983 roku

⁶³ Informacje uzyskane od prof. Władysława Bortnowskiego ówczesnego kierownika Drukarni Wojskowej, podczas wywiadu przeprowadzonego w maju 1983 roku.

⁶⁴ Wystawa prac Kulikowskiego, „Dziennik Łódzki” 1945, nr 45, s. 4.

Fotografia 13. M. Tomkiewicz w Pracowni Plakatu Propagandowego, Łódź 1945 rok.

Źródło: K. Pol, *Pracownia plakatu frontowego*, Warszawa 1980, s. 18.

W łódzkim CDŻ funkcjonowała również przeniesiona z Lublina pracownia graficzno-rzeźbiarska, zarządzana przez Jerzego Cieślaka.⁶⁵ Razem z nim do Łodzi przyjechali: Wiesław Lange, Jan Czarny, Józef Fajngold i Antoni Biłas. Już w Łodzi dołączyli do nich: Marian Stępień (1915-1984), Stanisław Preyzner (1911-1986) i Radosław Nowakowski. Pierwszym zadaniem przybyłych plastyków było nadanie odpowiedniego wystroju estetycznego pomieszczeniom i obiektom, przejętym przez CDŻ. Były również zadania wykonywane na rzecz ludności cywilnej. M.in. artyści pracowni przygotowali oprawę plastyczną łódzkich pierwszomajowych obchodów państwowych. Plastycy CDŻ byli także często kierowani w strefy przyfrontowe. Tu rysowali szkice umocnień, epizody walk, portrety żołnierzy, itp. Wiele z tych rysunków reprodukowano w prasie wojskowej i cywilnej.⁶⁶

⁶⁵ Jej poprzedni kierownik, Paweł Grzankowski pozostał w lubelskim Domu Żołnierza.

⁶⁶ Informacje uzyskane od J. Cieślaka podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w maju 1983 roku.

Fotografia 14. Jerzy Cieślak w pracowni graficzno-rzeźbiarskiej. Łódź 1945 rok.

Źródło: Fotografia z archiwum rodzinnego J. Cieślaka.

Z grupą lubelskich plastyków w bliskich kontaktach pozostawali Karol Baraniecki i Jerzy Zaruba. Pierwszy był etatowym rysownikiem „Polski Zbrojnej”, drugi – satyrycznych „Szpilek”. Obaj zresztą przybyli do Łodzi jako etatowi pracownicy CDŻ.⁶⁷ W okresie późniejszym plastycy J. Cieślaka pracowali głównie na potrzeby licznych łódzkich teatrów.⁶⁸

Fotografia 15. Plastycy łódzkiego CDŻ byli często wysyłani do jednostek wojskowych, z zadaniem portretowania wyróżniających się żołnierzy. Na zdjęciu J. Cieślak sporządzający portrety czołgistów. 1945 rok.

Źródło: Fotografia z archiwum rodzinnego J. Cieślaka.

⁶⁷ Informacje uzyskane od J. Cieślaka podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w maju 1983 roku.

⁶⁸ Tamże.

Był wśród nich przybyły z Lublina Teatr WP. Jego miejscem pracy stał się gmach przedwojennego Teatru Miejskiego, przy ul. Ceglanej 27. Wkrótce otwarto mu drugą scenę w budynku przy ul. Legionów 21. Teatr ten – podobnie jak uruchomiony nieco później – Teatr Kameralny miały swoje dyrekcje i prowadziły w miarę samodzielną działalność, choć bezustannie logistyczne były wspierane przez CDŻ.⁶⁹

Naturalnie wszystkie teatry uczestniczyły w przedsięwzięciach artystycznych organizowanych przez CDŻ. Wiele tego typu występów odbywało się w budynku przy ul. Przejazd 34. Koncertowały tu również zespoły z jednostek wojskowych. Niekiedy tego typu inscenizacje odbywały się w strefach przyfrontowych. Kadra łódzkiego CDŻ utrzymywała bowiem bliskie kontakty z jednostkami bojowymi i działającymi tam pracownikami i zespołami scenicznymi. Tworzące się kluby dywizyjne, często potrzebowały fachowej pomocy. Pojawił się zatem zakres usług, które określić można mianem poradnictwa instruktorsko-metodycznego, poza miejscem dyslokacji.

W pomieszczeniach CDŻ odbywały się też ważne odprawy i narady. Tu również miały miejsce pierwsze spotkania autorskie, dostępne również dla ludności cywilnej. Tutaj także znajdowała się podręczna biblioteka z niewielką czytelnią, gdzie były eksponowane pisma polskie i zagraniczne. Placówka posiadała też kino objazdowe, cieszące się w jednostkach łódzkich wyjątkową popularnością.⁷⁰

Jeszcze przed zakończeniem wojny przyjęto koncepcję utworzenia w WP sześciu okręgów wojskowych. Przy wszystkich dowództwach okręgów miały funkcjonować Domy Żołnierza. Zarządzenie regulujące sprawy etatowe tego typu ośrodków ukazało się dopiero 16 listopada 1945 roku.⁷¹ Najwcześniej, bo w marcu 1945 roku, powołano - wspomniany już wcześniej - okręgowy Dom Żołnierza w Lublinie. Pozostałe okręgowe ośrodki kultury zorganizowano głównie w oparciu o kadrę łódzkiego CDŻ. Między innymi do organizacji krakowskiego Domu Żołnierza oddelegowano w maju 1945 roku kpt. Jana Kozłowskiego. Kierowanie pracownią plastyczną tej instytucji powierzono rzeźbiarzowi ppor. Ferdynandowi Szymańskiemu. Z Łodzi do Krakowa oddelegowano też Irenę i Karola Adwentowicza (1871-1958) oraz Emila Chaberskiego (1891-1967), co zaowocowało otwarciem już w listopadzie 1945 roku, w budynku przy ul. Lubicz 48 Teatru Powszechnego im. Żołnierza Polskiego.⁷²

⁶⁹ B. Pitak-Piaskowska, *O dążeniach do odbudowy łódzkiego życia teatralnego po drugiej wojnie światowej w latach 1945-1949*, <https://www.google.pl/search?q=BARBARA+PITAK-PIASKOWSKA+o+dążeniach+do+odbudowy+łódzkiego+życia> (dostęp: 25.02.2023).

⁷⁰ Informacje uzyskane od J. Cieślaka podczas wywiadu przeprowadzonego z artystą w maju 1983 roku.

⁷¹ Notatka służbowa, CAW, Akta CDŻ, sygn. III.525.1.152.

⁷² *Otwarcie Teatru Powszechnego im. Żołnierza Polskiego w Krakowie*, „Dziennik Łódzki” 1945, nr 115, s. 6.

Fotografia 16. J. Cieślak z CDŻ podczas udzielania instruktażu w jednostce wojskowej. 1945 rok.

Źródło: Fotografia z archiwum rodzinnego J. Cieślaka.

W okresie sierpień-wrzesień 1945 tworzony był okręgowy Dom Żołnierza w Bydgoszczy. Zastępcą kierownika tej placówki został Jerzy Cieślak. Późniejszy organizator klubów oficerskich w Koszalinie i Gdańsku. Do organizacji Domu Żołnierza Marynarki Wojennej oddelegowano z Łodzi ppor. Stanisława Preyznera. Kadra łódzkiego CDŻ była też kierowana do nowo tworzących się w garnizonach klubów żołnierskich.⁷³ Wcześniej podjęto już proces przenoszenia CDŻ do Warszawy. Zadanie to powierzono mjr. Teodorowi Ratkowskiemu (1904-1988). Kpt. A. Zabładowski w międzyczasie awansował na majora i podjął pracę w administracji Ministerstwa Obrony Narodowej.

Na bazie dawnego CDŻ w czerwcu 1945 roku sformowano Dom Żołnierza Okręgu Łódzkiego. Jego kierownikiem 1 października 1946 roku został kpt. Bolesław Sabalski, dotychczasowy zastępca kierownika CDŻ. W ten sposób zakończył się kolejny rozdział historii działalności kulturalno-oświatowej w WP.

Trzeba przyznać, że łódzki okres CDŻ był mniej „romantyczny”, niż okres lubelski. Nie było już tej spontaniczności tworzenia, tak charakterystycznej dla miesięcy pracy w Lublinie. Inne też były realia i inne potrzeby działalności służbowej. Mniejsza też była zależność środowisk cywilnych od instytucji wojskowych, pojawiły się nawet różnice interesów...

Podsumowanie

Tuż po zakończeniu działań bojowych kwestie odbudowy polskiego życia społeczno-gospodarczego w dużej mierze brało na siebie Wojsko Polskie, posiadające kadry i specjalistyczne struktury organizacyjne. W obszarze kultury i sztuki te zadania zostały powierzone Centralnemu Domowi Żołnierza, utworzonemu w listopadzie 1944 roku w Lublinie. Do instytucji tej w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu „garnęli się” przedstawiciele różnych dziedzin kultury, choćby dlatego, że ...innych instytucji tego typu nie było. W tym pierwszym okresie po wyzwoleniu, zarówno w Lublinie, jak i w Łodzi wojsko było instytucją wszystkim

⁷³ *Dom Żołnierza w Łodzi*, CAW, Akta CDŻ, sygn. III.525.1.152.

bardzo potrzebną. W miarę upływu czasu, i organizowania się środowisk artystycznych, ta zależność od armii (także od CDŻ) stopniowo ulegała osłabieniu. O ile w Lublinie CDŻ swoją działalność w dużej mierze ukierunkowywał na środowiska pozawojskowe, to już w ostatnim okresie jego funkcjonowania w Łodzi, coraz więcej uwagi zaczął poświęcać sytuacji w jednostkach wojskowych. Doszło do tego, że do organizowania życia kulturalno-oświatowego w terenie zaczęto kierować kadrę łódzkiego CDŻ. Jest rzeczą charakterystyczną, że zarówno w Lublinie, jak i w Łodzi armia do pracy przyjmowała ludzi młodych i bardzo młodych. Im też powierzano ważne funkcje kierownicze. Prawdopodobnie takie były „odgórne” ustalenia, mające podteksty polityczne. Większość z tych nowo przyjętych adeptów sztuki w krótkim okresie czasu stała się powszechnie znanymi aktorami, filmowcami, plastykami, itp.

Trzeba przy tym zauważyć, że w okresie łódzkim coraz większą rolę w procesie „stymulowania” działalnością kulturalno-artystyczną próbował pełnić Główny Zarząd Polityczny WP. To ta instytucja pragnęła w Łodzi bezpośrednio „zawadywać” działającymi tam wówczas teatrami, funkcjonowaniem pracowni plakatów i Drukarni Wojskowej. Nie zawsze to dawało zadowolenie osobom, szukającym w sztuce pełnej niezależności. Mimo tych „niedogodności” kadra CDŻ zarówno w Lublinie, jak i w Łodzi odegrała ogromną rolę w animacji polskiego życia kulturalno-oświatowego, o czym dziś... mało już kto pamięta.

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie okoliczności powstania Centralnego Domu Żołnierza i zaprezentowanie efektów jego działalności w latach 1944-1946. Instytucja powstała w Lublinie, a następnie przeniesiono ją do Łodzi. Ostatecznie ulokowana została w Warszawie, gdzie w roku 1947 przekształcono ją w Dom Wojska Polskiego. CDŻ w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej przejął na siebie trud odradzania działalności kulturalno-oświatowej nie tylko w Wojsku Polskim, ale także w środowisku cywilnym. Między innymi przy jego pomocy organizowano polskie życie teatralne w Lublinie, Krakowie i Łodzi.

Słowa kluczowe: Centralny Dom Żołnierza, Dom Żołnierza, teatr, plastyka, wojsko, kultura, Lublin, Łódź.

THE ACTIVITIES OF THE CENTRAL SOLDIER'S HOME IN THE LUBLIN AND ŁÓDŹ PERIODS (1944-1946)

Summary

The aim of the article is to present the circumstances of the creation of the Central Soldiers' House and to present the effects of its activity in the years 1944-1946. The institution was established in Lublin and then moved to Łódź. Finally, it was located in Warsaw, where in 1947 it was transformed into the House of the Polish Army. CSH in the first years after the end of World War II took over the task of reviving cultural and educational activities not only in the Polish Army, but also in the civilian environment. Among other things, it was with his help that Polish theater life was organized in Lublin, Kraków and Łódź.

Keywords: Central Soldier's House, Soldier's House, theatre, fine arts, army, culture, Lublin, Łódź.

Bibliografia

- Archiwum Domu Wojska Polskiego, Pismo J. Cieślaka z 1957 roku do dyrektora Domu Wojska Polskiego, T. 3.
- Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), Akta CDŻ, *Centralny Dom Żołnierza w Lublinie*, sygn. III.303.152.
- CAW, Akta CDŻ, *Dom Żołnierza w Łodzi*, CAW, sygn. III.525.1.152.
- CAW, Akta CDŻ *Lista aktorów CDŻ w Lublinie*, sygn. III.1.303.152.
- CAW, Akta CDŻ, Notatka służbowa, CAW, sygn. III.525.1.152.
- CAW, Akta CDŻ, *Seminarium plastyków wojskowych w CDŻ*, sygn. III.525.I.152.
- CAW, Akta CDŻ, Rozkaz Naczelnego Dowódcy Polskiego nr 22, z dnia 10 września 1944 roku, sygn. III.1.303, k.67.
- CAW, Akta CDŻ, *Zespół Miniatur-Kapela Ludowa CDŻ*, sygn. sygn.. III.1.303.152.
- Błotnicka-Mazur E., *Sztuki plastyczne*, chrome-efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/
<https://repozytorium.kul.p>
- Centralny Dom Żołnierza*, „Zwyciężymy” 1944, nr 266.
- 25 lat Wojskowej Poligrafii w Łodzi*, Łódź 1979.
- Koncert Orkiestry WP w Domu Żołnierza*, „Gazeta Lubelska” 1944, nr 8. (8.07.1944).
- Korzeniowska J., *Melpomena walcząca*, Warszawa 1977.
- Kulikowski J., *Malarstwo*. Katalog, Lublin 1944.
- Lekka Kawaleria w CDŻ*, „Gazeta Lubelska” 1944, nr 56.
- Macedoński M., *Akwarele i rysunki*. Katalog wystawy, Lublin 1944.
- Majdanek 1944*. Katalog wystawy. Lublin 1944.
- Nowa rewia w Domu Żołnierza*, „Gazeta Lubelska” 1945, nr 26.
- Nowa rewia w Teatrze Domu Żołnierza*, „Gazeta Lubelska” 1945, nr 15.
- Nowa wystawa plastyczna*, „Odrodzenie” 1944, nr 8-9, s. 10.
- Otwarcie Teatru Powszechnego im. Żołnierza Polskiego w Krakowie*, „Dziennik Łódzki” 1945, nr 115.
- Piekarski S., *Twórczość plastyczna w jednostkach 1 Armii Wojska Polskiego w latach 1943-1945*, praca magisterska napisana w Uniwersytecie Warszawskim, pod kierunkiem prof., zw. dr. hab. Andrzeja Jakimowicza. Maszynopis. Warszawa 1984.
- Pitak-Piaskowska B., *O dążeniach do odbudowy łódzkiego życia teatralnego po drugiej wojnie światowej w latach 1945-1949*,
<https://www.google.pl/search?q=BARBARA+PITAK-PIASKOWSKA+o+dążeniach+do+odbudowy+łódzkiego+życia>
- Pol K., *Pracownia plakatu frontowego*, Warszawa 1980.
- Poranek muzyki i pieśni*, „Gazeta Lubelska” 1945, nr 45.
- Rojewski J., *Melpomena w mundurze*, „Polska Zbrojna” 1945, nr 18.
- Tankietka w CDŻ*, „Polska Zbrojna” 1945, nr 11 *Teatr Kukietek CDŻ*, „Gazeta Lubelska” 1944, nr 50.
- Teatr Żołnierza Polskiego w Lublinie*, „Gazeta Lubelska” 1944, nr 2. (3.08.1944 r.).
- Woźnicka Z., *Pasje Aleksandra Rafałowskiego*, „Kultura” 1964, nr 24.
- Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych*. Praca zbiorowa, Warszawa 1969.
- Witz I., *Malarze z Lublina*. Tygodniowy Dodatek „Sztandaru Ludu” 1959, nr 98.
- W stołecznym Lublinie*, pod red. M. Bechcycz-Rudnickiej, Lublin 1959.
- Wystawa prac Kulikowskiego*, „Dziennik Łódzki” 1945, nr 45.
- Wystawa Prac Malarskich i Rysunków*. Katalog. Lublin 1944.
- Wystawa rysunków Zenona Wasilewskiego*, „Polska Zbrojna” 1945, nr 12.
- Z Domu Żołnierza*, „Gazeta Lubelska” 1945, nr 26.

Stanisław PIEKARSKI

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu
Wydział Nauk Społecznych w Bartoszych

TEATR DRAMATYCZNY 2 KORPUSU POLSKIEGO NA BLISKIM WSCHODZIE (1943-1944)

Wstęp

Historia Armii gen. Władysława Andersa (1892-1970) rozpoczęła się we wrześniu 1943 roku, kiedy to na terytorium Związku Radzieckiego, w okolicach Buzułuku zaczęto tworzyć jej pierwsze oddziały i pododdziały. Wśród licznie przybywających tu Polaków, byli też aktorzy i muzycy przedwojennej Polski, w sporej mierze niedawno zwolnieni z rosyjskich więzień i łagrów. Wśród nich był i Kazimierz Krukowski (1901-1984), któremu powierzono animację obozowej działalności teatralnej. Krukowski był artystą estradowym. Nic też dziwnego, że przy jego udziale utworzono w Buzułuku czołówkę rewiową, w której dominowały: śpiew, muzyka, taniec i deklamacje. Główną bazą logistyczną dla formacji była 1 Dywizja Piechoty.

W miejscowości Tock (Tockoje) formowano tymczasem 6 Lwowską Dywizję Piechoty, do której w październiku 1941 roku dotarli: Feliks Konarski (1907- 1991), Wacław Radulski (1904-1983) i Jadwiga Domańska (1907-1996). Do polskich żołnierzy J. Domańska przybyła tuż po zwolnieniu jej z obozu pracy pod Nowosybirskiem, gdzie odbywała ośmioletni wyrok za pracę kurierską w Związku Walki Zbrojnej.¹ Radulski tymczasem przybył do obozu prosto z łagru w Workucie. Obie wyżej wymienione osoby znały się z lat międzywojennych, kiedy Jadwiga Domańska studiowała w stołecznej Szkole Dramatycznej, gdzie wykładowcą był Wacław Radulski. Artyści po raz pierwszy wystąpili na scenie 19 grudnia 1941 roku, w ramach wieczoru zorganizowanego przez czołówkę Kazimierza Krukowskiego. Program nosił tytuł „Dziś walczy żołnierz”. Domańska podczas tego występu nie tylko recytowała i śpiewała piosenki, ale także prowadziła konferansjerkę. Józef Czapski - ówczesny szef referatu oświatowego polskiego ośrodka w Buzułuku – tak wspominał swoje pierwsze wrażenia artystyczne po obejrzeniu występu J. Domańskiej: „Zaledwie wypuszczeni z obozów, słuchaliśmy w zbitym tłumie, w zimnej sali sztabu w Buzułuku Domańskiej. Smukła, o jasnych włosach kobieta, dźwięcznym głosem o niezapomnianym akcencie deklamowała „Fortepian Szopena”.²

Tuż po tym występie Domańska i Radulski zaczęli zabiegać w dowództwie polskiej armii o utworzenie teatru dramatycznego, lansującego repertuar poważny. Wspierał ich w tym por. Napoleon Szczawiński, mający przedwojenne doświadczenie w prowadzeniu teatrów żołnierskich.

W tym czasie zapaleńcy skupieni wokół Domańskiej, zdążyli zaprezentować program pt. „Na rozśpiewanej fali”. Premiera tego widowiska odbyła się 25 grudnia 1941 roku. Następnego dnia ta sama grupa zaprezentowała „Pastorałkę”, wyreżyserowaną przez W. Radulskiego. Obie premiery odbyły się w drewnianym baraku, mieszczącym około 200 widzów. Na sali temperatura wynosiła tylko

¹ J. Domańska, *Teatru okres heroiczny i służebny*, w: „Teatr i dramat polskiej emigracji 1939-1945”, pod red. I. Kiec, D. Ratajczak i J. Wachowskiego, Poznań 1994, s. 13.

² J. Czapski, *Na nieludzkiej ziemi*, Paryż 1989, s. 207.

2 stopnie. Ogólne zainteresowanie wzbudzał akompaniator grający na pianinie... w rękawiczkach.³

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie okoliczności powstawania Teatru Dramatycznego w Armii gen. Andersa, stacjonującej na terytorium Iraku. Celem artykułu jest też przedstawienie losów teatru podczas jego funkcjonowania na terenie Palestyny i Egiptu. Do napisania artykułu wykorzystano materiały i dokumenty przechowywane w Instytucie Teatralnym w Warszawie. Spożytkowano też wspomnienia autorskie, opracowania naukowe i artykuły prasowe. Przydatne okazały się również informacje zamieszczane we współczesnym Internecie.

Teatry Armii gen. Andersa ewakuowane z terytorium Związku Radzieckiego

Oficjalnie Teatr Polowy o który zabiegali Domańska, Radulski i kilku innych artystów został powołany do życia w Tocku, rozkazem dowódcy Polskich Sił Zbrojnych z dnia 5 stycznia 1942 roku. Jego kierownikiem został por. Napoleon Szczawiński, brat popularnego aktora Operetki Warszawskiej. Funkcje zastępcy kierownika i reżysera powierzono W. Radulskiemu. Jego kierownikiem został por. Napoleon Szczawiński, brat popularnego aktora Operetki Warszawskiej. Funkcje zastępcy kierownika i reżysera powierzono W. Radulskiemu. Oprócz w/w do zespołu należeli: ppor. Antoni Szczepański (aktor), Emilia Bauer (aktorka), Piotr Szczepankiewicz (krawiec), Alfons Domiszek (fryzjer), Julian Marymont (administrator), kpr. Zygmunt Turski (maszynista) i kpr. Adam Kahane (stolarz).⁴

Już kilka dni po utworzeniu placówki podjęto pracę nad teatralną adaptacją fragmentu powieści Henryka Sienkiewicza pt. „Ogniem i mieczem”. Zadaniem tym obarczono W. Radulskiego. Reżyser teatru swoje zadanie wykonał w ciągu kilkunastu dni, co należy uznać za duże osiągnięcie. Od początku pracując w teatrze kierownictwo chciało prezentować repertuar patriotyczno-dydaktyczny. Wkrótce rozpoczęły się próby i prace nad przygotowaniem kostiumów. W międzyczasie aktorzy Szczawińskiego występowali też w teatrze rewiowym Kazimierza Krukowskiego.⁵ W efekcie do momentu wyjazdu z Buzuluku do Iranu nie udało się formacji Domańskiej zaprezentować przygotowywanego „sienkiewiczowskiego” widowiska historycznego. Warto w tym miejscu odnotować, że J. Domańska niezależnie od pracy na scenie w Armii Andersa pełniła funkcje szyfrantki, sanitariuszki, świetliczanki i komendantki plutonu oświatowego.⁶

³ Z. Osiński, *O Wacławie Radulskim*, „Pamiętnik Teatralny” 1984, z. 1-2, s. 40.

⁴ J. Domańska, *Teatru okres...*, dz. cyt.

⁵ E. Krasieński, *Z dziejów teatrów żołnierskich*, „Pamiętnik Teatralny” 1998, z. 1-2, s. 16-17.

⁶ *Kobiece twarze patriotyzmu*, <https://lo-dabrowa-tarnowska.pl/2023/03/07/kobiece-twarze-patriotyzmu/> (dostęp: 7.05.2023).

Fotografia 1. Teatr Polowy Armii gen. Andersa w Buzułuku. Stoją: drugi z lewej por. Szczawiński-kierownik teatru. Trzecia z lewej-Jadwiga Domańska. Poniżej w środku - Wacław Radulski (grudzień 1941 rok).

Źródło: <https://www.cultureave.com/teatr-w-sluzbie-narodu-jadwiga-domanska-1907-1996/>

Wyjazd z Buzułuku i Tocku nastąpił na początku marca 1942 roku. Najpierw transportem kolejowym polscy żołnierze przewiezieni zostali do Uzbekistanu i Kazachstanu. Pod koniec marca 1942 roku czołówki teatralne Armii gen. Andersa razem z wojskiem drogą morską dotarły do Iranu, będącego wtedy w strefie wpływów brytyjsko-radzieckich. Punkt rozdzielczy znajdował się miście portowym Pahlawi. W połowie kwietnia 1942 roku artyści dotarli do Teheranu. Życie licznej grupy Polaków w tym mieście ogniskowało się w czterech wielkich obozach, rozmieszczonych na krańcach aglomeracji. Obozy od 1 do 3, były obozami cywilnymi. Obóz nr 4 był obozem wojskowym. „Sercem” obozu był ogromny, nowoczesny gmach dawnej fabryki zbrojeniowej, w których stu kilkudziesięciu pokojach rozmieszczono polskie biura wojskowe.⁷

Po kilku tygodniach żołnierze z Buzułuku, a wraz z nimi Teatr Polowy zostali przetransportowani do Iraku, w rejon Bagdadu. Tu doszło wreszcie do zaprezentowania długo zapowiadanej sztuki historycznej w 10 obrazach pt. „Kmicic w Częstochowie”, wg Henryka Sienkiewicza. Ze spektaklem tym objeżdżano jednostki polskie, rozlokowane wokół stolicy Iraku. Jedno z przygotowań do występu tej „wędrownej przenośnej sceny” zostało opisane na łamach „Kuriera Polskiego”. Autor relacji – Jan Frankiewicz – swoje wrażenia zawarł w słowach: „Miła niespodzianka. Wypakowało się to bractwo artystyczne z dwóch samochodów ciężarowych i ku naszemu zdziwieniu, nie wychodzi z nich... ani jedna artystka. Same mniej lub bardziej dorodne drągale z drążkami, łopatami i drewnianymi szabelkami w dłoniach. Pełno malowanych dekoracji. Kilka godzin pracy potrzebnych do zmontowania tego wszystkiego i idzie „Kmicic w Częstochowie”.⁸ Rolę Kmicica grał Szczawiński, a Kordeckiego – jeden z oficerów, pełniący funkcję

⁷ Krukowski K., *Z Melpomeną na emigracji*, Warszawa 1987, s. 43-45.

⁸ J. Frankiewicz, *Teatr żołnierski*, „Kurier Polski” 1943, nr 91, s. 3.

kierownika administracyjnego zespołu. Oceniając pracę tego ostatniego – Frankiewicz, w swojej recenzji napisał: „...żaden Paulin na świecie tak nie kłął”.⁹ Na szczęście rzecz działa się nie podczas przedstawienia, lecz w trakcie budowania sceny polowej. Do momentu ukazania się artykułu (marzec 1943 roku) formacja Szczawińskiego od chwili powstania przygotowała 7 premier i 30 przedstawień, które obejrzało około 30 tysięcy widzów.¹⁰

W tym czasie w rejonie Bagdadu funkcjonował też Teatr 6 Lwowskiej Dywizji Piechoty. Teatr ten powstał w listopadzie 1941 roku w Tocku, z inicjatywy ppor. Witolda Sikorskiego i por. Michała Siemiradzkiego. Ten pierwszy w okresie międzywojennym był autorem kilku artykułów o funkcjonowaniu amatorskich teatrów żołnierskich. M. Siemiradzki tymczasem to zdolny dekorator, wnuk znanego malarza Henryka Siemiradzkiego. Obaj w/w po upadku polskiego września znaleźli się w litewskiej Górze Kalwarii, jako internowani. Po zajęciu Litwy przez Rosję, trafili do jednego z sowieckich obozów odosobnienia. W obu przypadkach byli pierwszoplanowymi postaciami prowadzonej tam pracy scenicznej. Teraz swoją wiedzę i doświadczenia postanowili spożytkować w Tocku. Oprócz nich w składzie Teatru 6 Dywizji znaleźli się: Aleksander Borski (kompozytor), kpt. Mieczysław Bielicki (muzyk), Zbigniew Czechowski (tenor), Mieczysław Pręgowski (śpiewak), kpr. pchor. Mieczysław Kostkowski (aktor-amator) i Piotr Lazoryszczak (choreograf). Kierownikiem formacji mianowano ppor. W. Sikorskiego. Funkcję reżysera powierzono A. Borskiemu.¹¹

Właśnie głównie w oparciu o zespół Witolda Sikorskiego, na przełomie 1942 i 1943 roku Jadwiga Domańska w miejscowości Kizil-Ribbat pod Bagdadem przygotowała wyjątkowe „Jasełka Betlejemskie”, w formie widowiska plenerowego. Jak napisała w swoich wspomnieniach wyżej wymieniona: „Sceneria była wymarzona. Anioły zjawiały się z głębokiej dali, wywołane światłem reflektora przeciwnie, goniec do króla Heroda widziany był z daleka, jak biegł z pochodnią przez pustynię, a Trzej Królowie przybywali na wielbłądach”.¹² Przedstawienie tak bardzo podobało się dowódcom, że musiano je jeszcze prezentować trzykrotnie. Domańskiej przedstawienie pomagał przede wszystkim przygotować Aleksander Borski. Teksty scen współczesnych napisali por. lekarz Bolesław Rędzisz i sierż. pchor. Kazimierz Jewłaszewicz. Muzycznie spektakl opracował plut. pchor. Rudolf Krupa, a wykorzystane kostiumy były efektem pracy st. strz. Władysława Wasilewskiego i Zofii Kwiatkowskiej.¹³

W marcu 1943 roku połączono utworzone w ZSSR 6 Lwowską Dywizję Piechoty z 5 Wileńską Dywizją Piechoty. W takich okolicznościach doszło do utworzenia 5 Kresowej Dywizji Piechoty, która była częścią 2 Korpusu, dowodzonego przez gen. Andersa.¹⁴ Dla uczczenia tego faktu we wspomnianym wyżej Kizil-Ribbat teatr przygotował wielkie - pod wieloma względami wyjątkowe – plenerowe widowisko, które na długo pozostało w pamięci żołnierzy polskich. Jadwiga Domańska w swoim sprawozdaniu napisała: „Widowisko, w którym wzięło udział paruset wykonawców, w tej liczbie połączone chóry i orkiestry obu dywizji. rozgrywało się na zboczu

⁹ Tamże.

¹⁰ K. Braun, *Teatr w służbie narodu. Jadwiga Domańska (1907-1996)*, <https://www.cultureave.com/teatr-w-sluzbie-narodu-jadwiga-domanska-1907-1996/> {dostęp: 10.04.2023}.

¹¹ E. Kasiński, *Z dziejów teatrów...*, dz. cyt., s. 13.

¹² K. Braun, *Teatr w służbie...*, dz. cyt.

¹³ Tamże.

¹⁴ 5 Kresowa Dywizja Piechoty, https://pl.wikipedia.org/wiki/5_Kresowa_Dywizja_Piechoty {dostęp: 11.04.2023}.

wzgórza, na parusetmetrowej przestrzeni, a taki wywołało oddźwięk, że pod jego koniec, kilkutyśieczna żołnierska widownia poderwała się samorzutnie do śpiewu *Warszawianki* i *Roty*, a gen. Anders wygłosił improwizowane, porywające przemówienie. Kto był na tym ognisku pamięta wielkie wrażenie, gdy przy wierszu o walczącym kraju zapalała się za wzgórzem łuna ognia i dymu, gdy z za wzgórza wylaniał się w światłach różnokolorowych rakiet długi wąż poloneza i gdy żołnierze wybrani z połączonych w jedną dywizję brygad, lwowskiej i wileńskiej, w rozwiniętym szyku z bagnietem na broni szli na granice Polski, wytoczone płonącymi światłami”.¹⁵

Wkrótce po tym wydarzeniu Jadwiga Domańska otrzymała propozycję zorganizowania Teatru Dramatycznego 2 Korpusu, którą przyjęła z wielkim zadowoleniem. Potrzebę utworzenia profesjonalnego reprezentacyjnego teatru dramatycznego na Wschodzie zgłaszano już kilka miesięcy wcześniej. Między innymi pisał o tym Wacław Radulski. W jego artykule z 2 lipca 1942 roku, zamieszczonym na łamach ukazującego się w Teheranie „Zewu” - znalazły się słowa: „Realny układ sił teatralnych jest powodem trochę paradoksalnej sytuacji. Że propagandę i polskość robią rozrywkowe zespoły rewiowe, a nie teatry dramatyczne do tego powołane. W przeciwieństwie do teatrów żołnierskich z poprzedniej wojny nie są grane tradycyjne sztuki popularne w rodzaju „Krakowiaków i Górali”. Ale przedstawienia są składane z piosenki, tańca, scenki z nowym lub aktualizowanym tekstem, którego dominantą jest tęsknota do poszczególnych miejscowości i miast polskich, do kraju dziś najbardziej dla Polaków egzotycznego – do Polski”.¹⁶

W tym miejscu warto też odnotować, że prawie zawsze teatry dramatyczne, wystawiające pełnospektaklowe, ambitne dzieła sceniczne, ceniono bardziej niż zespoły rewiowe, w pierwszej kolejności stawiające na frywolną ludyczność i hedonizm.

Teatr Dramatyczny 2 Korpusu

Rozkaz organizacyjny o powołaniu Teatru Dramatycznego 2 Korpusu ukazał się w kwietniu 1943 roku. Funkcję kierownika literackiego powierzono Wacławowi Radulskiemu. W skład zespołu weszły następujące osoby: Jadwiga Andrzejewska, Emilia Bauer, Klara Belska, Stanisław Belski, Jan Białkowski (charakteryzator), Adolf Bożyński, Ludwik Brzeski, Karol Guttman, Janina Jasińska, Adam Kahane (stolarz, maszynista), Mieczysław Malicz, Kazimierz Marynowski, Hugon Piesch-Krzyski, Wacław Radulski, Henryk Szyfman (muzyk, administrator), Kazimierz Utnik i Ludwik Wiechecki (scenograf).¹⁷

¹⁵ E. Krasiński, *Z dziejów teatrów...*, dz. cyt. s. 26-27.

¹⁶ W. Radulski, *Koleje Teatru Żołnierskiego*, „Zew” z 2.07.1942 roku, s. 2.

¹⁷ J. Domańska, *Teatru okres heroiczny*, dz. cyt., s. 16.

Fotografia 2. Gen. Władysław Anders (drugi z lewej) w towarzystwie aktorów Teatru Dramatycznego. Trzecia z lewej-Jadwiga Domańska (Irak 1943 rok).

Źródło: <https://www.cultureave.com/teatr-w-sluzbie-narodu-jadwiga-domanska-1907-1996/>

Trzon nowo powstałego teatru stanowiły osoby przybyłe z Andersem z terenów Związku Radzieckiego. Ale do formacji przyjęto też Hugona Piesch-Krzyskiego, do niedawna kierownika Czołówki Teatralnej Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich, która również weszła w skład 2 Korpusu. Wielkim orędownikiem utworzenia Teatru Dramatycznego był Józef Czapski, ówczesny szef Wydziału Propagandy i Oświaty Armii Polskiej na Wschodzie.¹⁸

Oficjalnie Teatr Dramatyczny oficjalnie rozpoczął swoją działalność 1 kwietnia 1943 roku, jako Teatr Dramatyczny Armii Polskiej na Wschodzie. Na inaugurację pracy teatru postanowiono wystawić sztukę Hermininy Naglerowej pt. „Tu jest Polska”. H. Herminowa była absolwentką Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie. Jej pierwszym liczącym się sukcesem literackim było zdobycie głównej nagrody w konkursie im. Gabrieli Zapolskiej. Przedwojenni czytelnicy znali też jej głośną powieść pt. „Krauzowie i inni...”. Ale interesujący dorobek literacki nie był jedynym atutem decydującym o wyborze sztuki jej autorstwa na inaugurację pracy nowo powstałego teatru. Wydaje się również, że ważnym argumentem był fakt, że Naglerowa była etatowym pracownikiem Biura Pracy i Informacji i wielokrotnie wносиła „zastrzeżenia” do repertuaru prezentowanego przez polskie czołówki teatralne. Między innymi po pobycie na uroczystościach trzymajowych w 5 Dywizji Piechoty pod adres Dowództwa APW skierowała notatkę służbową, w której zawarła swoje spostrzeżenia i oceny. Generalnie postulowała, aby w propagandzie unikać „patetycznej hałaśliwości”. Sugerowała też, aby w działalności teatralnej posługiwać się przekazem wyciszonym, bez niepotrzebnej frazeologii. Dla niej teatr miał przede wszystkim „wskrzeszać bezpośredniość minionych doznań”.¹⁹ Prawdopodobnie przełożeni pisarki uznali, że poprzez wystawienie swojego dramatu ma ona szansę

¹⁸ E. Krasieński, *Z dziejów teatrów...*, dz. cyt. s. 34.

¹⁹ Tamże, s. 13.

nie tylko „uzdrowić” sytuację, ale i dać dobry przykład „zmierzania w słusznym kierunku”.

Fotografia 3. Plakaty do sztuki pt. „Tu jest Polska” wykonane w języku arabskim i angielskim wg projektu Leopolda i Zygmunta Haarów. (Bagdad 1943 rok).

Źródło: Muzeum Narodowe w Krakowie.

W sztuce „Tu jest Polska” Naglerowa ukazała walkę podziemną z najeźdźcą prowadzoną w 1941 roku w prowincjonalnym polskim mieście. Interującym może wydać się fakt, że Naglerowa zanim wybuchła wojna została osadzona w sowieckim łagrze. Prosto z tego obozu dotarła do Buzułuku. Nie mogła więc znać realiów życia pod niemiecką okupacją.²⁰ Próby do przedstawienia rozpoczęły się już w marcu 1943 roku. Odbływały się one „...na płaskich dachach arabskich domów. Z pobliskich domów przyglądały się aktorom zakwiecone kobiety”.²¹ Już tydzień przed premierą trójjęzyczne afisze: polskie, angielskie i arabskie pojawiły się na słupach ogłoszeniowych Al.-Rashir Street w Bagdadzie, przy której mieścił się teatr króla Fajsala. 8 maja 1943 roku gmach ten był nie tylko miejscem prezentacji pierwszej sztuki Naglerowej, ale i „adresem” oficjalnej inauguracji pracy artystycznej polskiego teatru. Premierę zaszczylił swoją obecnością sam regent Iraku, a „...widownia zabieliła się burnusami szejków”.²² Spektakl reżyserował W. Radulski, a scenografie przygotował L. Wichecki. Obsadę sztuki stanowili: J. Andrzejewska, H. Krzyski, A. Bożyński, E. Bauer, K. Utnik, K. Belska, S. Belski, J. Jasiński, J. Domańska, K. Marynowski, H. Szyfman, K. Guttman, M. Malicz i L. Brzeski.

Po pierwszym spektaklu Zbigniew Raciński w „Orle Białym” napisał: „Nie było nikogo, kto by opuszczając teatr po przedstawieniu mógł otrząsnąć się z myśli i uczuć powstałych pod wpływem tego, co się widziało i słyszało ze sceny. Zespół udowodnił, że może, chce i umie dobrze pracować. Teraz trzeba rozpoczęte dzieło

²⁰ A. Wal, *W służbie idei – Tu jest Polska Herminii Naglerowej*, „Studia Filologiczne” 2011, z. 70, s. 311.

²¹ E. Krasieński, *Z dziejów teatrów...*, dz. cyt. s. 34.

²² H. Piesch-Krzyski, *O teatrze wojskowym na Bliskim Wschodzie i we Włoszech*, „Pamiętnik Teatralny” 1963, z. 1-4, s. 340.

przewieźć dalej. Żołnierski Teatr Dramatyczny ma bowiem do spełnienia zadanie wdzięczne i ważne”.²³

Po latach J. Domańska do wyżej zamieszczonej refleksji odniosła się w ten sposób: „Sądzę, że nie tylko dobry poziom przedstawienia podyktował recenzentowi te słowa, ale przede wszystkim impact przeżycia, jakim był pobyt w teatrze z prawdziwego zdarzenia po długim okresie odcięcia od kultury polskiej. Trzeba wziąć pod uwagę, że stan personalny naszego wojska był nieprzeciętny. Warunki wojenne sprawiły, że w jego szeregach, bez stopni oficerskich, znaleźli się ludzie o wysokich nieraz kwalifikacjach intelektualnych i zawodowych”.²⁴

Fotografia 4. Teatr Dramatyczny w drodze do jednostek wojskowych. Irak 1943 rok.

Źródło: „Parada” 1943, nr 11.

Po drugim przedstawieniu, zorganizowanym 10 maja 1943 roku zespół ruszył w objazd do rozmieszczonych na pustyni oddziałów. Tournée trwało do 5 lipca 1943 roku. W tym czasie teatr wystąpił 25 razy, m.in. w takich miejscowościach jak: Qusil-Ribat, Kirkut, Oihotu i Khanaquin. Wspominając te wydarzenia Domańska napisała: „Na pustyni irackiej całymi niemal dniami wiał hamsin, powlekając wszystko warstwą rudego piasku. Za to po zachodzie słońca zapadała nagle cisza i równie nagle ciemność. Pod gwiaździstym niebem, w fałdzie pustyni, na amfiteatralnym zboczu zasiadali żołnierze – widowia bez ścian mieściła ich setki, czasem nawet tysiące – a przed nimi, na stoku wzgórza, wywołane światłem z czarnego tła nocy, wyrastały ściany polskiego domu, na piasku zbudowanego”.²⁵

W czasie, gdy teatr występował w jednostkach na pustyni, w polskich gazetach wojskowych i cywilnych sporo pisano o roli i znaczeniu pracy scenicznej w warunkach frontowych. Oczywiście w kwestiach repertuarowych z opiniami Hermirii Naglerowej. Z pewnością jej sztuka „Tu jest Polska, należało do tzw. spektakli „patriotycznych”. W jakimś stopniu było to zgodne z teorią „służalczej” roli sztuki w działalności agitacyjno-propagandowej, wywodzącej się jeszcze z czasów Włodzimierza Majakowskiego.

²³ Z. Raciński, *Premiera żołnierskiego teatru dramatycznego*, „Orzeł Biały” 1943, nr 19, s. 3.

²⁴ J. Domańska, *Teatru okres heroiczny...*, dz. cyt. s. 16.

²⁵ Tamże, s. 16-17.

Na przeciwnym biegunie tej koncepcji znajdowała się teoria obowiązująca w armii angielskiej. Tego, że czołówki teatralne w czasie wojny są potrzebne, nikt w Anglii nie negował. Ale nie mogło być w ich pracy na propagandę i agitację. One miały dawać żołnierzom chwile rozrywki, wytchnienia i relaksu.²⁶ Było w nich także miejsce na prezentacje piosenek o uroku angielskich łąk, a nawet czas na popisy orkiestry kobzianej. Brak propagandy politycznej w angielskich teatrach polowych tak wyjaśniał na łamach czasopisma „W Drodze” Zdzisław Broncel: „Zasadnicze założenia angielskiej pracy oświatowej wśród żołnierzy wynikają z demokratycznych podstaw służby w armii angielskiej. W okresie międzywojennym służba w armii angielskiej była ochotnicza i miała wiele cech wybrania sobie stanu żołnierskiego jako normalnego zawodu. [...] Wojna jest dla Anglika systemem życia, przykrym zajęciem, które mimo niedogodności, z honorem trzeba wykonać”.²⁷

Być może aprobata wzorców „angielskich” przez część polskich dowódców wojskowych spowodował a, że po patriotycznej sztuce Herminii Naglerowej teatr żołnierski sięgnął do repertuaru Aleksandra Fredry, będącego uosobieniem dobrego polskiego humoru. Wystawiono komedię „Damy i huzary”. Premiera spektaklu odbyła się 2 sierpnia 1943 roku w Habbaniji, pod gołym niebem, nad jeziorem, w jednym z najcieplejszych miejsc Środkowego Wschodu, gdzie stacjonowały polskie pułki artylerii przeciwlotniczej. Reżyserem przedstawienia był Wacław Radulski, dekoracje zaprojektował Wiechecki, a wykonał Kahane. „Barw, jakimi mieniły się niewieście robrony i niebieściły huzarskie mundury, dostarczyły bazyry starego Bagdadu”.²⁸ W tym czasie teatr Domańskiej był już Teatrem Dramatycznym 2 Korpusu Polskiego.²⁹

Fotografia 5. Wacław Radulski (z prawej) i Franciszek Karpowicz podczas przygotowywania przedstawienia pt. „Damy i huzary”. Irak 1943 rok.

Źródło: Instytut Teatralny

²⁶ Bazarowski J. *Damy i huzary na irackiej pustyni*, „Wiadomości Polskie, Polityczne i Literackie” 1943, nr 41, s. 5.

²⁷ Z. Broncel, *O polski teatr dla żołnierza*, „W Drodze” 1943, nr 17, s. 9.

²⁸ J. Domańska, *Teatru okres heroiczny...*, dz. cyt. s. 17.

²⁹ 2 Korpus Polski został utworzony rozkazem z 21 lipca 1943 roku.

Fotografia 6. Spektakl pt. „Damy i huzary” grany w warunkach pustynnych. Irak 1943 rok.

Źródło: <https://culture.pl/pl/artykul/jak-na-pustyni-fredre-wystawiano>

Fotografia 7 i 8. J. Domańska (Orgonowa) i S. Belski (Major) podczas spektaklu pt. „Damy i huzary”, 1943 r.

Źródło: Instytut Teatralny.

Bardzo obszerna recenzja zamieszczona w „Orle Białym” była nadzwyczaj pochlebna. Dostarczała ona nie tylko dużo informacji o spektaklu, ale i o aktorach Teatru Dramatycznego.³⁰ Niezwykle barwna relację z pierwszej prezentacji „Fredry

³⁰ Z. Raciński, *Damy i huzary*, „Orzeł Biały” 1943, nr 32, s. 2-3.

na pustyni” zamieszczono w dwutygodniku „Parada”. Zwolennicy tego czasopisma mogli m.in. przeczytać: „Pod wygwieżdżonym niebem stanęła scena, widownię utworzyły niezliczone auta. Publiczność przyszła – w sile na oko oceniając – 4 tysiące Polaków i Anglików, Hindusów i Asyryjczyków, Arabów i Bóg wie jeszcze kogo.... Wszyscy zajęli miejsca już na 2 godziny przed przedstawieniem. Garderoba przypominała namiot hetmana Żółkiewskiego. Nad ustawieniem dekoracji czuwali wszyscy ludzie dobrej woli, teatralni i przypadkowi, kaprale i pułkownicy. Agregator kompanii warsztatowej rozżarzył reflektory. Do potrzebnego sztuce strzału, gorliwi pomocnicy przynieśli większą ilość nabitych karabinów. Coraz bardziej spontaniczne stawały się gwizdy i krzyki. Ci ludzie czekali na przedstawienie Teatru Dramatycznego – jedni kilka lat, drudzy całe życie.

Komedia ta wskrzesiła najwspanialsze tradycje teatru polskiego. To co działo się na przedstawieniu dla przeciwniczego wojska... przeszło niejedno wyobrażenie. Ludzie czuli się raz jak w kościele, raz jak w fantastycznej fabryce śmiechu. Każdy gest, każde słowo, przyjmowane było z najczulszą reakcją. Kiedy patrzyło się na tysiące oświetlonych twarzy, widziało się ogrom najpiękniejszych ludzkich przeżyć. Żołnierze siedzieli w zakrzepniętymi uwagą twarzami, radośni i nie czujący wiatru z piaskiem na obcej ziemi, daleko od domu. Gdy opadła kurtyna, oklaski były artyleryjskie”.³¹ Recenzja kończyła się słowami: „Sława „Dam i huzarów” rośnie jak na drożdżach. Ta sława winna się stać kapitałem na fundament pod przyszłą odbudowę dramatu polskiego”.³²

Fotografia 9. Scena z przedstawienia pt. „Damy i huzary”. Od lewej: J. Domańska (Orgonowa), K. Belska (Dyndalska) i A. Wdowińska (Aniela). Teatr Dramatyczny APW. Irak, 1943 r.

Źródło: Instytut Teatralny.

³¹ J. Bazarowski, *Fredro na pustyni*, „Parada” 1943, nr 11, s. 11-12.

³² Tamże.

W „Kurierze Polskim” – tymczasem – korespondent zwracał uwagę na aktualność problematyki „fredrowskiej” w odniesieniu do życia żołnierskiego 2 Korpusu i na wysoki kunszt aktorski występujących artystów. Warto zacytować niewielki fragment tej obszernej relacji: „Od pierwszej do ostatniej minuty świetnego przedstawienia publiczność była oczarowana sztuką, grą aktorów, talentem reżysera i wysokiej klasy oprawą. To był naprawdę teatr... Ileż to aktualnych aluzji płynęło ze sceny, jakby Fredro służył w APW i znał sentymentalne problemy naszych czasów. Jakże to łatwo formują się plastelinowe serca rycerzy w rączkach kobiecych. Jakże duża jest władza polskich kobiet, nawet w duszy huzara. Fredro stary wojak napoleoński, który lat temu 100 był w tych samych co my obecnie sytuacjach, znał na wylot tęsknoty i słabości żołnierskich serc”.³³

Fotografia 10. Scena z przedstawienia pt. „Damy i huzary”. Od prawej: F. Karpowicz (Kapelan), Bożyński (Rotmistrz), Utnik (Grzegorz), H. Piesch-Krzyski (Edmund). Teatr Dramatyczny APW. Irak, 1943 r.

Źródło: Instytut Teatralny.

Fotografia 11. Scena z przedstawienia pt. „Damy i huzary”. Od lewej: Baczyńska (Józia), Utnik (Grzegorz), Stankiewiczówna (Fruzia). Teatr Dramatyczny APW. Irak, 1943 r.

Źródło: Instytut Teatralny.

³³ *Fredro w APW*, „Kurier Polski” 1943, nr 174, s. 3.

Cytowany już powyżej Zdzisław Broncel w „swoim” dwutygodniku zwracał uwagę na słuszność podjętej decyzji, której efektem było odstąpienie od patetycznego repertuaru na rzecz propozycji, dającej wiele naturalnej rozrywki. W zamieszczonym artykule m.in. napisał: „Fredro przeczuł przyszłość i wojskową scenę. Bo w „Damach i huzarach” znajdziesz wszystko, co potrzeba, a przede wszystkim jest mundur i spódniczka, motyw zawsze interesujący każde wojsko, zwłaszcza po pobycie na pustyni”.³⁴ Byli jednak i tacy recenzenci, którzy mieli odwagę „zauważyć”, iż grający rolę dzielnego majora Stanisław Belski „...który takie boje toczy na scenie z damami, poza sceną od nich nie stroni”.³⁵

Kilka tygodni po premierze Jerzy Bazarowski wysłał do wydawanych w Londynie „wiadomości Polskich” „meldunek” następującej treści: „Żyjemy tutaj wśród nudy i kurzu. [...] Premiera „Dam i huzarów” jest w tej części świata wydarzeniem historycznym. I nie tylko to sprawia, że tysiące żołnierzy podziwia rajery, robrony i huzarskie błękitne mundury. Myślę o poziomie gry, reżyserii i dekoracjach. Pierwsze przedstawienie „Dam i huzarów” odbyło się na dziewiczej pustyni. Przyszło na nie cztery tysiące ludzi. Po przedstawieniu żołnierze nie chcieli odejść od namiotów. Podchodzili do aktorów, dotykali ich strojów, sprawdzali, czy aby poza sceną nie mówią oni językiem, jaki płynął przez dwie godziny ze sceny. I chociaż przedstawienie odbyło się pod ciemnym irackim niebem, chociaż chwiały się na wietrze dekoracje Wiecheckiego i w antraktach trzeba było odkurzać wspaniałe kostiumy, uszyte przez jednego z najlepszych krawców przedwojennych, 62-letniego strzelca Szczepankiewicza, przedstawienie stało się dla tysięcy wielkim przeżyciem. Teatr codziennie grał gdzie indziej. Aktorzy codziennie przejeżdżali 300-400 km. Jesteśmy z tego teatru dumni”.³⁶

Bardzo oryginalne wspomnienie o premierze zachował w pamięci Hugon Piesch-Krzyski, który w 1963 roku na łamach „Pamiętnika Teatralnego” napisał m.in.: „Sceneria tej premiery była wyjątkowa i niepowtarzalna: pustynia, noc, wyiskrzzone gwiazdami niebo, widownia żołnierska na ogromnej wydmy piasku i w „łóżach” czyli w samochodach, których latarnie skierowane na scenę dodatkowo ją oświetlały, oprócz agregatora głęboko ustawionego w pustyni, by zniwelować jego hałas i wreszcie ten polski dworek wyczarowany na irackim piasku przez scenografa Wiecheckiego. Ta premiera o 21.00, była z dwóch powodów: mrok i wreszcie trochę chłodniej, wiąże się ściśle z osobą czarującego kolegi A. Żabczyńskiego. Był on wówczas adiutantem 5 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej. Zrozumiałe, że właśnie on najgorliwiej zajmował się teatralnymi gośćmi. Gościnność i troskę o efekt przedstawienia posunął do tego stopnia, że na wołanie majora „Grześ wystrzel z moździerza” dał nam taki wystrzał, jakiego żaden teatr w Polsce dotychczas nie miał. Istotnie. Gdy padły na scenie te słowa, wystrzeliła oryginalna przeciwlotnicza armata, tzw. 75-tka. Oczywiście wrażenie było kolosalne – tylko niestety armata stała za blisko, podmuch zmiotł część dekoracji, a aktorów obsypała lawina piasku. Pół godziny trwało doprowadzenie sceny i wykonawców do porządku. Widownia szalała”.³⁷

Po trzech przedstawieniach w Habbaniji, oddalonej od stolicy Iraku o kilkanaście kilometrów, zespół teatralny udał się na tournée artystyczne, odwiedzając głównie polskie oddziały stacjonujące w Kirkuku i okolicy. W tym czasie

³⁴ Z. Broncel, *Damy i huzary. Premiera Teatru Dramatycznego APW*, „W Drodze” 1943, nr 15, s. 12.

³⁵ *Jadą damy i huzary*, Dodatek Literacko-Naukowy do „Dziennika Żołnierza APW” 1943, nr 40, s. 4.

³⁶ J. Bazarowski, *Teatr APW*, „Wiadomości Polskie” 1943, nr 178, s. 2.

³⁷ H. Piesch-Krzyski, *O teatrze wojskowym...*, dz. cyt. s. 341.

w składzie aktorskim Teatru Dramatycznego nastąpiły niewielkie zmiany. Odeszli: Andrzejewska, Bauer, Brzeski i Marynowski. Przybyli natomiast: Wanda Baczyńska, Zofia Kwiatkowska, Otella Stankiewicz, Hanna Wdowińska, Antoni Kaczorowski i Józef Skwierczyński.³⁸

Na terytorium Palestyny Egiptu

12 września 1943 roku Teatr Dramatyczny transportem wojskowym dotarł do Palestyny. Miejscem stacjonowania zespołu była miejscowość Gedera. Po przemieszczeniu się na teren Palestyny Teatr Dramatyczny wystawiał spektakl „Damy i huzary” w salach kinowych, w oddziałach wojskowych i w szkołach polskich. Były też przedstawienia dla ludności cywilnej. Najwięcej widzów zgromadziły spektakle zaprezentowane 8 października 1943 roku w Tel Awiwie, w teatrze „Ohel” oraz 9 października w Jerozolimie, w sali kina „Edison”. Po tych ostatnich przedstawieniach na łamach „Gazety Polskiej” napisano: „Trzeba było z górą dwóch lat, by wrócić do tradycji „Karpackiej” i powołać na nowo scenę dramatyczną. Dla żołnierza nie jest już ona nowością... Dla uchodźstwa jednak teatr ten jest nowością. Powstanie sceny dramatycznej z prawdziwego zdarzenia jest zdobyczą, której nie wolno zmarnować”.³⁹

Od dnia premiery do 31 października 1943 roku spektakl prezentowano 37 razy. W wielu przypadkach „...scena mieściła się wprost na piasku pustyni między dwoma samochodami... Trzy samochody tworzyły garderobę. Stół do charakteryzacji stał w środku, komu przy nim zabrakło miejsca, ten urządzał sobie prywatną garderobę, na kole samochodu”.⁴⁰ „Damy i huzary” grano łącznie 52 razy. Obejrzało je około 38 tysięcy osób.

Pod koniec października 1943 roku Teatr Dramatyczny umiejscowiono w miasteczku Petah-Tikwa, kilkadziesiąt kilometrów od Tel Awiwu. Dokładnie „...Zespół teatru rozmieszczono w budynkach mieszkalnych, przylegających do wielkiej hali pokinowej. W niej urządzono salę do prób i niewielką widownię, niejako eksperymentalną”.⁴¹

Na tej „eksperymentalnej” scenie zespół zaczął przygotowywać swą kolejną premierę. Był też czas na pierwsze podsumowania i chłodne refleksje. W wywiadzie zamieszczonym na początku listopada 1943 roku na łamach „Dziennika Żołnierza APW” Jadwiga Domańska powiedziała m.in.: „Najbardziej mnie zdumiewa, że w warunkach wojny i tego wszystkiego co tak bardzo absorbuje ludzi, że w tych naszych anormalnych warunkach istnieje dziwaczny oddźwięk dla wszystkich wartości duchowych. Jestem w wojsku od pierwszych dni Buzułuku, organizowałam nie jedno ognisko, teraz objechaliśmy z „Damami i huzarami” wszystkie obozy w Iraku i mogę stwierdzić z radością, że na terenie wojska jest zazwyczaj duży oddźwięk na wartościową sztukę”.⁴²

W innej swojej wypowiedzi prasowej Jadwiga Domańska przestrzegała jednak przed „hurra- optymizmem”, nie zgadzając się przy okazji z opiniami niektórych krytyków, porównujących wojskowy Teatr Dramatyczny do najlepszych polskich placówek scenicznych. „Sprostujmy nieporozumienia – mówiła Domańska redaktorowi dziennika wojskowego – ani jako całość, ani indywidualnie nasz teatr

³⁸ E. Kasiński, *Z dziejów teatrów...*, dz. cyt. s. 36.

³⁹ Z. Broncel, *Nareszcie teatr! O żołnierskiej scenie dramatycznej*, „Gazeta Polska” 1943, nr 252, s. 3.

⁴⁰ *Jadą damy...*, dz. cyt.

⁴¹ E. Kasiński, *Z dziejów teatrów...*, dz. cyt. s. 37.

⁴² *Teatr Dramatyczny APW*, „Dziennik Żołnierza APW” 1943, nr 57, s. 3.

żołnierski nie może być stawiany na równi z przedwojennym teatrem warszawskim, jednym z najlepszych na świecie. Tym niemniej trzeba stwierdzić sprawiedliwie, że wśród ubogiego dorobku naszej pracy kulturalnej, teatr jest jedną z najmocniejszych pozycji”.⁴³

Fotografia 12. Plakat do spektaklu pt. „Dom otwarty” M. Bałuckiego. Palestyna 1943 r.

Źródło: Muzeum Narodowe w Krakowie.

Premiera trzeciego programu Teatru Dramatycznego odbyła się 25 listopada 1943 roku w palestyńskim obozie „Barbara”. Spektakl zaszczylił swą obecnością Naczelný Wódz i dowódca APW gen. Kazimierz Sosnkowski, a przygotowana sztuka była komedia Michała Bałuckiego pt. „Dom otwarty”. Przedstawienie reżyserował Wacław Radulski, a muzycznie spektakl oprowadził Stefan Białoguski. Wszystkim podobały się dekoracje „Domu otwartego”. Ich autor – Ludwik Wiechecki – wiernie odtworzył tradycyjne polskie mieszkanie, „...w którym żyli nasi dziadkowie, w czasach swych miodowych miesięcy”.⁴⁴ Uwagę widzów i recenzentów zwracały też „drobiazgowo dokładnie” opracowane kostiumy, co było zasługą Zofii Kwiatkowskiej i Piotra Szczepankiewicza. Obsadę sztuki M. Bałuckiego stanowili: Ludwik Lawiński, Janina Jasińska, Bolesław Karsen, Wanda Baczyńska, Józef Skwierczyński, Klara Belska, Stanisław Belski, Adolf Bożyński, Hugon Piesch-Krzyżski, Mieczysław Malicz, Kazimierz Utnik, Artur Butscher, Hanna Wdowińska, Feliks Karpowicz, Otella Mogiła-Stankiewicz, Halina Fajsel, Romana Zintel, Antoni Kaczorowski i Mieczysław Kostkowski.⁴⁵

Tuż po premierze na łamach „Orła Białego” ukazała się bardzo obszerna recenzja, pełna pochwał i zachwytów.⁴⁶ W podobnym tonie opublikowano popremierową recenzję na szpaltach „Dziennika Żołnierza APW. Zdaniem jej autora przygotowany spektakl utwierdził wszystkich w przekonaniu, że daleko od Ojczyzny udało się „...stworzyć jednolity zespół, który zasługuje na miano prawdziwego

⁴³ Premiera Żołnierskiego Teatru Dramatycznego APW, „Dziennik Żołnierza APW” 1943, nr 69, s. 3.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ On, *Dom otwarty* M. Bałuckiego, „Orzeł Biały” 1943, nr 49, s. 8.

teatru", a Wacław Radulski „...zrozumiał, że aby sztuce nadać rumieńce, należy ją zabarwić groteską i karykaturą”.⁴⁷

Z zamieszczonego artykułu czytelnik mógł się także dowiedzieć, że „...wszyscy aktorzy stanęli na wysokości zadania”, a swoją grą w „Domu otwartym” Ludwik Ławński po raz kolejny udowodnił, że „...jest najwybitniejszym polskim aktorem na Wschodzie”.⁴⁸ Chwalono także Stanisława Belskiego, który „...stworzył bardzo oryginalnie pomyślany i konsekwentnie utrzymany typ zazdrosnego męża”. Słowa uznania kierowano też do Kazimierza Utnika za świetne wcielenie się w rolę „...typowego aptekarza z Mościsk”. Recenzent „współczuł” Bolesławowi Kersenowi i Józefowi Skwierczyńskiemu, ponieważ przypadło im na scenie „...w otoczeniu groteskowych postaci, być normalnymi ludźmi”. Z pań, najwyższej oceniono Janinę Jasińską i Wandę Baczyńską, a to między innymi i za to, że „...dobrze czuły się w swoich rolach i wyglądały... prześlicznie”.⁴⁹

Fotografia 13. Scena z przedstawienia pt. „Dom otwarty”. Od lewej: K. Belska (Wicherkowska), S. Belski (Wicherkowski) i A. Bożyński (Fikalski). Teatr Dramatyczny APW. Palestyna 1943 r.

Zródło: Instytut Teatralny.

Sztuki Fredry i Bałuckiego grano „przeziennie: do 22 grudnia 1943 roku. Po latach Jadwiga Domańska skomentowała to w ten sposób: „Jeździli krakowscy radcy i radczynie po pachnących dziką mimoszą drogach Palestyny”.⁵⁰

28 grudnia 1943 roku teatr wyjechał do Egiptu. Pierwsze przedstawienie zorganizowano 2 stycznia 1944 roku w sali College des Frères w Kairze. Do 7 stycznia 1944 roku grano po trzy razy „Dom otwarty” i „Damy i huzary”. Od 10 do 22 stycznia 1944 roku zespół przebywał w obozie Quasasin gdzie 8 razy wystawiono sztukę Bałuckiego. Łącznie spektakl ten pokazano 30 razy. Obejrzało go około 25 tysięcy widzów.⁵¹

⁴⁷ *Premiera Żołnierskiego Teatru...*, dz. cyt.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ J. Domańska, *Teatru okres heroiczny...*, dz. cyt. s. 17.

⁵¹ E. Kasiński, *Z dziejów teatrów...*, dz. cyt. s. 37.

Fotografia 14. Scena z przedstawienia pt. „Dom otwarty”. Od lewej: K. Utnik (Fujarkiewicz), M. Malicz (Bagatelka) i H. Piesch-Krzyski (Wróbelkowski). Teatr Dramatyczny APW. Palestyna, 1943 r.

Źródło: Instytut Teatralny

Fotografia 15. A. Bożyński (Fikalski) w przedstawieniu pt. „Dom otwarty”

Źródło: Instytut Teatralny.

Fotografia 16. Zespół Teatru Dramatycznego 2 Korpusu pod piramidami i sfinksem w Egipcie. Por. Jadwiga Domańska-piąta od lewej. (Giza 1944 rok).

Źródło: <https://www.cultureave.com/teatr-w-sluzbie-narodu-jadwiga-domanska-1907-1996/>

23 stycznia 1944 roku Teatr Dramatyczny APW powrócił do Palestyny. Ulokowano go w obozie znajdującym się w miejscowości Petach-Tikwa. Tutaj zespół rozpoczął przygotowania do kolejnej premiery. Równolegle z próbami do nowej sztuki teatr występował w Jerozolimie i Tel Awiwie. W tym czasie rozstali się z zespołem Henryk Szyfman i Karol Guttman. W lutym 1944 roku skład osobowy zespołu przedstawiał się następująco: Jadwiga Domańska-kierownik teatru, Wacław Radulski-reżyser, Artur Butscher-administrator. Zespół aktorski: Wanda Baczyńska, Klara Belska, Stanisław Belski, Jadwiga Butscherowa, Janina Jasińska, Otella Stankiewicz, Hanna Wdowińska, Adolf Bożyński, Antoni Kaczorowski, Feliks Karpowicz, Bolesław Kersen, Mieczysław Kostkowski, Hugon Piesch-Krzyski, Kazimierz Utnik. Personel pomocniczy: Mieczysław Malicz- inspicjent, Zofia Kwiatkowska-krawcowa, Adam Kahane-stolarz, Jan Białkowski-charakteryzator, Jan Tonecki-elektrotechnik.⁵²

Po wystawieniu dwóch klasycznych komedii wielu krytyków teatralnych oczekiwało od kierownictwa zespołu przygotowania „poważniejszego” spektaklu. Jedni proponowali „Sułkowskiego” Stefana Żeromskiego, drudzy uważali, że najbardziej odpowiednim dramatem będzie „Judas z Kariothu” Karola Huberta Rostworowskiego. Ostatecznie zdecydowano się na wystawienie sztuki pt. „Sprawa nr 113”, napisanej przez Jerzego Łaskowskiego, młodego poetę z „Brygady Karpackiej”.

Spektakl w formie scenicznej przedstawiał historię Polaka pochodzącego ze Śląska, wcielonego do niemieckiej armii, który postanowił za wszelką cenę przedostać się „do swoich”, walczących w tym czasie pod Tobrukiem. Finałem było oskarżenie bohatera (Jana Wanskyego) o dezercję i wydanie wyroku śmierci przez rozstrzelanie. Ta historia wydarzyła się naprawdę, o czym zaświadczały akta sprawy znalezione w jednym z opuszczonych niemieckich punktów oporu, znajdujących się na terenie Libii. Miał je w rękach autor „Sprawy nr 113”, podobnie jak wielu innych polskich żołnierzy.

Premierowe przedstawienie odbyło się w dniu 25 lutego 1944 roku w Rehovot. Spektakl reżyserował W. Radulski, a dekoracje przygotował L. Wiechecki. 26 lutego 1944 roku sztukę grano w Szpitalu Inwalidów nr 5, a 27 lutego w obozie „Barbara” dla Szkoły Junaków i Kadetów.⁵³ „Sprawa nr 113” była ostatnią sztuką, której premiera odbyła się w Palestynie.

Wielkim wydarzeniem dla wszystkich było przedstawienie zorganizowane 29 lutego w sali „Edison” w Jerozolimie. Był to bowiem jubileuszowy – setny spektakl Teatru Dramatycznego. Wystąpili w nim aktorzy: J. Jasińska, O. Mogiła-Stankiewicz, S. Belski, A. Bożyński, A. Butscher, a. Kaczorowski, E. Karpowicz, B. Kersen, M. Kostkowski, L. Lawiński, M. Malicz, J. Skwierczyński, K. Utnik i H. Piesch-Krzyski.⁵⁴

5 marca 1944 roku teatr ponownie przeniesiono do obozu egipskiego w Quassain, na teren 4 Szpitala Wojennego. Trwały już wówczas próby do sztuki pt. „Wesele na Górnym Śląsku”. 10 marca 1944 roku rozpoczęły się też próby do kolejnego spektaklu, którym miały być „Szelmostwa Skapena” Moliere. Przygotowania do obu premier prowadzono równolegle do 7 kwietnia 1944 roku.⁵⁵ Pierwsze jednak zamierzano wystawić „Wesele na Górnym Śląsku”. „Buty dla

⁵² Tamże, s. 37-38.

⁵³ Wacław Radulski, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/19226/> - (dostęp: 12.04.2023).

⁵⁴ J. Domańska, *Teatru okres heroiczny...*, dz. cyt. s. 17.

⁵⁵ E. Krasiński, *Z dziejów teatrów...*, dz. cyt. s. 38.

chłopców spod Bogumina napisała w swoich wspomnieniach Jadwiga Domańska-szył szewc nadwornego kairskiego teatru. Materiały na jupki i żywotki kupowano w labiryncie starych bazarów. Znów, jak w Bagdadzie, zgiełk arabski, monotonna wschodnia muzyka i zapach wspaniałej kawy. Ale premiera nie zdążyła już się odbyć w Egipcie. W sam dzień Wielkanocy-siedzieliśmy właśnie przy święconym-nadszedł rozkaz wyjazdu do Włoch”.⁵⁶

Decyzja o wyjeździe na Półwysep Apeniński wprowadziła w szeregach członków teatru wiele zamieszania. Jedni chcieli wrócić do Palestyny, gdzie nie toczyła się wojna. Drudzy chcieli kontynuować pobyt z polską armią. Do pierwszej grupy należał między innymi Waław Radulski. Domańska chciała przemieszczać się bliżej Polski, gdzie pozostawał ranny w Powstaniu Warszawskim jej mąż i córka Bożena. Rozmowa Domańskiej z majorem Józefem Czapskim, ówczesnym szefem Wydziałem Propagandy, wniosła niewiele. Józef Czapski pozostawił jej prawo wyboru. Domańska podjęła decyzję zgodną z własnym sumieniem. W takich okolicznościach 10 marca 1944 roku wraz z większością polskich artystów znalazła się w Port Saidzie, gdzie czekał na nich MS Batory. Następnego dnia statek obrał kurs na Włochy.⁵⁷ W ten sposób zakończył się pierwszy etap pracy Teatru Dramatycznego Armii Polskiej na Wschodzie.

Podsumowanie

W ostatniej fazie funkcjonowania Teatru Dramatycznego na Bliskim Wschodzie, systematycznie pracowało w nim 16 osób, z czego 8 osób – to profesjonalni aktorzy. Ogółem w ciągu dwóch lat z teatrem współpracowało około 100 osób. Warunki realizacji przedstawień były bardzo ciężkie, zwłaszcza w czasie pobytu w Iraku. Dziś trudno uwierzyć, że spektakle mogły odbywać się w plenerowych realiach pustynnych, niejednokrotnie przy silnym wietrze i tumanach piasku. Aktorzy nie mieli przecież żadnego sprzętu akustycznego, w związku z tym występ przed kilkutysięczną widownią, był dla nich ogromnym wyzwaniem. Motywacja pracy musiała więc być ogromna. Jadwiga Domańska kilkanaście lat przed śmiercią w jednym z wywiadów powiedziała: „Staralam się zawsze kontynuować polską tradycję aktorską, która została zapoczątkowana przez Bogusławskiego w XVIII wieku – tradycję aktora, który jest przede wszystkim obywatel. Najwyżej cenię postawę, którą dzielę z większością mego teatralnego środowiska, nazwałabym ją „postawą służby”. Jest to służenie teatrem wspólnej, narodowej sprawie”.⁵⁸

Występy na terytorium Palestyny i Egiptu nie były już tak męczące choćby dlatego, że większość z nich odbywała się w salach kinowych lub teatralnych. Przedstawienia grane były zarówno dla żołnierzy polskich, jak i wojskowych innych narodowości. Oddzielną grupę stanowiły przedstawienia adresowane do polskich uchodźców cywilnych.

Ogółem zaprezentowano 100 przedstawień, które obejrzało około 90 tysięcy osób. W dorobku teatru były trzy premiery i dwa kolejne spektakle w fazie prób. Formacja na stałe weszła do historii teatru polskiego i była bardzo najważniejszym elementem działalności kulturalno-oświatowej w środowisku żołnierzy polskich, przebywających w tym czasie na Bliskim Wschodzie.

Aktorzy w chwili ewakuacji polskiego wojska na terytorium Włoch, mieli możliwość pozostania w Palestynie, gdzie nie toczyła się wojna. Wybrali jednak

⁵⁶ J. Domańska, *Teatru okres heroiczny...*, dz. cyt. s. 19.

⁵⁷ K. Krukowski, *Z Melpomeną na emigracji*, Warszawa 1987, s. 61.

⁵⁸ *Kobiece twarze...*, dz. cyt.

niebezpieczną podróż na Półwysep Apeniński, gdzie miała miejsce dalsza kontynuacja ich pracy.

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie okoliczności powstania a następnie przedstawienie głównych osiągnięć Teatru Dramatycznego 2 Korpusu Polskiego, powstałego w kwietniu 1943 roku w Iraku. Jego kierownikiem została Jadwiga Domańska. Po występach scenicznych w warunkach „pustynnych” wokół Bagdadu, teatr w ciągu kolejnych miesięcy pracował na terytorium Palestyny i Egiptu. Ogółem formacja przygotowała 3 premiery. Były to sztuki: „Tu jest Polska”, „Damy i huzary” oraz „Dom otwarty”. W ciągu dwóch lat na Bliskim Wschodzie teatr zrealizował 100 spektakli, które obejrzało około 90 tysięcy osób. W marcu 1944 roku teatr wraz z wojskiem został ewakuowany drogą morską na terytorium Włoch.

Słowa kluczowe: teatr, wojsko, aktorzy, Jadwiga Domańska, Teatr Dramatyczny 2 Korpusu Polskiego, Armia Polska na Wschodzie, pustynia, Irak, Palestyna, Egipt.

DRAMATIC THEATER OF THE 2ND POLISH CORPS IN THE MIDDLE EAST (1943-1944)

Summary

The aim of this article is to present the circumstances of the creation and then to present the main achievements of the Dramatic Theater of the 2nd Polish Corps, established in April 1943 in Iraq. Jadwiga Domańska became its manager. After stage performances in the "desert" conditions around Baghdad, the theater operated in Palestine and Egypt in the following months. In total, the formation has prepared 3 premieres. These were the plays: "Here is Poland", "Ladies and Hussars" and "Open House". Within two years, the theater staged 100 performances in the Middle East, which were watched by about 90,000 people. In March 1944, the theater and the army were evacuated by sea to Italy.

Keywords: theater, army, actors, Jadwiga Domańska, Dramatic Theater of the 2nd Polish Corps, Polish Army in the East, desert, Iraq, Palestine, Egypt.

Bibliografia

- Bazarowski J., *Damy i huzary na irackiej pustyni*, „Wiadomości Polskie, Polityczne i Literackie” 1943, nr 41.
- Bazarowski J., *Fredro na pustyni*, „Parada” 1943, nr 11.
- Bazarowski J., *Teatr APW*, „Wiadomości Polskie” 1943, nr 178.
- Braun K., *Teatr w służbie narodu. Jadwiga Domańska (1907-1996)*, <https://www.cultureave.com/teatr-w-sluzbie-narodu-jadwiga-domanska-1907-1996/>
- Broncel Z., *Damy i huzary. Premiera Teatru Dramatycznego APW*, „W Drodze” 1943, nr 15.
- Broncel Z., *Nareszcie teatr! O żołnierskiej scenie dramatycznej*, „Gazeta Polska” 1943, nr 252.
- Broncel Z., *O polski teatr dla żołnierza*, „W Drodze” 1943, nr 17.
- Czapski J., *Na nieludzkiej ziemi*, Paryż 1989.
- Domańska J., *Teatru okres heroiczny i służebny*, w: „Teatr i dramat polskiej emigracji 1939-1945”, pod red. I. Kiec, D. Ratajczak i J. Wachowskiego, Poznań 1994.

- Frankiewicz J., *Teatr żołnierski*, „Kurier Polski” 1943, nr 91.
Fredro w APW, „Kurier Polski” 1943, nr 174.
Jadą damy i huzary, Dodatek Literacko-Naukowy do „Dziennika Żołnierza APW” 1943, nr 40.
Kobiece twarze patriotyzmu, <https://lo-dabrowa-tarnowska.pl/2023/03/07/kobiece-twarze-patriotyzmu/>
 Krasieński E., *Z dziejów teatrów żołnierskich*, „Pamiętnik Teatralny” 1998, z. 1-2.
 Krukowski K., *Z Melpomeną na emigracji*, Warszawa 1987.
 On, *Dom otwarty M. Bałuckiego*, „Orzeł Biały” 1943, nr 49.
 Osiński Z., *O Wacławie Radulskim*, „Pamiętnik Teatralny” 1984, z. 1-2.
 5 *Kresowa Dywizja Piechoty*, https://pl.wikipedia.org/wiki/5_Kresowa_Dywizja_Piechoty
 Piesch-Krzyski H., *O teatrze wojskowym na Bliskim Wschodzie i we Włoszech*, „Pamiętnik Teatralny” 1963, z. 1-4.
Premiera Żołnierskiego Teatru Dramatycznego APW, „Dziennik Żołnierza APW” 1943, nr 69.
 Raciński Z., *Damy i huzary*, „Orzeł Biały” 1943, nr 32.
 Raciński Z., *Premiera żołnierskiego teatru dramatycznego*, „Orzeł Biały” 1943, nr 19.
 Radulski W., *Koleje Teatru Żołnierskiego*, „Zew” z 2.07.1942 roku.
Teatr Dramatyczny APW, „Dziennik Żołnierza APW” 1943, nr 57.
Wacław Radulski, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/19226/>-
 Wal A., *W służbie idei – Tu jest Polska Herminii Naglerowej*, „Studia Filologiczne” 2011, z. 7.

Konrad ZAMIRSKI

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie*

REGULACJE WEWNĘTRZNE ŚWIADKÓW JEHOWY W PRAKTYCE NA TLE WYBRANYCH ORZECZEŃ SĄDÓW POLSKICH

I. Wprowadzenie

Związek wyznaniowy Świadków Jehowy w Polsce stanowi, wg wszelkich statystyk od wielu lat trzecią co do wielkości grupę wyznaniową. Związek wyznaniowy Świadków Jehowy w Polsce, od 1990 roku do 2014 roku działał pod nazwą „Strażnica. Towarzystwo Biblijne i Traktatowe, Zarejestrowany Związek Wyznaniowy Świadkowie Jehowy”.¹ Po tym okresie do chwili obecnej nosi nazwę Świadkowie Jehowy w Polsce.

Świadkowie Jehowy w Polsce stanowią w sennie globalnym integralną część światowej organizacji Świadków Jehowy. Światowa populacja identyfikująca się z tą grupą wyznaniową liczy 8,4 mln wyznawców w 87 oddziałach oraz 119 954 zborach w 240 państwach.² Świadkowie Jehowy na świecie przynależą do 119 000 zborów. Świadkowie Jehowy w Polsce wg danych z 2021 roku liczyli około 113 000 głosicieli.³

Zgodnie z rejestrem kościołów i innych związków wyznaniowych z 09.09.2022 r., związek wyznaniowy Świadków Jehowy w Polsce uzyskał rejestrację 31.01.1990 roku pod numerem w rejestrze 34 oraz liczbie porządkowej 31.⁴ W okresie Polsk Ludowej ta grupa wyznaniowa była znacząco prześladowana w Polsce komunistycznej, co powodowało, że osoby wyznające zasady wiary tej konfesji w różnym stopniu były represjonowane lata 1945-1956 potem prześladowane 1956-1970 lub dyskryminowane 1970-1989 pod względem prawnym oraz faktycznym. Najbardziej jaskrawym przykładem tychże okresów jest, to że prawna rejestracja tej konfesji oficjalnie nastąpiła w końcówce PRL, tj. dopiero decyzją dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 12 maja 1989 roku o nr II - 803/14/16/89.⁵ Współcześnie Świadkowie Jehowy w Polsce jak wiele innych związków wyznaniowych nie posiadających odrębnej regulacji prawnej w formie ustawowej bądź umowy międzynarodowej takiej jak Konkordat funkcjonują według przepisów ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁶ oraz Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁷

Świadkowie Jehowy tak w Polsce jak na świecie są ruchem religijnym związanym z osobą duchownego Charlesa Taze Russella powiązanych z ruchem Badaczy Pisma Świętego.⁸ Po Charlesie Russell, następcą jego został prawnik

* ORCID 0000-0001-6317-0531.

¹ Statut – załącznik do decyzji Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 13 maja 2014 r., znak: DRWMNiE-WROA-6123.I.2014. Zob. M. Bielecki, *Status osoby duchownej w związku wyznaniowym "Świadkowie Jehowy w Polsce"*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”. Tom 21 – 2018, s. 126.

² P. Ciecieląg i inni, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015–2018*, Warszawa 2020, s. 234-235.

³ https://piotrandryszczak.pl/statystyka_w_Polsce.html, dostęp: 14.09.2022].

⁴ [file:///C:/Users/HP8100/Downloads/12_09_2022_koscioly_i_zwiazki_wyznaniowe%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HP8100/Downloads/12_09_2022_koscioly_i_zwiazki_wyznaniowe%20(1).pdf) [dostęp: 14.09.2022].

⁵ Decyzja UdsW z dnia 12.05.1989 r. o rejestracji. Zob. T. Mędzlowski, *Mniejszości religijne w Polsce po 1989 r. w ujęciu filozofii polityki*, Tarnów 2013, s. 28.

⁶ T.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1435.

⁷ Dz.U. Nr. 78, poz. 483 z późn. zm.

⁸ F. Zydek, *Charles Taze Russell – jego życie i czasy. Człowiek, Millennium i posłannictwo*, Białogard 2016, s. 164, 252-253.

Joseph Franklin Rutherford,⁹ które luźne gminy badaczy Pisma Świętego zorganizował w konkretną grupę wyznaniową Towarzystwa Badaczy Pisma Świętego.¹⁰ Nazwa tej grypy wyznaniowej historycznie wiele razy ulegała zmianom i przeistoczeniu jako Towarzystwo Strażnica Syjonu lub Strażnica Towarzystwo Biblijne i Traktatowe i inne.¹¹ Na skutek tychże działań organizacyjnych z ruchu Charlesa Russella powstało kilka odrębnych ruchów religijnych. Przykładem może być tu Stowarzyszenie Badacze Pisma Świętego i Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego w Polsce.¹²

W odrodzonej Polsce w latach 30. XX wieku grupa Josepha Franklina Rutheforda rozpoczęła działalność pod nazwą Świadków Jehowy. Polską grupę Badaczy Pisma Świętego zarejestrowano w Warszawie za pomocą działań reemigranta polskiego Kinna w początku XX wieku.¹³ W okresie PRL świadkowie Jehowy w Polsce działali nielegalnie na skutek ich szybkiej delegalizacji,¹⁴ niewielkie grupy wyznawców działały w środkowym okresie PRL jako stowarzyszenia.¹⁵ Świadkowie Jehowy nie utożsamiali się z komunistycznym aparatem władzy w Polsce, co samo w sobie powodowało konflikt.¹⁶ W latach 50. XX wieku w Polsce próbowano całkowicie zlikwidować ich organizację.¹⁷ Można powiedzieć, że Świadkowie Jehowy prowadzili najdłuższą konspiracyjną i skuteczną działalność w naszym kraju.¹⁸

W II RP, gdzie Świadkowie Jehowy funkcjonowali jak inne mniejszościowe związki wyznaniowe wg norm art. 111 i 112 konstytucji marcowej¹⁹ zasadniczo byli nie uznanym związkiem wyznaniowym. W trakcie II wojny światowej wyznawcy tej konfesji, jak duża część Słowian i Żydów byli przez hitlerowskie Niemcy poddani eksterminacji w obozach koncentracyjnych. Świadkowie Jehowy swoją doktrynę

⁹ Kaznodzieja religijny, adwokat, a od 1917 drugi prezes Towarzystwa Strażnica i przywódca Badaczy Pisma Świętego, późniejszych Świadków Jehowy od 1931 roku.

¹⁰ S. Grelewski, *Sekty religijne w Polsce współczesnej*, Sandomierz 1937, s. 224-225.

¹¹ E. Bagiński OCD, *Świadkowie Jehowy. Pochodzenie, historia, wierzenia*. 1997, s. 10-20.

¹² W. Wysochański, *Prawo wewnętrzne kościołów i wyznań nierzymskokatolickich w PRL*, Warszawa 1971, s. 325-339, 393.

¹³ S. Grelewski, *Sekty religijne w Polsce współczesnej*, s. 245.

¹⁴ Decyzja Urzędu ds. Wyznań z 2 lipca 1950 r., znak: L.dz. W II 4/27/67/50. Zob. J. Mironczuk., *Władze Polski Ludowej a mniejszościowe związki wyznaniowe*, T.J. Zielińskiego (red.), Warszawa-Katowice, 2010, s. 85-101.

¹⁵ Wobec uchwalenia dekretu z 5 sierpnia 1949 r., o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach (Dz.U. 1949 nr 45 poz. 335) i rozporządzenia Ministra Administracji Publicznej z 6 sierpnia 1949 r. w sprawie wykonania dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach (Dz.U. z 1949 r., nr 47, poz. 358 ze zm.), Świadkowie Jehowy należeli do tej grupy marginalizowanych wyznań traktowanych jak stowarzyszenie religijne. Zob. M. Bielecki, *Przetwarzanie danych osobowych przez Świadków Jehowy*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” nr 40, 3/2017, s. 268.

¹⁶ A. Chabasińska, *Polityka władz wobec mniejszości wyznaniowych w Polsce w latach 1945-1956*, „Studia Lubuskie”. Tom V- 2009, s. 37-62.

¹⁷ G. Jasiński, *Próba likwidacji wyznania Świadków Jehowy w Polsce w drugiej połowie 1950 roku. Zarys zagadnienia*, „Echa Przeszłości” XXI/2, 2020, s. 303-304. Zob. G. Jasiński, *Wyznanie Świadków Jehowy na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej (do 1950 roku)*. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2019 nr 304(2), s. 243-283.

¹⁸ J. Rzędowski, *Najdłuższa konspiracja PRL?*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, Warszawa 2004, s. 42-49.

¹⁹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. (Dz.U. 1921 nr 44 poz. 267).

religijną opierają na Starym i Nowym Testamencie. Świadkowie Jehowy odmawiają działalności wojskowej,²⁰ powstrzymują się od transfuzji krwi.²¹

Przedmiotowy artykuł ma za zadanie przybliżyć wewnętrzne regulacje tego związku wyznaniowego w kontekście orzecznictwa polskich sądów administracyjnych i powszechnych na podstawie wybranych spraw, co ma pokazać, jakimi zagadnieniami zajmują się te sądy w aspekcie szeroko pojętej działalności Świadków Jehowy w Polsce biorąc przy tym pod uwagę wolność religijną.

II. Regulacja wewnętrzna - Statut

Podstawowe regulacje wewnętrzne Świadków Jehowy w Polsce oparte i zapisane są w Statucie, czyli wewnętrznym akcie organizacyjnym związku wyznaniowego, tak jak w przypadku każdego innego związku wyznaniowego zarejestrowanego w Polsce zgodnie z ustawą o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.

Współczesny Statut podjęty w Nadarzynie, dnia 31 marca 2014 roku, a stanowiący załącznik do decyzji Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 13 maja 2014 r. - liczy 9 rozdziałów i jest podzielony na 88 artykułów i liczy 11 stron.²² Zastąpił on Statut z dnia 12.10.1995 r.²³ W samej Preambule do współczesnego Statutu, podnosi się, iż Biblia uczy, że w I wieku n.e. ciało kierownicze społeczności chrześcijan złożone było z uczniów Jezusa. Ciało Kierownicze Świadków Jehowy zapewnia współwyznawcom przewodnictwo, zachęty, rady oraz wskazówki. (Dzieje Apostolskie 16:4; 20:27; Rzymian 1:11, 12; Filipian 1:27; 1 Tesaloniczan 2:7, 8; Hebrajczyków 13:22). Każdy Świadek Jehowy z chwilą przyjęcia chrztu przez zanurzenie w wodzie akceptuje elementy wiary. (Izajasza 2:2, 3). Świadkowie Jehowy wyczekują szybkiego nadejścia nowego świata, w którym pod rządami Chrystusa, władcy Królestwa Bożego, zapanuje prawda.²⁴

Rozdział 1. Przepisy ogólne, art. 1-5. Tu stanowią te normy m.in., że Związek funkcjonuje na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Siedzibą zaś władz Związku jest Nadarzyn (koło Warszawy). Związek jest częścią ogólnoswiatowej religijnej społeczności noszącej nazwę „Świadkowie Jehowy”. Jej siedzibą jest „Biuro Główne Świadków Jehowy” – aktualnie Brooklyn, Nowy Jork w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Rozdział 2. Cele działalności oraz formy i zasady ich realizacji. Art. 6-11. Przepisy ten.in. stanowią, że celem Związku jest dawanie świadectwa o imieniu, słowie oraz zwierzchnictwie Wszechmocnego Boga JEHOVY, a także ogłaszanie ewangelii o Królestwie Bożym pod rządami Jezusa Chrystusa (Psalm 83:18; Izajasza 43:10 - 12; Mateusza 24:14; 28:19, 20). Nadto Związek chroni swoje prawa, a także prawa swoich jednostek organizacyjnych oraz prawa swoich członków w myśl obowiązujących praw w zakresie wynikającym z ich przynależności do tego związku, w szczególności występując w sprawach dotyczących ochrony równości oraz niedyskryminacji przed bezpodstawnym, bezpośrednim lub pośrednim różnicowaniem praw i obowiązków obywateli; ochrony wolności i praw człowieka.²⁵

²⁰ M. Bielecki, *Glosa do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Szczecinie z 14 czerwca 2018 r. II SA/Sz 462/18*, „Studia Prawnoustrojowe” nr 48, 2020, s. 295-303.

²¹ K. Krzysztofek, *Stanowisko Świadków Jehowy wobec wybranych współczesnych procedur medycznych w świetle prawa polskiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”. Tom 18-2015, s. 305.

²² Statut z 14.05.2014 r., s. 1-11.

²³ Statut z dnia 12.10.1995 r.

²⁴ Statut z 14.05.2014 r, s.2.

²⁵ Tamże, s.2.

Rozdział 3. Organy. Art. 12-24. Normy te również statuuja, iż Organem Związku jest Komitet Oddziału. Przedmiotowy Komitet Oddziału jest odpowiedzialny za zarządzanie: duchowymi, administracyjnymi i prawnymi aspektami funkcjonowania. Do kompetencji Komitetu Oddziału zaś należą zapewnianie realizacji celów statutowych i tworzenie, znoszenie przekształcanie jednostek organizacyjnych oraz nadzór ich działalności. Nadto Komitet Oddziału upoważniania starszych do podejmowania decyzji w sprawie członkostwa poszczególnych osób w Zborach. Działania prawne Komitetu Oddziału są podejmowane w formie uchwały poprzez zwykłą większością głosów obecnych na zebraniu. Rozporządzenie prawem lub zaciągnięcie zobowiązania do świadczenia o wartości przewyższającej 50.000,00 (pięćdziesiąt tysięcy) złotych, nabycie, sprzedaż oraz obciążenie nieruchomości wymaga uchwały Komitetu Oddziału podpisanej przez co najmniej trzech członków Komitetu Oddziału. Komitet Oddziału używa okrągłej pieczęci z napisem „Świadkowie Jehowy w Polsce”.²⁶

Rozdział 4. Ciało Kierownicze Świadców Jehowy. Art. 25-30. Wg przywołanych norm m.in. Ciało kierownicze Świadców Jehowy jest duchowym organem nadzorczym ogólnoswiatowej religijnej społeczności. W skład Ciała Kierowniczego wchodzi namaszczeni duchem świętym mężczyźni z całego świata. Ciało Kierownicze sprawuje duchowy i administracyjny nadzór nad ogólnoswiatową religijną społecznością Świadców Jehowy i jej działaniami oraz dba o jej pomyślność. Ciało Kierownicze mianuje Komitety Oddziałów, które nadzorują działalność religijną Świadców Jehowy w określonych częściach świata. Za pośrednictwem tych Komitetów Ciało Kierownicze rozacza nadzór nad całością ogólnoswiatowej działalności Świadców Jehowy. Wszyscy Świadkowie Jehowy uznają nadzorczą rolę Ciała Kierowniczego.²⁷

Rozdział 5. Jednostki Organizacyjne, art. 31-50. Dla realizacji celów statutowych Związek posługuje się następującymi jednostkami organizacyjnymi:

1) Biuro Oddziału; 2) Okręgi; 3) Obwody; 4) Zbory; 5) Wspólnota Specjalnych Sług Pełno czasowych Świadców Jehowy – Polska. Pozostałe przepisy omawiają działania tych jednostek organizacyjnych.²⁸

Rozdział 6. Urzędy Duchowe Art. 51-72. W kontekście duchownych, normy tu stanowią, że ilekroć przepisy prawa państwowego mówią na temat osób duchownych oraz osób zakonnych, ustanowionych według przepisów prawa wewnętrznego kościołów i innych związków wyznaniowych należy przez to rozumieć osoby sprawujące w Związku urzędy duchowe w rozumieniu niniejszego Statutu.²⁹

Ustanawia się następujące urzędy duchowe: członek Wspólnoty oraz starszy. Zatem mamy dwa urzędy. Przepisy wskazane wyżej w tym rozdziale dalej omawiają także zakres ich dzielnosci.

Rozdział 7. Członkostwo. Art. 73-80. Członkiem Związku jest każdy prawidłowo ochrzczony Świadek Jehowy, który należy do jednego ze Zborów na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Należy zaznaczyć kwestię prawidłowego obrządku jako, tą która powoduje nabycie praw. Nadto przepisy wskazują też, że każdy członek Związku jest zobowiązany działać zgodnie z celami Związku oraz prawem wewnętrznym Związku. Członek zarządu zatem jest zobowiązany: 1) studiować

²⁶ Tamże, s. 3-4.

²⁷ Tamże, s. 5-6.

²⁸ Tamże, s. 5-7.

²⁹ Tamże, s. 7-9.

Biblię; 2) głosić Słowo Boże publicznie i od domu do domu; 3) uczestniczyć w zebraniach religijnych w Związku.

Zaś członkostwo w Związku ustaje, gdy członek: staje się członkiem Zboru poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej albo składa gronu starszych lub przesyła do Biura Oddziału pisemne oświadczenie o odłączeniu się, albo składa przed dwoma członkami Związku ustne oświadczenie o odłączeniu się, albo jest w oczywisty sposób winny postępowania sprzecznego z prawem wewnętrznym Związku; albo zostaje wykluczony decyzją co najmniej trzech starszych w następstwie postępowania prowadzonego na podstawie prawa wewnętrznego tego związku wyznaniowego; lub ostatecznie gdy umiera”.³⁰

Istnieje możliwość powrotu do konfesji organizacyjnej poprzez decyzje w sprawie przywrócenia członkostwa, co podejmuje co najmniej trzech starszych.

Rozdział 8. Źródła finansowania. Art. 81-84. Normy przywołane wskazują, iż środki na działalność Związku pochodzą z dobrowolnych ofiar na cele statutowe. Związek może też: przyjmować darowizny, pożyczki, spadki i zapisy testamentowe krajowe i zagraniczne oraz inne korzyści majątkowe lub dobra materialne na cele statutowe zgodnie normami prawa. Związek i jego jednostki organizacyjnie nie pobierają w żaden sposób składek członkowskich i nie prowadzą jako takiej działalności gospodarczej. Wszelkie mienie tego związku może być wykorzystywane jedynie dla realizacji celów statutowych.

Rozdział 9. Postanowienia końcowe. Art. 85-88. Rozdział dotyczy zagadnień rozwiązania związku na podstawie uchwały Komitetu Oddziału, po zatwierdzeniu przez Ciało Kierownicze oraz zmiany statutu, co wymaga uchwały Komitetu Oddziału; pisemnego zatwierdzenia przez Ciało Kierownicze.³¹

Reasumując powyższe normy możemy podzielić na dwie kategorie, pierwsza - statutowe, tj. na co wskazuje preambuła do Statutu oraz art. 51 Statutu, art. 66 Statutu, art. 74 ust. 3, art. 76 ust. 5, art. 80 tego Statutu. Druga kategoria to zalecenia i publikacje, jakie wypływają z Ciała Kierowniczego. Wg preambuły, bowiem Ciało Kierownicze Świadków Jehowy zapewnia współwyznawcom przewodnictwo, zachęty, rady oraz wskazówki. Są one oparte na Biblii (Dzieje Apostolskie 16:4; 20:27; Rzymian 1:11, 12; Filipian 1:27; 1 Tesaloniczan 2:7, 8; Hebrajczyków 13:22). Prawem są także przekazywane wskazane przez Ciało Kierownicze lub jego przedstawicieli w listach, publikacjach oraz ustnie. Prawem są także wytyczne Komitetu Oddziału wydane w ich kompetencji.

Zatem prawo wewnętrzne związku Świadków Jehowy w statucie określa zagadnienia organizacyjne – administracyjne związku wyznaniowego oraz doktrynalne oparte na postrzeganiu i interpretacji Biblii. Dorym przykładem tworzenia zasad doktrynalnych a zatem prawa wewnętrznego także jest kwestia zmiany, niektórych wierzeń Świadków Jehowy. Zamiany te pozostają w zgodzie z zasadą biblijną z Księgi Przysłów 4:18: „Ścieżka prawych jest jak jasne światło, które świeci coraz jaśniej, aż nastanie pełny dzień”.³²

³⁰ Tamże, s. 10.

³¹ Tamże, s. 10-11.

³² <https://www.jw.org/pl/%C5%9Bwiadkowie-jehowy/faq/swiadkowie-jehowy-zmiany-w-wierzeniach/> [dostęp: 15.09.2022].

III. Orzeczenia sądowe dotyczące Świadków Jehowy w Polsce

W ostatnich latach w Polsce dużo w przestrzeni publicznej mówi się o wolności religijnej, w tym zakresie wiele instytucji w Polsce w tym także kościelnych i społecznych prowadzi szereg badań w zakresie analizy polskiego orzecznictwa co ma przeciwdziałać przyczynom dyskryminacji i nieś pomoc prześladowanym na tle religijnym.

Przykładem takiej sprawy religijnej dotyczącej Świadków Jehowy w Polsce może być sprawa z wyroku Sądu Rejonowego w Szczecinie z dnia 28 listopada 2017 sygn. akt IX P 165/17. Przedmiotowa sprawa dotyczyła odmowy złożenia przysięgi jako aspekt kolizji wolności wyznania (religijnej) w kolizji z prawem stanowionym w kwestii dyskryminacja w zatrudnieniu. Stan faktyczny spawy dotyczy, powódki zatrudnionej u pozwanego w ramach stosunku pracy na czas określony od 1 sierpnia 2016 r. do 31 stycznia 2017 r. Powódka zasygnalizowała przełożonym, że jako świadek Jehowy nie może złożyć ślubowania, wymaganego wg art. 18 ustawy z dnia 22 marca 1990 r. o pracownikach samorządowych, gdyż jej religia uniemożliwia jej składanie przysięg. Wobec tego powódka złożyła oświadczenie, że podpisze ślubowanie z niewielką zmianą tekstu. W ocenie powódki strona pracodawcy stosowała niezasadną dyskryminację, w zakresie żądania złożenia ślubowania, tym bardziej, że przełożeni wiedzieli o wyznawanej religii przez pracownicę. W ocenie powódki światopogląd religijny spowodował nie przedłużenie jej stosunku pracy ze względu na przekonania religijne. Z tego powodu powódka zachorowała. Pozwany twierdził, że powódka nie złożyła ślubowania. Rota ślubowania nie może być zmieniona. Do ślubowania „można dodać zwrot „Tak mi dopomóż Bóg”. W uzasadnieniu tej sprawy, Sąd Rejonowy wskazał przepis art. 113 Kodeksu pracy, dotyczące dyskryminacji. Zdaniem tego sądu wymóg złożenia ślubowania jest obowiązkowy. Sąd uważa, że ślubowanie w części świeckiej nie ma charakteru religijnego. Wolność religii jest określona zaś w art. 54 Konstytucji RP, czy innych norm. W mojej ocenie Sąd Rejonowy nie wziął pod uwagę właśnie aspektów prawa wewnętrznego Świadków Jehowy oraz faktu, że skoro istnieje takie prawo, które wiernym jakiegoś związku czegoś zabrania, to powinna być możliwa inna formuła ślubowania, bądź oświadczenie w tym zakresie. Sąd oddalił powództwo.³³ Należy zwrócić uwagę, że Sąd w tej sprawie nawet nie wziął pod uwagę opinii teologów zajmujących się prawem kościelnym ani prawników zajmujących się prawem wyznaniowym, czy kierownictwa tego związku wyznaniowego. Należy zwrócić uwagę, że Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 roku, w art. 18 stanowi, iż Każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Inne przepisy prawa międzynarodowego też o tym stanowią oraz art. 9 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 roku. W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż wolność religii, to jedno z podstawowych praw i wolności człowieka chronione w demokracjach zachodnich.³⁴ Tym samym należy zauważyć, że w tym aspekcie dochodzi do kolizji praw związku wyznaniowego z prawem powszechnie obowiązującym.

Innym przykładem skomplikowanych relacji prawa wewnętrznego związku wyznaniowego Świadków Jehowy w prawa stanowionego jest wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Szczecinie z dnia 24 lipca 2019 r. sygn.

³³ K. Sorka, *Analiza aktualnego polskiego orzecznictwa w zakresie wolności religijnej*, Warszawa 2019, s. 6-7.

³⁴ M. Hucal, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2012, s. 130.

akt II SA/Sz 451/19 dotyczący sprawy odmowy służby wojskowej przez świadka Jehowy.³⁵ Stan faktyczny sprawy dotyczy tego, że w sierpniu 2018 r. Wojskowy Komendant Uzupełnień, działając na podstawie art. 203 ust. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, wniósł do Prezydenta Miasta Ś., o nałożenie na odolejanego obowiązek świadczeń osobistych na rzecz Komendy Portu Wojennego mający na celu ewakuację osób. Czas trwania obowiązku określono jako maksymalnie siedem dni. Organ wciągnął do ewidencji odwołującego. W dniu 19 września 2018 r. skarżący poinformował Organ, że jest Świadkiem Jehowy i nie może sprawy polityczne i państwowe w aspekcie obrony. Organ, w oparciu na art. 203 ust. 1 przedmiotowej ustawy orzekł o przeznaczeniu odwołującego do wykonania świadczeń osobistych w czasie wojny. Odwołujący odwołał się od decyzji (organu) prezydenta do wojewody, powołał się na art. 53, 85 ust. 3 Konstytucji RP art. 9 EKPC i art. 18 ust. 1 MPPOiP a także wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Wojewoda utrzymał zaskarżoną decyzję w mocy. Odwołujący złożył od decyzji wojewody skargę do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Szczecinie, gdzie wniósł o uchylenie ww. decyzji. Sąd wskazał w uzasadnianie, iż Konstytucja RP nie zawiera przepisu ogólnego, który wprost dotyczyłby sprzeciwu sumienia -art. 31 ust. 1 Konstytucji RP. Zaś art. 85 ust. 3 Konstytucji RP umożliwia odbycie służby zastępczej obywatelowi, któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne uniemożliwiają służbę w Wojsku Polskim. Sąd podniósł nadto, iż świadczenie na rzecz Wojskowego Komendanta Uzupełnień o jakim mowa w sprawie jest zasadne i skargę oddalił.

Podsumowując, ta sprawa też stanowi jaskrawy przykład kolizji norm stanowiących z przynależnością członków tej konfesji do organizacji militarnych, czy politycznych. Tą kwestie doktrynalnie w formie otwartych listów i broszur podjęto wiele razy na przełomie XX wieku w czasopiśmie Świadców Jehowy.³⁶ Należy także zaznaczyć, że jeszcze do 1983 roku Świadcowie Jehowy mogli pracować z bronią a nawet brać udział w I wojnie światowej obecnie nie jest to możliwe.³⁷ Tym samym istnieje pewien konflikt regulacji wewnętrznych tego związku wyznaniowego z prawem państwowym.

IV. Zakończenie

Prawo wewnętrzne Świadców Jehowy w Polsce stanowi Statut związku z 2014 roku, odsyłający do Biblii oraz właśnie prawa wewnętrznego, ale wcześniej w preambule wskazując jego źródła w sposób nie enumeratywny, co umożliwia często w prosty sposób zmiany na członkach tej wspólnoty religijnej i pewną elastyczność w związku ze zmianami jakie zachodzą w organizacji Ciała Kierowniczego, co rodzi konflikt w zakresie prawa państwowego w przypadku aspektu społeczno-politycznego oraz innych związanych z ważnymi aspektami.

Podsumowując prawo wewnętrzne u Świadców Jehowy obejmuje szereg złożonych zagadnień a są nim m.in: nauki biblijne, procedury postępowania przyjęte przez Ciało Kierownicze, wytyczne wskazane przez Ciało Kierownicze zawarte w listach, publikacjach jak też ustnie przekazywane polecenia, oraz wytyczne Komitetu Oddziału odnoszone w ramach kompetencji tego organu. Tym samym

³⁵ K. Sorka, *Analiza aktualnego polskiego orzecznictwa w zakresie wolności religijnej*, s. 8-9.

³⁶ <https://www.jw.org/pl/biblioteka/czasopisma/w20051101/Pytania-czytelnik%C3%B3w/> [dostęp: 15.09.2022].

³⁷ W. Bednarski, S. Matusiak, *Zmienne nauki Świadców Jehowy. Najważniejsze zmiany w doktrynie Towarzystwa Strażnica w latach 1879–2011*, Warszawa 2012, s. 228.

prawo wewnętrzne i jego źródła mają bardzo szeroki zakres, co może nawet dla osób spoza wspólnoty wiernych stwarzać pewne problemy interpretacyjne nie mówić już o sądownictwie, które powinno brać także pod uwagę ochronę wartości wolności religijnej. W przypadku wskazanych wyroków sądów oraz ich uzasadniania należy uznać, że co do zasady sądy w sposób prawidłowy orzekły w sprawie, nie mniej brak w postaci wiedzy specjalistycznej w zakresie oceny norm wewnętrznych a prawa państwowego jest elementem niezasadnym. Wolność religijna w Polsce nie jest nieskończona jednak w konkretnych warunkach należałoby zbadać te sprawy w sposób szerszy.

Postulatem *de lege ferenda* może być tu właśnie potrzeba badania przez Sądy w przypadku kolizji norm religijnych i państwowych w konkretnych sytuacjach – zdarzeniach prawnych w kontekście relacji państwo – związek wyznaniowy czego współcześnie poza administracją centralną wyłącznie w sprawach relacji państwokościół w sądownictwie realnie nie ma. Tym samym pozostaje otwartym pytanie, czy w sposób właściwym z poszanowaniem indywidualnych aspektów religijnych chronimy wszystkich obywateli w Polsce?

Streszczenie

Świadkowie Jehowy w Polsce są trzecim co do wielkości związkiem wyznaniowym, którego sytuacja prawna w Polsce nie jest określona ustawą o stosunku państwa o danego związku wyznaniowego. Tym samym wobec tego związku religijnego stosuje się przepisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku oraz ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Obecnie obowiązujące regulacje wewnętrzne tej grupy wyznaniowej to szereg złożonych zagadnień w tym związku wyznaniowym, są nim m.in: nauki biblijne, procedury postępowania przyjęte przez Ciało Kierownicze, wytyczne wskazane przez Ciało Kierownicze zawarte w listach, publikacjach jak też ustnie przekazywane polecenia, oraz wytyczne Komitetu Oddziału odnotowane w ramach kompetencji tego organu. Tym samym regulacje wewnętrzne i uch źródło stanowią szeroki zakres, co może także dla sądownictwa powszechnego tworzyć istotny problem interpretacyjny.

Słowa kluczowe: Świadkowie Jehowy w Polsce, prawo wewnętrzne, statut.

INTERNAL REGULATIONS OF JEHOVAH'S WITNESSES IN PRACTICE AGAINST SELECTED DECISIONS OF POLISH COURTS

Abstract

Jehovah's Witnesses in Poland are the third largest religious association whose legal situation in Poland is not defined by the act on the relationship between the state and a given religious association. Thus, the provisions of the Constitution of the Republic of Poland of 1997 and the Act on Guarantees of Freedom of Conscience and Religion are applicable to this religious association. The internal regulations of this religious group currently in force include a number of complex issues in this religious association, including: biblical teachings, procedures adopted by the Governing Body, guidelines indicated by the Governing Body contained in letters and publications, as well as orally given orders and guidelines. Branch Committee noted under the authority of that body. Thus, internal and source regulations constitute a wide range, which may also create a significant interpretation problem for the common judiciary.

Key words: Jehovah's Witnesses in Poland, internal law, statutes.

Bibliografia:Dokumenty:

Statut – załącznik do decyzji Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 13 maja 2014 r., znak; DRWMNiE-WROA-6123.I.2014.

Statut z dnia 12.10.1995 r.

Decyzja Urzędu ds. Wyznań z dnia 12.05.1989 r. o rejestracji.

Decyzja Urzędu ds. Wyznań z 2 lipca 1950 r., znak: L.dz. W II 4/27/67/50.

Publikacje:

Bagiński E., *Świadkowie Jehowy. Pochodzenie, historia, wierzenia*. 1997, s. 10-20.

Bednarski W., Matusiak S., *Zmienne nauki Świadków Jehowy. Najważniejsze zmiany w doktrynie Towarzystwa Strażnica w latach 1879–2011*, Warszawa 2012, s. 228.

Bielecki M., *Glosa do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Szczecinie z 14 czerwca 2018 r. II SA/Sz 462/18*, „Studia Prawnoustrojowe” nr 48, 2020, s. 295-303.

Bielecki M., *Przetwarzanie danych osobowych przez Świadków Jehowy*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” nr 40, 3/2017, s. 268.

Bielecki M., *Status osoby duchownej w związku wyznaniowym "Świadkowie Jehowy w Polsce"*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”. Tom 21 – 2018, s. 126.

Bielecki M., *Przetwarzanie danych osobowych przez Świadków Jehowy*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” nr 40, 3/2017, s. 268.

Chabasińska A., *Polityka władz wobec mniejszości wyznaniowych w Polsce w latach 1945–1956*, „Studia Lubuskie”. Tom V- 2009, s. 37–62.

Ciecieląg P., i inni, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015–2018*, Warszawa 2020, s. 234-235.

Grelewski S., *Sekty religijne w Polsce współczesnej*, Sandomierz 1937, s. 224-225.

Hucał M., *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2013.

Jasiński G., *Próba likwidacji wyznania Świadków Jehowy w Polsce w drugiej połowie 1950 roku. Zarys zagadnienia*, „Echa Przeszłości” XXI/2, 2020, s. 303-304.

Krzysztofek K., *Stanowisko Świadków Jehowy wobec wybranych współczesnych procedur medycznych w świetle prawa polskiego*, „Studia z prawa Wyznaniowego”. Tom 18-2015, s. 305.

Mędzłowski T., *Mniejszości religijne w Polsce po 1989 r. w ujęciu filozofii polityki*, Tarnów 2013, s. 28.

Michalak R., *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945–1989*, Zielona Góra, 2014, s. 148.

Mirończuk J., *Świadkowie Jehowy wobec władz Polski Ludowej – geneza kontestacji*, [w:] *Władze Polski Ludowej a mniejszościowe związki wyznaniowe*, Zielińskiego T.J. (red.), Warszawa-Katowice 2010, s. 85–101.

Urban K., *Mniejszości religijne w Polsce 1945-1991 (zarys statystyczny)*. Kraków 1994, s. 29, wyrok SN z 9 listopada 2004 r., III KK 235/04.

Wysoczański W., *Prawo wewnętrzne kościołów i wyznań nierzymskokatolickich w PRL*, Warszawa 1971, s. 325-339, 393.

Sorka K., *Analiza aktualnego polskiego orzecznictwa w zakresie wolności religijnej*, Warszawa 2019.

Zydek F., *Charles Taze Russell – jego życie i czasy. Człowiek, Millennium i posłannictwo*, Białogard 2016, s. 164, 252-253

Żywica A., *Pozycja prawna świadka Jehowy w odniesieniu do małżeństwa mieszanego z katolikiem z perspektywy wymogów określonych w kan. 1086 § 2 i kan. 1125, n. 2–3 KPK*, „Studia Redemptorystowskie”, Nr 18-2020, s. 491.

Akty prawne:

Dekret z 5 sierpnia 1949 r., o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach (Dz.U. 1949 nr 45 poz. 335).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr. 78, poz. 483 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1921 nr 44 poz. 267).

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1435).

Rozporządzenie Ministra Administracji Publicznej z 6 sierpnia 1949 r. w sprawie wykonania dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach (Dz. U. z 1949 r., nr 47, poz. 358 ze zm.)

Źródła internetowe:

file:///C:/Users/HP8100/Downloads/wyznania_religijne_w_polsce_2015-2018.pdf [dostęp: 14.09.2022].Zob.

http://www.racjonalista.pl/xpliki/statut_sw_jehowy.pdf [dostęp: 14.09.2022].

<https://www.jw.org/pl/%C5%9Bwiadkowie-jehowy/faq/swiadkowie-jehowy-zmiany-w-wierzeniach/> [dostęp: 15.09.2022].

<https://www.jw.org/pl/polityka-privacy/globalna-polityka-ochrony-danych/> [dostęp: 15.09.2022].

https://www.sccs.pl/static/upload/store/dla_pacjentow/swiadkowie-jehowy---stanowisko-w-sprawie-leczenia-i-opieki_1.pdf [dostęp: 15.09.2022].

<https://www.jw.org/pl/biblioteka/czasopisma/w20051101/Pytania-czytelnik%C3%B3w/> [dostęp: 15.09.2022].

<https://www.jw.org/pl/biblioteka/czasopisma/> [dostęp: 15.09.2022].

file:///C:/Users/HP8100/Downloads/12_09_2022_koscioly_i_zwiazki_wyznaniowe%20(1).pdf [dostęp: 14.09.2022].

ZARZĄDZANIE

Maria FIC

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu
Wydział Studiów Społecznych w Poznaniu

ESG W ZARZĄDZANIU WSPÓŁCZESNĄ ORGANIZACJĄ

Wprowadzenie

Dynamiczne zmiany w otoczeniu wymagają stosowania nowych zasad zarządzania przedsiębiorstwami. Zmiany te odzwierciedlają takie trendy jak: globalizacja, kryzysy finansowe, rzeczywisty i przewidywany niedobór zasobów, wzrost liczby ludności, nowe regulacje z zakresu ochrony środowiska. Wymaga to nowego podejścia do kształtowania celów organizacji, finansowania, raportowania i wdrażania nowego modelu biznesu.

Strategicznym imperatywem dla prawie wszystkich organizacji w ciągu ostatnich lat stały się inicjatywy w zakresie ochrony środowiska, środowiska społecznego i ładu korporacyjnego (Environment, Social Governance ESG). ESG przyjmuje holistyczny pogląd, że zrównoważony rozwój wykracza poza kwestie środowiskowe. Zwiększona presja ze strony inwestorów, organów regulacyjnych, pracowników i innych interesariuszy sprawia, że ESG jest tematem, który jest analizowany nie tylko na poziomie zarządu, ale także niezbędny przy podejmowaniu decyzji operacyjnych. Ostatecznymi beneficjentami lepszej sprawozdawczości jednostek w zakresie zrównoważonego rozwoju są indywidualni obywatele, związki zawodowe, przedstawiciele pracowników i inwestorzy, którzy odpowiednio informowani mogliby lepiej uczestniczyć w dialogu społecznym.

Celem artykułu jest prezentacja mierzenia zrównoważonego rozwoju organizacji. Przedstawiono rozwój koncepcji ESG, wybrane koncepcje tworzenia mierników rozwoju organizacji w warunkach współczesnej gospodarki. W artykule wykorzystano głównie krytyczną analizę oraz interpretację ustaleń innych badaczy, a także wnioski logiczne. Opracowanie podporządkowano uzasadnieniu stwierdzenia, że koncepcja raportowania zgodnie z ESG, pomimo coraz większego upowszechnienia w praktyce, wymaga dalszego doskonalenia komunikowania organizacji z otoczeniem w praktyce.

Istota ESG

Environment, Social and Governance (ESG) dotyczy trzech grup czynników: środowiskowych, społecznych i ładu korporacyjnego, branych pod uwagę przy mierzeniu zrównoważonego rozwoju organizacji. Koncepcja zrównoważonego rozwoju ma złożony i interdyscyplinarny charakter, wynikający z wpisania w antropocentryczny system wartości wymiaru ekologicznego na równi z innymi wymiarami: ekonomicznym, społecznym, politycznym i przestrzennym, co wymaga holistycznego ujęcia. Można więc przyjąć, że zrównoważony rozwój organizacji to integralne podejście do biznesu mające na celu wzmocnienie przewagi konkurencyjnej i rentowności poprzez trwałe tworzenie wspólnej wartości w wyniku ścisłej współpracy z wszystkimi interesariuszami oraz integrację czynników ESG w procesie podejmowania decyzji.

E (Environment) środowisko obejmuje wpływ, jaki działalność organizacji wywiera na środowisko - bezpośrednio lub pośrednio. S (Social) dotyczy wpływu danej firmy na jej środowisko społeczne. G (Governance) ład korporacyjny odnosi

się do ładu korporacyjnego spółki - na przykład składu i różnorodności jej zarządu, polityki przejrzystości informacji publicznej lub kodeksów postępowania.

Ostatnie lata wyraźnie wskazują na pojawienie się nowego trendu, zgodnie z którym inwestorzy, kredytodawcy i zarządzający aktywami na całym świecie oczekują od spółek dodatkowych informacji w zakresie danych środowiskowych, społecznych a także związanych z ładem korporacyjnym (ESG). Trend ten potęguje presja otoczenia, w tym zmiany legislacyjne, rosnąca świadomość społeczna i obawa o pogorszenie wizerunku firmy. ESG ewoluowało z innych historycznych ruchów, które koncentrowały się na kwestiach zdrowia i bezpieczeństwa, redukcji zanieczyszczeń i filantropii korporacyjnej. Punkt ciężkości przesunął się na etyczne aspekty inwestycji w organizację.¹

Pierwszą koncepcją zarządzania uwzględniającą relacje społeczne, interesy pracownicze i aspekty ochrony środowiska przyrodniczego była koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu (Corporate Social Responsibility – CSR). Pomiedzy raportami organizacji o społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR) i zrównoważonym rozwoju ESG istnieje zdecydowana różnica. W przypadku CSR kwestie dotyczące zmiany klimatu rzadko poruszane są w raportach. Ponadto brak wyraźnego związku pomiędzy strategią biznesową a działaniami CSR. W raportach ESG przedsiębiorstwa, podmioty sektora finansowego a nawet uniwersytety zobowiązane są do ujawniania informacji z zakresu ochrony środowiska, odpowiedzialności społecznej i poszanowania praw człowieka. Raportowanie zintegrowane oznacza ujawnianie informacji zarówno finansowych, jak i niefinansowych dotyczących wielu aspektów funkcjonowania jednostki, w szczególności w zakresie stosowanych rozwiązań strategicznych, procesów zarządzania i działalności operacyjnej z uwzględnieniem otoczenia oraz oczekiwań interesariuszy.

Obecna praktyka sprawozdawczości w zakresie zrównoważonego rozwoju została zapoczątkowana w 1990 roku, gdy organizacje społeczeństwa obywatelskiego, rządy i inne grupy społeczne wezwały firmy do uwzględnienia ich wpływu na przyrodę i otoczenie społeczne, w których działają.² W 2000 roku organizacja normalizacyjna Global Reporting Initiative (GRI) opublikowała swoje pierwsze wytyczne dotyczące sprawozdawczości w zakresie zrównoważonego rozwoju. Wytyczne opracowano na podstawie badania 21 przedsiębiorstw. Wskaźniki GRI obejmowały następujące kategorie: wpływ ekonomiczny (wyniki ekonomiczne, obecność na rynku), wpływ środowiskowy (materiały, energia woda, emisje, bioróżnorodność), praktyki pracy i godne warunki pracy (stosunki między pracownikami, higiena pracy, szkolenia), prawa człowieka (dyskryminacja, negocjacje, praca dzieci), odpowiedzialność wobec społeczeństwa (korupcja, polityka publiczna), odpowiedzialność za produkt (zdrowie, bezpieczeństwo konsumentów, znakowanie produktów).³

W drugiej dekadzie XXI wieku obserwuje się przyspieszenie działań na rzecz zrównoważenia działalności organizacji, przede wszystkim biznesowych. W styczniu 2010 roku, Światowa Rada Biznesu na Rzecz Zrównoważonego

¹ Georg Kell (United Nations Global Compact), "Five trends that show corporate responsibility is here to stay", The Guardian, 13 August 2014 (dostęp 28 grudzień 2022).

² M. Demartini, P. Taticchi, Corporate Sustainability in Practice: A Guide for Strategy Development and Implementation, Springer, 2020, s. 3-20.

³ Klimkiewicz K., Global Reporting Initiative – czyli trochę o raportowaniu społecznym. Artykuł ekspercki, 8.05. 2008, <https://odpowiedzialnybiznes.pl>, dostęp 20.01.2023.

Rozwoju (World Business Council for Sustainable Development – WBCSD) uruchomiła program Vision 2050, zakładający zmiany transformacyjne, które byłyby konieczne, aby umożliwić ponad 9 miliardom ludzi dobre życie w granicach planety w połowie XXI wieku. W programie Wizja 2050 prognozowano jak wyglądać powinien zrównoważony świat w połowie wieku, jak taki świat mógłby zostać zrealizowany i jaką rolę biznes ma do odegrania w urzeczywistnianiu tej wizji.⁴ W 2010 roku powstała Międzynarodowa Rada ds. Zintegrowanej Sprawozdawczości (International Integrated Reporting Council IIRC jako odpowiedź na zapotrzebowanie ze strony interesariuszy, dotyczące wieloaspektowego komunikowania informacji o podmiocie. Od 2010 roku sporządzanie zintegrowanego raportu stało się obligatoryjne dla spółek notowanych na giełdzie Johannesburg Stock Exchange (JSE) w Republice Południowej Afryki.⁵ W 2011 roku IIRC wydało dokument Towards Integrated Reporting..., który obejmował wstępną propozycję zakresu i formy raportowania zintegrowanego.⁶ W dniu 25 września 2015 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło nowe globalne ramy zrównoważonego rozwoju: Agendę na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 (zwaną dalej „Agendą 2030”), której podstawowymi elementami są cele zrównoważonego rozwoju. Na Szczycie Klimatycznym COP 21 w Paryżu w 2015 roku WBCSD opublikowała Poradnik działań na rzecz klimatu. W marcu 2021 Światowa Rada Biznesu na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju przedstawiła zaktualizowaną wersję Wizji 2050 (Vision 2050: Time to Transform). W centrum zmian WBCSD umieściła dziewięć ścieżek transformacji, w których zaangażowanie biznesu jest kluczowe: energia; transport i mobilność; mieszkalnictwo; produkty i materiały; usługi finansowe; łączność; zdrowie i dobre samopoczucie; woda i kanalizacja; jedzenie. Każda ze ścieżek obejmuje dziesięć obszarów działań na nadchodzącą dekadę, które mają pomóc firmom w prowadzeniu transformacyjnych zmian w ich strategiach, codziennej działalności biznesowej oraz zwiększaniu pozytywnego wpływu na kwestie społeczne.⁷ Wizja i ścieżki transformacji są zgodne z Celami Zrównoważonego Rozwoju (SDG) i zapisami porozumienia paryskiego.

Powstały również dobrowolne inicjatywy, takie jak organizacja non profit Carbon Disclosure Project, która prowadzi globalny system ujawniania informacji dla inwestorów, firm, miast, stanów i regionów w celu zarządzania ich wpływem na środowisko, zachęca korporacje do ujawniania informacji na temat zrównoważonego rozwoju.⁸

W 2014 roku ukazała się Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Nr 2014/95/UE, dotycząca ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy. Jednostki zobowiązane do przygotowania sprawozdania niefinansowego powinny

⁴ https://www.wbcsd.org/Overview/About-us/Vision_2050.

⁵ M. Dumitru, M.E. Glavan, C. Gorgan, V.F. Dumitru, International Integrated Reporting Framework: A case study in the software industry, „Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica”, nr 15 (1), 2013.

⁶ Towards Integrated Reporting Communicating Value in the 21st Century, https://www.integratedreporting.org/wp-content/uploads/2011/09/IR-Discussion-Paper-2011_spreads.pdf, dostęp 15.03.2023.

⁷ Vision 2050. Time to transform. How business can lead the transformations the world needs, WBCSD, <https://www.wbcsd.org/Overview/About-us/Vision-2050-Time-to-Transform>, dostęp 20.01.2023. https://timetotransform.biz/wp-content/uploads/2021/03/WBCSD_Vision_2050_Time-To-Transform.pdf dostęp 28.01.2023.

⁸ <https://www.cdp.net/en/companies-discloser>

uwzględniać w nim przewidywany wpływ swojej działalności na środowisko oraz, w niektórych szczególnych przypadkach, na zdrowie i bezpieczeństwo, wykorzystywanie energii odnawialnej lub nieodnawialnej, emisję gazów cieplarnianych, zużycie wody i zanieczyszczenie powietrza. W 2019 roku wprowadzono obowiązek ujawniania informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem w sektorze usług finansowych w Unii Europejskiej. W Tabeli 1 przedstawiono rozwój i transformację sprawozdawczości zrównoważonego rozwoju w latach 1990 – 2022.

Tabela 1. Ewolucja raportowania zrównoważonego rozwoju w latach 1990- 2022

Lp	Okres czasu	Rodzaj raportu	Szczegółowość raportu
1.	1990-2000	Raport finansowy i powiązany z nim raport niefinansowy i raport o ładzie korporacyjnym. Oddzielnie raport o społecznej odpowiedzialności biznesu	Raport - informacje o sposobie zarządzania firmą i ładzie korporacyjnym, dane pozafinansowe związane z zaangażowaniem środowiskowym i społecznym. Jednocześnie pojawiają się osobne raporty o społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR)
2.	2008	Raport finansowy i powiązany z nim raport niefinansowy, raport o ładzie korporacyjnym i raport o społecznej odpowiedzialności biznesu	Globalny kryzys finansowy zrodził pytanie, czy tradycyjna sprawozdawczość odzwierciedla realną jakość procesów zarządczych w organizacji
3.	2010, 2011	Raport zintegrowany	2010 – powstaje Międzynarodowa Rada ds. Zintegrowanej Sprawozdawczości (International Integrated Reporting Council IIRC) 2011 - Towards Integrated Reporting Communicating Value in the 21st Century, - wstępna propozycja zakresu i formy raportowania zintegrowanego
4.	2013	Raport zintegrowany	Międzynarodowe Ramy Raportowania Zintegrowanego (The International Integrated Reporting Framework – IIRF (2013). promowanie raportowania korporacyjnego, w tym czynników mających wpływ na zdolność organizacji do tworzenia wartości w krótkim, średnim i długim okresie.

5.	2014	Raport zintegrowany. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE z dnia 22 października 2014 r.	Duże jednostki powinny przygotowywać oświadczenie na temat informacji niefinansowych zawierające informacje dotyczące przynajmniej kwestii środowiskowych, społecznych i pracowniczych, poszanowania praw człowieka, przeciwdziałania korupcji i łapownictwu.
6.	2016	Raport zintegrowany. Od 2016 roku obowiązują nowe wytyczne GRI G4. Transformacja GRI G4 na GRI Standards.	Raportowanie zyskuje zintegrowaną formę silnie związaną ze strategią biznesową firmy. Rozwija się mierzenie i raportowanie wpływu (measuring impact).
7.	2017 - 2022	Raport zintegrowany Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/2088 z dnia 27 listopada 2019 r.	Raportowanie niefinansowe stało się wymogiem dla dużych jednostek zainteresowania publicznego. Ustanowiono system klasyfikacji zrównoważonej środowiskowo działalności gospodarczej, aby zwiększyć skalę zrównoważonych inwestycji i przeciwdziałać pseudoeekologicznemu marketingowi produktów finansowych.
8.	2022	Raport zintegrowany Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2464 z dnia 14 grudnia 2022 r. (dyrektywa CSRD).	Określono zakres podmiotowy i przedmiotowy obowiązków przedsiębiorstw w zakresie raportowania ESG.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <https://www.globalreporting.org/media/wtaf14tw/a-short-introduction-to-the-gri-standards.pdf>; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT>;

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE z dnia 22 października 2014 r. zmieniająca dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy, Dz. Urz. UE L 330/1 z 15.11.2014 r.; Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/2088 z dnia 27 listopada 2019 r. w sprawie ujawniania informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem w sektorze usług finansowych Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852 z dnia 18 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje, zmieniające rozporządzenie (UE) 2019/2088.; Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2464 z dnia 14 grudnia 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) nr 537/2014, dyrektywy 2004/109/WE, dyrektywy 2006/43/WE oraz dyrektywy 2013/34/UE w odniesieniu do sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju (dyrektywa CSRD).

Zgodnie z Dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) - CSRD z grudnia 2022 wszystkie podmioty gospodarcze będą miały obowiązek ujawniania informacji niefinansowych, według obowiązujących standardów, dotyczących zrównoważonego rozwoju. Standardowe raporty będą miały obowiązek przygotować od 2025 roku (za 2024 rok) firmy zatrudniające powyżej 500 osób, od 2026 firmy zatrudniające powyżej 250 pracowników, od 2027 małe i średnie przedsiębiorstwa notowane na giełdzie.

Mierniki niefinansowe zrównoważonego rozwoju – filar środowiskowy

Pojęcie mierniki niefinansowe pojawiło się w Dyrektywie 1913/34/UE.⁹ Mierniki niefinansowe to kluczowe wskaźniki wyników związane z konkretnym obszarem działalności, w tym informacje dotyczące kwestii środowiskowych i spraw pracowniczych. Stanowią one część składową sprawozdania z działalności organizacji.

Bill Thomas, globalny prezes i dyrektor generalny, KPMG International na spotkaniu w czasie World Economic Forum w 2020 roku stwierdził, że "dobro firmy jest definiowane nie tylko przez jej sukces finansowy, ale także przez wpływ, jaki wywiera na środowisko i społeczność".¹⁰ Dlatego tak ważne są porównywalne, przejrzyste i ujednolicone wskaźniki finansowe i niefinansowe, umożliwiające mierzenie i ocenę tego wpływu. Ponad 130 firm wzięło udział w stworzeniu Stakeholder Capitalism Metrics (wskaźniki kapitalizmu interesariuszy) – zestawu mierników, który umożliwia firmom spójne zgłaszanie danych niefinansowych.¹¹ Mierniki dotyczą środowiska, spraw społecznych, ładu korporacyjnego i dobrobytu. Podczas styczniowego dorocznego spotkania Światowego Forum Ekonomicznego w 2023 roku ogłoszono, że 137 firm uwzględniło już wskaźniki Stakeholder Capitalism (kapitalizmu interesariuszy) w swoich głównych materiałach sprawozdawczych, w tym w raportach rocznych i raportach zrównoważonego rozwoju. Przy publikowaniu swoich sprawozdań 55 firm z tej grupy korzysta z tych wskaźników od dwóch lat z rzędu.¹²

Wskaźniki „kapitalizmu interesariuszy” mogą być wykorzystywane do spójnego śledzenia wkładu organizacji w realizację celów zrównoważonego rozwoju. Zastosowanie wskaźników sprzyja ukierunkowaniu przepływów kapitału a także wspieraniu przejrzystości i podejścia długoterminowego w działalności finansowej i gospodarczej.

W tabeli 2 przedstawiono wskaźniki dotyczące kwestii środowiskowych. Przez długi okres nie przykładano wagi do ochrony środowiska, co wraz z rozwojem społeczno-technologicznym powodowało jego degradację. Społeczeństwo zaczęło odczuwać negatywne skutki działania przedsiębiorstw, które przyczyniały się do: zanieczyszczania wód i gleb, powstawania odpadów toksycznych, zanieczyszczenia

⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/34/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie rocznych sprawozdań finansowych, skonsolidowanych sprawozdań finansowych i powiązanych sprawozdań niektórych rodzajów jednostek, zmieniająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/43/WE oraz uchylająca dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG.

¹⁰ Bill Thomas, Globalny prezes i dyrektor generalny, KPMG International, <https://www.weforum.org/stakeholdercapitalism/our-values>.

¹¹ Measuring Stakeholder Capitalism Towards Common Metrics and Consistent Reporting of Sustainable Value Creation, World Economic Forum, White Paper September 2020.

¹² Inicjatywa Stakeholder Capitalism Metrics: ponad 130 firm wdraża wskaźniki raportowania zrównoważonego rozwoju, World Economic Forum, <https://www.weforum.org/impact/stakeholder-capitalism-reporting-metrics-davos2023>

żywności poprzez uprawy na zanieczyszczonych glebach, uszkodzenia słuchu poprzez wzrost poziomu hałasu, zanieczyszczenia powietrza poprzez emisję szkodliwych substancji do atmosfery co w efekcie spowodowało masowe wymarcie wielu gatunków roślin i zwierząt. W obszarze środowiska naturalnego wskaźniki dotyczą ograniczenia lub unikania zagrożeń, wynikających z działalności gospodarczej, prowadzonej przez człowieka. Najczęściej występujące zagrożenia to: zanieczyszczenie powietrza, zmiany klimatyczne, dostępność świeżej wody, ubytek środowiska przyrodniczego, dostępność zasobów, gromadzenie odpadów stałych, zanieczyszczenie wody. Środowisko wpływa na długoterminowe tworzenie wartości poprzez wpływ na łańcuchy wartości i cykl życia produktu.

Tabela 2. Wskaźniki niefinansowe środowiska

Lp	Zagrożenia	Wskaźniki
1.	Zanieczyszczenie powietrza i wpływ zanieczyszczenia na środowisko	1. Emisja do powietrza tlenków azotu (NOx), tlenków siarki (SOx), cząstek stałych i innych znaczących emisji. 2. Udział określonych emisji na obszarach miejskich gęsto zaludnionych 3. Wyrażone w kategoriach pieniężnych skutki wpływu zanieczyszczenia na środowisko.
2.	Emisja gazów cieplarnianych	1. W odniesieniu do wszystkich istotnych gazów cieplarnianych (np. dwutlenku węgla, metanu, podtlenku azotu, fluorowanych gazów cieplarnianych itp.) należy podać emisje gazów cieplarnianych w tonach metrycznych równoważnika dwutlenku węgla (tCO ₂ e). 2. Wycena w pieniądzu wpływu emisji gazów na środowisko
3.	Wdrożenie TCFD (Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD) (Ujawnianie Informacji Finansowych Związanych z Klimatem)	1. Harmonogram pełnego wdrożenia wynoszący maksymalnie trzy lata (ustanowienie celów z zakresu emisji zgodnych z celami paryskimi)
4.	Zużycie i pobór wody na obszarach dotkniętych niedoborem wody	1. Zużycie wody i pobór wody na obszarach dotkniętych deficytem wody i szacowanie potencjalnych negatywnych skutków społecznych (wynikających z konkurencji z innymi użytkownikami wody) 2. Wyrażony w pieniądzu koszt zużycia i poboru wody słodkiej
5.	Użytkowanie gruntów i wrażliwość ekologiczna. Wpływ przekształcenia ekosystemów na środowisko	1. Liczba i powierzchnia (w hektarach) obiektów posiadanych lub zarządzanych na obszarach chronionych lub kluczowych obszarach różnorodności biologicznej lub w ich sąsiedztwie. 2. Wycena, w kategoriach pieniężnych, wpływu przekształcenia ekosystemów na środowisko. 3. Powierzchnia gruntów wykorzystywanych do działalności leśnej, rolniczej lub górniczej).

6.	Obieg zamknięty zasobów	1.Wskaźniki obiegu zamkniętego zasobów dla całej firmy i/lub na poziomie produktu, materiału lub zakładu, stosownie do przypadku.
7.	Tworzywa sztuczne jednorazowego użytku	1.Szacunkowa liczba ton metrycznych zużytych tworzyw sztucznych jednorazowego użytku.
8.	Wpływ unieszkodliwiania odpadów stałych	1.Wycena wpływu na środowisko unieszkodliwionych odpadów stałych, w tym tworzyw sztucznych.
9.	Ilość zużytego azotu, fosforanu i potasu w nawozach.	1.Wyrażone w jednostkach naturalnych ilości zużytego azotu, fosforanu i potasu w nawozach (ustalenie przepływów biogeochemicznych)
10.	Wpływ zanieczyszczenia wody na środowisko	1.Wyrażona w pieniądzu wartość wpływu na środowisko nadmiaru składników odżywczych, metali ciężkich i innych toksyn

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Measuring Stakeholder Capitalism Towards Common Metrics and Consistent Reporting of Sustainable Value Creation, World Economic Forum, White Paper September 2020.

Mierniki niefinansowe zrównoważonego rozwoju – filar środowiska społecznego

Działania społeczne w strategii firmy dotyczą relacji z partnerami biznesowymi, równości płac na tych samych stanowiskach, przestrzegania praw pracowniczych, bezpieczeństwa i ochrony danych, zwalczania nierówności. W przypadku pracowników istotne jest nie tylko przestrzeganie obowiązującego prawa pracy i zasad BHP, ale także zapewnienie przez pracodawcę warunków pracy, sprzyjających rozwojowi zawodowemu, troska o zdrowie psychiczne i fizyczne pracowników (wellbeing), a także dbałość o dobrą atmosferę pracy.

Cechą charakterystyczną ESG jest rozszerzenie wpływu społecznego na partnerów łańcucha dostaw, szczególnie w gospodarkach rozwijających się, w których standardy środowiskowe i pracownicze są mniej rygorystyczne. Ogromne znaczenie ma także rzetelność współpracy oraz wiarygodność podwykonawców i dostawców, którzy znajdują się w łańcuchu dostaw. Na strategię w obszarze społecznym firmy wpływa także sytuacja geopolityczna, wydarzenia w kraju i na świecie czy wydarzenia w danej branży, np. strajki, sankcje ekonomiczne czy embarga. Zazwyczaj czynniki społeczne oddziałujące z zewnątrz są nieprzewidywalne i zaskakują. Ważna jest wtedy odpowiednio szybka i przemyślana reakcja. Wskaźniki środowiska społecznego obejmują raportowanie różnorodności, luki płacowe oraz zdrowie i bezpieczeństwo. W tabeli 3 przedstawiono wskaźniki środowiska społecznego.

Tabela 3. Wskaźniki środowiska społecznego

Lp	Czynniki społeczne	Wskaźniki
1.	Różnorodność i włączenie społeczne	Odsetek pracowników (%), według grup wiekowych i kategorii pracowników wg płci i innych wskaźników różnorodności (np. pochodzenia etnicznego)
2.	Dyskryminacja i molestowanie	Liczba przypadków dyskryminacji i molestowania, status incydentów i podjętych

		działań oraz łączna kwota strat pieniężnych w wyniku postępowania sądowego związanych z naruszeniem prawa i dyskryminacją w zatrudnieniu.
3.	Wolność zrzeszania się i rokowania zbiorowe	Odsetek aktywnej siły roboczej objętej układami zbiorowymi (%). Ocena dostawców, w przypadku których zagrożone jest prawo do wolności zrzeszania się i rokowań zbiorowych, w tym środki podjęte przez organizację w celu przeciwdziałania tym zagrożeniom
4.	Równość płac (%)	Stosunek wynagrodzenia pracowników zatrudnionych w pełnym wymiarze czasu pracy według obszarów równości: kobiety i mężczyźni; grupy mniejszościowe i główne grupy etniczne; inne istotne obszary równości np. migranci
5.	Poziom płac (%)	1. Stosunek płacy podstawowej według płci do lokalnej płacy minimalnej 2. Stosunek całkowitego rocznego wynagrodzenia dyrektora generalnego do mediany całkowitego rocznego wynagrodzenia wszystkich pracowników (z wyłączeniem dyrektora generalnego)
6.	Przegląd praw człowieka, wpływ skarg i współczesne niewolnictwo	1. Liczba i rodzaj zgłoszonych skarg dotyczących praw człowieka w okresie sprawozdawczym oraz wyjaśnienie skutków tych skarg. 2. Liczba i odsetek dostawców, których uznaje się za obarczonych znaczącym ryzykiem pracy dzieci, pracy przymusowej lub obowiązkowej.
7.	Ryzyko wystąpienia pracy dzieci, pracy przymusowej lub obowiązkowej	Wyjaśnienie sytuacji, prowadzących do znacznego ryzyka pracy dzieci, pracy przymusowej i obowiązkowej, zarówno w organizacji jak i u dostawców. Identyfikacja: a) oddziałów produkcyjnych i dostawców; b) krajów i obszarów geograficznych, zagrożonych pracą dzieci, pracą przymusową i obowiązkową
8.	Koszty wypadków przy pracy i chorób zawodowych	Grzywny od organów regulacyjnych, szkody majątkowe, koszty opieki zdrowotnej, koszty odszkodowań dla pracowników.
9.	Zdrowie i bezpieczeństwo	Liczba i wskaźnik zgonów w wyniku urazów związanych z pracą; urazy związane z pracą o poważnych skutkach (z wyłączeniem ofiar śmiertelnych); główne rodzaje urazów związanych z pracą; dostęp pracowników do pozazawodowych usług medycznych
10.	Dobre samopoczucie	Odsetek pracowników uczestniczących w programach "najlepszych praktyk", które pomagają zmniejszyć absencję i poprawić produktywność pracowników.
11.	Zapewnienie szkoleń	1. Średnia liczba godzin szkoleniowych na pracownika w okresie sprawozdawczym, według płci i kategorii pracowników (łączna liczba godzin

		szkoleń dla pracowników podzielona przez liczbę pracowników); 2. Średnie wydatki na szkolenia i rozwój na pracownika zatrudnionego w pełnym wymiarze czasu pracy
12.	Nieobsadzone stanowiska dla pracowników wykwalifikowanych	Liczba nieobsadzonych stanowisk dla pracowników wykwalifikowanych. Procent nieobsadzonych "wykwalifikowanych" stanowisk, na które firma zatrudnia niewykwalifikowanych kandydatów i szkoli ich. (%)
13.	Wpływ szkoleń na wydajność pracy pracowników i wzrost wynagrodzeń	Inwestycja w szkolenia jako procent (%) sumy wynagrodzeń. Skuteczność szkoleń i rozwoju poprzez wzrost wydajności, zaangażowanie pracowników i / lub wzrost wewnętrznych stawek płac.
14.	Przypadki dyskryminacji i molestowania	Liczba przypadków dyskryminacji i molestowania oraz łączna kwota wydatków pieniężnych na odszkodowania w wyniku postępowań sądowych.
15.	Wolność zrzeszania się i negocjacje zbiorowe	1. Odsetek aktywnej siły roboczej objętej układami zbiorowymi. 2. Ocena dostawców, w przypadku których zagrożone jest prawo do wolności zrzeszania się i rokowań zbiorowych, w tym środki podjęte przez organizację w celu przeciwdziałania tym zagrożeniom.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Measuring Stakeholder Capitalism Towards Common Metrics and Consistent Reporting of Sustainable Value Creation, World Economic Forum, White Paper September 2020.

Wykorzystanie mierników niefinansowych sprzyja utrzymywaniu wysokiego poziomu standardów pracy w zakresie zdrowia, bezpieczeństwa i prawa pracy w łańcuchach wartości poprzez wzmacnianie i dzielenie się informacjami. Normy dotyczące odpowiedzialności społecznej są coraz bardziej popularne i często są wymagane przy współpracy z dużymi klientami. Posiadanie ich może okazać się obligatoryjne dla utrzymania obecnych oraz zdobycia nowych klientów, a także w celu realizacji celów ekonomicznych organizacji.

Mierniki niefinansowe zrównoważonego rozwoju – filar ładu korporacyjnego

Zasady ładu korporacyjnego są zbiorem zasad określających relacje wewnętrzne i zewnętrzne instytucji nadzorowanych, w tym relacje z udziałowcami i klientami, ich organizację, funkcjonowanie nadzoru wewnętrznego oraz kluczowych systemów i funkcji wewnętrznych, a także organów statutowych i zasad ich współdziałania.¹³

Ład korporacyjny odnosi się do sposobu zarządzania organizacją. Odzwierciedla cel, strategię i odpowiedzialność firmy. pozwala zrozumieć, w jaki sposób zachęty przywództwa są dostosowane do oczekiwań interesariuszy, jak prawa akcjonariuszy są postrzegane i honorowane oraz jakie rodzaje kontroli

¹³ Zasady ładu korporacyjnego dla instytucji nadzorowanych, Komisja Nadzoru Finansowego, 2015, s. 3, <https://www.knf.gov.pl/>

wewnętrznej istnieją w celu promowania przejrzystości i odpowiedzialności ze strony kierownictwa firmy. Wskaźniki niefinansowe ładu korporacyjnego dotyczą zdolności firmy do rozwiązywania problemów etycznych i etycznego postępowania organizacji, celów i jakości organu zarządzającego, nadzoru nad ryzykiem i szansami oraz zaangażowania interesariuszy.

Dobry system ładu korporacyjnego równoważy interesy różnych stron: akcjonariuszy, zarządu, klientów, dostawców, instytucji finansowych, administracji rządowej i społeczności lokalnych. Wskaźniki niefinansowe ładu korporacyjnego przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Wskaźniki niefinansowe ładu korporacyjnego

Lp	Zasady ładu korporacyjnego	Wskaźniki
1.	Przeciwdziałanie korupcji	1. Całkowity odsetek członków organów zarządzających, pracowników i partnerów biznesowych, którzy zostali przeszkoleni w zakresie polityki i procedur antykorupcyjnych organizacji, w podziale na regiony; 2. Łączna liczba i charakter przypadków korupcji potwierdzonych w bieżącym roku, ale odnoszących się do poprzednich lat; 3. Łączna liczba i charakter przypadków korupcji potwierdzonych w bieżącym roku, dotyczących bieżącego roku.
2.	Dostosowanie strategii i polityki organizacji do lobbingu	Spójność między działalnością korporacyjną związaną z lobbieniem a publicznie deklarowanym celem i strategią firmy.
3.	Straty pieniężne wynikające z nieetycznego zachowania	Łączna kwota strat pieniężnych w wyniku postępowania sądowego związanego z: oszustwem, wykorzystywaniem informacji poufnych, postępowaniem antymonopolowym, zachowaniem antykonkurencyjnym, manipulacjami na rynku, nadużyciami lub naruszeniami innych powiązanych przepisów ustawowych lub wykonawczych branżowych
4.	Cel korporacji	Deklarowany cel firmy, który tworzy wartość dla wszystkich interesariuszy, w tym akcjonariuszy
5.	Zarządzanie ukierunkowane na cel	Wyraźne zdefiniowanie celu funkcjonowania firmy
6.	Skład organu zarządzającego	Skład najwyższego organu nadzorczego i kadry kierowniczej, kompetencje członków, reprezentacja interesariuszy. Struktura organu nadzorczego według płci i grup społecznych.
7.	Wynagrodzenie	Polityka płac najwyższego organu nadzorczego i kadry kierowniczej wyższego szczebla w odniesieniu do następujących rodzajów wynagrodzeń: wynagrodzenie stałe i zmienne, w tym wynagrodzenie uzależnione od wyników, wynagrodzenie kapitałowe, premie oraz akcje odroczone lub nabyte, premie za rejestrację lub premie rekrutacyjne, płatności z tytułu

		rozwiązania umowy, Clawbacks, świadczenia emerytalne
8.	Postęp w realizacji pośrednich celów strategicznych	Opisanie istotnych strategicznych celów pośrednich ekonomicznych, środowiskowych i społecznych, które powinny zostać osiągnięte w następnym roku, oraz osiągniętych w poprzednim roku.
9.	Integracja ryzyka i szans z procesami biznesowymi	Identyfikacja szans i zagrożeń w obszarach: ekonomicznym, środowiskowym, społecznym, w tym zmiany klimatu i zarządzania danymi.
10.	Zagadnienia gospodarcze, środowiskowe i społeczne w ramach alokacji kapitału	Uwzględnienie aspektów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych w decyzjach dotyczących alokacji kapitału
11.	Istotne kwestie mające wpływ na zachowanie interesariuszy	Lista tematów kluczowych dla interesariuszy firmy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Measuring Stakeholder Capitalism Towards Common Metrics and Consistent Reporting of Sustainable Value Creation, World Economic Forum, White Paper September 2020.

Korzyści wdrożenia ESG

Opracowanie strategii ESG jest trudne ze względu na dużą liczbę czynników, które należy wziąć pod uwagę. Jeszcze trudniejsza jest operacjonalizacja ESG w organizacjach. ESG wiąże się z kilkoma niezwykle złożonymi wyzwaniami, takimi jak:

- problemy systemowe, nad którymi nie ma natychmiastowej kontroli,
- równoważenie długoterminowego tworzenia wartości z presją krótkoterminowych wymogów finansowych;
- uczynienie ESG namacalnym i znaczącym dla wszystkich pracowników;
- potrzeba współpracy z odpowiednimi dostawcami, organizacjami pozarządowymi, nawet konkurentami w całym łańcuchu wartości;
- konieczność wdrożenia zmian operacyjnych w całej organizacji;
- zwiększona współpraca między działami i złożoność wielu inicjatyw w zakresie wprowadzania zmian.

Poszczególne elementy ESG są ze sobą powiązane. Kryteria społeczne wiążą się z kryteriami środowiskowymi i zasadami zarządzania w organizacji. Doskonalenie zarządzania wymaga opanowania nie tylko litery prawa, ale także ducha prawa - na przykład zgłaszanie naruszeń, zanim one wystąpią, lub zapewnienie przejrzystości i dialogu z organami regulacyjnymi zamiast formalnego składania wniosków. Mimo wielu problemów można wskazać szereg obszarów w których ESG przynosi korzyści dla organizacji. W modelu biznesowym rozwój przejawia się jako np. zmniejszenie zużycia surowców, poprawa łańcucha dostaw, rozwój rynków, określenie celów dla konkretnych obszarów, modyfikacja modelu biznesowego czy oferowanie produktów zgodnie z przyjętymi wytycznymi. Przykładowe skutki wdrożenia ESG przedstawiono je w tabeli 5

Tabela 5. Pozytywne i negatywne skutki wdrożenia ESG przez organizacje

Obszary kreowania wartości przez ESG	Wdrożenie kompleksowych rozwiązań w zakresie ESG	Brak wdrożenia lub pojedyncze rozwiązania z zakresu ESG
Wzrost przychodów	Wzrost liczby klientów B2B i B2C dzięki bardziej zrównoważonym produktom. Lepszy dostęp do zasobów. Akceptacja społeczna organizacji.	Utrata klientów przez nieprawidłowe praktyki zrównoważonego rozwoju (np. niebezpieczne produkty, nieprzestrzeganie praw człowieka w łańcuchach dostaw. Przystoje operacyjne w wyniku złych stosunków pracy).
Redukcja kosztów	Niższe zużycie energii. Obieg zamknięty - wykorzystanie odpadów jako surowca, zmniejszenie zużycia wody.	Generowanie niepotrzebnych odpadów. Wyższe koszty utylizacji odpadów. Wzrost wydatków na opakowania
Rozwiązania regulacyjne	Swoboda określania celów strategicznych. Zwiększenie dochodów z tytułu dotacji i pomocy rządowej.	Grzywny, kary i czynności egzekucyjne
Wzrost wydajności pracy	Podnoszenie motywacji pracowników Przyciąganie talentów poprzez większą wiarygodność społeczną	Badanie tzw. „piętna społecznego” organizacji - brak działań prospołecznych ogranicza pozyskiwanie talentów Utrata talentu w wyniku słabego celu
Inwestycje i optymalizacja wykorzystania aktywów	Zwiększenie zwrotu z inwestycji jako efekt lepszego lokowania kapitału w długim okresie (np. bardziej zrównoważone urządzenia i instalacje, zgodne z kwestiami ochrony środowiska) Unikanie inwestycji, które w długim okresie czasu mogą naruszać zasady ochrony środowiska.	Pozostawanie w tyle za konkurentami z powodu opóźnienia inwestycji w technologie energooszczędne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: W. Hennisz, T. Koller, R. Nuttall, Five ways that ESG creates value Getting your environmental, social, and governance (ESG) proposition right links to higher value creation. Here's why, „McKinsey Quarterly”, November 2019.

Podsumowanie

ESG pełni coraz większą rolę w kształtowaniu kierunków rozwoju firm oraz wpływa na ich codzienną działalność. Na korzyść nowych form raportowania przemawia postęp w technologii informacyjnej. Bez ogólnie przyjętych standardów rachunkowości lub sprawozdawczości, jeśli chodzi o sprawozdawczość

niefinansową, wiele firm nie może skutecznie dzielić się najlepszymi praktykami lub kluczowymi doświadczeniami.

Prezentacja danych niefinansowych nie powinna być osobnym raportem, ale ważnym modułem w zintegrowanym zarządzaniu organizacją stałym elementem komunikacji z interesariuszami. Informacje niefinansowe powinny uzupełniać informacje finansowe – wymaga to wypracowania spójnego i przejrzystego aparatu pojęciowego oraz powiązania informacji finansowych i niefinansowych w ramach spójnego systemu zarządzania organizacją. Obowiązki te wynikają z unijnych regulacji, przede wszystkim dyrektywy o ujawnianiu informacji niefinansowych (NFRD) oraz w odniesieniu do sektora finansowego rozporządzenia SFDR.

Rozwój tematyki zrównoważonego finansowania sprawia, że zapotrzebowanie na dane dotyczące efektywności firm w obszarach ESG przeżywa prawdziwy boom, a dostawcy ratingów ESG stają się wpływowymi instytucjami.

Streszczenie

Celem artykułu jest prezentacja mierzenia zrównoważonego rozwoju organizacji. Przedstawiono rozwój koncepcji ESG, wybrane koncepcje tworzenia mierników niefinansowych rozwoju organizacji w warunkach współczesnej gospodarki. Omówiono korzyści wdrożenia ESG do praktyki funkcjonowania przedsiębiorstw.

Słowa kluczowe: Zrównoważony rozwój, koncepcja ESG, mierniki niefinansowe.

ESG IN THE MANAGEMENT OF A MODERN ORGANIZATION

Summary

The aim of the article is to present the measurement of a sustainable development of an organization. The development of the ESG concept, as well as selected concepts of creating non-financial measures of the development of an organization in the modern economy were presented. Benefits of implementing ESG to the functioning of enterprises were also discussed.

Key words: Sustainable development, ESG concept, non-financial measures.

Bibliografia

- Demartini M., Taticchi P., *Corporate Sustainability in Practice: A Guide for Strategy Development and Implementation*, Springer, 2020.
- Dumitru M., Glavan M.E., Gorgan C., Dumitru V.F., *International Integrated Reporting Framework: A case study in the software industry*, „Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica”, nr 15(1), 2013.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE z dnia 22 października 2014 r. zmieniająca dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy, Dz. Urz. UE L 330/1 z 15.11.2014 r.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2464 z dnia 14 grudnia 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) nr 537/2014, dyrektywy 2004/109/WE, dyrektywy 2006/43/WE oraz dyrektywy 2013/34/UE w odniesieniu do sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju (dyrektywa CSRD).

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/34/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie rocznych sprawozdań finansowych, skonsolidowanych sprawozdań finansowych i powiązanych sprawozdań niektórych rodzajów jednostek, zmieniająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/43/WE oraz uchylająca dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG.
- Henisz W., Koller T., Nuttall R., *Five ways that ESG creates value Getting your environmental, social, and governance (ESG) proposition right links to higher value creation. Here's why*, „McKinsey Quarterly”, November 2019.
- <https://www.globalreporting.org/media/wtaf14tw/a-short-introduction-to-the-gri-standards.pdf>; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT>;
- Kell G., *Five trends that show corporate responsibility is here to stay*, „The Guardian”, 13 August 2014.
- Klimkiewicz K., *Global Reporting Initiative – czyli trochę o raportowaniu społecznym*. Artykuł ekspercki, 8.05. 2008, <https://odpowiedzialnybiznes.pl>, dostęp 20.01.2023
- Measuring Stakeholder Capitalism Towards Common Metrics and Consistent Reporting of Sustainable Value Creation, World Economic Forum, White Paper September 2020.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/2088 z dnia 27 listopada 2019 r. w sprawie ujawniania informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem w sektorze usług finansowych.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852 z dnia 18 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje, zmieniające rozporządzenie (UE) 2019/2088.
- Towards Integrated Reporting Communicating Value in the 21st Century, https://www.integratedreporting.org/wp-content/uploads/2011/09/IR-Discussion-Paper-2011_spreads.pdf, dostęp 15.03.2023.
- Vision 2050. Time to transform. How business can lead the transformations the world needs, WBCSD, <https://www.wbcd.org/Overview/About-us/Vision-2050-Time-to-Transform>, dostęp 20.01.2023.
- Zasady ładu korporacyjnego dla instytucji nadzorowanych, Komisja Nadzoru Finansowego, 2015, <https://www.knf.gov.pl/>

Michał SADZIŃSKI

Wyższa Szkoła Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego w Warszawie

PRZESŁANKI ORZECANIA ZAKAZU WYKONYWANIA ZAWODU LUB ZAJMOWANIA OKREŚLONEGO STANOWISKA

Na gruncie kodeksu karnego z 1997 r.¹ stosownie do treści art. 41 § 1 k.k., przesłankami stanowiącymi podstawę do orzeczenia wobec sprawcy środka karnego w postaci zakazu zajmowania określonego stanowiska lub wykonywania zawodu są:

1. nadużycie przez sprawcę przy popełnieniu przestępstwa zajmowanego przez niego stanowiska lub wykonywanego zawodu;
2. okazanie przez osobę sprawcy, że dalsze zajmowanie stanowiska lub wykonywanie zawodu zagraża istotnym dobrom chronionym prawem.²

Przesłanki te są w art. 41 § 1 k.k. rozdzielone wyrazem „albo”, co wskazuje na możliwość orzeczenia środka karnego w postaci zakazu, w momencie gdy zaistnieje jedna z okoliczności wskazanych w przepisie.³ W doktrynie podkreśla się także że przepis został zredagowany w ten sposób, że dwie przesłanki zawarte w jednostce redakcyjnej są oddzielone od siebie funktorem alternatywy rozłącznej w postaci wyrażenia „albo”, co oznacza, że przesłanki w postaci zakazu zajmowania określonego stanowiska lub zakazu wykonywania określonego zawodu zostały ujęte w sposób alternatywny i spełnienie choćby jednej z przesłanek implikuje możliwość zastosowania wobec sprawcy środka karnego w postaci zakazu zajmowania określonego stanowiska albo wykonywania określonego zawodu.⁴

1. Nadużycie stanowiska

Słowo „nadużyć” to używać czegoś ponad miarę, wykorzystać coś w niewłaściwy sposób.⁵ Z kolei stanowisko kojarzy się w języku potocznym z piastowaniem określonej funkcji. W judykaturze słusznie wskazuje się, że: wymieniony w art. 39 pkt 2 k.k. środek karny może być orzeczony in concreto, na podstawie art. 41 § 1 k.k. przez sąd w sytuacji, gdy sprawca przy popełnieniu przestępstwa nadużył stanowiska służbowego, które in tempore criminis zajmował.⁶ Nadużycie zawodu lub stanowiska na gruncie art. 41 § 1 k.k. należy rozumieć szeroko bowiem przestępstwa związane z nadużyciem danego stanowiska lub wykonywaniem danego zawodu często polegają na wykorzystaniu uprzywilejowanej pozycji w stosunku do podwładnego albo petenta aby wymóc na danej osobie zachowanie zgodne z interesem przełożonego albo osoby pełniącej funkcje

¹ Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 ze zm.

² P. Gensikowski (w:) P. Daniluk (red.): *Środki karne przepadek i środki kompensacyjne w znowelizowanym kodeksie karnym*, Warszawa 2017, s. 58, A. Gil, R. Tymiński: Kiedy sądy orzekają zakaz wykonywania zawodu lekarza? Analiza przesłanek orzekania zakazu wykonywania zawodu lekarza w orzecznictwie sądów karnych, *Medyczna Wokanda* 2021 r Nr 16, s. 23.

³ K. Indeki, A. Liszewska: *Prawo karne materialne. Nauka o przestępstwie, karze i środkach karnych*, Warszawa 2002, s. 292-293.

⁴ Z. Sienkiewicz (w:) M. Filar (red.) *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 185.

⁵ Słownik języka polskiego, Warszawa 2007, s. 476.

⁶ wyrok SN 3 września 2004 r., WA 9/04, OSNwSK 2004 nr 1, s. 1503, wyrok SO w Poznaniu z 12 grudnia 2014 r., III K 272/13, niepubl.

publiczne.⁷ Ponadto wskazuje się, że przykładem nadużycia zawodu jest dokonanie przerwania ciąży u kobiety bez jej zgody (art. 153 k.k.), wymuszanie przez funkcjonariusza publicznego zeznań lub wyjaśnień odpowiedniej treści (art. 246 k.k.), znęcanie się nad osobą pozbawioną wolności (art. 247 k.k.) wytwarzanie przez osobę zawodowo zajmującą się dorabianiem kluczy wytrychów w celu dokonania kradzieży.⁸

Rozbieżności w judykaturze powstały w kwestii zajmowanego przez oskarżonego stanowiska w chwili popełnienia czynu. W orzecznictwie wskazuje się, że: w sytuacji gdy oskarżony dopuszczając się przypisanego mu czynu nie zajmował danego stanowiska lub nie wykonywał danego zawodu brak jest podstaw do orzeczenia na podstawie art. 41 § 1 k.k. zakazu zajmowania określonych stanowisk lub wykonywania określonego zawodu.⁹ Skoro oskarżony jest emerytem, osobą bierną zawodowo, trudno mówić w jego przypadku o potrzebie wyeliminowania z dalszej działalności gospodarczej – stwierdził Sąd Apelacyjny w Katowicach, a więc takiej, która nadal trwa i w przyszłości może burzyć pewność obrotu gospodarczego wobec innych podmiotów, a tym samym brak jest podstaw do stosowania wobec niego środka karnego, o jakim mowa w przepisie art. 41 § 1 lub 2 k.k., co w przeciwnym wypadku miałoby jedynie iluzoryczny, a nie represyjny wymiar.¹⁰ Irrelevantnym pozostaje fakt, że sprawca nadal może faktycznie prowadzić działalność bowiem zakaz orzeczony w formie środka karnego odnosi skutek z mocą na przyszłość (*ex nunc*).¹¹ W literaturze podkreśla się, że zakaz zajmowania stanowiska można orzec tylko wtedy, gdy osoba, której zarzucono popełnienie czynu zabronionego zajmowała dane stanowisko w chwili dokonania przestępstwa. W przypadku, gdy sprawca nie zajmował danego stanowiska lub nie wykonywał danego zawodu w chwili popełnienia przestępstwa brak byłoby podstawy do orzeczenia wobec sprawcy środka karnego w postaci ww. zakazów. Innymi słowy odpadłaby przyczyna, z powodu której należałoby orzec środek karny, aby chronić istotne dobra prawne.¹² W doktrynie powstał spór związany z kwestią wykorzystania przez sprawcę umiejętności nabytych przez sprawcę w ramach wykonywanych obowiązków służbowych w ramach wykonywanej umowy. Zdaniem jednych o nadużyciu zajmowanego stanowiska lub wykonywanego zawodu nie można mówić w sytuacji, gdy sprawca korzysta z umiejętności niezbędnych do wykonywania określonego zawodu. Nie popełnia przestępstwa księgowa pracująca w firmie, która wypełnia zeznania podatkowe znajomym, spoza miejsca pracy, wpisując w zeznaniach podatkowych tychże osób niesprawdzone dane. Takie postępowanie prowadzi do zmniejszenia należności podatkowej względem państwa. Osoba zajmująca stanowisko księgowej popełnia czyn zabroniony korzystając z umiejętności nabytych podczas wykonywania czynności służbowych i zaufanie osób, które zleciły jej wykonanie danych czynności, jednakże brak w tym przypadku podstaw do orzeczenia środka karnego w postaci zakazu wykonywania zawodu.¹³

7 N. Kłaczyńska (w:) J. Giezek, *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa, 2012, s. 317.

8 D. Szeleszczuk (w:) A. Grześkowiak (red.): *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2021, s. 452-453.

9 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 27 listopada 2013 r., sygn. II AKa 65/13, KZS 2014, nr 11, poz. 46, OSAŁ 2014, nr 2, poz. 15 z glosą J. A. Kuleszy, Prok. i Pr 2016, nr 12, s. 180.

10 Wyrok SA w Katowicach z 24 listopada 2016 r., II AKa 366/16, Prok i Pr. 2017, nr 9, poz. 25.

11 R.A. Stefański: *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 396.

12 W. Zalewski (w:) M. Królikowski, R. Zawłocki (red.): *Kodeks karny, część ogólna*, t. II, Warszawa 2010, s. 109.

13 W. Dadak: Pozbawienie prawa wykonywania zawodu jako reakcja na przestępstwo, PIP 2009 nr 11 s. 50.

Drudzy stoją na stanowisku, że orzec środek karny w postaci zakazu wykonywania określonego zawodu można zastosować nie tylko względem lekarza, adwokata czy farmaceuty czyli osób, które wykonują konkretny zawód, ale również wobec osób, które z tytułu wykonywanego zawodu posiadły pewne uprawnienia z tytułu wykonywanego zawodu i dzięki tymże uprawnieniom ułatwiły sprawcy lub umożliwiły popełnienie czynu zabronionego.¹⁴ W literaturze wskazuje się, że nadużycie zawodu to umyślne działanie niezgodne z zasadami jego wykonywania przy popełnianiu czynu zabronionego, czyli sprawca nadużywa zawodu dla popełniania czynów zabronionych ewentualnie nadużycie zawodu polega na niedopełnieniu czynności związanych z należytym wykonywaniem zawodu. Sprawca czynu zabronionego skorzystał z wyuczonych umiejętności, a nie przysługujących jemu uprawnień.¹⁵ R. Stefański twierdzi, że nadużycia zawodu można dokonać tylko w sposób umyślny. Jego zdaniem sprawca nadużywa zawodu w sytuacji, gdy skorzystał z uprawnień wynikających z tytułu zajmowanego zawodu i właśnie w związku z zdobytymi uprawnieniami ułatwiły mu lub umożliwiły popełnienie któregośkolwiek z przestępstw, a nie tylko czynu zabronionego, do którego należy wykazać się indywidualnymi uprawnieniami.¹⁶

R. Zawłocki uważa, że niemożliwe jest popełnienie przestępstwa związanego z nadużyciem zawodu lub stanowiska poprzez zaniechanie albowiem przesłanka sformułowana w art. 41 k.k. w postaci okazania, że dalsze zajmowanie stanowiska lub wykonywanie zawodu zagraża istotnym dobrom chronionym ma związek z działaniem sprawcy w postaci niedopełnienia obowiązku, a zatem jest skorelowane z zaniechaniem. W tym miejscu, jako przykład wskazać należy lekarza, który nie udziela pomocy będąc do tego zobowiązanym.¹⁷ Przychyłam się do przedstawicieli doktryny, którzy twierdzą, że nadużycie stanowiska lub zawodu ma związek z działaniem. Zachowanie sprawcy w przypadku orzeczenia wobec niego omawianego środka karnego zmierza do dokonania czynu zabronionego i skutek w postaci tego czynu nastąpił. Innymi słowy między działaniem sprawcy a efektem w postaci dokonania czynu zabronionego musi istnieć adekwatny związek przyczynowy, czyli sprawca swoim zachowaniem obejmuje wszystkie znamiona czynu zabronionego i dokonuje go. Nietrafnie w orzecznictwie wskazuje się, że: z istoty przesłanki "okazanie" wynika, że orzeczenie środka zakazu oparte właśnie na niej może mieć miejsce również w przypadku popełnienia przestępstwa nieumyślnego.¹⁸

Aby można było orzec wobec sprawcy czynu zabronionego środek karny w postaci zakazu zajmowania określonego stanowiska lub wykonywania zawodu niezbędne jest wykazanie, że nadużycie przez sprawcę przy popełnieniu przestępstwa zajmowanego przez niego stanowiska lub wykonywanego zawodu miało miejsce oraz wykazanie, że czyn zabroniony zaistniał podczas wykonywania zawodu.¹⁹ Stosując wykładnię językową należy wskazać, że nadużyci zawodu i ujawnienie, że dalsze wykonywanie zawodu lub zajmowanie stanowiska zagraża istotnym dobrom chronionym prawem ma nastąpić „przy popełnieniu przestępstwa”.

14 R.A. Stefański: *Kodeks karny...*, s. 395.

15 J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1971, s. 141, L. Lernell: Wykład prawa karnego. Część ogólna, t.II, Warszawa 1971, s. 82, Z. Sienkiewicz (w:) M. Filar: *Kodeks karny. Komentarz* Warszawa 2014, s. 184.

16 R.A. Stefański: *Kodeks karny...*, s.395.

17 W. Zalewski (w:) M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny...*, s. 109.

18 Wyrok SA w Katowicach z 7 marca 2013 r., II Aka 470/12, niepubl.

19 R.A. Stefański: *Kodeks karny...*, s. 396.

Interpretacja tego wyrażenia wskazuje na fakt, że zachowanie sprawny musi pozostawać w korelacji z popełnianym przez sprawcę przestępstwem, jak również ujawnione przy okazji popełniania czynu zabronionego.

Zdaniem R. Stefańskiego taka interpretacja przepisu regulującego środek karny w postaci zakazu zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu jest błędna ponieważ prowadzi do przekonania, że źródłem odpowiedzialności sprawcy jest brak umiejętności do wykonywania zawodu lub zajmowanego stanowiska, a nie popełnione przestępstwo.²⁰ W doktrynie słusznie wskazuje się, że między nadużyciem czynności zawodowych albo brakiem kwalifikacji a przestępstwem musi istnieć związek przyczynowy.²¹ Słusznie Sąd Najwyższy przyjął, że: „Stan inwalidztwa bierze pod uwagę władza administracyjna powołana do sprawdzenia umiejętności inwalidy w prowadzeniu pojazdów mechanicznych i wydania mu tzw. prawa jazdy. Skoro zatem oskarżonemu, pomimo jego inwalidztwa, przyznano prawo wykonywania zawodu kierowcy, to sąd nie mógł go tego prawa pozbawić tylko z powodu inwalidztwa, a bez stwierdzenia przesłanek wymienionych w art. 48 (obecnie art. 41 § 1 k.k.), tj. nadużycia zawodu lub groźnej dla społeczeństwa niezdolności do jego wykonywania. Praktycznie następstwami takiego błędnego stanowiska prowadziłyby przy tym do tego, że w przypadku trwałości inwalidztwa należałoby konsekwentnie orzec utratę prawa wykonywania zawodu na zawsze, co wobec treści art. 52 § 3 k.k. byłoby nie do przyjęcia”.²² Popełnienie przez sprawcę czynu zabronionego nie może być asumptem do unaocznienia braku kwalifikacji u danej osoby do zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu.²³

W orzecznictwie wskazuje się że: niewątpliwie oskarżony pełniąc wysokie funkcje publiczne w kopalni, dając mu szeroką możliwość decydowania o kształtowaniu kontraktów z innymi podmiotami gospodarczymi, ewidentnie nadużywając stanowiska kierowniczego przez dwukrotne przyjęcie korzyści majątkowej, działał na jej niekorzyść, narażając ją na ogromne straty. Wykazał się tu postawą demoralizującą wobec stron konkretnych umów zawieranych przez pokrzywdzoną kopalnię. Skoro więc środek karny z art. 41 § 1 k.k. ma chronić społeczeństwo przed ponownym nadużyciem stanowiska, a nadto pełnić też funkcję ogólnoprewencyjną, niezbędnym stało się jego orzeczenie. Sąd Apelacyjny uznał natomiast potrzebę zawężenia tego środka do stanowisk kierowniczych w przemyśle górniczym, skoro w tym przemyśle nastąpiło nadużycie przez oskarżonego zaufania, a ma on oddziaływać na osoby ze środowiska sprawcy przestępstwa.²⁴ W wyroku z dnia 13 lutego 1973 r. Sąd Najwyższy wskazał, że: przepis art. 42 § 1 k.k. zezwala na orzeczenie zakazu wykonywania określonego zawodu m.in. w wypadku, gdy sprawca przy popełnieniu przestępstwa nadużył zawodu albo, gdy okazał, że dalsze wykonywanie zawodu zagraża interesowi społecznemu. Obaj oskarżeni są kierowcami zawodowymi, właścicielami taksówek i zarobkowo trudnią się przewozem pasażerów, a przypisanej zbrodni z art. 210

²⁰ Tamże s. 396.

²¹ K. Buchała, A. Zoll: *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995, s. 373, K. Buchała: *Prawo karne materialne*, Warszawa 1989, s. 492, A. Marek: *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 135, M. Szewczyk (w:) K. Buchała: *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1990, s. 207, M. Szewczyk (w:) K. Buchała: *Komentarz kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1994, s. 271-272.

²² Wyrok SN z 29 grudnia 1959 r., IV K 502/58, OSNPG 1960, nr 3, s. 42.

²³ I. Andrejew: *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1986, s. 275, K. Buchała, A. Zoll: *Polskie prawo karne*, Warszawa 2015, s. 179.

²⁴ Wyrok SA w Katowicach z 8 października 1998 r., II Aka 125/98, Biul. SA w Katowicach 1998, nr 4, poz. 3.

§ 1 k.k. dopuścili się właśnie w stosunku do pasażera taksówki, którego zaufania w sposób podstępny nadużyli. Okoliczność ta uzasadniała orzeczenie w stosunku do obu oskarżonych zakazu wykonywania zawodu kierowcy taksówki osobowej na odpowiedni okres.²⁵

Trudności interpretacyjne powstają przy zdefiniowaniu pojęcia „istotnych dóbr chronionych prawem”. Nie da się *expresis verbis* sformułować katalogu tychże dóbr. Chcąc stworzyć ich katalog nie można zawęzić zbioru dóbr chronionych prawem tylko do tych, które są w swej istocie ponadindywidualne. Nie można ponadto założyć a priori, że w przypadku popełnienia występku naruszamy dobro chronione, które jest mniej istotne przez co orzeczenie środka karnego w postaci zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu nie będzie możliwe.²⁶ W orzecznictwie przyjmuje się, że: okazanie, iż dalsze zajmowanie stanowiska lub wykonywanie zawodu zagraża istotnym dobrom chronionym prawem, w rozumieniu art. 41 § 1 k.k., oznacza naruszenie, w związku z zajmowanym stanowiskiem lub wykonywanym zawodem, tych powszechnie przyjętych zasad ich wykonywania, które mają głównie na celu kompetentność i bezpieczeństwo ich wykonywania (np. zasady sztuki lekarskiej, sztuki budowlanej). Wiążą się więc one ściśle tak z kwalifikacjami zawodowymi, tj. z wiedzą i doświadczeniem, jak i psychicznymi i fizycznymi predyspozycjami niezbędnymi do wykonywania określonych zawodów czy zajmowania określonego stanowiska.²⁷ W doktrynie zwraca się uwagę na fakt, że osoba zagraża istotnym dobrom chronionym prawem w sytuacji, gdy z powodu zbyt małych umiejętności nie jest w stanie wykonywać danego zawodu lub objąć danego stanowiska ponieważ sposób wykonywania przez nią obowiązków nie gwarantuje wykonywania obowiązków właściwych danemu stanowisku lub zawodowi w sposób bezpieczny. Istotne są w tym przypadku kwalifikacje zawodowe. Ich brak może być spowodowany niedostateczną wiedzą jak i doświadczeniem. Nie bez znaczenia są też zasady moralne wyznawane przez człowieka zajmującego istotne stanowisko lub pełniącego określony zawód.²⁸ Fakt dokonania przez sprawcę czynu zabronione rzutuje na możliwość wykonywania przez niego w dalszym ciągu zawodu i jest przykładem braku kwalifikacji moralnych lub wiedzy do piastowania stanowiska lub wykonywania zawodu.²⁹ Zagrożenie istotnych dóbr chronionych prawem zachodzi w sytuacji, gdy niebezpieczeństwo dla tych dóbr jest realne i poważne.³⁰ Nie należy stawiać znaku równości pomiędzy zagrożeniem dla istotnych dóbr prawnych, a niebezpieczeństwem popełnienia przestępstwa ze strony sprawcy. To pierwsze pojęcie ma szersze znaczenie i obejmuje swym zakresem także powstanie roszczeń cywilnych z tytułu deliktów.³¹

Każde zachowanie sprawcy przestępstwa należy rozpatrywać w sposób indywidualny. Jak słusznie wskazał Sąd Najwyższy: „Fakt spowodowania przez oskarżonego wypadku drogowego ze skutkiem śmiertelnym i odjazdu z miejsca przestępstwa bez udzielenia pomocy ofierze wypadku, nie wystarcza do stwierdzenia, że oskarżony ten powinien być pozbawiony wyrokiem sądowym prawa wykonywania zawodu lekarza (...). Jeżeli idzie o czyn będący przedmiotem

²⁵ V KRN 576/72, OSNPG 1973, nr 6, poz. 84.

²⁶ D. Szeleszczuk (w:) A. Grześkowiak: *Kodeks karny* ..., s. 453.

²⁷ Wyrok SA w Katowicach z 7 marca 2013 r., II Aka 470/12, niepubl.

²⁸ J. Szumski, (w:) A. Wąsek, *Kodeks karny*, t. I, Gdańsk, 2005, s. 466, M. Szewczyk, (w:) A. Zoll (red.) *Kodeks karny*, t. I, 2012, s. 636, R. Góral, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa, 2007, s. 87.

²⁹ M. Kulik (w:) M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, 2014, s. 124.

³⁰ A. Wąsek: *Kodeks karny*, s. 466, R. Góral, *Kodeks karny*, ..., s. 87.

³¹ R.A. Stefański: *Kodeks karny* ..., s. 398.

postępowania sądowego, to wprowadzić zachowanie oskarżonego polegające na ucieczce z miejsca wypadku bez zainteresowania się stanem zdrowia pokrzywdzonych zasługuje ze wszech miar na negatywną ocenę moralną, ale ocena ta nie jest i nie może być równoznaczna ze stwierdzeniem u oskarżonego braku odpowiednich zasad etycznych wymaganych do wykonywania zawodu lekarza. Sąd, orzekając o karze dodatkowej zakazu wykonywania zawodu, nie uwzględnił, że oskarżony, w następstwie wypadku doznał szoku i jego dalsze zachowanie było działaniem w stanie szoku. Oskarżony pozostawał ponadto pod wpływem współoskarżonego M.G. i sugestii z jego strony, że ofiara wypadku nie żyje. Nie bez znaczenia dla oceny postawy i cech charakteru oskarżonego, istotnych przy orzekaniu o karze dodatkowej jest fakt, że oskarżony ten po ustąpieniu szoku jeszcze tego samego wieczora, z własnej inicjatywy zgłosił się do organów MO jako sprawca wypadku drogowego.³²

2. Nadużycie zawodu

W języku polskim słowo „zawód” oznacza między innymi wyuczone zajęcie wykonywane w celach zarobkowych.³³ W literaturze pojawiły się rozbieżności do kwestii związanej z pojęciem „nadużycia zawodu”. Część przedstawicieli doktryny uważa, że pojęcie to należy rozumieć sensu stricto jako użycie uprawnień związanych z wykonywaniem zawodu w sposób niewłaściwy (stojący w sprzeczności z etyką właściwą danemu zawodowi).³⁴ Inni stoją na stanowisku, że pojęcie „nadużycia zawodu” należy pojmować sensu largo jako nadużycie wiadomości, które pozyskało się w ramach wykonywanej profesji.³⁵ W judykaturze wskazuje się że, okoliczności popełnienia przez sprawcę czynu zabronionego w tym zakresie informacji nabytych przez sprawcę, a wykorzystanych w celu popełnienia przestępstwa wymaga ustalenia, aby stwierdzić czy sprawca faktycznie nadużył wiadomości zawodowych lub wiadomości uzyskanych przy pełnieniu zawodu.³⁶ Osoba popełniająca czyn zabroniony może w celu jego popełnienia wykorzystać przysługujące jej uprawnienia zawodowe, zajmowane stanowisko, jak i umiejętności lub wiadomości, które nabyła podczas wykonywania zawodu, lub zajmowania określonego stanowiska. Kolejni wyrażają pogląd, że do nadużycia zajmowanego zawodu dochodzi w sytuacji, gdy osoba, która popełnia przestępstwo korzysta z uprawnień, które zostały jej nadane w ramach swojej profesji jako środka do ich popełniania.³⁷ Zdaniem L. Peipera, A. Łaniewskiego, K. Sobolewskiego, S. Gläsera i A. Mogielnickiego o nadużyciu zawodu możemy mówić w przypadku, gdy sprawca wykorzystał tylko i wyłącznie informacje powiązane ściśle ze swoim zawodem.³⁸

32 Wyrok SN z 18 lutego 1981 r., V KRN 24/81, OSNPG 1981, nr 6, s. 62.

33 L. Drabik, E. Sobol., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 2022, s. 965.

34 L. Lernell: *Wykład prawa karnego* ..., s. 82, J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski: *Kodeks karny* ..., s. 141.

35 K. Buchała, A. Zoll: *Polskie* ..., s. 373, A. Wąsek: *Kodeks karny* ..., s. 466, W. Zalewski (w:) M. Królikowski, R. Zawłocki (red.) *Kodeks karny* ..., s. 109.

36 Wyrok SN z 8 czerwca 1958 r., II K 630/58, niepubl.

37 J. Mikos i Z. Sobolewski: *Kiedy należy orzec utratę prawa wykonywania zawodu*, NP 1958, nr 2, s. 38, L. Peiper: *Komentarz do kodeksu karnego* ... s. 190.

38 A. Łaniewski, Z. Sobolewski: *Zarys polskiego prawa karnego materialnego*, Lwów 1933, S. Gläser, A. Mogielnicki: *Kodeks karny z komentarzem*, Kraków 1934, s. 227.

39. I. Andrejew: *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1986, s. 274, K. Buchała: *Prawo karne materialne*, Warszawa 1980, s. 539, I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter: *Kodeks karny z komentarzem*,

I. Andrejew, K. Buchała wskazują, że chodzi o to, iż sprawca skorzystał z możliwości jakie daje mu pełniony zawód albo skorzystał z wiadomości nabytych wskutek wykonywania zawodu.³⁹ W judykaturze i doktrynie wyrażony jest pogląd, że nadużycie zawodu wiąże się z umyślnym i niedozwolonym korzystaniem z zawodu w celu popełniania przestępstw lub na niedopełnieniu obowiązków towarzyszących należytemu wykonywaniu danego zawodu.⁴⁰ R. Stefański słusznie wskazuje, że z nadużyciem zawodu mamy do czynienia wówczas, gdy dana osoba wykonuje go niezgodnie z zasadami należytego wykonania zawodu, obowiązującymi w danym środowisku. Celem środka karnego, w postaci zakazu wykonywania zawodu jest przede wszystkim ochrona ogółu społeczeństwa przed popełnianymi przez jednostki czynami zabronionymi.⁴¹ Ten środek karny jest skuteczny w momencie, gdy pozbawia sprawcę możliwości popełnienia przestępstwa. Podstawowy cel wskazanego środka karnego nie zostanie osiągnięty, w sytuacji, gdy osoba wykonująca dany zawód w momencie popełnienia zarzucanego przestępstwa użyła w celu jego dokonania wiadomości właściwych danej profesji. Raz nabyte wiadomości, nabyte w trakcie wykonywania zawodu pozostają ze sprawcą przez całe życie. Należy podkreślić, że pomimo orzeczenia wobec sprawcy środka karnego w postaci zakazu wykonywania zawodu, ten nadal może go wykonywać bowiem posiada wiadomości specjalne. Sposobem na wyeliminowanie osoby, która w celu popełniania przestępstw wykorzystuje wiadomości fachowe, a nie uprawnienia zawodowe jest orzeczenie kary w odpowiednim wymiarze. W wypadku, gdyby orzeczona kara okazała się adekwatna irrelewantne byłoby orzeczenie wobec sprawcy środka karnego.⁴²

Zdaniem Sądu Najwyższego – z sytuacją nadużycia lub zawodu mamy do czynienia wówczas, gdy osoba, która popełnia czyn zabroniony wykorzystuje do jego popełnienia uprawnienia, którymi dysponuje z racji posiadanego zawodu lub zajmowanego stanowiska jako narzędzia do popełnienia czynu zabronionego. W kontekście interpretacji dwóch przesłanek zawartych w art. 41 § 1 k.k. ukształtowała się linia orzecnicza, wskazująca, że „jeżeli sprawca przy popełnieniu przestępstwa „nadużył zawodu”, to zgodnie z jednoznacznym brzmieniem art. 42 § 1 k.k. obligatoryjne jest orzeczenie kary dodatkowej zakazu wykonywania zawodu. Nie ulega wątpliwości, że nadużycie zawodu przy popełnieniu przestępstwa zachodzi wtedy, gdy sprawca popełniając określony czyn przestępny działa formalnie w ramach uprawnień sprzężonych z wykonywaniem danego zawodu, ale umyślnie czyni niewłaściwy (sprzeczny z zasadami wykonywania tego zawodu lub obowiązującym prawem) użytek z owych uprawnień, gdy zatem wykorzystuje uprawnienia zawodowe przy popełnieniu przestępstwa”.⁴³

Nadużyciem zawodu – zdaniem Sądu Najwyższego jest również - porwanie przez pilota samolotu w celu ucieczki za granicę i okazaniem tego, że dalsze

Warszawa 1973, s. 205

40 Wyrok SN z 25 lutego 1983 r. Rw 53/83, NP 1985, nr 2, poz. 145.

41 R.A. Stefański Glosa do wyroku SN z dnia 1 lutego 1989 r. V KRN 300/88, OSP 1990, nr 7, s. 595.

42 R.A. Stefański (w:) R.A. Stefański (red.): *Kodeks karny...* s. 395-396.

43 Wyrok SN z 25 lutego 1958 r., sygn. IV K 703/57, NP 1959, nr 5, s. 636 i n. z glosą J. Mikosa i Z. Sobolewskiego; wyrok SN z 18 lutego 1981 r., sygn. V KRN 24/81, Problemy Praworządności 1981, nr 6 z omówieniem S. Kołodzieja, wyrok Sądu Najwyższego z 7 czerwca 1982 r., sygn. Rw 422/82, OSNKW 1982, nr 10–11, s. 73, wyrok SN z 25 lutego 1983 r. Rw 53/83, NP 1985, nr 2, s. 145, wyrok SN z dnia 1 lutego 1989 r. V KRN 300/88, OSP 1990, nr 7, s. 593-594, z aprobowanymi glosami R.A. Stefańskiego, tamże s. 594-595, J. A. Kułeszy, OSP 1991, nr 9, s. 309-391, G. Rejman, OSP 1991 nr 2 s.84-86

wykonywanie przezeń tego zawodu zagraża interesowi społecznemu, co może powodować – zgodnie z art. 42 § 1 k.k. (obecnie art. 41 § 1 k.k.) - orzeczenie przez sąd kary dodatkowej zakazu wykonywania wspomnianego zawodu”.⁴⁴ W doktrynie przyjmuje się, że zakaz wykonywania określonego zawodu może być orzeczony, jeżeli sprawca nadużył przy popełnieniu przestępstwa wykonywanego zawodu albo okazał, że dalsze wykonywanie zawodu zagraża istotnym dobrom chronionym prawem. Nadużycie zawodu oznacza więc posłużenie się umiejętnościami zawodowymi do popełnienia przestępstwa, natomiast okazanie, że dalsze wykonywanie zawodu zagraża istotnym dobrom chronionym prawem oznacza, że sprawca przestępstwa, wypełniając ustawowe znamiona czynu zabronionego, ujawnił zachowaniem stanowiącym wykonywanie czynności zawodowych, niezdolność do wykonywania zawodu, która w przyszłości, w razie wykonywania czynności zawodowych, spowodować może negatywne skutki, określone w art. 41 § 1.⁴⁵ „Nadużycie zawodu (odpowiednio stanowiska) w rozumieniu art. 42 § 1 k.k. – stwierdził Sąd Najwyższy - wyraża się w popełnieniu przestępstwa umyślnego świadczącego, że sprawca wykorzystał wykonywany zawód dla popełnienia owego przestępstwa”.⁴⁶

W literaturze wskazuje się, że orzec zakaz zajmowania określonego stanowiska lub wykonywania zawodu można wyłącznie wobec sprawców, którzy umyślnie dokonali czynu zabronionego.⁴⁷ Naruszenie etyki zawodowej albo wykorzystanie kwalifikacji związanych z pełnioną funkcją lub zawodem również może prowadzić do nadużycia stanowiska lub zawodu.⁴⁸ Nie można natomiast wymierzyć tego środka karnego wobec sprawcy, który prowadząc pod wpływem alkoholu pojazd mechaniczny spowodował kolizję. Kwestia umyślności i działania jest istotna w kontekście przesłanek orzeczenia omawianego środka karnego, na co zwrócił uwagę Sąd Najwyższy w wyroku z 9 maja 1996 r. wskazał, że „nadużycie zawodu przy popełnieniu przestępstwa zachodzi wtedy, gdy sprawca popełniając określony czyn przestępny działa formalnie w ramach uprawnień sprzężonych z wykonywaniem danego zawodu, ale umyślnie czyni niewłaściwy (sprzeczny z zasadami wykonywania tego zawodu lub obowiązującym prawem) użytek z owych uprawnień, gdy zatem wykorzystuje uprawnienia zawodowe przy popełnieniu

44 Wyrok SN z 7 czerwca 1982 r., Rw 422/82, OSNKW 1982, nr 10-11, s. 73, z aprob. glosą L.K. Paprzyckiego, NP. 1984, nr 1 s. 149 i n.,

45 K. Buchała. A. Zoll: *Kodeks karny. Część ogólna*, Kraków 1998, s. 339, G. Rejman (w:) G. Rejman (red.) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 887-888

46 Wyrok SN z 1 lutego 1989 r., sygn. V KRN 300/88, OSP 1990 nr 7, s. 593-594

47 J. Szumski (w:) Górniok (red.): *Kodeks karny. Komentarz*, t.I, Gdańsk 2005 s. 466; M. Szewczyk, W. Górowki (w:) W. Wróbel, A.Zoll (red.): *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 2016, s. 789, R.A. Stefański (w) R.A. Stefański (red.): *Środki karne po nowelizacji w 2015 r.*, Warszawa 2016, s. 95, W. Zalewski (w:) Królikowski, Zawłocki (red.) *Kodeks karny...*, s. 109.

48 J. Szumski (w:) Górniok (red.): *Kodeks karny...* s. 466, , R. Góral, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2007, s. 83, W. Zalewski, w: Królikowski M., Zawłocki R. (red.) *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 2021, s. 757; M. Kulik, w: M. Mozgawa, *Kodeks karny*, Warszawa 2021, s. 171.

49 Wyrok SN z 9 maja 1996 r., III KKN 15/96, OSNKW 1996, nr 9-10, poz. 55.

50 J. Piórkowska-Flieger: *Skutek czynu zabronionego w polskim prawie karnym*, Lublin 2019, s. 294.

przestępstwa”.⁴⁹ Po raz kolejny w orzecznictwie podkreśla się, jak istotne znaczenie ma strona podmiotowa czynu zabronione. Działanie sprawcy ma zmierzać czyli sprawca musi chcieć wykorzystać swoją pozycję zawodową do popełnienia przestępstwa. Moim zdaniem środek karny wskazywany w art. 41 § 1 k.k. można orzec w momencie, gdy sprawca nadużył stanowiska lub zawodu w celu popełnienia przestępstwa. Artykuł ten wprost stanowi, o nadużyciu przez sprawcę określonego stanowiska lub wykonywanego zawodu w celu popełnienia przestępstwa. W potocznym rozumieniu słowa „nadużycie” zakłada działanie. Aby można było orzec ten środek karny koniecznym staje się ustalenie adekwatnego związku przyczynowego czyli normalnych i zwykłych następstw zdarzenia, które prowadzą do wystąpienia kolejnej sytuacji.⁵⁰ Cechą charakterystyczną adekwatnego związku przyczynowego jest obiektywna możliwość wywołania skutku czyli powiązanie zajmowanego przez sprawcę stanowiska lub wykonywanego zawodu z czynem zabronionym.⁵¹

W tym kontekście na uwagę zwraca fakt, że art. 41 § 1 k.k. został tak zredagowany, że posługuje się pojęciem „nadużycia zawodu”, nie wspominając o wykorzystaniu uprawnień związanych z wykonywanym zawodem do popełniania przestępstw. Z nadużyciem wykonywanego zawodu – zdaniem W. Dadaka – mamy do czynienia w sytuacji, gdy sprawca dokonuje czynności w zakresie wykonywanego przez siebie zawodu jednak umyślnie łamie zasady związane z należytych jego wykonywaniem lub obowiązującymi normami prawnymi, korzystając z posiadanych uprawnień lub zajmowanego stanowiska do popełniania czynów zabronionych. Najważniejszą rzeczą przy nadużyciu zajmowanego stanowiska lub wykonywanego zawodu jest działanie w zakresie uprawnień skorelowanych z zajmowanym stanowiskiem lub wykonywanym zawodem.⁵² R. Stefański wskazuje, że nadużyciem zawodu będzie zachowanie sprawcy nie pozostające w zgodzie z przyznanym mu zakresem uprawnień albowiem wykonywanie zawodu to jego zdaniem zachowanie się osoby zgodne z zakresem przyznanym jej uprawnień. Lekarz swoim zachowaniem działa zgodnie z przyznanymi uprawnieniami, jest powołany do stawiania, diagnozy, wypisywania recept, kierowania na terapię i w ramach przyznanym mu uprawnień bada pacjentów w celu przedsięwzięcia dalszych kroków co do leczenia, zapisuje chorym pacjentom leki. Choć pozornie sprawca może sprawiać wrażenie jakoby działał w ramach przysługujących jemu uprawnień, to jednak jego działanie polega na przedsięwzięciu czynności daleko wykraczających poza przyznane uprawnienia. Cechą charakterystyczną nadużycia pozostaje fakt, że przyznane sprawcy uprawnienia są wykorzystywane przez niego w sposób niedozwolony oraz niewłaściwy, wbrew przyjętemu w danym społeczeństwie porządkowi prawnemu.⁵³ Podobnie jak w przypadku przestępstw celowościowych warunkiem odpowiedzialności sprawcy jest osiągnięcie przez niego określonego celu, tak zdaniem autora rozprawy konieczne do zastosowania wobec

⁵¹ J. Karnat (w.), B. Gadecki (red.): *Kodeks karny*. Art. 1-316. Komentarz, Warszawa 2023 s. 105.

⁵² W. Dadak: *Pozbawienie prawa...*, s. 50.

⁵³ R.A. Stefański: *Kodeks karny...*, s. 395

⁵⁴ Wyrok SN z 2 czerwca 2003 r., II KK 232/02, niepubl.

sprawcy przestępstwa omawiane środka karnego jest wykazanie, że sprawca miał świadomość podejmowanych działań w celu popełnienia czynu zabronionego, to jest chciał go popełnić. Orzekając środek karny w postaci zakazu zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu należy ustalić, że sprawca działał z zamiarem bezpośrednim. W art. 41 § 1 k.k. występuje znamię czasownikowe „nadużył”, co przesądza o wymierzeniu opisywanego środka karnego wobec sprawcy, który popełnił przestępstwo w zamiarze bezpośrednim. Zdaniem Sądu Najwyższego „co prawda przepis art. 267 § 1 k.k. nie zawiera charakterystycznego zwrotu, który redukowałby w stronie podmiotowej umyślność do zamiaru bezpośredniego, to jednak cała konstrukcja tego typu przestępstwa, a w szczególności znamię czasownikowe „uzyskuje” i znamiona określające bliżej sposób owego uzyskania eliminują w istocie możliwość popełnienia tego występku w zamiarze wynikowym”.⁵⁴ Per analogiam wykładnię tę można zastosować do środka karnego wymienionego w art. 41 § 1 k.k.

Aby można było orzec środek karny w postaci zakazu wykonywania zawodu muszą być spełnione łącznie dwa elementy tzn. nadużycie przez sprawcę zawodu i dopuszczenie się tego czynu w związku z wykonywanym zawodem. Gdy funkcjonariusz policji bije podejrzanego, jest to przykład czynu stanowiącego bez wątpienia nadużycia przez tę osobę zawodu pozostającym w związku z wykonywaną profesją, na co zwrócił na to uwagę Sąd Najwyższy wskazując, że: „Praca milicjanta jest służbą zawodową, czyli zawodem. Formalizowanie tej kwestii nie zmienia istoty rzeczy, mianowicie że przepis art. 38 pkt 3 (obecnie art. 39 pkt 1 k.k.) dotyczy także funkcjonariuszy MO, oczywiście wtedy, gdy popełnienie przestępstwa pozostaje w związku z pełnieniem funkcji z istoty swej milicyjnych, a nie innych. Jeżeli więc lekarz milicyjny popełni przestępstwo na skutek zawinionego błędu w sztuce lekarskiej, to oczywiście w grę może wchodzić jako kara dodatkowa tylko zakaz wykonywania zawodu lekarza, a nie funkcjonariusza MO, jeśli natomiast ten sam lekarz nadużyje broni palnej, którą będzie posiadał z tytułu służby w milicji, to nie byłoby podstaw do orzekania zakazu wykonywania zawodu lekarza, natomiast celowy mógłby być zakaz wykonywania zawodu funkcjonariusza MO, czyli pełnienia zawodowej służby w szeregach MO. Oskarżony również wykonywał niejako podwójne funkcje, gdyż w ramach służby milicyjnej spełniał rolę kierowcy radiowozu milicyjnego, ale przestępstwa dopuścił się nie w związku z prowadzeniem pojazdu mechanicznego, a w związku z funkcjami ściśle milicyjnymi, dlatego wobec niego należało mówić o zakazie wykonywania zawodu funkcjonariusza MO, a nie kierowcy. Ponieważ w myśl przepisu art. 42 § 1 (ob. art. 41 § 1 k.k.) orzeczenie zakazu wykonywania określonego zawodu nie jest obowiązkowe, dodać wypada, że było ono w niniejszej sprawie uzasadnione nie tylko pod względem formalnym, ale także celowości, a to zarówno z powodu rażącego nadużycia przez oskarżonego broni, jak i tragicznego skutku, jaki był tego następstwem. Za celowością orzeczenia kary dodatkowej zakazu wykonywania zawodu funkcjonariusza MO przemawia i ta okoliczność, że służba w milicji, niełatwa przecież i nadzwyczaj odpowiedzialna, powinna się cieszyć w społeczeństwie powszechnym szacunkiem i uznaniem, nie byłoby więc wskazane, aby mogli ją pełnić ludzie, którzy dopuścili się przestępstwa, choćby nieumyślnego, ale wynikłego ze świadomego naruszenia obowiązków służbowych, zwłaszcza w zakresie tak ważkiej materii, jak używanie broni palnej”.⁵⁵ Stanowisko to zostało potwierdzone

⁵⁵ Wyrok SN z 10 października.1980 r., V KRN 246/80, OSNPG 1981, nr 11, s. 116.

w wyroku Sądu Najwyższego z 21 grudnia 1988 r., w którym przyjęto, że „Sąd Wojewódzki dopuścił się obrazy przepisu art. 42 § 1 (obecnie art. 41 § 1) k.k. Błędne jest bowiem rozstrzygnięcie Sądu Wojewódzkiego w części dotyczącej uchylenia kar dodatkowych zakazu wykonywania zawodu funkcjonariusza Milicji Obywatelskiej przez oskarżonych. Trudno zgodzić się z poglądem, że wielokrotne bicie pięściami i pałą zatrzymanego w pomieszczeniach posterunku przez trzech funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej jest tylko „nadużyciem w pewnym niewielkim stopniu” wykonywania zawodu. Tym bardziej, że spowodowało to u pokrzywdzonego liczne rany tłuczone klatki piersiowej i okolicy lędźwiowo-biodrowej. Nawet jednak takie ustalenie czyniło obowiązkowym wymierzenie wszystkim oskarżonym kar dodatkowych zakazu wykonywania zawodu funkcjonariusza Milicji Obywatelskiej”.⁵⁶

W przeciwieństwie do zakazu zajmowania określonego stanowiska lub wykonywania zawodu, gdzie niezbędne do jego orzeczenia staje się spełnienie jednej z dwóch przesłanek wskazanych w art. 41 § 1 k.k. aby można orzec zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej niezbędne jest spełnienie łączne wszystkich przesłanek występujących w tym przepisie tj.: przestępstwo zostało popełnione w ramach prowadzonej działalności oraz kontynuowanie prowadzenia działalności przez sprawcę zagraża istotnym dobrom chronionym prawem.⁵⁷ Zakaz wskazany w art. 41 § 2 k.k. można orzec również w przypadku popełnienia przez daną osobę przestępstwa nieumyślnego. Warunkiem koniecznym jest popełnienie tego czynu zabronionego w związku z prowadzoną działalnością gospodarczą. Słusznie Sąd Apelacyjny w Krakowie stwierdził, że: zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej zawsze jest związany ściśle z charakterem przypisanego czynu, tj. z konkretną działalnością gospodarczą, w związku z którą popełnione zostało przestępstwo, a nie z osobistymi cechami sprawcy i np. generalnym brakiem umiejętności do prowadzenia jakiegokolwiek działalności gospodarczej.⁵⁸ Doprecyzowując pojęcie „działalności gospodarczej” Sąd Najwyższy wskazał, że: chodzi nie o wszelką działalność gospodarczą, ale konkretną działalność zagrażającą określonemu dobru prawnemu. Także wskazanie w art. 41 § 2 k.k. na istotny charakter zagrożonych dóbr również powoduje to, że środek ten zawsze jest związany ściśle z charakterem przypisanego czynu, tj. z konkretną działalnością gospodarczą, w związku z którą popełnione zostało przestępstwo, a nie z osobistymi cechami sprawcy i np. generalnym brakiem umiejętności do prowadzenia jakiegokolwiek działalności gospodarczej.⁵⁹ Istotne dobra chronione prawem są zagrożone w momencie, gdy dalsze prowadzenie przez sprawcę przestępstwa działalności gospodarczej zagraża faktycznie, a nie tylko potencjalnie dobru chronionym prawem. Jak już wcześniej wskazano katalog dóbr chronionych prawem nie jest zamknięty lecz bez wątpienia możeby do nich zaliczyć zdrowie, życie i mienie.

⁵⁶ Wyrok SN z 21 grudnia 1988 r., V KRN 267/88, OSNPG 1989, Nr 5, s. 61 z aprob. glosą J.A. Kuleszy, PS 1992, Nr 1, s. 97-100

⁵⁷ W. Dadak: *Rola środka karnego zakazu prowadzenia działalności gospodarczej w zapobieganiu przestępczości*, Prok. i Pr. 2010, nr 4, s. 89.

⁵⁸ Wyrok SA Krakowie z 26 czerwca 1996 r., II AKA 121/96, KZS 1996, Nr 7-8, poz. 47

⁵⁹ Wyrok SN z 20 lutego 2006 r., IV KK 18/06, OSNwSK 2006, Nr 1, poz. 387

Streszczenie

Celem artykułu jest omówienie przesłanek niezbędnych do orzeczenia środka karnego w postaci zakazu zajmowania określonego stanowiska lub wykonywania zawodu w kodeksach karnym z 1997 r. Tekst ilustruje rozbieżności występujące w zakresie interpretacji omawianych przesłanek w orzecznictwie i doktrynie.

Słowa kluczowe: zakaz zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej

THE PREMISES REQUIRED FOR THE ADJUDICATION OF A CRIMINAL MEASURE IN THE FORM OF A PROHIBITION TO HOLD A SPECIFIC POST OR PRACTISE A PROFESSION.

Abstract

The aim of the article is to discuss the premises required for the adjudication of a criminal measure in the form of a prohibition to hold a specific post or practise a profession in the Criminal Code passed in 1997. The text illustrates the divergences in the interpretation of the premises in question in case law and doctrine.

Key words: prohibition to hold a specific post, practice a specific profession, pursue a sole proprietorship.

Bibliografia:

- Andrejew I, Świda W, Wolter W.: *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973.
 Andrejew I.: *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1986.
 Andrejew I.: *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1986.
 Bafia J., Mioduski K., Siewierski M. *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1971.
 Buchała K. Zoll A.: *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995.
 Buchała K., Zoll A.: *Kodeks karny. Część ogólna*, Kraków 1998.
 Buchała K.: *Prawo karne materialne*, Warszawa 1980.
 Buchała K.: *Prawo karne materialne*, Warszawa 1989.
 Dadak W.: *Pozbawienie prawa wykonywania zawodu jako reakcja na przestępstwo*, PiP 2009 nr 11.
 Dadak W.: *Rola środka karnego zakazu prowadzenia działalności gospodarczej w zapobieganiu przestępczości*, Prok. i Pr. 2010, nr 4.
 Drabik L., Sobol E.: *Słownik języka polskiego*, Warszawa 2022.
 Gardocki L.: *Prawo karne*, 2015.
 Gensikowski P. (w:) Daniluk P (red.): *Środki karne przepadek i środki kompensacyjne w znowelizowanym kodeksie karnym*, Warszawa 2017.
 Gil A., Tymiński R.: *Kiedy sądy orzekają zakaz wykonywania zawodu lekarza? Analiza przesłanek orzekania zakazu wykonywania zawodu lekarza w orzecznictwie sądów karnych*, Medyczna Wokanda 2021 r., Nr 16.
 Glaser S., Mogilnicki A.: *Kodeks karny z komentarzem*, Kraków 1934.
 Góral R., *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2007.
 Góral R.: *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa, 2007.
 Indeck K., Liszewska A.: *Prawo karne materialne. Nauka o przestępstwie, karze i środkach karnych*, Warszawa 2002
 Karnat J. (w:), Gadecki B. (red.): *Kodeks karny. Art. 1-316. Komentarz*, Warszawa 2023.
 Kłaczyńska N. (w:) Giezek J.: *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 2012.

- Kulik M. (w:) Mozgawa M. (red.): *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2014.
- Kulik M., w: Mozgawa M., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2021.
- Lernell L.: *Wykład prawa karnego. Część ogólna*, t.I, Warszawa 1971.
- Łaniewski A., Sobolewski Z.: *Zarys polskiego prawa karnego materialnego*, Lwów 1933.
- Marek A.: *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Mikos J., Sobolewski Z.: *Kiedy należy orzec utratę prawa wykonywania zawodu*, NP 1958, nr 2.
- Piórkowska-Flieger J.: *Skutek czynu zabronionego w polskim prawie karnym*, Lublin 2019.
- Rejman G. (w:) Rejman G (red.) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 1999.
- Sienkiewicz Z. (w:) Filar M. (red.): *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2014.
- Stefański R.A. (w) Stefański R.A. (red.): *Środki karne po nowelizacji w 2015 r.*, Warszawa 2016.
- Stefański R.A.: *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2023.
- Szeleszczuk D. (w:) Grześkowiak A. (red.): *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2021.
- Szewczyk M, Górowki W. (w:) Wróbel W., Zoll A. (red:) *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 2016.
- Szewczyk M. (w:) Buchała K.: *Komentarz kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1990.
- Szewczyk M. (w:) Buchała K.: *Komentarz kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1994.
- Szewczyk M., (w:) Zoll A., *Kodeks karny*, t. I., Kraków 2012.
- Szumski J.(w:) Górniok O. (red.): *Kodeks karny. Komentarz*, t.I, Gdańsk 2005.
- Szumski J. (w:) A. Wąsek, *Kodeks karny*, t. I, Gdańsk, 2005.
- Zalewski W, w: Królikowski M, Zawłocki R. (red.) *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 2021.
- Zalewski W. (w:) Królikowski M., Zawłockii R. (red:), *Kodeks karny, Część ogólna*, t. II, Warszawa 2010.

Wojciech PIESTRZYŃSKI

Uniwersytet Pomorski w Słupsku

Magdalena PINKOWICKA

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

ZJAWISKO MOBBINGU W POLICJI

Wstęp

Zjawisko mobbingu można rozpatrywać na gruncie nauk psychologicznych, socjologicznych i kryminologicznych oraz nauk o bezpieczeństwie w kontekście funkcjonariuszy służb dyspozycyjnych. W myśl kodeksu pracy *mobbing oznacza „działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękanii lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników”*.¹ Patrząc przez pryzmat kryminologii mobbing to *„usystematyzowana forma celowego dręczenia psychicznego, polegająca na wrogich, nieetycznych zachowaniach wobec pracownika lub pracowników powodująca u ofiary problemy w funkcjonowaniu zawodowym i osobistym”*.² W procesie mobbingu jednostka jest sprowadzona do pozycji niższości a negatywne zachowania są powtarzalne i systematyczne. Zasadniczą cechą mobbingu jest zróżnicowanie sił uczestniczących w nim stron.³ W praktyce to sąd orzeka, czy dane zachowanie było uporczywe i czy ma znamiona nękania.

Zjawisko mobbingu najczęściej występuje w publicznych sektorach gospodarki, takich jak: administracja publiczna, edukacja, policja, wojsko, służba zdrowia, hotelarstwo, transport.⁴ W organizacjach o sztywnym i zhierarchizowanym sposobie zarządzania częstość występowania mobbingu jest znacznie większa, gdyż władza sprawowana jest z pozycji siły, a pracownicy traktowani są przedmiotowo, instrumentalnie. Autokratyczny styl może prowadzić do zachowań mobbingowych, bowiem narzędziem sprawowania władzy jest stosowanie lęku i nadmiernej kontroli nad zespołem. Podstawowym celem kierownictwa jest wówczas utrzymanie dominującej pozycji oraz egzekwowanie posłuszeństwa.⁵

Ustawodawca nałożył na pracodawcę obowiązek przeciwdziałania mobbingowi, to znaczy eliminowania nawet najmniejszych symptomów patologicznego zachowania w miejscu pracy. Należy pamiętać, że pracodawca powinien zapewnić bezpieczne i higieniczne warunki pracy, stosować obiektywne

¹ Ustawa z dnia 26.06.1974 r. Kodeks pracy, Dz.U.2023.1465 t.j.

² J. Marciniak, *Przeciwdziałanie dyskryminacji w zatrudnieniu. Jak w praktyce zwalczać mobbing i inne formy dyskryminacji*, Ostrołęka 2004, s.16.

³ A. Skuzińska, M. Płopa, *Mobbing w miejscu pracy: zagrożenia dla jednostki i wyzwania dla społeczności* [w:] M.Płopa (red.) *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia. Zagrożenia i wyzwania*. Tom 2, Wyd.EUH - E, Elbląg 2007, s. 331

⁴ I.Kijowska, *Dlaczego mnie to spotkało?..., czyli o mobbingu w miejscu pracy* [w:] *Mobbing i jego ofiary- aspekt psychologiczny, socjologiczny i prawny* (red.) A.Chyczewska, Wyd.PWSZ, Elbląg 2014, s.45 - 57.

⁵ D. Merecz, A. Mościcka, M. Drabek, *Mobbing w środowisku pracy. Charakterystyka zjawiska, jego konsekwencje, aspekty prawne i sposoby przeciwdziałania*, Instytut Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera, Łódź 2005, s.22-25

i sprawiedliwe kryteria oceny pracowników oraz wpływać na kształtowanie w zakładzie pracy zasad współżycia społecznego.⁶

Kształtowanie sfery stosunku służbowego w Policji

Policja jest formacją umundurowaną powołaną do ochrony bezpieczeństwa ludzi i utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego.⁷ Administracyjnoprawny charakter stosunku służbowego policjantów implikuje potrzebę stosowania przepisów w zakresie wynikającym z ustawy o Policji. Sprawy ze stosunku służbowego funkcjonariuszy Policji nie dotyczą stosunków z zakresu prawa pracy, zatem nie są sprawami cywilnymi w rozumieniu art. 1 kodeksu postępowania cywilnego. Oznacza to, iż sprawy są rozpoznawane w postępowaniu administracyjnym przez organy określone w ustawie o Policji, a ostateczna decyzja administracyjna może być zaskarżona do sądu administracyjnego.⁸

Policja jest strukturą silnie zhierarchizowaną, co niestety sprzyja wszelkim nadużyciom. Funkcjonowanie organizacji hierarchicznej polega na przestrzeganiu określonych przepisami prawa zasad podejmowania decyzji i wydawania rozkazów i poleceń związanych z wykonywaniem zadań Policji, stosowaniu drogi służbowej oraz sposobów i metod wykonywania czynności przez przełożonych i podwładnych. Organizacja hierarchiczna ma na celu zapewnienie jednolitości, sprawności, szybkości, ekonomiczności i efektywności czynności służbowych.⁹

Ustawa o Policji daje przełożonym dobrowolne kształtowanie sfery stosunku służbowego, a przełożeni posiadają wiele uprawnień o charakterze władczym, dając możliwość stosowania jednostronnej polityki personalnej (Tabela 1.)

Tabela 1. Kształtowanie sfery stosunku służbowego

Działanie	Ustawa o Policji
poddanie procedurze określającej predyspozycje do służby na określonych stanowiskach lub w określonych komórkach organizacyjnych, poprzez przeprowadzenie testu sprawności fizycznej, badania psychologicznego lub badania psychofizjologicznego	Art.35a
przeniesienie do pełnienia służby albo delegowanie do czasowego pełnienia służby w innej miejscowości z urzędu	Art.36 ust.1
powierzenie pełnienia obowiązków służbowych na innym stanowisku w tej samej miejscowości na czas nieprzekraczający 12 miesięcy	Art.37

⁶M. Bosak, A. Danilewicz, *Odpowiedzialność cywilna i karna za mobbing*, Prokuratura i prawo 4, 2010

⁷ Ustawa z dnia 6.04.1990 r. o Policji, Dz.U.2023.171 t.j.

⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9 maja 2007 r., I PZP 2/07

⁹ Zarządzenie nr 30 Komendanta Głównego Policji z dnia 16.12.2013 w sprawie funkcjonowania organizacji hierarchicznej w Policji, Dz.Urz.KGP.2013.99

skierowanie (z urzędu) do komisji lekarskiej podległej ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych w celu określenia stanu zdrowia oraz ustalenia zdolności fizycznej i psychicznej do służby, jak również związku poszczególnych schorzeń ze służbą	Art.40
udzielanie zgody na zajęcie zarobkowe poza służbą	Art.62 ust.1
udzielanie wyróżnień	Art. 87 ust. 1
przyznawanie nagród motywacyjnych	Art.110a

Źródło: Opracowanie własne na podstawie M. Buryś, *Mobbing w kontekście etyki zawodowej policjanta i jego odpowiedzialności dyscyplinarnej*[w:] Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych. III seminarium z cyklu Odpowiedzialność dyscyplinarna w służbach mundurowych, Piła 2013, , s.7-12.

Mariusz Buryś w swoim artykule napisał, że „konieczność zapewnienia prawidłowego wykonywania zadań decyduje o tym, że służba w Policji opiera się na hierarchicznym podporządkowaniu. Stąd stosunek służbowy policjanta charakteryzuje się dyspozycyjnością polegającą na obowiązku podporządkowania się władzy służbowej (rozkazom i poleceniom), a tym samym na ograniczeniu praw i wolności, na co jak zaznaczono wcześniej policjant wstępujący godzi się”. Wynika to z tego, że policjant, który dobrowolnie wstępując do służby musi poddać się regułom służby.¹⁰ Osoba, decydująca się dobrowolnie na podjęcie służby w Policji rezygnuje z części swobód obywatelskich.¹¹

W marcu 2023 r. Rzecznik Praw Obywatelskich zwrócił się do Komendanta Głównego Policji z prośbą o odniesienie się do kwestii odmownego rozpatrywania raportów policjantów, zawierających prośbę o przeniesienie do jednostek Policji bliższych ich miejsca zamieszkania. W piśmie poruszono fakt, że policjanci skarżą się na uciążliwość dojazdów, szczególnie, gdy po wielogodzinnej służbie muszą pokonać wiele kilometrów, niekiedy trudnych warunkach atmosferycznych. Długie dojazdy do odległych miejsc pełnienia służby ograniczają w czas przeznaczony na wypoczynek i załatwienie innych ważnych spraw rodzinnych i osobistych. Rzecznik Praw Obywatelskich wskazał, że w życiu każdego człowieka potrzebna jest równowaga pomiędzy życiem zawodowym i prywatnym, co bez wątpienia ma pozytywny wpływ na służbę, w tym poziom zaangażowania funkcjonariuszy.¹² Komendant Główny Policji w piśmie z dnia 15 kwietnia 2023 r. powołał się na

¹⁰ M. Buryś, *Mobbing w kontekście etyki zawodowej policjanta i jego odpowiedzialności dyscyplinarnej*[w:] Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych. III seminarium z cyklu Odpowiedzialność dyscyplinarna w służbach mundurowych, Piła 2013, s.7-12.

¹¹ Postanowienie Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 17 marca 1999 r. sygn. akt I SAB 8/99

¹² Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich do Komendanta Głównego Policji z dnia 15.03.2023 r. WZF.7043.7.2023.GF/TO, www.brpo.pl, dostęp 5.10.2023

przepisy, dotyczące kształtowania sfery stosunku służbowego, wskazując, że przełożony właściwy w sprawach osobowych jest uprawniony do władczego i jednostronnego kształtowania sytuacji prawnej funkcjonariusza: „(...) Nadto kierownik jednostki organizacyjnej Policji zobowiązany jest do podejmowania takich działań i decyzji, które leżąc w zakresie jego kompetencji, w sposób najbardziej pełny zapewnią realizację wytyczonych dla Policji ustawowo zadań. Zatem musi ważyć interes policjanta (słuszny interes strony) oraz interes społeczny, który w tym przypadku jest zbieżny z interesem służby. Nie ulega wątpliwości, że w przypadku kolizji pomiędzy tymi dwoma dobrami, interes policjanta musi ustąpić przed interesem służby. (...)”. Ponadto, wskazano, iż stosunek służbowy policjantów charakteryzuje się znaczną dyspozycyjnością i zdyscyplinowaniem, na co godzą się funkcjonariusze w chwili dobrowolnego zgłoszenia do służby, co jest tożsame z wyrażeniem zgody na dobrowolne poddanie się szczególnej dyscyplinie służbowej. W dalszej części pisma przedstawiono stanowisko, iż „(...) Celem zatrudnienia funkcjonariusza jest realizacja przez niego zadań służbowych, które stanowią część zadań ustawowych Policji. Funkcjonariusz zobowiązany jest wobec tego do pełnienia służby nie tam gdzie w jego ocenie byłby przydatny, albo tam gdzie byłoby to dla niego najbardziej dogodnie, ale tam gdzie istnieją realne potrzeby służby. (...) Koncepcja „work life balance” w służbie możliwa jest zatem do zaakceptowania wyłącznie w sytuacji, gdy nie koliduje ona z koniecznością realizacji ustawowych zadań Policji. (...)”.¹³

Jednym z podstawowych aktów wpływających na relacje służbowe i określających obowiązki policjantów jest Zarządzenie nr 805 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2003 r. w sprawie zasad etyki zawodowej policjanta” (Dz.U. KGP z 2004 r. Nr 1, poz. 3). Etyka zawodowa to doktryna moralna systematyzująca oceny i normy moralne związane z wykonywaniem określonego zawodu względnie formułująca normy moralne postulowane do przyjęcia przez przedstawicieli danego zawodu”.¹⁴ W zarządzeniu dotyczącym etyki zawodowej policjantów ustanowiono zasady postępowania we wzajemnych relacjach służbowych. Zabrania się między innymi wykorzystywania stanowiska, funkcji i stopnia policyjnego do poniżania podwładnych policjantów. Ponadto, przełożeni zobowiązani są do kierowania się obiektywizmem, tolerancją, sprawiedliwością w stosunku do podległych policjantów, a także do dbania o atmosferę w pracy. W myśl niniejszego zarządzenia *„stosunek policjanta do innych policjantów powinien być oparty na przestrzeganiu zasad poprawnego zachowania, poszanowania godności, a także tolerancji w zakresie nienaruszającym porządku prawnego*. Przykładowo, wyrażenie głośnym tonem swojego odmiennego zdania przełożonemu, może skutkować wszczęciem postępowania o naruszenie zasad etyki. Za niestosowanie zasad etyki zawodowej policjant odpowiada dyscyplinarnie. Ustalenie odpowiedzialności dyscyplinarnej leży w kompetencji właściwego przełożonego dyscyplinarnego. Oznacza to wszczęcie postępowania dyscyplinarnego, które może zakończyć się uznaniem za winnego i wyznaczeniem kary dyscyplinarnej w postaci upomnienia, nagany, ostrzeżenie o niepełnej przydatności do służby na zajmowanym stanowisku, wyznaczenia na niższe stanowisko służbowe, obniżenie stopnia, ostrzeżenie o niepełnej przydatności do

¹³ Pismo Komendanta Głównego Policji do Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 15.04.2023 r. (odpowiedź na. pismoWZF.7043.7.2023.GK/TO, www.brpo.pl, dostęp 5.10.2023

¹⁴ M. Byczyk, M. Kowalewska, *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych a reguły ostrożności*, [w:] *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych*, Piła 2013, s. 13

służby, wydalenie ze służby.¹⁵ Nie często zdarza się, aby przełożony odpowiadał dyscyplinarnie za niestosowanie się do zasad etyki. Zdarza się, że przełożeni wykorzystują powyższe zarządzenie jako narzędzie represji w stosunku do podległych policjantów.

Relacje przełożony - podwładny w Policji

Prawny charakter stosunku służbowego policjantów zasadniczo wpływa na relacje przełożony podwładny. Policja jest organizacją, w której obowiązują „niepisane” zasady, których na próżno by szukać w podstawowych aktach prawnych. Poniżej przedstawiono wybrane wypowiedzi policjantów, dotyczące służby w Policji, które zostały opublikowane w czasopiśmie „Policja 997” w roku 2007.¹⁶ Wypowiedzi te zostały zestawione z wypowiedziami policjantów zarejestrowanymi podczas wywiadów, jakie przeprowadzono w marcu 2023 roku. W badaniu sondażowym wzięli udział funkcjonariusze Policji z komend miejskich, pracujący w służbie prewencyjnej i dochodzeniowo-śledczej. Próbę stanowili funkcjonariusze (mężczyźni), pełniący służbę w Policji od czternastu do siedemnastu lat (staż służby).

Trzeba w tym miejscu podkreślić, iż przytoczono wypowiedzi z roku 2007, z uwagi na fakt, iż od czerwca 2007 do marca 2023 Autorzy nie ujawnili żadnego artykułu (opublikowanego przez Policję) przedstawiającego negatywny wizerunek Policji. W rozmowie z A. Krawczyńską wzięło udział 3 policjantów: policjant z patrolówki (15 lat służby), policjant-ekspert (10 lat służby), dzielnicowy (6 lat służby).

Przykład 1. Statystyka w Policji

Adam, 17 lat w Policji, służba dochodzeniowo-śledcza (2023) – *„Statystyka i mierniki w Policji są najważniejsze. Najpierw wymyślą wskaźnik, a potem wymagają, żeby został osiągnięty. Przykładowo jeśli w tamtym roku zatrzymaliśmy 10 sprawców rozboju, to w tym roku też musimy tylu zatrzymać, a jeśli nie to trzeba się tłumaczyć ze spadku dynamiki. Czasami nawet nie mogłem za dużo narkotyków zabezpieczyć, bo jak w jednym roku zabezpieczy się przykładowo 10 kg, a w następnym roku 2 kg, to odnotowują spadek we wszystkich wskaźnikach i wielka tragedia. Nie ma premii, a przełożony jest niezadowolony. A z drugiej strony jak nie ujawniono przestępstw to znaczy, że policjanci słabo pracują. I ja pytam dla kogo ta fikcja?”*

Wypowiedź policjanta z 2007 - *„(...)W policji człowiek się nie liczy, ważne są tylko tabelki, statystyki, cyferki. Nic więcej. To taki mały bożek komendanta. Ściga się w rankingach, a nas rozlicza, ile legitymowanych, ile mandatów wlepionych, ile pouczeń, ile zatrzymanych. Ale czy z tego zatrzymania będzie potem zarzut to już nieważne. Liczą się zatrzymanie, wypełniony protokół i kolejny punkt w tabeli. Pamiętam, jak kiedyś jeden z przełożonych wymyślił, aby policjant miał w miesiącu 5 zatrzymanych w różnych kategoriach przestępstw. Najśmieszniejsze było to, że na każdego policjanta przykładowo wychodziło 2,70 obywatela w kategorii rozbój, 1,30 za kradzież samochodu itd. (...)Przepracowałem 15 lat w służbie patrolowo-interwencyjnej, a mój kierownik ogniwa miał 7 lat stażu i zero pojęcia o pracy*

¹⁵ Ustawa z dnia 6.04.1990 r. o Policji, Dz.U.2023.171 t. j., art.134

¹⁶ A. Krawczyńska, *Widziane z dołu*, Policja 997 (miesięcznik Komendy Głównej Policji), nr 6 (27), 2007, s. 10-13.

w terenie. Potrafił przyjść i zażądać: macie zatrzymać trzech z rozboju i dwóch na gorąco, bo brakuje do statystyki.(...)Zatrzymanie kogoś na gorącym uczynku to przypadek, traf. Rozkaz jest rozkaz. Masz zrobić. Z szefem się nie dyskutuje. A jak noc była spokojna? Znaczący, że służba mało efektywna. Nieważne są wtedy twoje wyniki.(...).¹⁷

Przykład 2. Motywowanie funkcjonariuszy Policji

Krzysztof, 14 lat stażu w Policji, służba prewencyjna (2023) – „Z motywowaniem policjantów jest różnie, czasem są jakieś nagrody finansowe, ale całkowicie niewspółmierne do poniesionych wysiłków. Miałem taką sytuację, że dobrze pracowałem, miałem wyniki i sprawców zatrzymanych „na gorącym” i niestety zachorowałem. Premii nie otrzymałem, bo i nie dostaniesz premii, bo akurat zachorowałeś raz na dwa lata. Najczęściej jednak wyróżnieni są Ci, którzy mają nieformalne układy. Nie wspominając od awansie. Po co się starać, skoro nagrody i tak nie będzie? Za 150 zł naprawdę nie warto ryzykować swojego życia. Faktem jest, że awansują najmniej kompetentni, a Ci którzy robią dobrą robotę są blokowani. Przełożeni motywują tym, że jak będziesz wykonywał polecenia (nie mylić z robieniem dobrej roboty) to nie będzie kar i będzie względny spokój. Taka motywacja”.

Wypowiedź policjanta z 2007 - „U nas jest tak, że są określone punkty za zatrzymanego, za kradzież, włamanie, za mandat porządkowy, za interwencję własną, za karty informacyjne. Za legitymowanych też są punkty. Człowiek w miesiącu zbiera ileś tam punktów i jeśli w ogólnym rankingu naszego referatu patrolowo-interwencyjnego zmieści się np. w 30, to dostaje jedną służbę ponadnormatywną, za miejsce w pierwszej dziesiątce dostaje się trzy służby dodatkowo płatne. Taka nagroda. Ale co to za nagroda? (...) Inna sprawa, że takie rozliczanie z pracy to jakieś nieporozumienie. Prowadzi do tego, że nie ściga się chuliganów, tylko karze się babcię, za to, że przeszła koło pasów. Najgorzej mają młodzi. Szefostwo im mocno dopieka, pokazuje władzę. Ale z drugiej strony dla szefa młodość jest lepsza niż starzy policjanci, bo młody się nie postawi. Można mu różne rzeczy wciskać, różnych rzeczy wymagać. Staremu szef powie „nie dam Ci dodatku” albo „zrobię Ci postępowanie”. I co? Niech robi. A młody się przejmie. Przestraszy. I jak mu szef karze dziesięciu legitymowanych z nocy zwieść to zwiezie, albo sprawcę na gorącym złapać to złapie. Będzie na przykład czatował na rowerzystę, którego pojazd zaparkowany stoi przed barem. Sukces murowany. I wynik jest. I tylko na uznanie szefa się nie doczeka, bo w policji nie ma dobrego słowa dla policjanta. Są tylko huki. Taka motywacja (...)”.¹⁸

Przykład 3. Ścieżka awansu w Policji i pożądane kompetencje

Marek, 16 lat stażu w Policji, służba prewencyjna (2023) - „Awans w Policji nie wynika z kompetencji ani wiedzy. Decydują układy, koleśnictwo. Awansują tzw. „plecaki”. Jedni przychodzą od razu na wysokie stanowiska albo od razu do komendy wojewódzkiej, a inni 10-15 lat jeżdżą w patrolu. Każda chęć przeniesienia na inne stanowisko kończy się odmową. Te wszystkie plakaty, reklamy pt. „wstąp do policji”, to wszystko ściema, tak to nie wygląda. Jak nie znasz nikogo, to będziesz 10 lat na trzeciej grupie. Na oficerkę też idą plecaki, zwykły policjant nie ma szans.

¹⁷ A. Krawczyńska, op. cit.

¹⁸ Ibidem

W Policji nie ma ścieżki awansu, a już na pewno nie jest jasna. Nie liczy się wiedza, doświadczenie ani wykształcenie ani kompetencje. Mój kolega, który był magistrem chemii, 7 lat jeździł w patrolu. Dopiero po kilku raportach udało mu się przenieść do laboratorium kryminalistycznego, a chciał już zrezygnować ze służby w Policji. Na oficerkę szansę mają Ci, którzy nie mają studiów ani żadnej wiedzy. Ja mam ukończone 3 kierunki studiów i mimo wiedzy, i kompetencji, skierowanie na kurs oficerski jest poza moim zasięgiem”.

Wypowiedź policjanta z 2007 - „Nieudacznicy nie mają problemów z ruchami kadrowymi. Przełożeni chętnie przenoszą ich, bo razem z nimi pozbywają się problemu. Problem mają policjanci wydajni i wartościowi. Ich trzyma się na siłę, nie puszczają do szkoły, hamują rozwój. Naczelnik powiedział mi wprost, że mnie nie odda, bo mam wyniki i jestem mu potrzebny. Pracowałem więc na jego premię, a moja satysfakcja i rozwój się nie liczyły. Przez kilka lat moje raporty o zmianę miejsca służby mój bezpośredni przełożony zawsze była na „nie”. Dlaczego? Bo byłem na każde zawołanie, brałem niedzielę i święta, ciągnąłem prawie dwa lata bez urlopu. Koledzy dawno awansowali, a ja wciąż miałem sierżanta. Przełożeni różnych szczebli znają się, spotykają i rozmawiają. Jeden drugiemu powie „on jest mi potrzebny, nie dam Ci go”. To są nieformalne układy. Biedny policjant nie ma wpływu. A z drugiej strony wszystkie te mianowania synów, wujków i kuzynów. Wielu z młodych to „plecaki”, ludzie z układów. Tak, tak, przykładowo chłopak po kursie przychodzi do dochodzeniówki. Dla wielu policjantów jest to wyróżnienie, a taki „gówniarz” bez doświadczenia przychodzi na przechowanie. bo jest od Kogoś. Popracuje tu chwilę i wiadomo, że zaraz pójdzie wyżej, kierownikiem sekcji czy naczelnikiem zostanie, bo ojciec jego żony był kimś ważnym w komendzie. I to jest normalne. Wystarczy, żeby – dajmy na to - komendant przyszedł i powiedział: „masz go tu przyjąć” albo „zrób go u siebie kierownikiem”. Fachowość nie ma tu znaczenia. Jest za to gwarancja lojalności”¹⁹

Przykład 4. Rozwój osobisty

Piotr, 15 lat stażu w Policji, służba prewencyjna (2023) – „W Policji, jak ludzie mają chęci do pracy i entuzjazm to przełożeni szybko potrafią go ostudzić. Nie można zbyt się wychylać. A jak przełożony ma niższe wykształcenie to już na pewno nie pozwoli Ci zbyt dobrze pracować, nie można być lepszym od szefa. Miałem taką sytuację, że mój przełożony Naczelnik Wydziału miał średnie wykształcenie, a ja wyższe magisterskie, on bardzo niechętnie oceniał moje pomysły, raczej proponował, żebym się nie wychylał. Kiedy chciałem zrobić coś więcej, coś lepiej nie pozwalał mi. Ochoczo poprawiał mi błędy w pismach, ale tylko te które dotyczyły kropek czy literki „z” na końcu akapitu. W sprawach merytorycznych nie mogłem się do niego zwrócić. Ten bezpośredni przełożony generalnie był miły, ale to inni awansowali (ze średnim wykształceniem i średnimi wynikami w służbie). Przed komendantem też nie oceniał mnie pozytywnie, mimo, że obiektywnie mógł. Nie zależało mu, aby pokazać mnie w pozytywnym świetle, bo jeszcze ktoś mógłby wpaść na pomysł, żebym to ja go zastąpił. Pamiętam, jak dostałem propozycję pracy dodatkowej na stanowisku kierowniczym w pewnej instytucji, mój komendant, po uprzedniej opinii bezpośredniego przełożonego nie wyraził na to zgody. Powiedział wtedy, że byłaby to kłopotliwa sytuacja, z jednej

¹⁹ Ibidem

strony pełnić stanowisko kierownicze (poza policją), a jednocześnie w policji być na stanowisku wykonawczym”.

2007 – „Mój pierwszy szef był bardzo dobry. Na szczęście. Doceniał, pozwalał się rozwijać, puścił do szkoły. Widział, że oprócz kwestii materialnych – ważnych są jeszcze ambicje i rozwój – dla mnie dużo ważniejsze. On mi to umożliwiał. Kolejny szef pozwalał na wszystko, ale tylko do swojego poziomu. Nie można było być lepszym od niego. Kursy i szkolenia, które on robił były dla nas nieosiągalne. Miał zwyczaj mówić „krok za mną proszę”(…). I co robić? Człowiek się dusi, jest stłamszony, nie realizuje się tak, jak chciałby. To hamowanie rozwoju jest dla mnie najbardziej bolesne. Ale w policji to reguła, że dobry podwładny to taki, który się nie wybijają, nie jest zbyt kreatywny i samodzielny. Dobry wtedy, gdy nie zagraża szefowi. Taki jest też klucz doboru na stanowiska kierujących niższymi szczeblami. Komendant wybiera sobie naczelników, naczelnicy wybierają sobie kierowników – takich z którymi nie ma problemu. każdy szef chce mieć spokój z ludźmi na dole. Nie potrzebuje lidera, człowieka z charyzmą, przywódcy. (...) Przekonałem się o tym na własnej skórze, gdy przez chwilę sam byłem szefem. (...) Przez rok budowałem zespół. (...) No i złamałem niepisana zasadę. Zjednoczyłem zespół, a przecież od zawsze wiadomo, że najlepszy zespół to ten skłócony. Silny, jednolity i niezależny, w którym jest porozumienie, nie ma prawa istnieć w policji. Takie jest podejście. jak skłócić ludzi? Metod jest kilka: obciążyć nierównomiernie pracą albo nagradzać i karać finansowo. Wystarczy, że jeden policjant-samodzielny dostanie 100 zł, a taki który nic nie robi, ale jest w układzie dostanie 300 zł. Wtedy powstaje niezdrowa atmosfera w zespole, ale ma się nad nim kontrolę. Dla mnie ta decyzja szefostwa była cisem w plecy. Czułem się jak robot, który upadł i teraz bezradnie przebiera nóżkami. Już mi nie zależy. Czekam do emerytury. Spalili moją kreatywność, samodzielność i chęć rozwoju. To był efekt, który chcieli osiągnąć”.²⁰

Zestawienie wypowiedzi Policjantów z roku 2007 i z 2023 pozwala wysnuć wnioski, że niewiele się zmieniło w relacjach przełożony-podwładny w służbie. Nadal awanse, kursy, stanowiska kierownicze zarezerwowane są dla wybranej grupy osób, a rozwój osobisty i wiedza merytoryczna nie prowadzą do awansu. Duży wpływ na funkcjonowanie Policji, jako organizacji mają nieformalne układy. Motywowanie policjantów opiera się w dużej mierze, na braku kar aniżeli na stosowaniu nagród, a celem działania Policji jest osiągnięcie mierników.

Mobbing w Policji w praktyce

W Policji, przykładowymi działaniami o charakterze mobbingowym mogą być: brak awansu (awansują inni mimo takiego samego wkładu pracy), odwołanie ze stanowiska (np. z powodu "braku zaufania"), brak możliwości przeniesienia do innej jednostki (odpowiedź na raport nie wymaga uzasadnienia), nieotrzymywanie nagród kwartalnych (lub otrzymywanie niższej kwoty niż pozostali współpracownicy), brak możliwości wypowiedzenia się w przypadku skarg współpracowników (brak możliwości swobodnego wypowiedzenia się w sprawie), dawanie urlopu np. w styczniu czy listopadzie (a nie w okresie wakacyjnym), częste patrole piesze (w opinii przełożonych na radiowóz trzeba zasłużyć), nadmierna kontrola („regulaminowe traktowanie”). Przytoczone działania przełożonych tak naprawdę

²⁰ Ibidem

mogą być stosowane w granicach prawa. Ciężko jest udowodnić mobbing w policji, bo jak udowodnić, że przełożony uniemożliwia awans z uwagi na osobiste antypatie? Przesunięcie planowanego urlopu z lipca na listopad można uzasadnić ważnym interesem służby, a brak zgody na przeniesienie do innej jednostki – brakami kadrowymi. Ponadto, jeśli Policjant zdecyduje się na złożenie skargi o mobbing to istnieje ryzyko, że jego dalsza służba w formacji będzie ciężka, bo przełożeni i ich koledzy postarają się, aby w każdej innej jednostce był traktowany „regulaminowo”. Niechęć do ujawniania jakichkolwiek patologii wynika z faktu, że premie, awanse, przeniesienia zależą od uznania zwierzchnika i nieformalnych układów.²¹

Tabela 2. Przykładowe zachowania mobbingowe w Policji

Działania związane z wykonywaniem służby	Działania wpływające negatywnie na relacje społeczne
• brak awansu; • odwołanie ze stanowiska; • niemożność przeniesienia do innej jednostki zgodnie z wolą; • delegowanie do innej jednostki • częste patrole piesze (w służbie prewencyjnej); • urlop niezgodny z wolą policjanta; • służba we wszystkie dni ustawowo wolne od pracy; • brak premii i nagród (najniższe premie w jednostce).	• unikanie kontaktu przez przełożonego; • skłócenie ofiary z innymi; • namawianie do pisania raportów o rzekomych nieprawidłowościach; • lekceważenie ofiary (nieodpowiadanie „cześć, nie podawanie ręki”).
Działania uderzające w pozycję zawodową ofiary	Działania utrudniające proces komunikowania się
• przydzielanie zadań poniżej/powyżej kompetencji; • przydzielanie nadmiernej ilości zadań; • negatywna opinia służbowa (uniemożliwiająca awans i przeniesienie); • nadmierna kontrola (drobiazgowość, np. sprawdzanie czy buty są czyste).	• nadmierna krytyka wykonywanej pracy; • zastraszanie (wydaleniem ze służby, postępowaniem dyscyplinarnym, odwołaniem ze stanowiska, przeniesieniem itp.); • ograniczanie wypowiedzenia się; • obmawianie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie D. Merecz, A. Mościcka, M. Drabek, *Mobbing w środowisku pracy. Charakterystyka zjawiska, jego konsekwencje, aspekty prawne i sposoby przeciwdziałania*, Instytut Medycyny Pracy im. prof. Nofera, Łódź 2005, s.9-11.

²¹ Ibidem

Skutki mobbingu w Policji

Skutki mobbingu, jakie może odczuwać ofiara mobbingu można podzielić na cztery grupy, tj. emocjonalne, zdrowotne, poznawcze, behawioralne, choć zapewne nie wyczerpują one katalogu możliwych konsekwencji stosowania mobbingu (Tabela 3).

Tabela 3. Skutki mobbingu

Emocjonalne	Zdrowotne	Poznawcze	Behawioralne
1. nerwowość; 2. zwiększony poziom stresu; 3. poczucie smutku; 4. bezradność; 5. bezsilność; 6. poczucie osamotnienia, wstydu, klęski; 7. utrata sensu pracy.	1. PTSD; 2. dolegliwości bólowe; 3. zaburzenia snu; 4. choroby psychosomatyczne; 5. choroby fizyczne stany depresyjne.	1. zaburzenia koncentracji uwagi; 2. postrzeganie rzeczywistości, jako nieprzyjemnej, nieprzewidywalnej, niesprawiedliwej.	1. zwiększona liczba błędów w pracy; 2. spadek wydajności; 3. obniżona satysfakcja z pracy; 4. utrata miejsca pracy, a więc i kontaktów społecznych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: I.Kijowska, *Dlaczego mnie to spotkało?...czyli o mobbingu w miejscu pracy*, [w:] A. Chyczewska (red.) *Mobbing i jego ofiary. Aspekt psychologiczny, socjologiczny i prawny*. (red.) A. Chyczewska, Wyd. PWSZ, Elbląg 2014, s.45-57

Jeszcze do niedawna policjanci byli jedną z „najbardziej chorowitych grup zawodowych”, to znaczy, że brali zwolnienia lekarskie znacznie częściej niż inni. Ponadto, spora część emerytowanych policjantów posiada również rentę inwalidzką, gdy pozostaje ono w związku ze służbą Policjanci często posiadają rentę z uwagi na zaburzenia psychiczne (m.in. nerwice lękowe). Niewątpliwie przyczyniają się do tego również niewłaściwe relacje z przełożonymi. Ponadto, część funkcjonariuszy przechodzi na emeryturę po 15 latach służby. Są to najbardziej doświadczeni funkcjonariusze, posiadający wiedzę i kompetencje, jednakże będąc rozczarowani warunkami, jakie tworzy organizacja, decydują się aby odejść. Z punktu widzenia zarządzania jest to strata dla organizacji, która „traci” człowieka i jego zasoby.

Procedura antymobbingowa w Policji

W roku 2020 Departament Kontroli Nadzoru MSWiA we współpracy z Biurem Kontroli KGP przeprowadził kontrolę pn. Przeciwdziałanie mobbingowi w Policji, obejmującą komendy wojewódzkie oraz komendę stołeczną. Zdaniem mł. insp. K. Łaskiewicz Pełnomocnika Komendanta Głównego ds. Ochrony Praw Człowieka wypadła „pomyślnie”, a Ministerstwo zgłosiło trzy rekomendacje, których celem było usprawnienie dotychczasowych narzędzi antymobbingowych i antykonfliktowych, mianowicie:

- ujednolicenie procedur we wszystkich jednostkach Policji;
- systemowe i systematyczne gromadzenie informacji o zdarzeniach mobbingowych w całej Policji w skali roku;

- przekazanie pełnomocnikowi ds. ochrony praw człowieka specjalnych uprawnień do badania spraw o lobbing.

Zgodnie z rocznym sprawozdaniem z realizacji procedury meldunkowej o wystąpieniu podejrzenia zachowania mobbingowego w Policji, w roku 2021 nadesłano 40 zgłoszeń z 16 jednostek Policji. Z tych 40 zgłoszeń, 19 zgłoszeń zostało niepotwierdzonych przez komisję, w jednej sprawie odstąpiono od dalszego procedowania, w dwóch przypadkach potwierdzono zjawisko mobbingu. W czasie publikacji artykułu 17 zgłoszeń było w trakcie prowadzenia. 15 meldunków było anonimowych, a trzeba podkreślić, że anonimowe zgłoszenia nie są badane, a jedynie przesyłane do Biura Kontroli do BSWP. Niepotwierdzone meldunki dotyczyły mylnej oceny relacji interpersonalnych, konfliktów, wynikających z różnych oczekiwań w relacji przełożony-podwładny, sporadycznie zgłoszenia dotyczyły zachowań seksistowskich.²²

Raport na temat równego traktowania kobiet i mężczyzn w służbach mundurowych opublikowany przez Pełnomocnika Ministra Spraw Wewnętrznych ds. równego traktowania w służbach mundurowych podległych MSW nie potwierdził istotnego naruszania zasad równego traktowania ze względu na płeć w służbach, to wynikało z niego, że są obszary, w których może dochodzić do potencjalnych nieprawidłowości. W związku z powyższym, w dniu 12 marca 2014 r. Minister Spraw Wewnętrznych wystąpił do wszystkich komendantów podległych służb o opracowanie przejrzystych systemów motywacyjnych. Komendanci Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej i Policji zostali zobligowani do wprowadzenia procedur antydyskryminacyjnych i antymobbingowych w swoich formacjach.²³

Ochrona prawna dotycząca mobbingu wynikająca z kodeksu pracy nie dotyczy policjantów. Prawa o obowiązki policjantów określa Ustawa o policji z dnia 6 kwietnia 1990 roku. Dopiero w roku 2013 w Komendzie Głównej Policji została opracowana Wewnętrzna Procedura Antymobbingowa, która obecnie została zastąpiona Decyzją nr 178 Komendanta Głównego Policji z dnia 15 lipca 2021 r. w sprawie *wprowadzenia w Komendzie Głównej Policji Wewnętrznej procedury prowadzenia działań profilaktycznych oraz postępowania w przypadku wystąpienia sytuacji konfliktowej, zachowań mobbingowych, dyskryminacji lub innych zachowań niepożądanych*. Trzeba jednak podkreślić, że dotyczy ona wyłącznie pracowników i policjantów pełniących służbę w KGP. W związku z powyższym aktem komendanci wojewódzcy zostali zobligowani do wydania przedmiotowych decyzji, z kolei na ich bazie komendanci miejscy/powiatowi zostali zobligowani do dostosowania rozwiązań przedstawionych z zakresu przeciwdziałania mobbingowi, dyskryminacji w przedmiotowych decyzjach w swoich aktach kierowania wewnętrznego. Dodatkowo od roku 2021 weszła w życie *Procedura monitorowania zachowań mobbingowych, dyskryminacji i innych zachowań niepożądanych*, która jest niezależnym narzędziem monitorowania zachowań mobbingowych w jednostkach Policji.

Przykładowo, w garnizonie pomorskim procedura zgłoszenia zachowania o charakterze mobbingowym jest następująca: pracownik, który uzna, że został

²² I. Pajdała, *Przeciw mobbingowi i nie tylko*, Gazeta Policyjna, numer 14, luty 2022, s.6

²³ T. Oklejak, K. Wilkońska – Żuromska, *Przeciwdziałanie mobbingowi i dyskryminacji w służbach mundurowych. Analiza i zalecenia*, Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka, nr 24, Warszawa 2018,

poddany mobbingowi lub dyskryminacji może zgłosić to pisemnie do Komendanta Wojewódzkiego Policji w Gdańsku za pośrednictwem Pełnomocnika Komendanta Wojewódzkiego Policji w Gdańsku ds. Ochrony Praw Człowieka. Komendant Wojewódzki Policji po formalnym sprawdzeniu zgłoszenia przez Pełnomocnika Komendanta Wojewódzkiego Policji w Gdańsku ds. Ochrony Praw Człowieka każdorazowo powołuje komisję, w której skład wchodzi: Pełnomocnik Komendanta Wojewódzkiego Policji w Gdańsku ds. Ochrony Praw Człowieka, przedstawiciel Wydziału Kadr i Szkolenia KWP w Gdańsku, przedstawiciel Wydziału Kontroli KWP w Gdańsku, psycholog policyjny, przedstawiciel Zespołu Ochrony Pracy KWP w Gdańsku, Zakładowy Społeczny Inspektor Pracy/Służby KWP w Gdańsku, przedstawiciel właściwej organizacji zakładowej związków zawodowych (na prośbę zainteresowanego). Ponadto, Komendant Wojewódzki może powołać dodatkowych członków komisji, w tym zewnętrznego eksperta. Możliwe jest również postępowanie mediacyjne, w którym biorą udział osoby zainteresowane (jeśli wyrażana to zgodę) oraz mediator z Wydziału Psychologów w Gdańsku. Postępowanie w sprawie zgłoszenia jest jednoinstancyjne i nie przysługuje od niego odwołanie.²⁴

Podsumowanie

Policjanci bardzo niechętnie mówią o mobbingu, do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji wpływa niewiele skarg. Funkcjonariusze częściej skarżą się do Rzecznika Praw Obywatelskich, zarówno na nadużycia ze strony przełożonych, jaki na niegodziwe warunki pracy (np. brak toalet w miejscu pełnienia służby, brak zgody na pełnienie służby w miejscu zamieszkania). Statystyki policyjne wskazują, że problem mobbingu w Policji nie występuje. Jak pokazały przytoczone wypowiedzi policjantów zarówno w roku 2007, jak i w 2023 niewiele się zmieniło w funkcjonowaniu Policji jako organizacji. Policja, mimo wprowadzania różnorodnych rozwiązań w wielu płaszczyznach nie posiada jednolitego modelu zarządzania. „Wydaje się, że stanowi on zbiór raczej przypadkowych reguł i zasad, a także nieuporządkowanych doświadczeń kierowników jednostek organizacyjnych Policji na poszczególnych szczeblach”.²⁵ „Policja nie jest środowiskiem interpersonalnym sprzyjającym nowoczesnym stylom zarządzania. Przypisane jej cechy jak hierarchiczność i paramilitarny charakter służby, nasilający się w sytuacjach kryzysowych, utrudniają prezentowanie nieagresywnych i nieuległych postaw zarówno przez przełożonych jak i podwładnych. W polskiej Policji przeważa zarządzanie autorytarne”.²⁶

Biorąc po uwagę powyższe, koniecznym jest wypracowanie optymalnego modelu zarządzania, w tym przejrzystego systemu motywacyjnego. Wiele wątpliwości budzą zagadnienia związane z jednostronnym kształtowaniem sfery stosunku służbowego. Z jednej strony, Autorzy rozumieją, że Policja jest formacją hierarchiczną powołaną do zapewnienia ochrony i bezpieczeństwa publicznego,

²⁴ Decyzja nr 167/2021 Komendanta Wojewódzkiego Policji w Gdańsku z dnia 10 czerwca 2021 roku zmieniająca decyzję w sprawie wprowadzenia do użytku służbowego „Wewnętrznej Procedury Antymobbingowej i Antydyskryminacyjnej w Komendzie Wojewódzkiej Policji w Gdańsku, Oddziale Prewencji Policji w Gdańsku, Samodzielnym Pododdziale Kontrterrorystycznym Policji w Gdańsku, Komisariacie Wodnym Policji w Gdańsku” /niepublikowana/

²⁵ B. Murat, *Specyfika funkcjonowania polskiej Policji w relacji z oceną zachowań organizacyjnych w niej istniejących*, Zeszyty Naukowe ZPSB Firma i Rynek, 2018/2 (54), s.49-57.

²⁶ I. Krzyna, *Osobowościowe przesłanki dowodzenia [w] Policja w systemie bezpieczeństwa państwa*. Materiały z konferencji, Legionowo 15-16.05.2002 r., Komenda Główna Policji, Warszawa 2003, s. 150-155.

z drugiej strony jednak należy pamiętać, że Policja musi się przeobrażać i reagować na zmiany społeczne. Obecnie w Policji funkcjonują obok siebie trzy pokolenia policjantów X, Y, Z, których różnią czynniki kształtujące motywację do służby, to co było akceptowane przez pokolenie X, nie jest akceptowane przez pokolenie Z.

Streszczenie

W mediach, co pewien opisywane są przypadki mobbingu w Policji. Według danych Komendy Głównej Policji mobbing w Policji jest zjawiskiem marginalnym, a działające procedury antymobbingowe są sprawne. W latach 2014-2020 było 175 zgłoszeń o mobbing, z czego 154 przypadki nie zostały potwierdzone. To niewielka liczba jak na ponad 100 tysięczną formację. Nieformalnie uznaje się, że statystyki te są znacznie zaniżone. Celem artykułu jest za prezentowanie związku pomiędzy działaniami o charakterze mobbingowym a sferą stosunku służbowego w Policji.

Słowa kluczowe: Policja, mobbing, zarządzanie w Policji

THE PHENOMENON OF MOBBING IN THE POLICE

Abstract

Cases of mobbing in the police are described from time to time in the media. According to police headquarters data, mobbing in the police is a marginal phenomenon and the anti-mobbing procedures in place are efficient. In 2014-2015, there were 175 reports of mobbing, of which 154 cases were not confirmed. This is a small number for a hundred thousand strong formation. It is informally believed that the statistics are significantly underestimated. The aim of the article is to present the dependencies between mobbing activities and the sphere of service relationships in the Police.

Key words: Police, mobbing in the Police, management in the Police

Bibliografia

- Bosak M., Danilewicz A., *Odpowiedzialność cywilna i karna za mobbing*, Prokuratura i prawo 4, 2010
- Buryś M., *Mobbing w kontekście etyki zawodowej policjanta i jego odpowiedzialności dyscyplinarnej*[w:] Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych. III seminarium z cyklu Odpowiedzialność dyscyplinarna w służbach mundurowych, Piła 2013
- Byczyk M., Kowalewska M., *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych a reguły ostrożności*, [w:] Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych, Piła 2013
- Decyzja nr 167/2021 Komendanta Wojewódzkiego Policji w Gdańsku z dnia 10 czerwca 2021 roku zmieniająca decyzję w sprawie wprowadzenia do użytku służbowego „Wewnętrznej Procedury Antymobbingowej i Antydysryminacyjnej w Komendzie Wojewódzkiej Policji w Gdańsku, Oddziale Prewencji Policji w Gdańsku, Samodzielnym Pododdziale Kontrterrorystycznym Policji w Gdańsku, Komisariacie Wodnym Policji w Gdańsku” /niepublikowana/
- Kijowska I., *Dlaczego mnie to spotkało?...czyli o mobbingu w miejscu pracy*, [w:] A. Chyczewska (red.) *Mobbing i jego ofiary. Aspekt psychologiczny, socjologiczny i prawny*, Wyd. PWSZ, Elbląg 2014

- Krawczyńska A., *Widziane z dołu*, Policja 997 (miesięcznik Komendy Głównej Policji), nr 6 (27), 2007
- Krzyna I., *Osobowościowe przesłanki dowodzenia* [w] *Policja w systemie bezpieczeństwa państwa*. Materiały z konferencji, Legionowo 15-16.05.2002 r., Komenda Główna Policji, Warszawa 2003
- Marciniak J., *Przeciwdziałanie dyskryminacji w zatrudnieniu. Jak w praktyce zwalczać mobbing i inne formy dyskryminacji*, Ostrołęka 2004
- Merecz D., Mościcka A., Drabek M., *Mobbing w środowisku pracy. Charakterystyka zjawiska, jego konsekwencje, aspekty prawne i sposoby przeciwdziałania*, Instytut Medycyny Pracy im. J. Nofera, Łódź 2005
- Murat B., *Specyfika funkcjonowania polskiej Policji w relacji z oceną zachowań organizacyjnych w niej istniejących*, Zeszyty Naukowe ZPSB Firma i Rynek, 2018/2 (54), s.49-57.
- Oklejak T., Wilkońska – Żuromska K., *Przeciwdziałanie mobbingowi i dyskryminacji w służbach mundurowych. Analiza i zalecenia*, Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka, nr 24, Warszawa 2018
- Pajdała I., *Przeciw mobbingowi i nie tylko*, Gazeta Policyjna, numer 14, luty 2022, s.6
- Pismo Komendanta Głównego Policji do Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 15.04.2023 r. dot. pisma WZF.7043.7.2023.GK/TO, www.brpo.pl, dostęp 5.10.2023
- Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich do Komendanta Głównego Policji z dnia 15.03.2023 r. WZF.7043.7.2023.GF/TO, www.brpo.pl, dostęp 5.10.2023
- Postanowienie Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 17 marca 1999 r. sygn. akt I SAB 8/99
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9 maja 2007 r., I PZP 2/07
- Skuzińska A., Płopa M., *Mobbing w miejscu pracy: zagrożenia dla jednostki i wyzwania dla społeczności* [w:] M. Płopa (red.) *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia. Zagrożenia i wyzwania*. Tom 2, Wyd. EUH-E, Elbląg 2007
- Ustawa z dnia 26.06.1974 r. Kodeks pracy, Dz.U.2023.1465 t. j.
- Ustawa z dnia 6.04.1990 r. o Policji, Dz.U.2023.171 t. j.
- Zarządzenie nr 30 Komendanta Głównego Policji z dnia 16.12.2013 w sprawie funkcjonowania organizacji hierarchicznej w Policji, Dz.Urz. KGP.2013.99

PSYCHOLOGIA

Karolina RUCZYŃSKA

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu
Wydział Studiów Społecznych w Poznaniu

CHARAKTERYSTYKA ROZWOJU PSYCHOFIZYCZNEGO CZŁOWIEKA WEDŁUG ERIKA ERIKSONA

Koncepcja rozwoju człowieka według Erika Homburgera Eriksona oparta jest na założeniu, że człowiek w trakcie swojego życia przechodzi przez poszczególne kryzysy pojawiające się w określonych fazach rozwoju. Ich przezwyciężenie jest warunkiem przejścia na następny poziom, któremu będą towarzyszyć kolejne kryzysy, adekwatne do etapu rozwoju. Teoria ta, którą poprawnie można by nazwać teorią rozwoju tożsamościowego lub psychospołeczną teorią rozwoju człowieka w cyklu jego życia, opiera się na założeniu, że życie człowieka składa się z ośmiu faz rozwoju. Koncepcja ta mówi, że źródeł problemów kondycji ludzkiej powinniśmy szukać w problemach pojawiających się podczas rozwiązywania kryzysów rozwojowych człowieka. Za najważniejszy kryzys uznaje się *kryzys młodzieńczy*, podczas którego tworzy się nowa jakość, będąca podstawą zaangażowania i aktywności w kolejnych fazach rozwoju. Powodem tego jest kumulacja całego wkładu edukacyjnego i potencjału genetycznego jaki człowiek posiadał przezwyciężając poszczególne kryzysy z przeszłości.¹

Teoria psychorozwoju E. H. Eriksona powiązana jest z teorią epigenezy, która powstała w embriologii mówiąca o tym, że *narządy i układy* powstają etapowo jako następstwo wewnętrznych przemian, a wszystko co wzrasta ma swój wewnętrzny plan. Aby stworzyć funkcjonalną całość konieczne jest całkowite skompletowanie wszystkich jej części, które mają swój właściwy plan wzrostu. W celu prawidłowej hierarchii rozwoju wszystkich narządów konieczne jest wykształcenie się ich w odpowiednim dla nich czasie. Efektem prawidłowego rozwoju jest uzyskanie odpowiednich funkcji i rozmiarów wszystkich narządów. Zdrowe dziecko, które będzie odpowiednio prowadzone, z pewnością rozwinie się zgodnie z epigenetycznymi prawami rozwoju.²

Korzystając z teorii psychorozwoju E. H. Eriksona należy uwzględnić kilka podstawowych założeń ją budujących. Koncepcja autora nawiązuje do dorobku Zygmunta Freuda i stworzonych przez niego faz rozwoju seksualnego dziecka oraz do psychoanalizy. E. H. Erikson rozwinął tę myśl nie ograniczając się wyłącznie do systemu pojęć teorii popędów, ale dołączył zbiór teorii uczenia się jako procesu i zjawiska społeczno-kulturowego. Autor zaznaczył, że aby nadać sens życiu ludzkiemu konieczne jest osiągnięcie satysfakcji wynikającej z rozwiązania kryzysu odpowiadającemu określonej fazie rozwoju, które jest warunkiem przejścia do kolejnej fazy. Brak osiągnięcia pozytywnych efektów rozwiązywania kryzysów powoduje frustrację, obniżenie poczucia własnej wartości, co prowadzi do utraty poczucia sensu życia lub problemy w jego osiągnięciu. Autor w płaszczyźnie *ego*, w przeciwieństwie do psychoanalityków, zauważa szanse osiągnięcia satysfakcji i zdrowia, a nie tylko zagrożenie wynikające z cierpienia jakie może przynieść.

¹ R. Schulz, *Wykład z pedagogiki ogólnej. T.1: Perspektywy światopoglądowe w wychowaniu*, Toruń 2003, cz. II, s.120-121.

² E.H. Erikson, *Dopełniony cykl życia*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2002, s. 27-31.

Warunkiem dobrego samopoczucia, którego źródłem miałby być *ego*, jest umiejętność przezwyciężania kolejnych kryzysów rozwojowych.³

Kluczową rolę w rozwoju organizmu ludzkiego odgrywa pregenitalizm, będący pojęciem powszechnym w literaturze psychoanalitycznej. Jak pisze autor teorii „W rzeczywistości istotą pregenitalizmu wydaje się tłumienie zainteresowań libidalnych przez pierwsze kontakty rozwijającego się organizmu z konkretnym stylem opieki nad dzieckiem, i przekształceniem tych wrodzonych form zachowań (agresja) w społeczne modalności danej kultury”.⁴

Wszystkie doświadczenia seksualne, które przeżywa człowiek w okresie dzieciństwa nazywamy pregenitalnymi, natomiast w okresie dojrzewania, doświadczenia seksualne mają charakter genitalny czyli według badaczy zajmujących się psychoanalizą, będący sukcesywnie zakończoną integracją faz pregenitalnych. Wśród nich można wymienić trzy następujące (według zasady epigenezy) po sobie fazy: oralna, analna i falliczna. Pełnią one zasadniczą funkcję utrzymującą organizm człowieka przy życiu, odpowiadają bowiem za przyjmowanie pokarmu oraz wydalanie, a w kolejnych okresach za przedłużenie gatunku, czyli prokreację. Rozwój poszczególnych narządów i układów powiązany jest z poszczególnymi fazami w jakich organizm człowieka się znajduje oraz z erotyzacją kolejnych sfer. Na tej podstawie wyróżnić można trzy stadia: stadium oralno-oddechowe i uczuciowe, stadium analno- uretralne i mięśniowe oraz stadium genitalne i lokomotoryczne.⁵

W teorii rozwoju psychospołecznego stworzonej przez E.H. Eriksona można wyróżnić osiem następujących po sobie głównych stadiów rozwoju:

1. okres niemowlęcy: do 1 roku życia;
2. wczesne dzieciństwo: 2-3 rok;
3. wiek zabawy: 4-5 rok;
4. wiek szkolny: 6-12 rok;
5. wiek dorastania(adolescencja): 13-22 rok;
6. wczesna dorosłość: 23-34 rok;
7. średnia dorosłość: 35-60 rok;
8. późna dorosłość: powyżej 61. Roku.⁶

Pierwszym ze stadiów jest faza oralno-oddechową i uczuciową, która odpowiada okresowi niemowlęcemu i spełnia funkcję przyjmowania. W tym czasie istotą kryzysu psychospołecznego jest ufność vs. nieufność. Przezwyciężenie tego kryzysu, może mieć miejsce wówczas, gdy niemowlę jest objęte autentyczną troską i opieką najlepiej matczyną. To właśnie w tym okresie dziecko potrzebuje odczuć, że jest bezpiecznie i ustabilizować zakłócenia homeostazy, związane z przyjściem na świat i zmianą przestrzeni. Zaspokojona potrzeba bezpieczeństwa w późniejszym okresie pozwoli na spokojne i stopniowe nabieranie samodzielności i odłączenie się od matki. Jeśli natomiast w tym okresie niemowlę nie będzie otoczone troską i opieką, każdorazowa próba pozostawienia dziecka przez matkę, będzie dla niego wielkim szokiem i cierpieniem, ponieważ nie wykształcono u niego przekonania, że matka wróci, nie ma poczucia bezpieczeństwa. Wykształcenie pozytywnego obrazu

³ Schulz R., Wykład z pedagogiki ogólnej... dz.cyt., s. 122.

⁴ E.H.Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1997, s. 98.

⁵ E.H. Erikson., *Dopełniony cykl*..dz.cyt., s. 32-34.

⁶ J Brzeziński, Rozwój naukowy badacza o rozwój psychiczny człowieka. Próba analogii, w: W: J. Kmita, B. Kotowa, J. Sójka (red.), *Nauka. Humanistyka. Człowiek. Prace dedykowane Profesor Krystynie Zamiarze w czterdziestolecie pracy naukowej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2005, s. 35.

świata w okresie niemowlęcym spowoduje, że w przyszłości dziecko nie będzie miało trudności w obdarzeniu kogoś zaufaniem.⁷ W innym przypadku przez kolejne lata, będzie żyło w przekonaniu, że świat jest zły, niesprawiedliwy i niebezpieczny, zagraża i wykorzystuje. Efektem tego może być wycofanie się z wszelkiej aktywności, spowodowane strachem i lękiem. Podstawową siłą życiową jaką niemowlę może nabyć jest nadzieja, pozwalająca patrzeć ze spokojem i swoboda w przyszłość, która daje śmiałość do podejmowania kolejnego kroku i działań.⁸ Rytualizacja, która można nazwać specyficznym kontaktem dziecka z dorosłymi, opiekującymi i mającymi z nim kontakt, w czasie niemowlęcym odnosi się właśnie do rodziców, którzy w tym czasie są odpowiedzialni za zapewnienie bezpieczeństwa niemowlęciu.

Drugą fazą następującą po okresie niemowlęcym jest stadium wczesnego dzieciństwa, które spełnia funkcję analno-uretralne i mięśniową (funkcję zatrzymywania i wydalania). Głównym kryzysem psychospołecznym towarzyszącym tej fazie jest pojawiająca się potrzeba autonomii, której brak osiągnięcia prowadzi do wstydu i zwątpienia w swoje możliwości. W tym czasie dziecko zaczyna eksperymentować z przemieszczaniem się, co jest związane z rozwojem układu mięśniowego. Kiedy zaczyna być bardziej mobilne i może samodzielnie poruszać się, odczuwa również po raz pierwszy autentyczne prawo wyboru, to właśnie w tym okresie kształtuje się wola, dąży do usamodzielnienia się i autonomii. Te działania wymagają większej samokontroli zwłaszcza, że w sytuacjach niepowodzeń rodzice, którzy w tym czasie wywierają największy wpływ na dziecko, często zawstydzają je, w celu utrzymania nad nim kontroli. Zniecierpliwienie okazywane przez rodziców w sytuacji gdy młody człowiek próbuje samodzielnie wykonać jakąś czynność, wyręczenie dziecka w tych czynnościach czy krytyka spowodują, że w dziecku zwątpi w swoje możliwości, zawstydzi się i rezygnuje z kolejnych prób. Pomimo chęci uzyskania autonomii dziecko zaczyna orientować się w zasadach i regułach charakteryzujących świat dorosłych. Próbuje postępować zgodnie z tymi zasadami i regułami, a także oczekiwaniami dorosłych ponieważ widzi, że przynosi to akceptację z ich strony. Podstawową siłą życiową jaką dziecko może nabyć w fazie wczesnego dzieciństwa jest wola, której negatywnym odpowiednikiem jest impulsywność i poczucie przymusu. Koniecznym warunkiem jest więc pomoc rodziców w uzyskaniu przez dziecko autonomii i wiary we własne możliwości.⁹

Kolejną fazą właściwą okresowi przedszkolnemu jest wiek zabawy, inaczej stadium dziecięco - genitalne, lokomotoryczne, spełniające funkcje intruzji i włączania. Intruzja przejawia się wówczas w gwałtownym przemieszczaniu się dziecka, wtargnięciem w przestrzeń innych osób, poprzez ataki fizyczne i agresywne dźwięki, będące efektem rosnącej ciekawości dziecka.¹⁰ Główny kryzys pojawiający się w tej fazie rozwoju rozgrywa się pomiędzy chęcią podjęcia inicjatywy, a poczuciem winy, które wynika z niezrozumienia przez najbliższą rodzinę powodów takiego zachowania. W tym stadium dziecko coraz chętniej podejmuje inicjatywę i odczuwa potrzebę aktywności, co jest spowodowane rosnącymi możliwościami

⁷ K. Appelt., Osobowościowe uwarunkowania funkcjonowania nauczycieli w sytuacji zmiany społecznej, w: *Forum Oświatowe* 1(34), 2006, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Instytut Psychologii, Poznań 2006, s. 6-8.

⁸ E.H. Erikson, *Dopełniony cykl życia...* dz.cyt., s.36-37.

⁹ P. Szczukiewicz, *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 1998, s. 40-42.

¹⁰ L. Witkowski., *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji E.H. Eriksona*, Wyższa Szkoła Edukacji Zdrowotnej w Łodzi, Łódź 2009, s. 119-120.

psychicznymi i motorycznymi jakie dziecko posiada. Obserwuje świat dorosłych i pragnie w nim uczestniczyć, naśladuje dorosłych, odgrywa ich role, zadaje wiele pytań chcąc połączyć fakty o otaczającym go świecie.¹¹ Zaczyna odkrywać istniejący świat wewnętrzny i łączy go z zewnętrznym, zaczyna rozumieć pewne zjawiska społeczne pojawiające się w jego otoczeniu. Podczas trwania tej fazy pojawiają się również pierwsze oznaki dziecięcej rywalizacji i zazdrości związane z coraz to większym pragnieniem i potrzebą podejmowaniem inicjatywy i aktywności. Ważne jest by nie hamować działania dziecka, które próbuje samodzielnie wykonać jakieś działanie lub samodzielnie układających w swojej głowie fakty czy wydarzenia łącząc je ze sobą. Takie zahamowanie dziecka może prowadzić do wycofania się przez nie z wielu inicjatyw i aktywności. Wzbudzi to w dziecku niepotrzebne poczucie winy a jednocześnie lęku, spowodowanego brakiem wsparcia i akceptacji ze strony najbliższych. Aby w dziecku wykształciła się stanowczość, będąca życiową siłą, możliwą do osiągnięcia w tym czasie, konieczne jest by najbliższa rodzina i osoby przebywające na co dzień z dzieckiem wspierały jego aktywność, zachęcały do podejmowania inicjatywy, i w żaden sposób nie zniechęcały, nie krytykowały i nie wywoływały w nim poczucia winy.¹²

Czwartym stadium rozwoju, w które wchodzi dziecko przezwyciężając kryzysy towarzyszące fazie poprzedniej jest faza latencji właściwa wiekowi szkolnemu. W tym okresie głównym kryzysem, warunkującym jego przejście jest kryzys związany z budowaniem poczucia własnej wartości na podstawie umiejętności nabywanych w szkole.¹³ Dziecko staje się chłonne na wiedzę, jest bardzo pracowite ponieważ rozumie, że dobre wyniki w szkole warunkują akceptację kolegów z klasy, szkoły, nauczycieli oraz rodziców. Faza ta jest czasem, gdy dziecko z łatwością nabywa różnego rodzaju kompetencje, od podstawowych przez techniczne aż po społeczne. Stanowią one główną siłę życiową jaka młody człowiek może w tym okresie osiągnąć, która pozwala połączyć i zapanować nad wszystkimi informacjami i faktami jakie do tej pory dziecko przyswoiło. Zabawa zostaje odłożona na bok, ponieważ dziecko widzi, iż osiągnięcia szkolne są w tym czasie jedynym sposobem aby zadowolić rodziców i inne osoby z otoczenia dziecka, oraz aby zdobyć w ich oczach szacunek i akceptację. Ważne jest by zauważać najmniejsze nawet efekty pracy dziecka, nie tylko osiągnięcia szkolne ale również dotyczące drobnych prac domowych, oraz sukcesy w grach sportowych czy zespołowych. Wszelka krytyka, wyśmiewanie, lub nie zauważanie działań dziecka prowadzi do inercji, czyli bierności we wszystkich tych obszarach, do których dziecko zostało w różnorodny sposób zniechęcone. W tym okresie buduje się poczucie własnej wartości na podstawie stwierdzenia, że jestem tym co umiem zrobić.¹⁴

Rozwiązanie kryzysów pojawiających się w stadium latencji właściwych okresowi szkolnemu pozwala przejść młodemu człowiekowi w bardzo ważną fazę rozwoju dorastania (adolescencji), w której dochodzi do kształtowania się tożsamości.¹⁵ Według autora wygrana walka o własną tożsamość warunkuje wiarygodność zobowiązań młodej osoby wchodzącej w świat dorosłych. W tym czasie kończy się dzieciństwo i rozpoczyna młodość, a proces ten jest bardzo

¹¹ M. Kielar-Turska., (red.), B. Harwas-Napierała, J. Trempała., *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów rozwoju człowieka.*, PWN, Warszawa 2009, s. 113-114.

¹² R. Schulz , *Wykład z pedagogiki ogólnej...* dz.cyt., s 123.

¹³ E.H. Erikson., *Dopełniony cykl życia ...*dz.cyt., s.36-37.

¹⁴ L. Witkowski , *Rozwój i tożsamość...* dz.cyt., s. 120-124.

¹⁵ E.H. Erikson., *Dopełniony cykl życia...* dz.cyt., s. 36-37.

zauważalny ponieważ młodzi ludzie przeżywają ten czas często burzliwie, chcąc radykalnie zmieniać dotychczasowe wzorce i ideały zarówno w sposobie ubierania się, zachowania, oraz kontaktów społecznych. Poszukują nowych wspólnotowości, chętnie przystępują do różnych organizacji formalnych ale przede wszystkim nieformalnych, w celu identyfikacji. W tym okresie w młodych ludziach kształtuje się świat wartości, którymi będą się kierować przez najbliższy czas, ale również będzie miało to odzwierciedlenie w późniejszych stadiach rozwoju. Człowiek przechodzący przez chyba najbardziej burzliwy okres radykalnych zmian jest bardzo wrażliwy na wszelkie opinie na swój temat, wypowiedane zwłaszcza przez swoich rówieśników. Od tych opinii zależy czy osoba odnajdzie nową grupę społeczną i będzie pełniła w niej ważną i spełniającą jej oczekiwania rolę społeczną, czy zostanie z takiej grupy wykluczona. Zagrożeniem wynikającym z dużej podatności na opinie innych i ogromnego pragnienia akceptacji, mogą przejawiać się bezkrytycznym przyjmowaniem często zagrażających życiu i zdrowiu wskazówek i wymagań, wypowiedianych przez idoli czy grupę społeczną, której młody człowiek pragnie być częścią. Osoba, który w okresie dojrzewania będzie wierna swoim przekonaniom i wartościom, znajdzie akceptację w grupie rówieśników, która w tym czasie jest najważniejszą grupą osób, wywierającą największy wpływ na młodego człowieka, odczuje satysfakcję z powodu zbudowania własnej nowej tożsamości. Przeciwnością zbudowania tożsamości jest jej rozproszenie, poczucie zamętu i dezorientacji, które może prowadzić do zachowań destrukcyjnych, i utrzymywania się w człowieku przekonania o posiadaniu wielu negatywnych cech, co wpływa na obniżenie poczucia własnej wartości. Wierność, która w tym czasie jest pojawiającą się siłą życiową, ukazuje się w postaci przyjmowania wzorów zachowań i wartości prezentowanych przez idola, którym może być postać fikcyjna, rodzic, czy lider grupy do której należy młody człowiek. Skutkiem odrzucenia woli, jest odrzucenie roli, czyli wszelkich wartości, które budują tożsamość, co w efekcie może przejawiać się w braku wiary we własne możliwości i siły. Młody człowiek będzie wykazywał się bezsilnością i brakiem zainteresowania i zaangażowania we wszystkie dostępne aktywnościach. Nie można jednak zapomnieć, że kształtowanie się tożsamości wymaga w pewnym stopniu odrzucenia roli, w celu zachowania lojalności wobec samego siebie oraz odrzucania pewnych procesów społecznych, bez których odrzucania wszelkie procesy psychospołeczne byłyby skazane na klęskę. Postrzegany jest również jako *moratorium*, czyli czas odroczonego zaangażowania się w życie, w którym to dochodzi do swobodnego próbowania i zmieniania różnych ról społecznych, eksperymentowania, i dojrzewania poznawczego i seksualnego, które jest niezbędne do formowania tożsamości.¹⁶

Szóstym stadium, w które wchodzi człowiek po burzliwym okresie dojrzewania jest okres wczesnej dorosłości inaczej stadium genitalne. Podczas tej fazy człowiek nawiązuje trwałe i bliskie związki z innymi ludźmi. Młodzi w tym czasie pragną łączyć się z innymi, integrując swoją tożsamość z ich tożsamością, zarówno w pracy, w życiu seksualnym, w przyjaźni i towarzystwie. Sprzyja to zakochiwaniu się i angażowaniu się w związki, ponieważ siłą życiową jaką w tym czasie zdobywamy jest intymność, potrzeba do sukcesywnego pokonywania kryzysów pojawiających się w tym stadium.¹⁷ Osiągnięcie poczucia intymności z drugim człowiekiem wymaga często wielu kompromisów i wyrzeczeń. Chroni to jednak przed izolacją, wynikającą ze strachu przez niezrozumieniem, będącej główną patologią okresu wczesnej

¹⁶ P. Szczukiewisz, *Rozwój psychospołeczny...* dz.cyt., s. 49-59.

¹⁷ E.H. Erikson, *Dopełniony cykl...* dz.cyt., 36-37.

doroboci. Izolacja prowadzi moe rwnie do regresji w budowaniu poczucia wlasnej tozsamooci. Rozwiązanie konfliktu pojawiajcego w szóstym stadium, pomiędzy izolacją i intymnością, prowadzi do dojrzalego poświęcenia, kompromisów i wyrzeczeń na rzecz miłości. Zagroženiem pojawiającym się w momencie braku miłości i umiejętności zbudowania intymnych relacji we wczesnej doroboci prowadzi do wykluczenia a nawet samo wykluczenia w przypadku braku umiejętności odrzucenia, na rzecz budowania intymności. Faza wczesnej doroboci jest czasem kiedy spotykają się różne osobowości, które na rzecz wspólnego życia i budowania intymności, muszą połączyć swoje doświadczenia życiowe, obyczaje i nawyki. Warunkiem przezwyciężenia kryzysów pojawiających się w tym stadium jest nabycie umiejętności nawiązywania intymnych relacji z innymi opartych na emocjach.¹⁸

E. H. Erikson jako siódme stadium w rozwoju psychospołecznym wymienia średnia doroboci, której przypisuje funkcję rozrodczą. Głównym kryzysem psychospołecznym charakteryzującym przedostatnią fazę, jest walka pomiędzy generatywnością a stagnacją. Generatywność przejawia się w produktywności i kreatywności a zatem prokreacji, która w tym czasie jest ważnym elementem życia ludzkiego, pozwalającego na poczucie satysfakcji wynikające z poczucia życia dla kogoś. Twórczość pojawiająca się w czasie średniej doroboci dotyczy nie tylko tworzenia nowych istot, ale również nowych idei, a także kontynuacji formowania tozsamooci. Stagnacja przejawiać się może nadmierną koncentracją na sobie, brakiem aktywności związanej z kontaktami z innymi ludźmi, a w efekcie brakiem poczucia wspólnoty ze społeczeństwem. Siłą życiową, którą człowiek w tym czasie może zdobyć, jeśli podejmie aktywność w sensie generatywnym jest troska, zarówno o otaczających nas ludzi (dzieci, partnera, rodzinę), ale również o wszystkie przyjęte przez nas w przeszłości idee. Przezwyciężanie kryzysów pojawiających się w siódmym stadium rozwojowym i dalszy rozwój możliwy jest wówczas gdy osoba poszukuje swojego miejsca i wkładu w życie społeczne, oraz wspiera następne pokolenie pomagając im zdobyć kolejne siły życiowe pojawiające się w każdym ze stadiów rozwoju (nadzieja, wola, stanowczość, kompetencja, wierność, miłość).¹⁹ Ważne jest by w czasie trwania stadium średniej doroboci, której głównym celem jest generatywność, odnaleźć się z wzajemnie po uprzednim zagubieniu (w fazie wczesnej doroboci), doprowadzić do spotkania dusz i ciał, oraz rozwoju wspólnych zainteresowań, planów i celów. W przypadku, braku takiego połączenia dochodzi co regresji do wcześniejszych stadiów, intensywnego pragnienia intymności, i ucieczki od troski o innych do troski o samego siebie, a w efekcie stagnacji. Wartością negatywną związaną ze stagnacją jest odrzucenie, przejawiające się w braku troski o innych i niechęci troszczenia się o nich. Mówiąc o trosce warto wspomnieć, że ma ona tendencje do faworyzowania, czego przejawem jest troska o tych, którzy są „nasi”, i brak troski o „obcych”. Odrzucenie przejawiać się może również poprzez defaworyzowanie niektórych ze swoich dzieci, znęcanie się nad nimi czy wykorzystywanie ich, oraz przez brak tolerancji dla innych kultur i narodów. Konflikty pojawiające się między odrzuceniem a troską powodują i powodowały w przeszłości wojny i konflikty, spowodowane odrzuceniem wszystkiego co „obce”, a obroną i faworyzowaniem wszystkiego co „nasze”. Doroboci jako rodzice, opiekunowie i osoby odpowiedzialne za przekaz międzypokoleniowy, pełnią w tym czasie rolę przewodnika i przedstawiciela zarówno pozytywnych i negatywnych wartości.

¹⁸ R. Schulz, *Wykład z pedagogiki ogólnej...* dz.cyt., s. 124.

¹⁹ L. Witkiewicz, *Rozwój i tozsamość...* dz.cyt., s. 129-131.

Negatywną formą rytualizacji, która przyjmują niektórzy dorośli jest autorytarny sposób sprawowania władzy, wykorzystywanie jej w celu zarządzania życiem ekonomicznym i rodzinnym.²⁰ Przewyciężenie kryzysów pojawiających się w stadium średniej dorosłości warunkują w dużej mierze poprzednie stadia rozwoju i sukcesywnie rozwiązania pojawiające się w nich kryzysy. Rozwiązanie natomiast kryzysów dotyczących generatywności i odrzucenia, pozwala na uzyskanie satysfakcji wynikającej z poczucia, że jest się ważnym dla innych, dzięki trosce jaka ich otaczamy.

Ostatnim stadium, w które wchodzi człowiek po przejściu siedmiu poprzedzających je faz, jest późna dorosłość. Istotą kryzysu właściwego tej fazie jest integralność i rozpacz. Integralność przejawia się w akceptacji swoje życia, wydarzeń, faktów i wartości jakie się wyznawało w trakcie swojego życia osadzonych w określonym czasie i miejscu historycznym, czyli utwierdzeniem ego. Szczególną siłą, na której opiera się integralność jest mądrość, przejawiająca się w pasjonowaniu się życiem, wynikające z wiedzy jaką posiadało się w przeszłości. Integralności będąca warunkiem zaakceptowania życia w obliczu śmierci, zagraża rozpacz. Późna dorosłość, nazywana również starością, może być czasem, kiedy osoba doświadcza uczucia niespełnienia, zmarnowanego czasu, żałuje swoich decyzji. Nie mogąc pogodzić się z faktem śmierci, nie odczuwa satysfakcji z przeżytego przez nią życia. Rozpacz przejawiać się może również w pogardzie do zastanego stanu życia, do przeszłości i czekającej ją przyszłości, zagubieniem i bezsilnością. Generatywność, stanowiąca główną funkcję w okresie średniej dorosłości, czyli okresu poprzedzającego późną dorosłość (starość), nie ulega teraz zanikowi, a wręcz przeciwnie jest jej późniejszą wersją. Dla osób będących w ostatnim stadium ważnym elementem życia, chroniącym ich przed rozpaczą, jest możliwość podtrzymywanie tej funkcji i kontynuowanie przekazu międzypokoleniowego oraz branie czynnego udziału w życiu społecznym. Starości przypisywana jest według autora rytualizacja filozoficzna, charakteryzująca się utrzymywanie harmonii ciała i umysłu, w sytuacji ich dezintegracji. Przeciwnieństwem jej będzie dogmatyzm, który połączony z dużą władzą, może przerodzić się w ortodoksję.²¹ Głównym zagrożeniem integralności, jako głównej cechy, ostatniego stadium jest jak pisze autor „utrata powiązań we wszystkich trzech procesach organizujących naszą egzystencję. Na poziomie somatycznym jest to widoczne w całym organizmie osłabienie łączności między tkankami, naczyniami krwionośnymi, i układem mięśniowym; na poziomie psychicznym - stopniowa utrata pamięciowej spójności doświadczenia przeszłego i teraźniejszości; na poziomie etosu - groźba nagłej i niemal całkowitej utraty odpowiedzialności funkcji w generowanym współdziałaniu”.²² Integralność rozumiana jest również jako miłość, która łączy nas z ludźmi pojawiającymi się w naszym życiu, z którymi wspólnie zrzekliśmy się części naszej intymności na rzecz integracji. Uczucie satysfakcji i spełnienia możliwe do osiągnięcia w trakcie ostatniego stadium wywodzić się może również z pozytywnej odpowiedzi na pytanie *kim jestem i co po mnie zostanie?*²³

Teoria rozwoju psychofizycznego E. H. Eriksona opisuje następujące po sobie fazy rozwoju psychofizycznego człowieka w całym jego życiu, wskazując z jakim

²⁰ E.H.Erikson, *Dopełniony cykl życia...* dz.cyt., s. 81-88.

²¹ M. Straś- Romanowska., (red.), B. Harwas-Napierała., J. Trempala, *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 263-287.

²² E.H.Erikson, *Dopełniony cykl życia...* dz.cyt., s. 80.

²³ Tamże, s. 82

kryzysem będzie musiał zmierzyć się w określonym czasie i jaką siłę życiową zdobędzie po jego przezwyciężeniu. Wiedza na ten temat jest cenna zarówno dla ludzi zajmujących się szeroko pojętą psychologią społeczną i rozwojową oraz pedagogiką i socjologią. Umiejętne wykorzystywanie potencjału jakim dysponujemy jest kluczem do prawidłowego przezwyciężenia kryzysu właściwego wiekowi i zdobycia nowych kompetencji niezbędnych do wkroczenia w kolejny etap rozwoju. Wiedza jak człowiek buduje swoją tożsamość i w jakich okolicznościach powinno się to odbywać jest nieocenionym wsparciem dla rodziców, którzy w procesie rozwoju dziecka są osobami najważniejszymi. Praktyczne zastosowanie wiedzy o tym czego człowiek potrzebuje do prawidłowego wzrastania, na poszczególnych etapach, jest szansą na prawidłowy rozwój psychofizyczny. Rodzic rozumiejący jakie jest jego zadanie i rola w odniesieniu do poszczególnych etapów życia dziecka stanowi nieocenione wsparcie. Bowiem to od początkowych już etapów życia człowiek buduje podwalny swojej tożsamości, bez której nie ma możliwości prawidłowego rozwoju psychofizycznego. Poczucie tożsamości jest fundamentem naszej siły życiowej ponieważ daje nam przekonanie, że jesteśmy kimś ważnym, wartym szacunku, uznania i miłości.

Streszczenie

Koncepcja E. H. Eriksona zakłada, że życie człowieka składa się z następujących po sobie okresów, podczas których musi przezwyciężać naturalne kryzysy w nim się -pojawiają. Wchodząc w kolejne fazy rozwoju dochodzi do *wykorzenia* i szukania nowych korzeni osobowości; wartości, norm, woli, sumienia, niezbędnych do tworzenia tożsamości. Autor śledzi rozwój człowieka poprzez dynamikę rozwoju ego, oraz wskazuje na istotne w rozwoju znaczenie życia społecznego. Koncepcja Erika Eriksona jest propozycją spojrzenia całościowego na rozwój człowieka od poczęcia aż do śmierci, łącząc rozumienie rozwoju społecznego i psychicznego.

Słowa kluczowe: rozwój, etapy rozwoju, rozwój psychofizyczny, kryzys, dojrzewanie, dzieciństwo

CHARACTERISTICS OF PSYCHOPHYSICAL DEVELOPMENT ACCORDING TO ERIK ERIKSON

Summary

The concept of E. H. Erikson assumes that human life consists of successive periods during which he must overcome crises that arise in him. Entering the next phases of development, the personality is uprooted and new roots are sought; values, norms, will, conscience, necessary to create identity. The author traces human development through the dynamics of ego development, and points to the importance of social life in development. Erik Erikson's concept is a proposal for a holistic view of human development from conception to death, combining the understanding of social and psychological development.

Key words: development, stages of development, psychophysical development, crisis, adolescence, childhood

Bibliografia

- Appelt K., *Osobowościowe uwarunkowania funkcjonowania nauczycieli w sytuacji zmiany społecznej*, w: Forum Oświatowe I(34), 2006, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Instytut Psychologii, Poznań, 2006.
- Brzeziński J., *Rozwój naukowy badacza o rozwój psychiczny człowieka. Próba analogii*, w: J. Kmita, B. Kotowa, J. Sójka (red.), Nauka. Humanistyka. Człowiek. Prace dedykowane Profesor Krystynie Zamiarce w czterdziestolecie pracy naukowej, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 2005.
- Erikson E.H., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań, 1997.
- Erikson E.H., *Dopełniony cykl życia*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań, 2002.
- Kielar-Turska M., (red.), Harwas- Napierała B., Trempała J., *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa, 2009.
- Schulz R., *Wykład z pedagogiki ogólnej*, T.1: Perspektywy światopoglądowe w wychowaniu, Toruń, 2003, cz. II.
- Straś- Romanowska M., (red.), Harwas-Napierała B., Trempała J., *Psychologia rozwoju człowieka*, Tom III, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Szczukiewicz P., *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 1998.
- Witkowski L., *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji E.H. Eriksona*, Wyższa szkoła edukacji zdrowotnej w Łodzi, Łódź, 2009.

Katarzyna STACHOWIAK

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

Wydział Studiów Społecznych w Poznaniu

PSYCHOLOGIA POZYTYWNA W PRAKTYCE POSITIVE PSYCHOLOGY IN PRACTICE

“Dobrostan wzrasta dzięki dobrym relacjom, odnalezionemu znaczeniu, osiągnięciom. Badania dowodzą, że rzeczywiście można podnieść poziom odczuwanego dobrostanu. Można przecież nauczyć się nawiązywać pozytywne relacje, można nauczyć się zwiększać intensywność i częstotliwość przeżywania pozytywnych emocji”.¹

Martin Seligman

Wprowadzenie

Psychologia pozytywna jest dziedziną, które skupia się na wzbogacających i budujących aspektach życia człowieka. Koncentruje się na tym, co sprawia, że życie jest warte życia, stara się wyjaśnić tajemnice ludzkiej siły i przyczynić się do jej wzrostu.² Psychologia pozytywna jest nauką o zasobach i mocnych stronach człowieka, pozytywnych doświadczeniach, wartościach i relacjach oraz o nadziei i szansie każdego człowieka na budowanie szczęśliwego, dobrego i celowego życia. Aspekt praktyczny dziedziny, pozwala traktować ją jako odpowiedź na współczesne wyzwania związane z budowaniem jakości życia w różnych aspektach aktywności. Nauka ta intensywnie się rozwija – jej aplikacje są obecne w obszarze edukacji,³ pracy i organizacji, psychoterapii, praktyki klinicznej, poradnictwa i doradztwa, polityki społecznej czy promocji zdrowia.⁴

Przyglądając się współczesnemu człowiekowi, można stwierdzić, że funkcjonuje on w trudnej i wymagającej rzeczywistości, w której na obecne wyzwania cywilizacyjne, nakładają się zagrożenia epidemiczne i wojenne. Potwierdza to więc istotność i wartość płynącą z wprowadzania wzmacniających praktyk z zakresu psychologii pozytywnej.

Artykuł koncentruje się na przedstawieniu głównych założeń psychologii pozytywnej jako nauki oraz jej rozwoju, a także praktycznych rozwiązaniach, w tym przykładowych narzędzi - pozytywnych interwencji psychologicznych – ćwiczeń, oraz modeli, które odpowiednio i systematycznie stosowane, mogą stanowić cenne zasoby do wykorzystania w pracy psychologicznej i pedagogicznej mającej na celu podniesienie poczucia dobrostanu człowieka.

¹ <https://charaktery.eu/arttykul/kowale-wlasnego-szczescia> (pobrano: 06.04.2023).

² E. Trzebińska, *Psychologia pozytywna*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne. Warszawa 2008.

³ T. Juńczyk, *Edukacyjne konteksty psychologii pozytywnej. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM. Poznań 2009; M. Kolber, *Zastosowanie psychologii pozytywnej w edukacji. Przegląd pedagogiczny*. 2014, nr 2; P. Kwiatek, P. Bajer, *Aplikacja psychologii pozytywnej w edukacji na przykładzie doświadczenia Geelong Grammar School w Australii. Przegląd Badań Edukacyjnych*. 2003, nr 17(2); A. Pluskota-Lewandowska, *Pozytywnie w edukacji. Kultura i Edukacja*. 2011, nr 3 (82);

⁴ P. A. Linley, S. Joseph, *Psychologia pozytywna w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Psychologia pozytywna jako nauka

Psychologia pozytywna jako nauka zrodziła się pod koniec XX wieku. Za samodzielną dziedzinę naukową została uznana w latach 1997-1999. Od tego czasu nastąpił intensywny rozwój tej dyscypliny w ujęciu badawczym, akademickim, praktycznym i poradnikowym. Główni propagatorzy tego nurtu to: Martin Seligman, Mihaly Csíkszentmihályi, Ed Diener,⁵ Barbara Fredrickson oraz Sonja Lyubomirsky.⁶

Psychologia pozytywna jest dziedziną skoncentrowaną na pozytywnych doświadczeniach, pozytywnych cechach indywidualnych oraz czynnikach sprzyjających ich rozwojowi.⁷ Martin Seligman jej główny cel określa następująco: „Kiedyś wydawało mi się, że przedmiotem psychologii pozytywnej jest szczęście, że najlepszym miernikiem szczęścia jest zadowolenie z życia, a celem psychologii pozytywnej jest zwiększenie zadowolenia z życia. Teraz uważam, że przedmiotem psychologii pozytywnej jest dobrostan, najlepszym miernikiem dobrostanu jest osobisty rozkwit (życie pełną życia), a celem pozytywnej psychologii jest spotęgowanie osobistego rozkwitu”.⁸

Dobrostan, to pojęcie określone przez Martina Seligmana jako składające się z pięciu niezależnych od siebie elementów, takich jak: pozytywne emocje (P – Positive Emotion), zaangażowanie (E – Engagement), relacje (R – Relationships), sens życia (M – Meaning) oraz osiągnięcia (A – Achievement). Zostały one określone akronimem PERMA, który przedstawia wymiary dobrostanu. Seligman wskazuje również na istotny postulat naukowości dziedziny: „Psychologia pozytywna osadzona jest na naukowym, empirycznym potwierdzeniu jej skuteczności. Korzysta z wypróbowanych i niezawodnych metod pomiarowych, eksperymentów oraz badań wykonywanych metodą strategii porównań podłużnych czy losowego doboru z placebo w grupie kontrolnej, co pozwala ocenić, które interwencje są rzeczywiście skuteczne, a które są hochsztaplerstwem. Psychologia pozytywna odrzuca metody nieskuteczne i doskonali te, które spełniają jej wyśrubowane standardy”.⁹ Powstała jako uzupełnienie wiedzy psychologicznej (w XX i XXI wieku koncentrującej się głównie na ludzkich słabościach i psychopatologii), o aspekty budowania szczęśliwego i dobrego życia, pełnego radości, zaradności, ludzkich sił i wartości, w celu wypełnienia luk w całościowym obrazie człowieka, ukazując wszystkie jego dążenia i konsekwencje - nie jest więc alternatywą dla psychologii „niepozytywnej”, tylko rozwinięciem „negatywności” pod kątem tworzenia różnych programów pomocy i interwencji.¹⁰ Zaliczyć do nich można, m.in. program „pozytywnej psychoterapii” (PPT – Positive Psychotherapy) w kontekście klinicznym, proces wzrastania po doświadczeniu traumy (Post-Traumatic Growth), programy oparte na promowaniu zachowań prozdrowotnych, szkolenia prowadzone przez psychologów pozytywnych dla amerykańskiej armii, mające na celu wzmacnianie emocjonalnych zasobów, budowanie silnej psychiki i więzów rodzinnych wśród adeptów wojskowych, takich jak: Comprehensive Soldier

⁵ E. Diener, R. Biswas-Diener, (2010). *Szczęście. Odkrywanie bogactwa psychicznego*. Wydawnictwo Smak Słowa. Sopot 2010.

⁶ O. Piotr Kwiatek, K. Wilczewska, *Czym jest, a czym nie jest psychologia pozytywna? Poszukiwanie paradygmatu* (w:) *Seminare* t. 36 *. 2015, nr 4, s. 135-145.

⁷ Ł. D. Kaczmarek, *Pozytywne interwencje psychologiczne. Dobrostan a zachowania intencjonalne*. Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań 2016.

⁸ M.E.P. Seligman, *Pełnia życia. Nowe spojrzenie na kwestię szczęścia i dobrego życia*. Media Rodzina, Poznań 2011, s. 28-29.

⁹ M.E.P. Seligman, *Pełnia życia...*, s. 105, dz. cyt.

¹⁰ Ł. D. Kaczmarek, *Pozytywne interwencje psychologiczne...*, dz. cyt.

Fitness (CSF) oraz Master Resilience Training (MRT) czy koncepcja „poszerzającej i budującej funkcji pozytywnych emocji” (The Broaden-and-Build Theory of Positive Emotions) Barbary Fredrickson.¹¹

Psychologia pozytywna skupia się więc na egzystencjalnych potrzebach natury ludzkiej, mocnych stronach człowieka oraz ich rozwoju. Pomaga przejść od neutralnych do pozytywnych stanów emocjonalnych, w kierunku optymalnego funkcjonowania. Wykorzystuje idee psychologii humanistycznej, lecz w niewielkim stopniu odwołuje się do jej dorobku, najwięcej czerpie natomiast z psychologii poznawczej oraz psychologii zdrowia.¹² Do najpopularniejszych obszarów i zagadnień psychologii pozytywnej zalicza się: rozkwit/prosperowanie (flourishing), optymizm, życzliwość, wdzięczność, zadowolenie i satysfakcję z życia, odporność psychiczną (resilience), pozytywne emocje, pozytywne interwencje psychologiczne, zaangażowanie w pracę i pozytywne zachowania w organizacji, cnoty, autodeterminację, posttraumatyczny wzrost, uważność (mindfulness).¹³

Jako trzy główne cele naukowo-badawcze dziedziny wyróżnić można:

- „poznanie pozytywnej strony natury człowieka;
- opisanie specyficznych dla człowieka pozytywnych doświadczeń, dobrostanu i tego, co oznacza „dobre, czyli szczęśliwe życie”;
- wyjaśnianie funkcjonowania człowieka, zgodnie z modelem tradycyjnym”.¹⁴

Psychologia pozytywna obejmuje więc swoim zakresem następujące procesy:

- pozytywną diagnozę (rozszerzanie perspektywy diagnostycznej o uwzględnienie zasobów jednostki i środowiska);
- pozytywną prewencję (systematyczne wspieranie człowieka w rozwoju jego kompetencji, stymulowanie wzrostu sił osobowościowych oraz nauka ich wykorzystywania do osiągania celów życiowych);
- pozytywną interwencję psychologiczną oraz pozytywną psychoterapię (stanowiącą formę pomocy w zaburzeniach emocjonalnych, zachowaniach i chorobach psychicznych, skupiającą się na wzmacnianiu tego, co w człowieku silne i pozwoli mu poradzić sobie z trudnościami)¹⁵.

Kołowy model szczęścia, hedonistyczny młyn, a celowe działanie człowieka zwiększające poczucie dobrostanu

Psychologia pozytywna wiąże się z wprowadzaniem działań i rozwiązań, które mają na celu podniesienie poczucia jakości życia człowieka.

W potocznym rozumieniu, pojęcie satysfakcji z życia odnosi się do oceny całokształtu egzystencji w kontekście zadowolenia z realizacji założonych celów i planów życiowych człowieka. W literaturze naukowej pojęcie to traktuje się jako zbliżone zakresowo do poczucia szczęścia, zadowolenia z życia, dobrostanu psychicznego, pozytywnej postawy życiowej, poczucia wysokiej jakości życia itp.¹⁶ Najczęściej jednak satysfakcja z życia jest traktowana jako proces poznawczo-

¹¹ O. Piotr Kwiatek, K. Wilczewska, *Czym jest, a czym nie jest psychologia pozytywna?...*, dz. cyt.

¹² G.R. Schiraldi, *Siła rezyliencji. Jak poradzić sobie ze stresem, traumą i przeciwnościami losu*. Gdańskie Wydawnictwa Psychologiczne Sp. z o.o. Sopot 2019.

¹³ Ł. D. Kaczmarek, *Pozytywne interwencje psychologiczne...*, dz. cyt.

¹⁴ B. Gulla, K. Tucholska, *Psychologia pozytywna: cele naukowo-badawcze i aplikacje oraz sposób ich realizacji*, *Studia z Psychologii w KUL*. 2007, nr 14, s. 135-139.

¹⁵ B. Gulla, K. Tucholska, *Psychologia pozytywna...* dz.cyt.

¹⁶ J. Czapiński, *Szczęście – złudzenie czy konieczność? Cebulowa teoria szczęścia w świetle nowych danych empirycznych* (w:) M. Kofta, T. Szustrowa (red.): *Złudzenia, które pozwalają żyć*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2001, s. 266-306.

afektywny ukierunkowany na analizę i ocenę dokonywaną w odniesieniu do standardów osobistych i dotyczącą aktualnej sytuacji życiowej.¹⁷ Ocena ta obejmuje emocjonalne reakcje na zdarzenia, a także poznawcze sądy dotyczące spełnienia i zadowolenia.¹⁸

Analizując dostępne teorie dotyczące pojęcia dobrostanu człowieka, warto zwrócić uwagę na zagadnienie, jakim jest celowości, aktywności i intencyjności podejmowanych działań, mających na celu podniesienia poczucia szczęścia i jakości życia człowieka.¹⁹ Uwzględnia je w swoich założeniach, m.in. Kołowy model szczęścia Sonji Lyubomirsky i Kennona Sheldona, który wyodrębnia trzy główne obszary, mające wpływ na poczucie szczęścia człowieka. Według badaczy za nasze poczucie szczęścia oraz dobrostanu:

- w 50% odpowiadają geny, tzn. wrodzony potencjał - zdeterminowany genetycznie bazowy poziom poczucia szczęścia, związany z temperamentem oraz osobowością człowieka;
- w 10% są to czynniki zewnętrzne - zmiany związane z czynnikami demograficznymi (stan zdrowia, sytuacja rodzinna i status zawodowy) oraz poprawą bieżącej sytuacji (podwyższenie standardu życia);
- natomiast 40% obejmują celowe działania - aktywność intencjonalna człowieka – umiejętność oddziaływania na swoje życie tak, by dostarczało poczucia spełnienia.²⁰

Teoria ta podkreśla i stwarza szanse na uwzględnienie istotnego aspektu intencjonalności w kontekście projektowania działań mających na celu wzmacnianie poczucia dobrostanu. Ukazuje również zjawisko hedonistycznego młyna, wyjaśniającego fakt, iż człowiek z czasem przyzwyczaja się do każdej zmiany w swoim życiu, w tym każdej zmiany sytuacji na lepsze, przez co po pewnym czasie przestaje ona być źródłem radości. Badanie nad zwycięzcami loterii i ofiarami wypadków wykazało, że zwycięzcy loterii po upływie pół roku od momentu wygranej nie byli szczęśliwsi od grupy kontrolnej. Natomiast osoby niedawno dotknięte paraliżem nie były tak nieszczęśliwe, jak mogło się wydawać.²¹

Pozytywne interwencje psychologiczne

Pozytywne interwencje psychologiczne odnoszą się do działalności intencjonalnej, związanej z podnoszeniem poczucia jakości życia człowieka. To działania promujące występowanie pozytywnych emocji, przekonań i zachowań, w celu zwiększania poczucia szczęścia człowieka. Celem ich wprowadzenia jest dążenie do wzrostu dobrostanu poprzez generowanie pozytywnych emocji i zachowań.

W toku badań nad pozytywnymi interwencjami wykazano, że pozytywne interwencje są również skuteczne w redukcji stanów depresyjnych i mogą być stosowane w odniesieniu do grup klinicznych, takich jak osoby zmagające się

¹⁷ Z. Juczyński, *Narzędzia pomiaru w promocji zdrowia*, Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa 2001.

¹⁸ E. Diener, R.L. Lucas, S. Oishi, *Dobrostan psychiczny. Nauka o szczęściu i zadowoleniu z życia* (w:) J. Czapiński (red.): *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 35-50.

¹⁹ P. Dolan, *Zaprojektuj swoje szczęście. Zmień to, co robisz, a nie to, jak myślisz*, Wydawnictwo Charaktery, Kielce 2015.

²⁰ G.R. Schiraldi, *Siła rezyliencji*..., dz.cyt.

²¹ D. Jasielska, *Co sprawia, że jesteśmy szczęśliwi? Udań życie z perspektywy psychologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.

z depresją, schizofrenią czy nałogowi palacze.²² Pozytywne interwencje psychologiczne odnoszą się do głównej tezy psychologii pozytywnej, mówiącej, że „rozwijanie i maksymalizowanie doświadczeń pozytywnych jest dużo bardziej efektywną strategią budowania satysfakcji życiowej niż koncentracja na własnych słabościach i angażowanie się w próby ich udoskonalenia”.²³

Literatura przedmiotu przedstawia szeroki zakres interwencji psychologicznych, które odwołują się określonych obszarów psychologii pozytywnej. Wszystkie koncentrują się wzmacnianiu zasobów człowieka oraz generowaniu pozytywnych emocji. Mogą być one kierowane do dzieci, młodzieży oraz osób dorosłych za pomocą włączania ich w działania psychologiczne i pedagogiczne. Poniższe opracowanie przedstawia wybranych z nich.²⁴

Odkrywanie i budowanie sił sygnaturowych

Siły sygnaturowe, to siły dominujące w charakterze danej osoby. Są to cechy, które zajmują centralne miejsce w strukturze osobowości. Siła sygnaturowa charakteryzuje się: poczuciem podekscytowania, kiedy się ujawnia; szybkością umiejętności jej wykorzystywania; poczuciem autentyczności; ciągłym uczeniem się jej wykorzystywania; ożywieniem, po jej wykorzystywaniu; ustalaniem i realizowaniem celów skoncentrowanych na danej sile.²⁵ Peterson i Seligman na podstawie bardzo starannych analiz kulturowego i naukowego rozumienia psychicznych wyznaczników dobrego życia wyróżnili, ich zdaniem, uniwersalnie korzystne właściwości psychiczne składające się na ludzki charakter. Są to 24 siły charakteru tworzące 6 cnót: człowieczeństwo (dobroć, miłość); powściągliwość (skromność, samokontrola, rozwaga); mądrość (twórczość, ciekawość, chęć uczenia się, inteligencja społeczna, mądrość, racjonalność); odwaga (witalność, zaradność, koherencja); sprawiedliwość (lojalność, zespołowość, przywództwo); transcendencja (nadzieja, wdzięczność, wybaczenie, podziw dla piękna, duchowość, poczucie humoru). Wymienione cnoty są ujęte w systemie Klasyfikacji Sił Charakteru VIA.²⁶

Główne działania w tym obszarze są związane z identyfikacją sił sygnaturowych, określaniem sposobów ich angażowania w nowych sytuacjach oraz wzbudzaniem motywacji do tych działań. Realizowanie zindywidualizowanych interwencji w obszarze sił sygnaturowych prowadzi do istotnego wzrostu poczucia szczęścia oraz są oceniane przez uczestników jako przyjemne i pożyteczne.²⁷

Nauka konstruktywnego reagowania w obliczu pozytywnych wydarzeń

Koncentruje się na wzmacnianiu refleksji nad sposobem reagowania w obliczu pozytywnych wydarzeń²⁸. To promowanie i zachęcanie do praktykowania reakcji i narracji człowieka, sprzyjających wzmocnieniu pozytywnych emocji, takich jak, m.in.:

- ekspresja behawioralna (np. „Śmiałam się i skakałam z radości”);

²² Ł. D. Kaczmarek, *Pozytywne interwencje psychologiczne...*, dz. cyt.

²³ P. K. Oleś, K. Drat-Ruszczak, *Osobowość (w): J. Strelau, D. Doliński (red.): Psychologia. Podręcznik Akademicki T. 1.*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Gdańsk 2008, s. 691.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ E. Trzebińska, *Psychologia pozytywna*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne. Warszawa 2008.

²⁷ Ł. D. Kaczmarek, *Pozytywne interwencje psychologiczne...*, dz. cyt.

²⁸ Tamże.

- dzielenie się z innymi pozytywnymi wydarzeniami (np. „Od razu zadzwoniłam do przyjaciółki, żeby przekazać jej dobrą wiadomość”);
- autorefleksja (np. „Jestem bardzo szczęśliwa, było ciężko, ale wyętzona praca się opłaciła”);
- wdzięczność (np. „Dziękuję losowi, że sprawy się tak potoczyły”);
- uważność i skupienie na chwili (np. „Chciałabym zatrzymać to pozytywne uczucie na długo”);
- gratulowanie sobie (np. „Jestem z siebie dumna”).²⁹

Praktykowanie życzliwości

Życzliwość to motywacja do udzielania pomocy innym bez oczekiwania odwzajemniania korzyści, to czyny bezinteresowne i dobrowolne. Działania motywowane życzliwością najczęściej stają się podstawą wdzięczności.

Według raportu „World Happiness Report 2021”, życzliwość ma dla szczęścia większe znaczenie niż pieniądze – ludzie są szczęśliwsi w społeczeństwach, w których istnieje wysoki poziom zaufania między ludźmi.³⁰ Co interesujące, autorzy raportu podkreślają, że jednym z wyróżniających się wyników w raporcie „World Happiness Report 2022”, był ogólnosiwiatowy wzrost życzliwości w 2020 r., a zwłaszcza w 2021 r. Dane z 2022 r. wskazują, że trend ten się utrzymuje – nadal akty prospołeczne są o około jedną czwartą częstsze niż przed pandemią.³¹

Promowanie życzliwości to skuteczna metoda umożliwiająca zachęcanie osób o wysokim poziomie lęku społecznego, do nawiązywania kontaktów społecznych i czerpania z nich radości. Przykładowa interwencja koncentruje się na tym, aby uczestnicy dokonywali trzech aktów życzliwości dziennie, przynajmniej przez dwa dni w tygodniu w okresie miesiąca (akty życzliwości definiowany jest jako czyn, które sprawiają, że ktoś inny z jego powodu odnosi jaką korzyść lub jest powodem radości oraz wymagają na ogół poniesienia własnych kosztów). U uczestników tej interwencji obniżył się poziom lęku społecznego, co wpłynęło na osłabienie motywacji do zachowań unikowych.³²

Praktykowanie wdzięczności

Wdzięczność to pozytywna emocja, która towarzyszy wymianom społecznym – to docenienie korzyści pochodzącej od dobroczyńcy. Działania motywowane życzliwością najczęściej stają się podstawą wdzięczności. Praktykowanie wdzięczności odnosi się przede wszystkim do dostrzegania i doceniania wydarzeń, osób, rzeczy, za które możemy być wdzięczni. Wiąże się ze zwiększaniem poziomu autorefleksji.

Do przykładowych ćwiczeń w tym obszarze, zaliczyć można interwencję, taką jak prowadzenie notatnika, w którym każdego dnia zapisywane są trzy dobre rzeczy mające miejsce w danym dniu. Oprócz spisywania doświadczeń, należy również dokonać refleksji, dlaczego się one wydarzyły. Interwencja ta zachowała najdłuższą i rosnącą w ciągu pół roku efektywność w zakresie zwiększania autentycznego szczęścia (sens życia, pozytywne emocje, zaangażowanie) oraz redukcji

²⁹ Tamże.

³⁰ <https://worldhappiness.report/ed/2021/> (pobrano: 06.04.2023).

³¹ <https://worldhappiness.report/ed/2022/> (pobrano: 06.04.2023).

³² Ł. D. Kaczmarek, *Pozytywne interwencje psychologiczne...*, dz. cyt.

depresyjności. Potwierdzono również skuteczność interwencji w przypadku treści angażującej humor („trzy śmieszne rzeczy”).³³

Do innych interwencji w tym zakresie zaliczyć można listę wdzięczności, list lub wizytę wdzięczności. Wizyta wdzięczności, odnosząca się do podejmowania dodatkowych działań w wyrażaniu wdzięczności wobec swojego przyjaciela, wykazuje najwyższy wzrost komponentów szczęścia autentycznego (sens życia, pozytywne emocje, zaangażowanie) oraz spadek symptomów depresji.³⁴

Kultywowanie wdzięczności praktykowane może być również poprzez rezygnację z czegoś, co uważa się za rzecz oczywistą, zwiększanie codziennej porcji radości i wdzięczności poprzez skupianie się na pozytywnych aspektach otoczenia, a także wykorzystywanie wspomnień przepełnionych wdzięcznością (np. lista dobrych wspomnień z czasu dzieciństwa).

Delektowanie się, czyli pogłębianie pozytywnych doświadczeń

Delektowanie się to ukierunkowanie aktywności na odkrywanie, wzmacnianie oraz przedłużanie pozytywnych doświadczeń. To zwracanie uwagi na pozytywne doświadczenia, docenianie ich oraz intensyfikowanie poprzez realizację określonych strategii poznawczych i behawioralnych. Delektowanie się to jeden z wymiarów umiejętności regulacji pozytywnych emocji. Najwyższy poziom dobrostanu zaobserwowano w przypadku tej interwencji u osób, które miały dużo pozytywnych doświadczeń lub miały ich mniej, ale potrafiły pogłębiać te pozytywne doświadczenia. Interwencja doprowadza do wzrostu pozytywnego afektu, w dalszej perspektywie do wzmocnienia zdrowia somatycznego – zdrowie somatyczne jest w dużej mierze zależne od pozytywnej emocjonalności.³⁵ Możemy wyróżnić dwa główne rodzaje delektowania się: oparte na czerpaniu z pozytywnych wspomnień oraz delektowanie się oparte na czerpaniu pozytywnych emocji z wyobrażonych pozytywnych doświadczeń.

Kapitalizacja pozytywnych emocji

Skupia się na pogłębianiu pozytywnych emocji i doświadczeń poprzez relacje z innymi ludźmi – dzielenie się z innymi. Jest to proces interpersonalny, w którym jedna z osób przekazuje informacje o dobrym wydarzeniu drugiej osobie (próba kapitalizacji) i odbiera informację zwrotną (reakcja na próbę kapitalizacji). Sam akt komunikowania ma pozytywny wpływ na dobrostan, ponieważ: wymaga lepszego poznawczego opracowania materiału pamięciowego i konsoliduje ślad pamięciowy; stwarza okazję do ponownego przeżycia pozytywnego doświadczenia; zwiększa poczucie własnej wartości³⁶. Do przykładowej interwencji zalicza się prowadzenie dziennika wdzięczności, w którym zapisuje się doświadczenia danego dnia, za które odczuwa się wdzięczność. Należy o nich również porozmawiać z bliską osobą.

Efekty miesięcznej interwencji – prowadzenie dzienniczka wdzięczności i dwa razy w tygodniu rozmowa z partnerem na temat opisanych tam wydarzeń – przyczyniła się do większego wzrostu pozytywnego afektu, poczucia szczęścia i zadowolenia z życia w porównaniu z osobami, które spisywały pozytywne doświadczenia, ale nie dzieliły się nimi z bliską osobą.³⁷

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

Koncepcja „poszerzającej i budującej funkcji pozytywnych emocji Fredrickson – wdrażanie modelu pozytywności

„Emocje pozytywne – jak wszelkie emocje – powstają pod wpływem interpretacji zdarzeń i pojęć, jakie się z nimi wiążą. Zależą od tego, czy jesteś skłonny zatrzymać się na chwilę, aby odnaleźć dobro, a gdy już je znajdziesz, zaczerpnąć z niego i pozwolić mu wzrastać”.³⁸

Pozytywność to odczuwanie pozytywnych emocji. Możemy wyróżnić dziesięć form pozytywności: radość, wdzięczność, spokój, zainteresowanie, nadzieja, duma, rozbawienie, inspiracja, zachwyt, miłość. Model pozytywności obejmuje wskaźnik pozytywności, a więc częstość występowania pozytywności w danym przedziale czasowym, podzieloną przez częstość występowania negatywności w tym samym czasie (P/N). Teoria ta koncentruje się na właściwych proporcjach między tym, co negatywne a tym, co pozytywne. Pozytywność przyczynia się do wzrostu psychicznego, umysłowego, społecznego i fizycznego. Optymalny wskaźnik pozytywności, to: 3:1 – osoby szczęśliwe, zadowolone z życia – (na każdą negatywną emocję, powinny przypadać trzy emocje pozytywne, by zniwelować działanie tej pierwszej).³⁹

Barbara Fredrickson przedstawia również zestaw 12 narzędzi zwiększania pozytywności: „1. Bądź otwarty; 2. Twórz wysokiej jakości więzi; 3. Pielęgnuj życzliwość; 4. Opanuj odwracanie uwagi; 5. Podważaj negatywne myśli; 6. Bądź blisko natury; 7. Poznaj i wykorzystaj swoje zalety; 8. Medytowanie uważności; 9. Medytowanie życzliwości; 10. Stwórz rytuał wdzięczności; 11. Delektuj się pozytywnością; 12. Wyobrażaj sobie przyszłość”.⁴⁰

Doświadczanie pozytywności zależy od sposobu myślenia. Model pozytywności podkreśla również, że istnienie pozytywnych emocji ma dużo większe znaczenie niż brak negatywnych przy przewidywaniu długowieczności lub odporności na przeziębienie.⁴¹

Podsumowanie

Psychologia pozytywna jest młodą i intensywnie rozwijającą się dziedziną wiedzy. W zrozumieniu istoty i głównego celu tej dziedziny, bardzo ważny jest fakt, że psychologia pozytywna nie jest filozofią pozytywnego myślenia, nie nawołuje też do praktykowania naiwnego optymizmu, jak może być potocznie postrzegana. Jest to dziedzina dużo szersza, oparta na budowaniu i popularyzowaniu wiedzy popartej rzetelnymi badaniami naukowymi oraz analizą krytyczną. To szersze spojrzenie i obiektywne opisywanie obszarów istotnych w aspekcie budowania i podtrzymywania dobrostanu człowieka. Według Sheldona i Kinga jest naukowym podejściem do ludzkich zalet i silnych stron.⁴² Seligman podkreśla natomiast, że celem psychologii pozytywnej jest zwiększenie rozkwitu w życiu osobistym człowieka, jak i na całym świecie. Termin „rozkwit” obejmuje natomiast „cechy zasadnicze” (pozytywne emocje, zaangażowanie, sens) oraz „cechy dodatkowe” (poczucie własnej wartości, optymizm, odporność, witalność, samostanowienie).⁴³

³⁸ B. Fredrickson, *Pozytywność. Naukowe podejście do emocji, które pomaga zmienić jakość życia*, Wydawnictwo Zys i S-ka. Poznań 2011.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ <https://worldhappiness.report/ed/2022/> (pobrano: 06.04.2023).

⁴² K.M. Sheldon, L. King, Why positive psychology is necessary, *American Psychologist*. 2001, nr 56, s. 216.

⁴³ O. Piotr Kwiatek, K. Wilczewska, *Czym jest, a czym nie jest psychologia pozytywna?...*, dz. cyt.

Streszczenie

Przedmiotem opracowania jest przedstawienie głównych założeń psychologii pozytywnej jako nauki. Celem artykułu jest sprecyzowanie założeń teoretycznych psychologii pozytywnej, wybranych teorii dotyczących dobrostanu człowieka oraz kilku propozycji praktycznych rozwiązań - pozytywnych interwencji psychologicznych, a więc działań promujących występowanie pozytywnych emocji, przekonań i zachowań, w celu zwiększania poczucia szczęścia człowieka. Celem ich wprowadzenia w działalność psychologiczno-pedagogiczną jest dążenie do wzrostu dobrostanu dzieci, młodzieży i osób dorosłych.

Słowa kluczowe: psychologia pozytywna, dobrostan, jakość życia, pozytywne interwencje psychologiczne.

POSITIVE PSYCHOLOGY IN PRACTICE

Summary

The subject of the study is to present the main assumptions of positive psychology as a science. The aim of the article is to specify the theoretical assumptions of positive psychology, selected theories regarding human well-being and several proposals for practical solutions - positive psychological interventions, i.e. activities that promote the occurrence of positive emotions, beliefs and behaviors in order to increase the sense of human happiness. The purpose of their introduction in psychological and pedagogical activities is to strive for the increase in the well-being of children, adolescents and adults.

Key words: positive psychology, well-being, quality of life, positive psychological interventions.

Bibliografia

- Czapiński J., *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2014.
- Diener E., Biswas-Diener R., *Szczęście. Odkrywanie bogactwa psychicznego*, Wydawnictwo Smak Słowa. Sopot 2010.
- Dolan P., *Zaprojektuj swoje szczęście. Zmień to, co robisz, a nie to, jak myślisz.*, Wydawnictwo Charaktery. Kielce 2015.
- Fredrickson B., *Pozytywność. Naukowe podejście do emocji, które pomaga zmienić jakość życia*, Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań 2011.
- Gulla B., Tucholska K., *Psychologia pozytywna: cele naukowo-badawcze i aplikacje oraz sposób ich realizacji*, *Studia z Psychologii w KUL*. 2007, nr 14.
- Jasińska D., *Co sprawia, że jesteśmy szczęśliwi? Udań życie z perspektywy psychologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa 2014.
- Juńczyk T., *Edukacyjne konteksty psychologii pozytywnej. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM. Poznań 2019.
- Kaczmarek Ł. D., *Pozytywne interwencje psychologiczne. Dobrostan a zachowania intencjonalne*, Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań 2016.
- Kolber M., *Zastosowanie psychologii pozytywnej w edukacji*, *Przegląd pedagogiczny*. 2014, nr 2 (25).
- Kwiatek P., Bajer P., *Aplikacja psychologii pozytywnej w edukacji na przykładzie doświadczenia Geelong Grammar School w Australii*, *Przegląd Badań Edukacyjnych*. 2013, nr 17(2).

- Oleś P. K., Drat-Ruszczak K., Osobowość (w): Strelau J., Doliński D. (red.): *Psychologia. Podręcznik Akademicki* T. 1., Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Gdańsk 2008, s. 691.
- Pluskota-Lewandowska A., Pozytywnie w edukacji. *Kultura i Edukacja*. 2011, nr 3 (82).
- Schiraldi G. R. (2019). *Siła rezyliencji. Jak poradzić sobie ze stresem, traumą i przeciwnościami losu*, Gdańskie Wydawnictwa Psychologiczne Sp. z o.o., Sopot 2019.
- Seligman M., *Kowale własnego szczęścia, Charaktery*. 2010, nr 7.
- Trzebińska E., *Psychologia pozytywna*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- <https://charaktery.eu/artykul/kowale-wlasnego-szczescia> (pobrano: 06.04.2023).
- <https://worldhappiness.report/ed/2021/> (pobrano: 06.04.2023).
- <https://worldhappiness.report/ed/2022/> (pobrano: 06.04.2023).

Nicole WYSOCKA Katarzyna DOLEMBA

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa

Wydział Nauk Społecznych Poznaniu

Katarzyna DOLEMBA

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa

Wydział Nauk Społecznych Poznaniu

PSYCHOPACI NA PODSTAWIE EDMUNDA KOLANOWSKIEGO NEKROFIŁA Z POZNANIA

Kim jest psychopata? Czy istnieją jakieś szczególne cechy, które wyróżniają go od innych osób? Psychopatia pochodzi od dwóch greckich słów, mianowicie psyche, czyli dusza oraz pathos – choroba, cierpienie.¹ Skoro już wiemy, skąd pochodzi słowo psychopatia to możemy założyć, że definicja psychopatii brzmi choroba duszy. Jednak Korzeniowski psychopatię definiuje tak jest to odchylenia od normy psychicznej, które nie mają charakteru psychotycznego i nie zależą od nabytych w ciągu życia organicznych zmian mózgu.² Natomiast Bruno Hołyst psychopatię definiował w następujący sposób termin psychopatia jest używany zamiennie z takimi określeniami jak osobowość antyspołeczna, socjopatia, osobowość nieprawidłowa i dyssojalna. Charakterystyczne w tej kategorii zaburzeń są zachowania antyspołeczne polegające na naruszeniu przepisów prawnych czy obyczajowych.³

H.Clecley opracował 16 cech osób z zaburzeniami psychopatii są to między innymi:

- powierzchowny urok osobisty i dobry poziom inteligencji;
- brak urojeń lub innych oznak nieracjonalnego myślenia;
- brak nerwowości lub zaburzeń psychonerwicowych;
- nierzetelność;
- niewiarygodność i nieszczerłość;
- brak wyrzutów sumienia lub wstydu;
- występowanie nieodpowiednio umotywowanych zachowań społecznych;
- niedostatki w zakresie zdrowego rozsądku oraz uczenia się na podstawie własnych doświadczeń;
- patologiczny egocentryzm i niezdolność do miłości;
- ogólne ubóstwo w zakresie podstawowych reakcji emocjonalnych;
- specyficzny brak wglądu;
- brak wzajemności w relacjach interpersonalnych;
- fantazjowanie pod wpływem alkoholu;
- brak prób samobójczych;
- bezosobowe, trywialne i słabo zintegrowane życie seksualne;
- trudności z realizacją planów życiowych.⁴

¹ *Encyklopedyczny słownik psychiatrii*, Warszawa 1972, s.286

² L Korzeniowski, *Zarys psychopatii*, Warszawa 1967, s.400

³ B. Hołysty, *Kryminologia*, Warszawa 2016, s.659

⁴ H. Clecley, *The Mask of Sanity*, St.Louis 1976

W Polsce psychopatię zakwalifikowano do zaburzeń osobowości w ICD 10 jako osobowość dyssocjalna. Jednak, żeby stwierdzić to zaburzenie muszą być spełnione minimum 3 cechy z 6:

- bezwzględny niełiczeniem się z uczuciami innych;
- silną i utrwaloną postawą nieodpowiedzialności i lekceważenia norm, reguł i zobowiązań społecznych;
- niemożnością utrzymania trwałych związków z innymi, chociaż nie ma trudności w ich nawiązywaniu;
- bardzo niską tolerancją frustracji i niskim progiem wyzwalania agresji, w tym zachowań gwałtownych;
- niezdolnością przeżywania poczucia winy i korzystania z doświadczeń, a w szczególności – z doświadczanych kar;
- wyraźną skłonnością do obwiniania innych lub wysuwania pozornie możliwych do uznania racjonalizacji zachowań, które są źródłem konfliktów z otoczeniem.⁵

Skoro znamy już definicję psychopatii oraz cechy psychopatii zastanówmy się czy nekrofilia również zalicza się do psychopatii. Zaczniemy od etymologii słowa nekrofilia, pochodzi od greckich słów nekros czyli martwy oraz filia, czyli miłość. Według słownika języka polskiego nekrofilia jest to zaburzenie polegające na pociągu płciowym do zwłok.⁶ Nekrofilia jest zaburzeniem preferencji seksualnych. Zaburzenie to występuje dość rzadko, jednak charakteryzuje się pewnymi cechami. Cechy nekrofilii to między innymi zainteresowanie seksualne w tym dotykane osób śpiących lub takich które straciły przytomność oraz osób zmarłych. Osoby z tym zaburzeniem pragną kontaktu seksualnego z osobami zmarłymi, ale również umierającymi. Podnieca ich dotyk ich ciał, zapach.

Na przełomie lat powstały różne kwalifikacje nekrofilii między innymi taką klasyfikację opracowali w 1982 roku Jonathan P. Rosman oraz Phillip J. Resnick, którzy wyróżnili prawdziwą nekrofilie i pseudonekrofilie. Prawdziwa nekrofilia, czyli utrzymujące się zainteresowanie zwłokami, przejawia się fantazjami lub serią ataków nekrofilnych. W tej grupie wyróżnili:

- zabójstwo nekrofilne;
- regularną nekrofilie – do zaspokojenia seksualnego wykorzystuje się ciała już zmarłych ludzi;
- fantazje nekrofilne – fantazjowanie o obcowaniu płciowym ze zwłokami, ale bez podejmowania prób aktów nekrofilii.

Podział nekrofilii na kategorie według skojarzonych z nią zachowań utworzony przez Anil'a Agrawal'a.

Nekrofil grający rolę – typ ten nie wykorzystuje seksualnie zwłok, lecz nie doznaje podniecenia w normalnym kontakcie z partnerką, stąd pomysł by ta udawała martwą lub nieprzytomną, co wyzwała erekcję.

Nekrofil romantyczny – dotyczy osobnika z normalnie ukierunkowanym popędem płciowym, którzy po śmierci ukochanej osoby nie potrafią się z nią rozstać: przetrzymują zwłoki lub nawet ich części a następnie zachowywać się tak, jakby partner nie zmarł.

⁵ Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD 10, F60.2

⁶ <https://sjp.pwn.pl/slowniki/nekrofilia.html>

Nekrofil fantazujący – nie wchodzi w rzeczywistą relację ze zwłokami, lecz ma fantazje skojarzone z obcowaniem seksualnym z martwą osobą. Nekrofilni fantaści mogą odwiedzać cmentarze lub chodzić na pogrzeby, co częściowo zaspokaja ich potrzeby.

Nekrofil dotykający – zdaniem Agrawala, tacy nekrofile posuwają się o krok dalej od poprzednich i muszą dotykać zwłok, by osiągnąć satysfakcję seksualną, a nawet orgazm.

Nekrofil fetyszysta – są to osobnicy, którzy w dalszym ciągu nie kopulują ze zwłokami, lecz posuwają się do wycinania fragmentów martwego ciała.

Nekrofil okaleczający zwłoki – typ ten fascynuje się w okaleczaniu zwłok, któremu towarzyszy zwykle masturbacja. Dokonując tego nikogo nie zabijają by pozyskać zwłoki.

Nekrofil oportunistą – jest to pseudonekrofilia i w wyjaśnieniu jej obrazu Aggrawal posiłkuje się opisem Rosmana i Resnicka.

Nekrofil prawdziwy – oznacza ona pociąg seksualny do zwłok, który dominuje nad wszelkimi innymi formami jego zaspokojenia. Poza podejmowaniem pracy, w której kontakt ze zwłokami jest możliwy, zazwyczaj wykradają ciała z kostnicy lub rozkopują groby.

Nekrofil zabójca – jest to kolejna opisana przez Rosmana i Resnicka kategoria, w której warunkiem seksualnego zaspokojenia się jest obcowanie ze zwłokami osoby, którą nekrofil sam pozbawił życia.⁷

Nekrofil ekskluzywny – klasa ta nie różni się od poprzednich niczym, jednak Aggrawal przekonuje, że są to osobnicy, których interesuje jedynie uprawianie seksu ze zwłokami – mogą w tym celu zabić, choć z definicji zabójcami nie są, posuną się jednak do wszystkiego, by zdobyć zwłoki.

Natomiast pseudonekrofilia to przemijające zainteresowanie zwłokami, jednak osoba taka preferuje kontakty seksualne z żywymi osobami.⁸

Można zatem powiedzieć, że nekrofilia to zaburzenia preferencji seksualnej zarówno obcowanie z osobą zmarłą jak i fantazjowanie o tym. Nekrofilia to rodzaj parafilii, czyli zaburzenia seksualnego, w którym osoba odczuwa silne pobudzenie seksualne wobec martwych ciał. Nekrofilia jest uznawana za jedno z najbardziej ekstremalnych i szokujących zaburzeń seksualnych. Osoby z nekrofilia często fantazjują o seksualnych kontaktach z martwymi ciałami i często podejmują próby pozyskania ciał, na przykład poprzez kradzież lub wykorzystanie swojej pozycji zawodowej, takiej jak praca w szpitalu lub zakładzie pogrzebowym. Termin ten został wprowadzony do psychiatrii w XIX wieku przez austriackiego psychiatrę Richarda von Krafft-Ebinga.⁹ Wielu autorów zwraca uwagę na fakt, że nekrofilia jest rzadkim zaburzeniem, które wymaga indywidualnej diagnozy i opieki specjalistycznej, a jej występowanie często wiąże się z innymi zaburzeniami psychicznymi lub traumami z przeszłości. Nekrofilia nie jest ujęta jako oddzielne zaburzenie w klasyfikacji DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders), jednak jest wymieniana jako forma parafilii.¹⁰ Charakterystyczne cechy

⁷ <https://justpaste.it/typy-nekrofilii-seksuologia>

⁸ J.P. Rosman P. J. Resnick, *Sexual attraction to copers: A psychiatric review of necrophilia*, The Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law, 1989, t.17, nr2, s. 154-155

⁹ Richard Freiherr von Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis*, 1886.

¹⁰ Klasyfikacja Zaburzeń Psychiczych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, DSM-5

nekrofilów to m.in. brak empatii, skłonność do sadystycznego zachowania, trudności w nawiązywaniu relacji interpersonalnych, a także poczucie wyższości i brak szacunku dla innych ludzi. Często wykazują również tendencje do okrucieństwa i destrukcyjnego zachowania, nie tylko wobec martwych ciał, ale także wobec żywych ludzi. Opis nekrofila jest trudny i kontrowersyjny. Niekiedy osoby z tym zaburzeniem starają się ukryć swoje zachowanie i trudno jest ustalić dokładną liczbę osób z nekrofiliją. Wśród specjalistów panuje zgodność, że nekrofilia jest jednym z najtrudniejszych zaburzeń seksualnych do leczenia i w wielu przypadkach nie daje się całkowicie wyleczyć. Leczenie takich zaburzeń wymaga skomplikowanej terapii, która skupia się na zmianie myślenia i zachowania osoby z nekrofiliją. Obejmuje ona terapię poznawczo-behawioralną, farmakoterapię oraz terapię grupową i rodzinną, aby pomóc osobie z nekrofiliją nawiązać zdrowe relacje interpersonalne.

Typy nekrofilii

Nekrofilia jest niezwykle rzadkim zaburzeniem. Nie wyróżnia się jej więc w klasyfikacji chorób. Taka jej postać nazywana jest obecnie nekrofiliją właściwą (prawdziwą „normalną”). Wpływ na to mieli Rosman i Resnick (1989),¹¹ którzy w najobszerniejszej, prowadzonej dotąd analizie 87 przypadków nekrofilów, wyodrębnili wśród nich dwie główne grupy:

- nekrofilów prawdziwych – rzeczywisty i dominujący w życiu seksualnym pociąg do zwłok, wśród których wyróżnili trzy podgrupy:
 - nekrofilów homicydalnych – zabijających innych, by pozyskać zwłoki;
 - nekrofilów „normalnych” – wykorzystujących w praktykach seksualnych martwe ciała;
 - nekrofilów fantastów –fantazjujących o obcowaniu ze zwłokami, lecz nie realizujących w praktyce swoich pragnień;
- oraz pseudonekrofilę – „przypadkowy” kontakt ze zwłokami przy zachowaniu preferencji do kontaktu z żywymi partnerami oraz przy braku nekrofilnych fantazji seksualnych.

Podobieństwa i różnice w działaniu osób chorych na nekrofiliją

Osoby chore na nekrofiliją mogą mieć pewne podobieństwa jak i różnice względem siebie i swoich zachowań. Poniżej przedstawiam kilka przykładów:

Podobieństwa:

- osoby chore na nekrofiliją mają obsesję na punkcie martwych ciał oraz ich różnych części, które wywołują u nich silne pobudzenie seksualne;
- mogą odczuwać również nieodpartą potrzebę bycia w pobliżu martwych ciał i wykorzystywać je w swoich działaniach seksualnych;
- często odczuwają duży wstręt i unikają kontaktów seksualnych z osobami żywymi, a jedynym sposobem na zaspokojenie swoich potrzeb jest właśnie nekrofilia.

Różnice:

- osoby z zaburzeniami nekrofilii mogą mieć różne preferencje względem wieku, płci czy wyglądu martwych ciał;

¹¹ J.P. Rosman, Phillip J. Resnick „*Sexual attraction to corpses: A psychiatric review of necrophilia*” February 1989 t.17, nr.2 The Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law

- mogą mieć różne sposoby na realizowanie swojej obsesji, np. wykorzystywanie jedynie martwych ciał zwierząt lub skupianie się jedynie na ludzkich ciałach;
- różnice widać również w zakresie nasilenia swojego zaburzenia – niektórzy są w stanie kontrolować swoje zachowanie, podczas gdy inni są skłonni do przemocy i agresji w celu uzyskania dostępu do martwych ciał.

Kolanowski jako studium przypadku

Jednym z przykładów osoby z nekrofilią był Edmund Kolanowski, który zwrócił na siebie uwagę opinii publicznej w Polsce w latach 80. XX wieku, gdy popełnił serię morderstw i gwałtów na ciałach zmarłych kobiet. Kolanowski był początkowo uznany za osobę o zaburzeniach psychicznych i skierowany do szpitala psychiatrycznego, gdzie został zdiagnozowany z nekrofilii. Jednak po pewnym czasie uznano go za sprawcę przestępstw i skazano na karę dożywocia.

Edmund Kolanowski urodził się 24 października 1947 roku. Jego rodzina była uboga. Ojciec Edmunda był alkoholikiem. Kolanowski był traktowany przez ojca bardzo źle, często był bity i upokarzany. Od jedenastego roku życia podglądał w szpitalu sekcje zwłok. W wieku 15 lat zaczął zaczepiać kobiety w centrum Poznania. Sąd dla nieletnich skazał go na pobyt w zakładzie poprawczym, ale wykonanie wyroku zawieszono na okres 2 lat. Podjął próbę samobójczą (wbicie noża w brzuch), lecz został odratowany. Rodzina Kolanowskich doświadczyła kolejnej tragedii, kiedy zmarł mały Andrzej, brat Edmunda. Jego matka nigdy nie mogła się z tym pogodzić. Często zabierała Edmunda na grób brata i spędzali tam razem dużo czasu.

Był żonaty z Zofią od 1970 roku, z którą miał dwie córki (urodzone w 1970 i 1972 roku). Zamieszkali z żoną w mieszkaniu, w którym do dyspozycji mieli własny pokój, ale kuchnię i łazienkę dzielili z dwiema starszami. Według jego własnych relacji, pierwszą ofiarą nekrofilii stała się starsza kobieta, która zmarła z powodu choroby serca. Kolanowski twierdził, że chciał jedynie "pocieszyć" jej ciało, a następnie zaczął regularnie dokonywać tego rodzaju czynów. Jego ofiarami były zwykle starsze kobiety, zmarłe z przyczyn naturalnych. W 1975 roku na wniosek żony orzeczono nieważność małżeństwa. Od 1980 żył w konkubinacie z Gabriellą, z którą miał jedną córkę.

Według badań przeprowadzonych na Kolanowskim, jego osobowość charakteryzowała się wysokim poziomem narcyzmu, brakiem empatii, skłonnością do manipulacji i wykorzystywania innych ludzi oraz brakiem poczucia winy za swoje czyny. Według psychologów, te cechy są typowe dla psychopatii. Kolanowski był bardzo ostrożny i starannie planował swoje ataki. Najczęściej dokonywał ich w nocy, kiedy nikt nie był w pobliżu. Starał się także usuwać ślady po swoich czynach, co utrudniało policji identyfikację jego ofiar. Jego działania wzbudziły podejrzenia i zainteresowanie policji, która podjęła śledztwo w sprawie tajemniczych zgonów na cmentarzu. Po intensywnych dochodzeniach i analizie materiału dowodowego, w końcu udało się zebrać wystarczającą ilość dowodów, aby skazać Kolanowskiego za zabójstwo pięciu kobiet.

Proces Edmunda Kolanowskiego

W czasie procesu Kolanowski wykazywał się brakiem skruchy i odpornością na wypowiedziane przeciwko niemu oskarżenia. Nie przyznawał się do winy, twierdził, że wszystkie zeznania jakie miały miejsce zostały wymuszone przez milicję, aby

udowodnić jego winę. Sąd Wojewódzki w Poznaniu uznał winę Edmunda Kolanowskiego i 4 czerwca 1985 roku skazał go na karę śmierci. obrońca Kolanowskiego złożył apelację oraz wniosek o rewizję wyroku. Sąd Najwyższy podtrzymał wyrok wydany przez sąd niższej instancji. Wyrok przez powieszenie wykonano 28 lipca 1986 roku na ulicy Młyńskiej w Poznaniu. Była to ostatnia wykonana egzekucja w Poznaniu. W czasie jego procesów przechodził on badania psychiatryczne, które mogłyby udowodnić i poznać jego chorobę. W niektórych zbiorach pozostały protokoły z jego badania psychiatrycznego. Wykazano w nich m.in., że podejrzany Edmund Kolanowski nie jest chory psychicznie, upośledzony umysłowo ani też dotknięty procesem organicznym w obrębie centralnego układu nerwowego co powodowało jeszcze większy strach wśród społeczności.¹² Stwierdzono natomiast u niego istnienie zaburzeń w zakresie osobowości pod postacią psychopatii z wtórną socjopatyzacją wyrażającą się w zбочeniu seksualnym, czyli nekrofillii. Próbowano również go przesłuchiwać. W jednym z protokołów przesłuchań Kolanowski stwierdził „Większą przyjemność sprawiały mi narządy niż kobiety. Ze względu na to, że może jakąś awersję trzymam do kobiet”.¹³ Historia Edmunda Kolanowskiego to jedna z najbardziej drastycznych przykładów psychopatii w Polsce. Jego historia skłania do refleksji nad tym, jakie skutki dla innych ludzi mogą mieć zachowania jednostek o zaburzonej osobowości.

Edmund Kolanowski przyznawał się do popełnienia morderstw:

- 27 października 1970 roku – morderstwo i okaleczenie Kazimierzy G., 21 lat, poznanej na dworcu PKP w Poznaniu;
- 16 marca 1981 roku – morderstwo kobiety, 20 lat w Warszawie;
- 4 listopada 1982 roku – morderstwo i okaleczenie zwłok dziewczynki, 13 lat, na Naramowicach w Poznaniu;
- profanacja zwłok jego zmarłej sąsiadki;
- w 1972 roku (w wieku 25 lat) – wykopanie zwłok i profanacja;
- w lipcu 1980 roku – okaleczenie zwłok znajdujących się w kaplicy cmentarnej w Nowej Soli;
- 26 lutego 1982 roku – porwanie i okaleczenie zwłok kobiety z kaplicy cmentarnej na Naramowicach w Poznaniu;
- 29 listopada 1982 roku – wykopanie i profanacja zwłok na cmentarzu Miłostowo w Poznaniu;
- 28 stycznia 1983 roku – wykopanie i profanacja zwłok na cmentarzu Miłostowo w Poznaniu.

Okaleczanie zwłok kobiet przez Kolanowskiego, polegało na wycinaniu piersi i narządów płciowych. Wycięte narządy przyszywał do manekina, którego używał w celach seksualnych. Po kilku dniach części zwłok palił w piecu.

Badania nad psychopatią nadal trwają i pozwalają na coraz lepsze zrozumienie przyczyn i objawów tej choroby. W miarę postępującej wiedzy na ten temat możliwe staje się wypracowanie skuteczniejszych metod diagnozowania i leczenia osób dotkniętych psychopatią. Jednocześnie, historia Kolanowskiego przypomina, że każdego dnia mamy do czynienia z ludźmi, którzy z różnych powodów zachowują się nieodpowiedzialnie lub agresywnie i że należy zachować ostrożność, aby uniknąć potencjalnych niebezpieczeństw. Psychopatia jest chorobą, która niestety nadal stanowi wyzwanie dla naukowców i lekarzy zajmujących się zdrowiem

¹² M. Czornyj, *Zimny chirurg*, 2020, Poznań

¹³ M. Czornyj, *Zimny chirurg*, fragment protokołu przesłuchania Kolanowskiego

psychicznym. Jednak dzięki rosnącej wiedzy na ten temat, istnieją skuteczne metody diagnozowania i leczenia.

Psychopatia wśród nas

Na poparcie konieczności wyłonienia podtypu psychopatii wskazywałyby badania, w których 50–80% osadzonych spełnia kryteria rozpoznania aspołecznego zaburzenia osobowości, jednak tylko około 15% osadzonych, spełnia kryteria psychopatii według PCL-R.¹⁴ Osoby z psychopatią, które stanowią około 15–25% populacji więziennej, szybciej dokonują recydywy niż pozostałe 75–85%.¹⁵ Przeciętny skazany z rozpoznaną psychopatią trafia do więzienia trzy razy, natomiast przeciętny nie psychopata z takim samym wyrokiem wraca raz. Osoby z zaburzeniem psychopatycznym są skłonne do stosowania przemocy i łamania norm społecznych, a ich zachowanie stanowi zagrożenie dla otoczenia. W przeszłości, brak wiedzy na temat psychopatii skutkował częstym niewłaściwym diagnozowaniem lub leczeniem chorób psychicznych u osób z psychopatycznymi zaburzeniami osobowości. Dlatego ważne jest, aby każda osoba podejrzana o psychopatię, była diagnozowana przez specjalistów w dziedzinie psychiatrii i psychologii. Co ciekawe według niektórych statystyk najwięcej psychopatów możemy spotkać w zawodach związanych z władzą takich jak polityka, służby mundurowe. Te zawody często wiążą się z cechami, które są normą w psychopatii. Takie osoby muszą szybko podejmować decyzje, nie patrzeć się na innych, muszą być stanowcze. Zachowują zimną krew w sytuacjach najbardziej stresujących a od ich decyzji zależą losy pozostałych osób.

Zakończenie

Wnioski z historii Edmunda Kolanowskiego skłaniają do refleksji nad tym, jak ważne jest rozpoznawanie i diagnozowanie zaburzeń psychopatycznych oraz jak niebezpieczne mogą być ich skutki dla społeczeństwa. Jednocześnie, pokazuje jak ważna jest praca policji oraz lekarzy w zapobieganiu przestępstwom i pomocy osobom cierpiącym na zaburzenia psychiczne. Wiele badań naukowych skupia się na psychopatii i jej wpływie na życie jednostek i społeczeństwa jako całości. Istnieją różne teorie na temat tego, co powoduje psychopatię, ale większość naukowców zgodnie twierdzi, że jest to wynik kombinacji czynników genetycznych i środowiskowych. To właśnie środowisko jest bardzo ważne. To, gdzie wychowuje się dziecko, gdzie dorasta i jakie zachowania widzi na co dzień wpływa na to jaką osobą będzie w przyszłości. Dlatego tak ważne jest, aby dziecko miało odpowiednie wzorce i wychowywało się we względnie normalnym środowisku.

Ważne jest również, aby ofiary przestępstw popełnianych przez osoby z zaburzeniami osobowości, otrzymały odpowiednią pomoc psychologiczną. Traumatyczne doświadczenia mogą wpływać na życie ofiar i ich bliskich przez wiele lat. Wiele naukowców i praktyków uważa, że ważne jest, aby opracować lepsze metody diagnozowania i leczenia zaburzeń psychopatycznych oraz wzmocnić system wsparcia ofiar przestępstw. W świetle takich przypadków jak Edmund Kolanowski, ważne jest również, aby społeczeństwo było świadome problemu zaburzeń osobowości i wiedziało, jak rozpoznawać osoby z tymi zaburzeniami.

¹⁴ Hare Psychopathy Checklist-Revised

¹⁵ <https://psychologiapraktyce.pl/arttykul/osobowosc-przestepcy-psychopatia>

Wszyscy powinni mieć dostęp do informacji na temat psychopatii i innych zaburzeń osobowości, aby móc je zidentyfikować i zgłosić do odpowiednich służb.

Streszczenie

Psychopatia to ciężkie zaburzenie, które jest trudne do wyleczenia. Ma wiele objawów a przyczyny nie są znane w 100%. Nekrofilie zaliczamy do rodzajów psychopatii. Badając przyczyny nekrofilii musimy wziąć pod uwagę czynniki społeczne, jak i biologiczne. W przypadku Edmunda Kolanowskiego słynnego nekrofila z Poznania możemy zauważyć jak rodzina oraz dzieciństwo wpływają na nas, jak i na rozwój choroby. Gdyby wychowywał się we względnie normalnym domu, gdzie miałyby zapewnione wszystkie potrzeby rozwojowe, gdyby pomoc psychologiczna i psychiatryczna przyszła szybciej, gdy był małym dzieckiem to może nie doszłoby do tylu zabójstw i profanacji zwłok. Dlatego na jego przykładzie śmiało możemy stwierdzić, że pomoc przyszła za późno. W dziej szych czasach mamy coraz więcej osób z zaburzeniami osobowości. Takie osoby powinny być jak najszybciej zdiagnozowane i objęte pomocą specjalistów.

Słowa kluczowe: psychopatia, choroba, nekrofilia, czynniki społeczne i biologiczne, potrzeby rozwojowe, dzieciństwo, pomoc, specjaliści

PSYCHOPATHY BASED ON EDMUND KOLANOWSKI'S NECROPHIL FROM POZNAŃ

Summary

Psychopathy is a severe disorder that is difficult to cure. It Has many symptoms, and the causes are not known 100%. Necrophilia is classified as a type of psychopathy. When examining the causes of necrophilia, we must take into account both social and biological factors. In the case of Edmund Kolanowski, the famous necrophile from Poznan, we can observe how family and childhood influence us as well as the development of the disease. If he had grown up in a relatively normal home, where all developmental needs were met, if psychological and psychiatric help had come earlier when he was a small child, perhaps there would not have been so many murders and desecrations of corpses. Therefore, we can confidently say based on his example, that help came too late. Nowadays, we have more and more people with personality disorders. Such individuals should be diagnosed as soon as possible and receive help from specialist.

Key words: psychopathy, illness, necrophilia, social and biological factors, developmental needs, childhood, help, specialists

Bibliografia

- B. Hołysy, *Kryminologia*, Warszawa 2016.
- Encyklopedyczny słownik psychiatrii, Warszawa 1972.
- H. Cleckley, *The Mask of Sanity*, St.Louis 1976.
- J.P Rosman, Phillip J. Resnick *Sexual attraction to corpses: A psychiatric review of necrophilia The Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law* February 1989, t.17, nr. 2
- L. Korzeniowski, *Zarys psychopatii*, Warszawa 1967.
- M. Czarnoryj *Zimny chirurg* wyd. I, Poznań Polska 2020.
- Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD 10, WHO F60.2

<https://educalingo.com/pl/dic-pl/nekrofilia> (pobrano 20.04.2023 r.).
<https://naszahistoria.pl/nekrofil-kolanowski-przerazajacy-seryjny-morderca-z-lat-80/ar/c/15-12113140> (pobrano 15.04.2023 r.).
<https://psychologiapraktyce.pl/arttykul/osobowosc-przestepcy-psychopatia>
(pobrano 17.04.2023 r.).
<https://kronikidziejow.pl/porady/edmund-kolanowski-maz-ojciec-nekrofil/>
(pobrano 23.04.2023 r.).
<https://justpaste.it/typy-nekrofilii-seksuologia> (pobrano 24.04.2023 r.).
<https://sjp.pwn.pl/slowniki/nekrofilia.html> (pobrano 26.04.2023 r.).

Robert Ryszard STELMACH
Naukowiec niezależny

FUNKCJA REFLEKSJI TWÓRCZEJ W ŻYCIU I TEATRZE*1

Nie każdy na scenie jest artystą.

Zagadnienia wstępne

W teatrze jedność życia i twórczości odczytujemy w słowie. Możemy więc w refleksji twórczej mieć do czynienia ze słowem w postaci funkcji sprawczej. Tak jest w twórczości artystycznej. Z tego powodu Konstantyn Siergiejewicz Stanisławski [KS]² jako pedagog i artysta poszukuje form (systemów) urzeczywistnienia sensów bytu ludzkiego, w dwóch wymiarach aktywności życiowej i twórczej człowieka. Aktywność życiową bada za pomocą metody, w której nadrzędne miejsce zajmuje psychologia, a w aktywności twórczej odwołuje się do duchowości, zajmując się życiem duchowym człowieka.

Dlatego w analizowanym wystąpieniu przedstawia dwa wymiary twórczości artystycznej: 1) wieczny, związany z przyrodą i do której to natury³ odnosi wymiar życia człowieka oraz 2) doczesny, wyznaczający pole działania dla twórców spektaklu teatralnego: aktora, reżysera i Autora. Trzecim wymiarem jest czas.

Analizowany stenogram wystąpienia Stanisławskiego odzwierciedla przełom w jego twórczości artystycznej i działalności pedagogicznej,⁴ dlatego zasługuje na specjalną uwagę. Źródłem tego przełomu jest jego rozumienie teatru w szerokim kontekście refleksji nad sensem i treścią życia ludzkiego w perspektywie rosyjskiej tradycji religijnej, w ramach której refleksję twórczą opiera na Akcie Stworzenia Świata i Akcie Stworzenia Człowieka.⁵ W tych Aktach K.S. odnajduje główne treści twórczości artystycznej, których celem jest zbawienie człowieka i świata. Teatr ma tym celom sprzyjać, stąd przyjmuje postawę tzw. naprawiacza świata, wyśmiewaną przez współczesnych mu komunistów.

W twórczości teatralnej Stanisławskiego człowiek zajmuje centralne miejsce, a aktor jest w drugim planie. Widać to wyraźnie w jego notatkach, gdzie posługuje się zapisem typu „Człowiek-aktor”, np. Stanisławski-Astrow. Jednym słowem K.S. w twórczości artystycznej w pierwszej kolejności wyraża z troską o dobro człowieka. Twórczość jest wyrazem tego z troską, ujętego w najszerszym z możliwych zakresów bytowania Człowieka.

Refleksja artystyczna w sytuacji procesu twórczego

Stanisławski wystąpienie zaczyna od opisu i przypomina okoliczności twórcze znane słuchaczom.⁶ Wcześniej jednak uprzedza ich o osobliwościach przyszłej pracy. Powstaje w ten sposób sytuacja oczekiwania, która ułatwia przedstawienie obrazu przeszłości i przyszłości, ale nie dosłownie, gdyż mowa przebiega w kierunku

* Na przykładzie wystąpienia K.S. Stanisławskiego z 10 stycznia 1916 roku.

² W tekście terminy odwołujące się bezpośrednio do tekstu Biblii piszę wielką literą.

³ K.S. korzysta w wystąpieniu ze znaczeń synonimicznych pojęcia „przyroda” i „natura”. Przy czym, gdy ma na myśli przyrodę – odwołuje się do wymiaru doczesnego, a gdy ma na myśli naturę – odwołuje się do wymiaru wieczności. Słowo *przyroda* w j. ros. oznaczać może zarówno przyrodę, jak i naturę. W wystąpieniu K.S. świadomie korzysta z tej dwuznaczności.

⁴ Aneks, a. 2.

⁵ Dlatego K.S. sprzeciwia się postulatowi ideologii komunistycznej tworzenia „Nowego Człowieka”, wyjaśniając komunistom, że „nie ma potrzeby tworzenia nowego człowieka, skoro już został stworzony”.

⁶ Aneks, a. 1-8.

wyznaczonym przez to, co wieczne i to, co doczesne, bo punktem wyjścia jest jeszcze nienazwany cel twórczości artystycznej: „Tworzenia życia ducha ludzkiego na scenie”.⁷ To dobrze znany kierunek refleksji teologicznej Wilhelma Diltheya, którego źródłem jest zatroskanie o stan ducha ludzkiego i zbawienie człowieka.⁸ Refleksja przebiega od tego, co dane, potem następuje odczytanie kierunku i drogi rozumienia, od poznania siebie do otwarcia się na działanie podświadomości w procesie twórczym. Rozumienie K.S. ocenia w kategorii otwarcia, bo odwołuje się do jakości istotnych wartościowo w sytuacjach krańcowych. Mamy więc do czynienia ze swego rodzaju hermeneutyką, opartą na regułach ustanowionych przez W. Diltheya, powiązanych z regułami myślenia Augustyna z Hippony.⁹ Stanisławski dopełnia reguły W. Diltheya sensami refleksji Augustyna z Hippony, ponieważ bliższy jest mu obraz człowieka zakotwiczony w kulturze wschodu, niż w wizji duszy Platona. Jednak ostatecznie przywołuje myśl Arystotelesa, posługującego się metaforą „jajka” w małym „systemie” i ziarna w wielkim „Systemie”. Natomiast z W. Diltheyem łączy go metodologia procesu twórczego, w którym ten posługuje się terminem „przeżycia wtórnego”, gdy K.S. mówi o „wspomnieniu”.¹⁰ To właśnie wspomnienie, które skłania do refleksji, jest w tym czasie dla K.S. łącznikiem między wymiarami twórczości artystycznej człowieka-aktora. Celem wspólnym jest poszukiwanie „Prawdy życia”.¹¹ Wtedy ewolucja wielkiego „Systemu” służy teorii rozumienia i interpretacji w perspektywie epistemologiczno-dydaktycznej. Natomiast wiedza, umiejętność i zrozumienie zostają osadzone wokół pojęć istotnych dla twórczości takich jak: „Prawda życia”, przekonanie, sąd, spostrzeganie, wiedza i uzasadnienie.

Potrzeba prawdy nakazuje poszukiwanie praw stanowiących rzeczywistość realną. Odkrywana „Prawda życia” artykułowana jest w postaci zagadnień ontologicznych nazywanych przez K.S. „bytowymi”. Traktował je podobnie do współczesnych fenomenologów, tworząc logikę małego „systemu”.¹² Ewolucja wielkiego „Systemu” przebiega w procesie nieustannego oceniania treści poznawczych i twórczych w układzie: 1) prawda – fałsz, w kontekście możliwości i konieczności; 2) duchowość – psychologia, w kontekście poznania samego siebie i świata w relacji do rzeczywistości duchowej i materialnej, w tym w zakresie problematyki psychofizycznej; 3) teoria wiedzy i prawdy w procesie twórczym; 4) percepcja – wiedza, głównie w relacji podmiot – przedmiot. Tak więc K.S. „Prawdy życia”, podobnie do W. Diltheya, poszukuje w wymiarze doczesnym.

Podana przez K.S. na początku spotkania sytuacja twórcza, zakotwiczona jest w doczesności, nie posiada kierunku, prowadzącego do rozumienia. Jednak w kontekście dydaktycznym stwarza K.S. sytuację otwarcia na poznanie¹³ w procesie twórczym. Dowiadujemy się, że ani aktor, ani reżyser nie wiedzą, co mają

⁷ Aneks, a. 14.

⁸ Zob. W. Dilthey, *Rozumienie i życie (w:) Wokół rozumienia: studia i szkice z hermeneutyki*, G. Sowiński (przekł.), T. Gadacz (red.), Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1993, s. 41-95.

⁹ Szczególnie reguły retencji.

¹⁰ R. Stelmach, *Kerygmaticzny wymiar twórczości Konstantyna Siergiejewicza Stanisławskiego i jego pedagogiczno-religijne implikacje. Próba analizy systemów i metody K.S. Stanisławskiego w ujęciu jakościowym i ilościowo-ilościowym*. Dr Robert Ryszard von Stelmach, Warszawa 2022, s. 98-100.

¹¹ „Pravda žizni” – „Prawda życia”, termin pisany przez Stanisławskiego wielką literą, gdy odwołuje się do wielkiego „Systemu” i małą literą, gdy posługuje się nim w małym „systemie”.

¹² Tamże, s. 98. Np. w postaci logicznej linii zdarzeń.

¹³ Funkcję poznawczą w głównej mierze wypełniają oba systemy, a badawczą metoda, wcześniej mały „system”.

robić, co mają myśleć, co mają czuć – są zamknięci, nie są otwarci na słowo ani tym bardziej na treści podane przez Autora. Brak też otwarcia w przestrzeni współpracy aktor – reżyser. „Czy ja muszę siedzieć?” - czepia się aktor. „Jak wy możecie siedzieć, kiedy się denerwujecie” - dziwi się reżyser?”¹⁴ – oto rezultat działania bez wyraźnie określonego kierunku. Powstaje w tych okolicznościach jedno z pytań koniecznych – co robić? Samo pytanie i jego treść stawia człowieka w sytuacji egzystencjalnej, K.S. ma tego świadomość, bo odpowiedzią na nie jest metoda analizy tekstu, którą nazywa „czasownikowaniem” i „rzeczownikowaniem”.¹⁵ Polega ona na rozpoznaniu funkcji twórczych rzeczowników i czasowników zawartych w tekście przeznaczonym na scenę. Rzeczowniki odwołują się do sfery przedmiotowej, a czasowniki do podmiotowej, przy czym sfera podmiotowa ulokowana jest w duchowości, a przedmiotowa w życiu duchowym. Podejście to jest rezultatem badań i wyznacza kierunki metodologii procesu twórczego.¹⁶

Dodać trzeba, że dla K.S. pojęcie kierunku jest ustalonym porządkiem rzeczy, który istnieje i który człowiek może odkryć lub ustanowić. Na ustanawianiu lub odkrywaniu porządków różnego rodzaju i jego miar polega wielki „System”. Funkcję poszukiwania, odnajdywania i stanowienia, wypełnia mały „system”, a metoda zajmuje się weryfikacją tych działań. Jednym z porządków poznanych i równocześnie ustanowionych jest etyka: ulokowana w procesie twórczym, ustala bowiem warunki bytowe dla twórczości artystycznej.

Ponieważ najbardziej widoczna jest zewnętrzna strona etyki Stanisławskiego, zwraca się uwagę na porządkowanie procesu twórczego za pomocą decyzji i wskazówek. Ta jednostronność jest obca Stanisławskiemu, bo dla niego źródłem etyki w procesie twórczym jest refleksja nad procesem twórczym. W etyce ostatecznie zaprezentowanej w formie jak najbardziej przystępnej i bliskiej dla adresata nie ma elementów przypadkowych i nieświadomych. Jest ona swego rodzaju medium porządkującym proces twórczy. Prawdą jest to, że najwięcej treści w publikacji o etyce¹⁷ odnosi do wymiaru doczesnego, jednak to nie znaczy, że w procesie twórczym jest on dominujący. Jest ważny, ale nie dominujący. Argument etyczny w takim wydaniu nie jest konstytutywny. Zatem K.S. musi zapytać o warunki ukonstytuowania tego wymiaru. Zadaje pytanie w zgodzie ze sposobem lokowania etyki. W pierwszej kolejności ustala kierunek sytuacyjny i egzystencjalny metodą hermeneutyczną za pomocą porządkowania i uznania miary. Porządkowanie to, nie jest klasyfikacją ilościową i jakościową. Jest ono uznaniem skali: wieczne-doczesne lub nieskończone-skończone.

Jak uznać taką skalę w procesie twórczym? To ważne pytanie dla K.S. Trzeba ją stworzyć lub odczytać w wymiarze: wieczne–doczesne. Oczywiście dla etyki będzie to skala w zakresie podobieństwa: człowiek – dobro. Oznacza to, że przyjmuje osobę ludzką jako byt wieczny i dobry ze względu na cel twórczości: „Tworzenia życia ludzkiego ducha na scenie”. W ten sposób człowiek w sytuacji twórczej uznany jest w perspektywie wieczności w kontekście celu twórczości artystycznej. Równocześnie powiązanie dobra i człowieka w działaniu ma wartość egzystencjalną. Człowiek i dobro jako miara w procesie twórczym, urzeczywistniają

¹⁴ Aneks, a. 6.

¹⁵ Tamże, s. 210-211. Metoda odpowiada na pytanie: Co [rzeczownikowanie] robić [czasownikowanie]? Jej konsekwencją jest poszukiwanie słów kluczowych dla scen i obrazów w postaci rzeczowników i czasowników.

¹⁶ Przypomnę, że K.S. od marca 1917 roku został przyjęty w poczet członków Rosyjskiej Akademii Nauk.

¹⁷ K.S. Stanisławski, *Etyka*, J. Żmijewska (przekł.), Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2010.

się w kierunku: wieczne–doczesne, poprzez „centrum” małego „systemu”. W ten sposób etyka może działać skutecznie w procesie twórczym. Urzeczywistnia się przede wszystkim w działaniu człowieka, a nie tylko aktora. Umieszczenie etyki w procesie twórczym¹⁸ podtrzymuje ten wymiar, który konstytuuje kierunek działania człowieka w tworzeniu własnego życia i urzeczywistniania treści danych przez Autora.

W dalszej kolejności K.S. koncentruje się na literackim materiale twórczym, czyli na tekście autora. Autor w relacji z aktorem pozostaje przez postać dramatu, oznacza to, że ośrodek działania („centrum”) trzeba umieścić w okolicznościach życiowych postaci dramatu. I właśnie tam, w okolicznościach działania postaci odnajdujemy człowieka w sytuacji Aktu Ludzkiego, któremu towarzyszy refleksja nad nim samym i nad procesem twórczym, oczywiście w kierunku transcendencji, bo kierunek transcendentny wydobywa twórczość artystyczną na światło dzienne doczesności. To zadanie u Stanisławskiego wypełnia wielki „System”. Wyłania się więc sprawa „Usprawiedliwienia”. W ten sposób K.S. nazywa obszar orientacyjny dla przestrzeni tworzenia postaci scenicznej. Usprawiedliwienie zawarte jest w pytaniu – Dlaczego? Otwiera ono twórczą refleksję, która prowadzi do tego, co jest artystyczne w spektaklu¹⁹ teatralnym. Tutaj zdecydowanie zaznaczam, że w spektaklu, a nie w widowisku, ponieważ w spektaklu na aktorze spoczywa usprawiedliwienie twórczości. Wynika z tego, że etyka zakotwiczona w procesie twórczym stanowi o artystyczności w pracy nad spektaklem, który jest oparty o mniej lub bardziej świadomy Akt Ludzki. To bardzo ważna rzecz dla K.S., bo bez Aktu Ludzkiego nie ma twórczości, a bez Usprawiedliwienia – twórczości artystycznej.

Taka refleksja, zakorzeniona w hermeneutyce egzystencjalnej i sytuacyjnej, wychodzi poza dwa wymiary, otwiera się na trzeci, ale nie chodzi tu o wieczność tylko o czas. Ponieważ powiązanie refleksji i osoby z działaniem celowym, podlegającym usprawiedliwieniu, wymaga połączenia myśli ludzkiej i czasu. Wprowadzenie czynnika czasu w procesie twórczym otwiera przejście od analizy do działania. Jednak to działanie jest w stanie projekcji, planu. Sytuacja się odwróciła w stosunku do cytowanego na wstępie przykładu – aktor musi sam sobie odpowiedzieć na pytanie, co będzie robił i w jakim celu? Reżyser będzie szukał usprawiedliwienia dla planów działania współtwórców spektaklu w słowie Autora.

Jak widać, powstaje mechanizm refleksji, planowania i działania, usytuowany w przestrzeni wyznaczonej przez wieczność–doczesność. Nie jest to jeszcze twórcza perspektywa, ponieważ mechanizm działa zasadniczo w przestrzeni egzystencji ludzkiej. Jednak otwiera Osobę-aktora na szersze kręgi egzystencji ludzkiej. Daje możliwość szerszego spojrzenia na egzystencję ludzką z perspektywy treści utworu literackiego. W kontekście czasu i działania K.S. zwraca się do życia duchowego i duchowości człowieka.

¹⁸ Aneks, a. 13.

¹⁹ K.S. odróżnia spektakl od przedstawienia teatralnego. Przedstawienie ogranicza się do transmisji treści podanych przez autora do widza, spektakl osadzony jest w Akcie Ludzkim.

Wskazanie na kierunek: cel twórczości – usprawiedliwienie

Kierunek wskazuje na ocenę postaci. Oznacza to, że analiza postaci powinna wywołać w aktorze reakcję oceniającą. K.S. sprawdza²⁰ ją w pracy laboratoryjnej.²¹ To, że kierunek wskazuje na postać, to sprawa oczywista - ważne są możliwe skutki tego wskazania. Rozwiązanie problemu skutków wymaga analizy w zakresie metodologicznym i skorzystanie z hermeneutyki sytuacyjnej. Otrzymujemy sytuację, w której usprawiedliwienie zakotwiczone jest w rozumieniu. Natomiast postać sceniczna jako byt zostaje odniesiona do wymiaru wiecznego. Powstaje nowa skala: wyjaśnienie–usprawiedliwienie Aktu Ludzkiego w obrazie działającej postaci.

„Rozumienie egzystencjalne, jak dowodzą analizy hermeneutyczno-filozoficzne, dokonuje się poprzez teksty (*sola scriptura*), podobnie i religijne rozumienie egzystencji jest możliwe poprzez dialog z tekstem, tyle, że jest to tekst konkretny, tekst Pisma Świętego. Zawężenie chrześcijańskiej hermeneutyki do hermeneutyki określonego tekstu jest rozstrzygnięciem teologicznym, a nie filozoficznym. To w tekście Biblii – zdaniem teologii protestanckiej – zaszyfrowana jest prawda o chrześcijańskim sposobie egzystencji. To tekst Pisma Świętego, jako rzeczywistość będąca «poza» człowiekiem, jest wezwaniem do zmiany sposobu życia z egzystencji niewiary na egzystencję w wierze”.²² Możliwość egzystencji poprzez dialog z tekstem jest wielkim odkryciem hermeneutyki protestanckiej. Dostrzegał ją także K.S. W sytuacji relacji między tekstem i aktorem oraz Słowem i Człowiekiem tekst wkracza w przestrzeń Słowa, tworząc dla aktora przestrzeń stawania się Człowiekiem. Oto kolejny motyw poszukiwań twórczych K.S., po to, żeby aktor nie był zwykłym transmitterem²³ treści autora, lecz pozostał tym, kim jest – Człowiekiem.

Z rozważań H.-G. Gadamera wynika, że kierunek cel–usprawiedliwienie lokuje pozycję interpretatora tekstu w strukturę dialogową (pytanie–odpowiedź) i dialektyczną, „jest rozmową (grą) rozgrywającą się pomiędzy interpretatorem i tekstem”.²⁴ W przestrzeni świata doczesnego pojawiają się załączki, „punkty zaczepienia”, jak je nazywa K.S., na których osadza elementy procesu twórczego. Nazywa je też ziarnem, z którego rozwijają się w rozmaite rośliny: drzewa, kwiaty i inne formy życia, które dla K.S. stają się, a nie dzieją się. Obecnie wiemy, często w najdrobniejszych szczegółach, jak przebiega proces od obumarłego ziarna do żywej rośliny, znamy jego cel – kwiat, drzewo, trawa, czasami odpowiadamy na pytanie, dlaczego, np., „bo ziarno pszenicy jest potrzebne do chleba” – odpowie dziecko; ale czy potrafimy to usprawiedliwić? Czy potrafimy usprawiedliwić to, jak mawiał K.S., zrodzone nowe życie? Czy potrafimy usprawiedliwić: „Twórczość ludzkiego ducha na scenie”?

²⁰ Dokładnie posługuje się terminem *opravdanie*, ma on szersze znaczenie od pojęcia sprawdzania, bo jest stosowane przez K.S. w kontekście „Usprawiedliwienia”. W istocie chodzi o przybliżanie do „Prawdy życia” i urzeczywistnienie jej w pracy twórczej Aktora.

²¹ W 1909 roku studiował książki francuskiego psychologa eksperymentalnego i filozofa Theodule Ribota: *Psichologija vnimanija*, Kity-Har'kov 1897. [„Psychologia uwagi”.] *Affektivna pam'at'*, CPb. 1899. [„Pamięć afektywna”.] *Pam'at' v ee normal'nom i bleznennom sostoaniâh*, SPb. 1900. [„Pamięć w jej normalnych i chorobowych stanach”.] *Logika čustv*, SPb. 1906. [„Logika uczuć”.] Egzemplarze z odręcznymi adnotacjami Stanisławskiego przechowuje się w Archiwum K.S., № 996, 997 i 998. [CPb. - rosyjski skrót nazwy Petersburga.]

²² B. Milerski, *Z problemów hermeneutyki protestanckiej*, Wydawnictwo Ewangelickie św. Mateusza, Łódź 1996, s. 4-5. [Zachowano znaki pisarskie Autora.]

²³ Aneks, a. 9-11.

²⁴ Gadamer, H.-G., *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Mohr (Siebeck). Tübingen 1990, s. 383, 475. Cyt. za B. Milerski, dz. cyt., s. 16.

Miejszem teologicznym dla K.S. jest fenomen stawania się życia na scenie. Nazywa je „momentem” bytowym i mówi o „Tajemnicy twórczości”²⁵ w kontekście przekształcenia się ziarna w roślinę. Za pomocą takich miejsc teologicznych, czy też momentów egzystencjalnych, można próbować opisać każdą sytuację. Czyli sytuacja ma już swój opis filozoficzno-teologiczny, który można przedstawić jak w Tabeli nr 1.

Tabela nr 1. Uproszczony opis działania wielkiego „Systemu” K.S.

DZIAŁANIE	
IMMANENTNE	TRANSCENDENTNE
OSOBA MIEJSCE CZAS	PRAWDA DOBRO PIĘKNO
CEL	EUDAJMONIA
USPRAWIEDLIWIENIE	

Źródło: opracowanie własne.²⁶

Widać z tabeli, że oś działania wyznaczają miejsca i chwile, w których spotyka się wymiar doczesności z wiecznością. Zasada celowości jest komplementarna w stosunku do opisu i wyjaśniania przyczynowo–sprawczego. Jest przydatna przy opisie bytu przez wskazanie na przyczyny, ponieważ sprawczość bez przyczyny nie mogłaby zaistnieć. Uzmysławia człowiekowi-aktorowi fakt, że w odnalezionym kierunku ma możliwość stania się kimś innym, niż jest. Do dalszej analizy potrzebny jest opis owego bytu: „kierunku cel–usprawiedliwienie”. W tym wypadku ograniczę się do jego istoty, czyli do tego, jak by powiedział Arystoteles, czym jest bycie dla tej danej rzeczy, w tym wypadku tego kierunku. Odpowiedź jest prosta - bycie dla tego bytu jest działaniem, tak więc opis działania bytu odda jego istotę. Tak też postępuje KS i z tej istoty wyprowadza cel oraz usprawiedliwienie twórczości artystycznej w Prawdzie, Dobru i Pięknie. Świadomie odwołuje się w tym wypadku do kanonu szczęścia – eudajmonii.

Autor i aktor w procesie twórczym

W przedstawionym przez K.S. opisie pracy w teatrze aktor zostaje sprowadzony do roli pośrednika między autorem i widzem. Występuje w sytuacji wyłącznie egzystencjalnej bez transcendencji, jest „pasem transmisyjnym” myśli autora do widza. W tej sytuacji nie ma procesu twórczego. Nie mamy tu warunków do rozumienia, tym bardziej dla zastosowania hermeneutyki, ponieważ w tak opisanej sytuacji nie szuka się konieczności rozumienia osoby, otaczającego świata, tym bardziej zrozumienia samego siebie w kontekście pedagogicznym.

Jednak aktor instynktownie poszukuje sensu. To poszukiwanie K.S. odnajduje w przeblaskach talentu. Dlatego odwołuje się do podświadomości i rozumu,²⁷

²⁵ Aneks, s. 16-17.

²⁶ Zob. R. Stelmach, dz. cyt., s. 137-139.

²⁷ Aneks, a. 17-21.

a w istocie do "Tajemnicy twórczości" w kontekście teologicznym, ale nie w metaforze ziarna, lecz w racji bytowej. Możliwość pojawienia się przeblysków talentu W. Dilthey znajduje w fenomenologii Hegla, twierdząc, że „Rozumienie ducha nie jest psychologicznym poznaniem”.²⁸ W ten sposób też rozumował K.S. Przenosi działania twórcze aktora z płaszczyzny psychologicznej do płaszczyzny duchowej, gdy pyta o znaczenie i sens. W procesie twórczym oczekuje od aktora czegoś więcej niż w opisanej wcześniej sytuacji. Zrozumiał, że samo oczekiwanie działania, zarówno ze strony widza, jak i aktora stwarza możliwość otwarcia, w pierwszej kolejności na tekst, w drugiej na samego Autora – wtedy widz z aktorem wkracza w proces twórczy, ale od strony aktora nie jest to jeszcze twórczość artystyczna. Powstaje więc pytanie o warunki bytowe twórczości artystycznej w teatrze, a może i w życiu, gdy mamy na myśli sztukę życia.

W rezultacie słowo Autora²⁹ staje się wydarzeniem. Jako osoba niezwykle mocnej wiary K.S. zwraca się do owego Logosu, ponieważ Słowo dane przez Autora zawiera Logos, jest on „zapisany między wierszami Poety” – mówi do swoich aktorów. Jest to wydarzenie teologiczne - obiekt namysłu teologicznego. „Obiektem teologii jest to, co nas ostatecznie obchodzi (o co jesteśmy ostatecznie zatroskani). Tylko te twierdzenia są teologiczne, które dotyczą owego obiektu o tyle, o ile może się on stać dla nas sprawą ostatecznego zatroskania”.³⁰ Możliwość tę stwarza sytuacja twórcza, w której należy podejmować decyzje egzystencjalne.

Rozpoczynając drugą część wystąpienia, K.S. zaczyna tworzyć w wyobraźni słuchaczy drugi odnośnik, zwraca się ku wieczności, która może pojawić się w „przypadkowych przeblyskach” talentu aktorskiego.³¹ K.S. zna źródło tych przeblysków, przejawem ich jest czysty instynkt twórczy człowieka, otrzymany od Boga. Nieprzypadkowo mówi się w języku powszechnym, że talent jest „darem bożym”. Nawiązuje więc do czystej sztuki, ale nie w sensie formalnym, lecz treściowym, filozoficznym i teologicznym, bo chodzi tu o czystość duchową. Według Tillicha sytuacja nie oznacza stanu psychologiczno-społecznego grup lub jednostek. Jest ona osadzona w twórczej samointerpretacji dokonującej się w określonym czasie.³² Ta samointerpretacja jest możliwa przy wyznaczonym kierunku cel-usprawiedliwienie, osadzonym w dwóch wymiarach: duchowym i psychologicznym.

Autor w twórczości scenicznej prezentuje się w postaci tekstu literackiego i przedkłada swój tekst do urzeczywistnienia na scenie grupie ludzi. Powstaje więc relacja tekstowo-osobowa w wymiarze jednostkowym i społecznym. Relacja ta jest fundamentem życia wspólnego dla wszystkich współtwórców przedstawienia, szczególnie dla aktorów i reżysera, jest ona budowana w obrębie życia duchowego i psychicznego. Rzeczywistości te nie są tożsame, bo konstruuja człowieka i relacje międzyludzkie na scenie – właśnie w imię przedstawionego pragnienia – „tworzenia życia ludzkiego ducha”. Na scenie tworzy Człowiek, który występuje jakby w podwójnej roli – konstruktora życia duchowego na scenie w oparciu o siebie i materiał dany przez Autora. W przypadku twórczości teatralnej ma ono charakter dialektyczny, wzajemnie zwrotny w każdym z wcześniej przedstawionych

²⁸ Zob. B. Milerski, dz. cyt., s. 13, a. 3.

²⁹ Pisownia słowa „Autor” stosowana przez K.S., czasami nazywa go „Poetą”.

³⁰ P. J. Tillich, *Teologia systematyczna*, J. Marzęcki (przekł.), Wydawnictwo Marek Derewiecki „Antyk”. Kęty 2004, s. 19.

³¹ Aneks, a. 13.

³² Stąd wielki nacisk K.S. na samokształcenie i tzw. pracę w domu. Por. P. J. Tillich, dz. cyt., s. 11.

wymiarach. Działanie KS jest zgodne z postulatami W. Diltheya, którego mógł poznać osobiście w trakcie częstych wyjazdów do Niemiec.³³

„Dziecko wyrasta w pewnym ładzie i obyczaju rodzinnym, dzielonym z innymi członkami rodziny, i w tym kontekście przyjmuje polecenia matki. Jeszcze zanim nauczy się rozumieć gesty i wyrazy twarzy, ruchy ciała, okrzyki, słowa i zdania, że spotyka je zawsze jako takie same i z tym samym odniesieniem do tego, co oznaczają i wyrażają. W ten sposób jednostka orientuje się w świecie ducha obiektywnego.³⁴ K.S. wierzy w ducha obiektywnego, ta wiara pozwala mu podjąć się "tworzenia życia ludzkiego ducha na scenie". „Dilthey prezentował więc w pracach filozoficznych i pedagogicznych swoistą psychologię opisową aktów życia psychicznego, które jako części są powiązane ze sobą w całość struktury życia duchowego”.³⁵

K.S. pyta: „Czy rozsądek może prześcignąć tajemnicę ziarna, narodzenia, powstania żywych istot i przeznaczenia?”³⁶ Pytanie to jest w gruncie rzeczy namysłem nad treścią wiary i funkcją tego namysłu w teatrze i życiu, zarówno w tym tworzonemu, jak i w przeżywanym świecie, bo dla K.S. "psychiczny związek strukturalny ma charakter teologiczny", jak twierdzi W. Dilthey w swojej pracy, której fragmenty lub całość mógł znać³⁷ Stanisławski. Wezwanie zanotowane w akapicie 23. wystąpienia zdecydowanie potwierdza kierunek działania w procesie twórczym, który otwiera perspektywę artystyczną w teatrze. Punktem wyjścia jest duch ludzki, człowiek i odwołanie się do natury jako do dzieła Stwórcy. Mamy tu do czynienia z namysłem teologicznym, bo odnoszącym się do relacji ducha ludzkiego i życia. To nie przypadek, że KS najważniejszą swoją publikację nazywa „Moje życie w sztuce”. Życie ludzkie w sztuce z perspektywy K.S. ma charakter duchowy. Formy życia i twórczości są otwarte na wszystkich i na wszystko. Spektakle i twórczość adresuje do każdego człowieka.

W ostatnim akapicie wystąpienia K.S. wymienia „zrozumienie” i „wniknięcie” w aspekcie odczuwania. Chodzi mu o przeżywanie życia postaci, na podstawie osobistego stosunku do świata ludzi. Przeżycie to określa za pomocą: 1) osi działania przedstawienia i roli; 2) linii działania roli i 3) czucia prawdy, które są niezbędne dla tworzenia życia ludzkiego ducha na scenie. To nie jest introspekcja, lecz dialektyczny element namysłu nad egzystencją ludzkości i bytem człowieka, wyrażone i odczytane w tekście autorskim i w życiu współuczestnika procesu twórczego – także widza.

Według K. Bartha „objawienie jest chwilą, jest wydarzeniem ahistorycznym, w którym absolutnie Inny [Bóg] daje się człowiekowi, w którym wieczność zawiesza doczesność. W jednej chwili zostaje zawieszony czas, ona staje się chwilą wieczności, staje się «teraz», w którym człowiek poznaje, że jest Boży”.³⁸ Dla K.S.

³³ Przypomnę przy tym, że 10 października 1928 roku otrzymał tytuł Honorowego Członka Teatru Niemieckiego. Zob. *Stanislavski ist Ehrenmitglied des Deutschen Theaters*, Berliner Borsen Courier z 11 X 1928. [Stanisławski honorowym członkiem Teatru Niemieckiego.]

³⁴ Dilthey, W. *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in der Geisteswissenschaft*, Edition Holzinger. Taschenbuch. Berlin 2017, s. 195.

³⁵ B. Milerski, *Hermeneutika pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*, Wydawnictwo Naukowe ChAT. Warszawa 2011, s. 59.

³⁶ Aneks, a. 20.

³⁷ Zob. W. Dilthey, *O istocie filozofii i inne pisma*, E. Paczkowska-Łagowska (przeł.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Kraków 1987. [Pierwsze wydanie niem. w 1907 roku.] KS identycznie jak W. Dilthey odróżnia nauki przyrodnicze, które dążą do poznania zjawisk od nauk humanistycznych, które próbują te zjawiska zrozumieć, np. za pomocą przeżywania.

³⁸ K. Barth, *Dogmatic im Grundriss*, Theologischer Verlag. Zürich:1987, s. 41. Cytat za B. Milerski (1996),

ta chwila może pojawić się w procesie twórczym, gdy celem jest „tworzenie życia ludzkiego ducha na scenie”. „W świetle powyższego zasadne wydaje się stwierdzenie, że w ujęciu Bartha życie człowieka jest egzystencją bez Boga. Jednak w takim życiu może wydarzyć się chwila, w której wieczność wkracza w doczesność i ukazuje się człowiekowi. Od tego momentu jednostka żyje ciągle na ziemi (bez Boga), ale już ze świadomością wieczności (w obliczu Boga)”.³⁹

Konkluzja

Stanisławski nie chce opowiadać o Bogu, chce opowiadać o Człowieku w najszerszym z możliwych wymiarów. Uważa, że akt zbawienia człowieka dokonuje się w procesie twórczym, który zakorzeniony jest w Akcie Stworzenia Człowieka. W spektaklu w pierwszej kolejności działa Człowiek, uzdolniony do tworzenia życia ludzkiego ducha na scenie. Dlatego w twórczości artystycznej, ale też i w życiu, najważniejszą jest Osoba Ludzka, której Piękno wyrasta z Prawdy i Dobra, zawartych w jego naturze. Jednym słowem, bez jedności życia i twórczości oraz prawdy i dobra, niemożliwe jest piękno w teatrze i życiu, tym samym twórczość artystyczna. Pozostałość może być rzemiosłem. Oznacza to, że w kontekście przedstawionych przemysłów Stanisławskiego, odnoszących się do życia, prawdy, dobra i piękna w twórczości teatralnej nie każdy na scenie jest artystą.

ANEKS

NOTATA Z PRÓBY*⁴⁰

Spotkanie K.S. Stanisławskiego z przystępującymi do pracy w MChAT artystami i studentami o osobliwościach przyszłej pracy teatru

Na godzinę 12.00 zostali umówieni nowo wstępujący do zespołu artyści i uczniowie, do których reżyser zwrócił się z inauguracyjną mową.

10 stycznia 1916 roku.

1. Przyjdzie mi (być może) na początku pracować z wami i dlatego chcę wyjaśnić plan przyszłych zadań, po to, żebyście mogli czuć się swobodniej w trakcie pracy na próbach.

2. Rozpoczynamy ogromną i złożoną pracę nad inscenizacją adaptowanej przeze mnie powieści Dostojewskiego pt. „Wies Stiepanczykowo”.

3. W większości istniejących teatrów praca na próbach przebiega następująco: przede wszystkim czytają sztukę i rozdają role. Potem spotykają się aktorzy i powtarzają tekst, to jest: każdy czyta na głos tekst swojej roli, a reżyser i sufler śledzą go według swoich brulionów. Niekiedy przerywają czytanie kilkoma pytaniami wyjaśniającymi zamysł autora, ale w większości wypadków na to czasu nie wystarcza i pozostawia się aktorom swobodę interpretowania poetyki utworu; robią to u siebie w domu albo w przerwach prób i spektakli.

[Stosunek do działania, opisowa część II.]

4. Po powtórzeniu tekstu bywa ogólne czytanie przy stole,⁴¹ w którego trakcie starają się, w miarę swoich możliwości, czytać tekst z uczuciem i określonym wyrazem. W trakcie tego dzieła aktorzy zwracają się do reżysera z pytaniami:

s. 71, a. 3. [Zachowano znaki edytorskie i pisarskie.]

³⁹ B. Milerski (2011), dz. cyt., s. 72.

* Przekład z j. ros. Robert Stelmach.

⁴¹ Podkreślenie ręką K.S.

„Dlaczego to mówię?” albo „Jak powinienem rozumieć te słowa?”. Wtedy reżyser przedstawia aktorom, jak chce, rozumienie i odczucie roli.

[Skutki poprzedniego działania – opis rozumienia.]

5. Następne spotkanie aktorów nazywa się pierwszą próbą.⁴² Przebiega ona na scenie, dekorację tłumaczy się przy pomocy starych krzeseł i stołów. Reżyser wyjaśnia plan sceny: „drzwi w środku, dwoje drzwi po bokach itd.”. Na pierwszej próbie aktorzy czytają tekst z brulionów, a sufler milczy.

6. Reżyser siedzi na podwyższeniu, śledzi tekst i zarządza aktorami. „Co ja tu robię?” - pyta artysta. „Siadajcie na sofie” - odpowiada reżyser. „A co ja robię?” - pyta drugi. „Denerwujecie się, załamujecie ręce, chodźcie” - komenderuje reżyser. „Czy ja muszę siedzieć?” - czepia się aktor. „Jak wy możecie siedzieć, kiedy się denerwujecie” - dziwi się reżyser?

7. Nazajutrz, to jest na drugiej próbie, kontynuują tę pracę z trzecim i czwartym aktem. Trzecią, a niekiedy czwartą próbę, poświęca się na powtarzanie tak wykonanej roboty; artyści chodzą po scenie, wkuwają rozporządzenia reżysera i na półgłosie, tj. szeptem, czytają role z zeszytów, silnie gestykuluje dla pobudzenia.

8. Na następnej próbie tekst powinien być opanowany pamięciowo. W bogatych teatrach daje się na to jeden dzień - dwa dni i wyznacza się nową próbę, na której aktorzy korzystają jeszcze z brulionów. Mówią tekst szeptem, za to reżyser krzyczy na cały głos. Na kolejnej próbie nakazuje się aktorom grać pełnym głosem. Potem wyznacza się generalną próbę w charakteryzacjach, kostiumach i w dekoracjach. W końcu spektakl. Utalentowanym aktorom udaje się czasami wznieść na scenie prawdziwe życie i te chwile okazują się uduchowionymi. W innych wypadkach doświadczenie, nawyki, przyzwyczajenia odbiorcy i sztamki wprawionych w takiej robocie specjalistów przedstawiają typową strukturę, która uchodzi za pracę zespołową.

9. Jak nazwać taką robotę? Może to jest twórczość?

10. Nie, nie i nie! To zwykły przekład sztuki z ilustracją aktorską. W tego typu pracy znaczenie aktora sprowadza się do roli zwykłego pośrednika między autorem i widzem.

11. To rzemiosło.

11. Nigdy nie będzie płomienia, tylko chwilami może w takim spektaklu zabłysnąć prawdziwa twórczość i to dzięki wyjątkowym, przypadkowym przeblyskom talentu aktorskiego.

12. Nie rzemiosłu poświęciliśmy się, a sztuce, rzemiosło - interesuje nas na tyle, jak dalece należy je wykorzystać w twórczości.

13. Przecież pragniemy tworzyć na scenie życie ludzkiego ducha, pragniemy współdziałania z autorem.

14. Sztuka - w twórczości!

15. W czymże zamyka się twórczość artysty sceny?

16. To wielka i niepojęta tajemnica. Nie jest dostępna rozumowi ani dzięki wiedzy, ani przez pojęcie; dostępna jest tylko samej naturze, podświadomej wrażliwości.

17. Jednym słowem, my, ludzie, zbyt wiele uwagi zwracamy na rzeczy pojęte. Można powiedzieć, że jakaś 1/10 część życia człowieka przebiega z udziałem świadomości, a 9/10 - w podświadomości. Szczególnie mocno odnosi się to do praktycznych czynności, a w części do twórczości artysty.

⁴² Podkreślenie R.S.

18. Czy rozsądek może prześcignąć tajemnicę ziarna, narodzenia, powstania żywych istot i przeznaczenia?

19. Rozsądek może jedynie prześledzić wybrane fragmenty tych procesów, może konstatować rezultaty twórczej pracy natury i w najlepszym wypadku sprzyjać, i to do określonego stopnia, naturalnemu biegowi rozwoju procesu twórczego. Zatem rola rozumu w procesie twórczym jest zawsze ograniczona.

20. Wiązanie faktów, ich zbieżność i analogia, wyobrażenia o uczuciach, złożoność i subtelność duszy są zagadkowe i nie poddają się rozumowemu ogarnięciu. Tylko sama natura i jej niedoświadczony instynkt mogą kierować wszystkimi niedostrzegalnymi subtelnościami wrażliwości urządzenia artystycznej duszy i jej materii. Porzucamy modne nawroty pretendentów do roli Twórcy innej, lepszej niż natura, piękności, osnutej na wyćwiczonej umowności, noszącej ludzką materię; albo innych, doskonałej stworzonych uczuć, jakie daje nam natura. Człowiek stworzony jest do brania tylko tego, co jest dostępne w przyrodzie, a nie do tworzenia swojej drugiej natury i jej praw. Dlatego też rozum nie zabiera się do pracy twórczej przekraczającej jego możliwości. Przyjmuje skromną rolę właściwą w twórczości i uczy się: po pierwsze - nie przeszkadzać w pracy natury swoim niepotrzebnym wtargnięciem w obszar nieznanego, a po drugie - powinien nauczyć się zadawać twórczości oczekiwany kierunek, zajmując ją odpowiednimi i ponętymi zadaniami. Tylko twórcze zadania powinny być określone, a sposoby ich realizacji – podświadome.

21. Nieznane przez znane.⁴³

22. Oto wezwanie, które powinno kierować nami w czekającej nas pracy.

23. Nade wszystko sztuka aktorska zamyka się w umiejętności kierowania swoją podświadomością. Umiejętność ta wymaga także wiedzy, doświadczenia, obserwacji, określonego stosunku do pracy, przystosowania do osobliwości naszej podświadomości, oczywiście na tyle jak dalece ją poznaliśmy.

25. W czym zamyka się ten odbiór i metoda działania na podświadomość, która wypełnia proces twórczy, wyjaśni się w trakcie postępów naszej pracy, a póki, co, na zakończenie mojego wystąpienia, przedstawię moją skromną, lecz trudną misję reżysera. Nie nawiedzają mnie modni nowatorzy, pragnący wzbogacić się na teatrze. Funkcję reżysera porównałbym do roli lekarza przy porodzie. Podobnie, jak lekarz obecny przy narodzinach człowieka, pomaga naturze w jej rzeczywistym procesie, tak i ja, jako reżyser, będę uważnie czuwał nad pracą waszej twórczej natury, nad przyrodniczą pracą waszej twórczej natury i pomagał jej. Zobowiązany jestem ochraniać ją przed jakimkolwiek gwałtem, pobudzać twórczą energię ciekawymi zadaniami, pomagać przypomnieć zapomnienie i pielęgnować jeszcze nieznane; będę starał się krzepić wyobraźnię, niezawodnie kierować twórczą uwagę na właściwe tory, wyjaśniać to, co powinno być zrozumiane. Będę odgadywał ukryte potrzeby waszej twórczej natury i stwarzał odpowiednie warunki do harmonijnej pracy całego zespołu. A także, w ostateczności, gdy zajdzie potrzeba ratowania natury przed zgubnymi dla niej przeciwnościami aktorskich przyzwyczajień i konwencjonalnej gry, ja, jak lekarz, przystąpię do operacji, która, choć przykra, nie może być bolesna.

[Etyka dobrego odczucia jako sprawdzianu.]

26. Starajcie się wniknąć w swoją pracę i zrozumieć jej drogi. Słowa „zrozumieć”, „wniknąć” - oznaczają *odczuwać*. W twórczości uczucia zajmują

⁴³ Podkreślenie ręką K.S.

pierwsze miejsce, rozum tylko pomaga odczuwać, a ciało niewolniczo wtóruje mu i odzwierciedla to, co nakazuje wola.

Źródło: Muzeum MChAT w Moskwie. Archiwum K.S., Nr 1353, k. 1-16.

Streszczenie

Zagadnienie refleksji w twórczości włączono w proces twórczy. Kontekstem rozważań jest cel twórczości artystycznej: „Tworzenie życia ludzkiego ducha na scenie”. Przedstawiono uproszczony schemat działania wielkiego „Systemu” Stanisławskiego. Wyodrębniono istotne elementy procesu twórczego. Wszystkie kreują życie duchowe człowieka-aktora i etyczne wyznaczniki twórczości. Jednym słowem: duchowość i etyka ulokowane w procesie twórczym, dotrzymujące zasady jedności życia i twórczości decydują o twórczości artystycznej w teatrze.

Słowa kluczowe: Stanisławski, aktor, duchowość, twórczość artystyczna

THE FUNCTION OF CREATIVE REFLECTION IN LIFE AND THEATRE

Summary

The issue of reflection in creativity was included in the creative process. The context of the considerations is the purpose of artistic creation: "Creating the life of the human spirit on stage". A simplified scheme of operation of Stanislavski's great "System" is presented. Significant elements of the creative process have been identified. All of them create the spiritual life of a man-actor and ethical determinants of creativity. In a word: spirituality and ethics located in the creative process, adhering to the principle of unity of life and creativity, determine artistic creativity in the theatre.

Keywords: Stanislavsky, actor, spirituality, artistic creation.

Bibliografia

- Barth K., *Dogmatic im Grundriss*, Teologischer Verlag. Zurich 1987.
- Dilthey W., *O istocie filozofii i inne pisma*, E. Paczkowska-Łagowska (przekł.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Kraków 1987.
- Der Aufbau der geschichtlichen Welt in der Geisteswissenschaft*, Edition Holzinger. Taschenbuch. Berlin 2017.
- Gadacz T. (red.): *Wokół rozumienia: studia i szkice z hermeneutyki*, G. Sowiński (przekł.), Wydawnictwo Naukowe Papierskiej Akademii Teologicznej. Kraków 1993.
- Gadamer H.-G., *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Mohr (Siebeck), Tübingen 1990.
- Milerski B., *Z problemów hermeneutyki protestanckiej*, Wydawnictwo Ewangelickie św. Mateusza. Łódź 1996.
- Hermeneutika pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2011.
- Ribot T., *Psichologija vnimaniâ*, Izd. F. A. Logansona, Kiev-Harkov 1897.
- Affektivnaâ pam'ât'*, Izd. red. žurnala «Obrazovanie», SPb. 1899.
- Pam'ât' v ee normal'nom i bleznenom sostoâniâh*, Izd. V. I. Grubinckogo. SPb. 1900.
- Logika čustv*, Izd. O. N. Popovoj. SPb. 1906.
- Stanislavski ist Ehrenmitglied des Deutschen Theaters, *Berliner Borsen Courier* z 11 X 1928.
- Stanisławski K., *Etyka*, J. Żmijewska (przekł.), Państwowy Instytut Wydawniczy. Warszawa 2010.

- Stelmach R. *Kerygmaticzny wymiar twórczości Konstantyna Siergiejewicza Stanisławskiego i jego pedagogiczno-religijne implikacje. Próba analizy systemów i metody K. S. Stanisławskiego w ujęciu jakościowym i jakościowo-ilościowym*, Dr Robert Ryszard von Stelmach. Warszawa 2022.
- Tillich P. J., *Teologia systematyczna*, J. Marzęcki (przekł.), Wydawnictwo Marek Derewiecki „Antyk”. Kęty 2004.

BEZPIECZEŃSTWO ZDROWOTNE

Małgorzata FILANOWICZ

Wydział Nauk o Zdrowiu, Katedra Pielęgniarstwa Zachowawczego, Collegium Medicum w Bydgoszczy, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Mateusz MODRZEJEWSKI

Absolwent Kierunku Pielęgniarstwo I stopnia, Wydział Nauk o Zdrowiu, Katedra Pielęgniarstwa Zachowawczego, Collegium Medicum w Bydgoszczy, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

**PROBLEMY I WYZWANIA MŁODYCH DOROSŁYCH ZMAGAJĄCYCH SIĘ
Z CUKRZYCĄ TYPU PIERWSZEGO****Wstęp**

Dokonując analizy statystyk na przestrzeni ostatnich lat zauważalny jest wzrost chorych na cukrzycę. Według Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) na całym świecie choruje ponad 440 milionów ludzi, z czego 1,6 miliona zgonów zawdzięczamy właśnie tej chorobie. Szacuje się, że w Polsce blisko 3 miliony naszych rodaków choruje na cukrzycę, a blisko milion Polaków jest nadal niezdiagnozowanych i nieświadomych swojego stanu zdrowia.

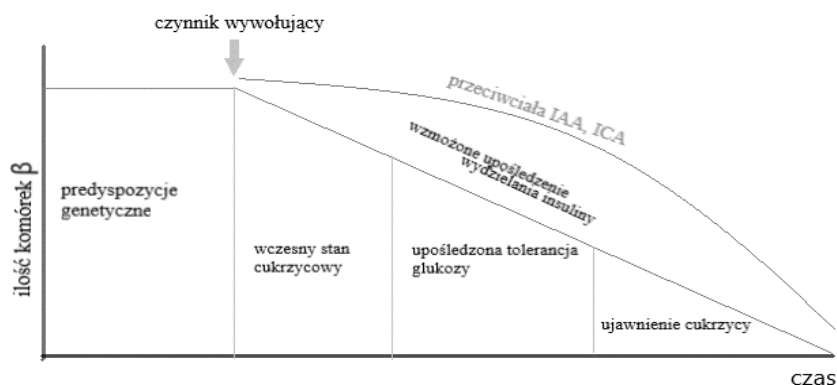
Mogłoby się wydawać, że po wieloletnich badaniach i rozwoju wiedzy medycznej patofizjologia i etiologia cukrzycy typu pierwszego nie ma przed nami żadnych tajemnic. Okazuje się, że im więcej dowiadujemy się na temat tej jednostki chorobowej, tym mniej jest ona dla nas znana. Panuje przeświadczenie, że cukrzycą są obciążone osoby, które posiadają predyspozycje genetyczne w towarzystwie czynników z otoczenia. Wyniki badań genetycznych dowodzą, że dziedziczenie skłonności na zachorowalność cukrzycy zależy od wielu różnoimiennych genów. Dodatkowo większość chorych cierpiących na omawiane schorzenie nie deklaruje posiadania krewnego stopnia pierwszego z tą samą jednostką chorobową. Mimo to rodzina obciążona ryzykiem występowania cukrzycy ma większe predyspozycje do zachorowania w odróżnieniu od „normalnej populacji”.¹

Cukrzyca typu 1 zyskała miano choroby autoimmunologicznej ze względu na charakter swojego przebiegu. Postać tej choroby dotyka najczęściej dzieci oraz młodzież. Komórki β trzustki, które są odpowiedzialne za produkcję insuliny z przeciwciał są niemalże całkowicie zniszczone. Dzieje się tak, ponieważ układ odpornościowy człowieka wytwarza autoprzeciwciała powodujące destrukcję komórek i wysp trzustkowych. Pomocne w autodestrukcji komórek β u osób posiadających predyspozycje genetyczne do zachorowania na DM (Diabetes Mellitus – cukrzyca) jest wystąpienie tzw. czynnika predysponującego. Mówi się, że czynnikiem wywołującym może być infekcja wirusowa (najczęściej wirus zapalenia ślinianek, reowirusy, wirus różyczki, Epsteina – Barr, wirus zapalenia wątroby typu A, wirus poliomyelitis, grypy), bakteryjna, toksyny lub obecność pewnych składników w diecie (białka mleka krowiego, białka zbóż). Po kontakcie ustroju chociażby z jednym czynnikiem wymienionym powyżej może dojść do rozwoju autoimmunologicznej reakcji powodującej powolne zapalenie wysp trzustkowych. Już na wiele miesięcy, a nawet lat przed wystąpieniem realnych objawów cukrzycy, we krwi dostrzegamy przeciwciała przeciwwyspowe – ICA oraz przeciwinulinowe –

¹ Di Meglio L.A. *Cukrzyca typu 1*. Lancet (Londyn, Anglia) obj. 391.10138, 2018

IAA. Początkowo następuje zahamowanie możliwości wydzielniczych komórek β , gdzie swój początek manifestuje poprzez zanik fazy wydzielania insuliny. Kolejnymi krokami są stany przedcukrzycowe, a w konsekwencji jawna cukrzyca. Wspomniane uszkodzenie powoduje bezwzględny niedobór insuliny – podstawowego hormonu anabolicznego, który odpowiedzialny jest za metabolizowanie tłuszczów, węglowodanów oraz białek (Rysunek 1.).²

Rysunek 1. Proces niszczenia komórek β trzustki

Źródło: O pracowanie własne na podstawie Ilonen, Jorma et al. „The heterogeneous pathogenesis of type 1 diabetes mellitus” *Nature reviews. Endocrinology* vol. 15,11 (2019): 635-650. doi:10.1038/s41574-019-0254-y

Brak insuliny w organizmie niesie za sobą szereg konsekwencji. Praca insulinozależnych transporterów glukozy zostaje zaburzona. Glukoza w takiej sytuacji nie może być prawidłowo zużywana przez tkanki obwodowe jako źródło energii. Pomimo wysokiego poziomu cukru we krwi wątroba otrzymuje informację o wzmożonym zapotrzebowaniu na glukozę w ustroju. Następuje proces glikogenolizy.³

Niedobór insuliny uruchamia procesy alternatywne, których celem jest uzyskanie większej ilości energii z białek czy tłuszczu. Lipidy zostają rozkładane w procesie lipolizy do glicerolu wolnych kwasów tłuszczowych. Zauważalny jest proces zahamowania wykorzystania glukozy przez tkanki obwodowe.

Destrukcji ulega również metabolizm białkowy. Glicerol w towarzystwie aminokwasów pochodzących z mięśni przyczynia się do proteolizy – rozkładu białek. Na skutek tego zwiększa się stężenie aminokwasów we krwi – są źródłem energii w procesie syntezy glukozy w nerkach oraz wątrobie.⁴

Cały przedstawiony powyżej ciąg zdarzeń niesie za sobą konsekwencje w postaci długo utrzymującej się hiperglikemii czyli wysokiego stężenia glukozy we

² Gajewski P., Szczeklik A. Interna Szczeklika. *Podręcznik chorób wewnętrznych 2021*. Medycyna Praktyczna, 2020.

³ Tamże

⁴ Wei L. *Type 1 Diabetes Mellitus and Cognitive Impairments: A Systematic Review*. *Journal of Alzheimer's disease* : JAD 2017, vol. 57,1

krwi. Długo utrzymujący się działa toksycznie na ustrój powodując uszkodzenia ścian naczyń. ⁵

Objawy i powikłania cukrzycy

Nieleczona cukrzyca typu 1 niesie za sobą szereg widocznych objawów. W ostatnim podrozdziale został poruszony aspekt długo utrzymującej się hiperglikemii, która jest skutkiem zaburzeń wynikających z choroby cukrzycowej i zaburzeń metabolicznych. Glukoza jest istotnym osmolitem. Jej wysoki poziom we krwi prowadzi do diurezy osmotycznej czego konsekwencją jest wymuszona mikcja, częstomocz – poliuria. Długotrwałe występująca powoduje odwodnienie ustroju, które może objawiać się poprzez polidypsję (zwiększone pragnienie) oraz suchość skóry i błon śluzowych. U diabetyków często występuje nykturia – nocne oddawanie moczu. Tak niepozorny objaw może przyczynić się do uczucia wyczerpania, senności, pogorszenia produktywności, zwiększenia ryzyka wypadków czy zmęczenia w ciągu dnia. ⁶

Brak insuliny przyczynia się również do zwiększenia procesu lipolizy oraz proteolizy czego skutkiem może być m.in. utrata masy ciała. Pomimo prawidłowego odżywiania się zauważalny jest u nieleczonych chorych na cukrzycę typu pierwszego nagły spadek wagi.

Zmniejszenie objętości krwi krążącej prowadzi do aktywacji w nerkach układu RAA (Renina Angiotensyna Aldosteron). Uwolniony aldosteron w kanalikach nefronów prowadzi do wydalenia potasu i nasilonej resorpcji sodu i wody, w celu utrzymania odpowiedniego nawodnienia organizmu. Długotrwały i niekontrolowany wyrzut potasu może spowodować hiperkaliemię czyli wzrost jego stężenia we krwi $>5,5$ mmol/l. Najczęstszymi objawami tego stanu są ogólne osłabienie, duszność, osłabienie mięśniowe, bradykardia, a w ciężkiej postaci zatrzymanie akcji serca i zgon.

Długo utrzymujący się poziom hiperglikemii powoduje przekroczenie progu nerkowego dla glukozy (180 mg/dl). Prowadzi to do glukozurii – wydalania glukozy wraz z moczem. ⁷

Ostatnim skutkiem niedoboru insuliny w cukrzycy typu 1 jest cukrzycowa śpiączka ketonowa. Utrata zdolności produkcji insuliny przez trzustkę w konsekwencji prowadzi do kwasicy ketonowej, która jest rodzajem kwasicy metabolicznej. Opisany stan jest wynikiem wzmożonej lipolizy i ketogenezy z jednoczesnym zahamowaniem glikolizy. Ilość ciał ketonowych w krążeniu organizmu wzrasta. Powoduje to uwolnienie jonów wodorowych obniżających jednocześnie pH krwi $< 7,3$. Organizm broniąc się stara się skompensować skutki kwasicy pobierając głębsze i szybsze oddechy (oddech Kussmaula). Flagowym objawem kwasicy ketonowej jest charakterystyczny zapach acetonu z ust, inaczej też określany jako „woń zgniłych jabłek”. Kolokwialnie można powiedzieć, że organizm do swojej siły napędowej nie używa już glukozy, a tkanki tłuszczowej, której produktem ubocznym jej rozkładu są ciała ketonowe (m.in. aceton).

⁵ Zahorska-Markiewicz B., Małecka-Tendera E., Olszanecka-Glinianowicz M. i wsp. *Patofizjologia kliniczna. Podręcznik dla studentów medycyny*. Wyd. 2. Wrocław: Edra Urban & Partner, 2017.

⁶ Rohilla, Latika. „Puddles on the Road”: Hurdles in the Pathway from Symptoms to Diagnosis and Treatment in Children with Type 1 Diabetes.” *Indian journal of endocrinology and metabolism*, 2021, vol. 25,1

⁷ Kashafi, Sarvenaz, *Kliniczna poprawa cukrzycy typu 1 pod wpływem kwasu bD-mannuronowego (M2000) u chorej z rakiem piersi—opis przypadku*. Diabetologia Praktyczna 2019, 5, 4.

W badaniach przedmiotowych obserwowany jest poziom glukozy między 180 – 1350 mg/dl (10 – 75 mmol/l) $\text{HCO}_2^- < 15$ mmol/l.

W badaniu pacjenta należy ocenić:

- stan kliniczny (częstotliwość pracy serca, wartość ciśnienia tętniczego krwi, masę ciała);
- poziom odwodnienia (potrzebny do obliczenia zapotrzebowania na płyny);
- stan świadomości (skala Glasgow).⁸

Długoletnie zaniechanie i nieleczenie cukrzycy może przyczynić się do wystąpienia przewlekłych powikłań. Mają one związek ze zmianami zwyrodnieniowymi we włosowatych naczyniach krwionośnych jak i drobnych tętniczkach i żyłach – mikroangiopatia. Najpowszechniejsze w klinice cukrzycy są retinopatia i nefropatia. Do pierwszej z nich dochodzi poprzez uszkodzenie włosniczek w wyniku zwiększonego przepływu krwi przez siatkówkę. Na każdym etapie rozwoju retinopatii możemy spotkać się z obrzękiem plamki żółtej – jedną z głównych przyczyn utraty wzroku u chorych na cukrzycę. Omawiane wcześniej uszkodzenie naczyń siatkówki zwiększa przesącz płynów i lipidów, co wyraźnie da się zaobserwować podczas badania oftalmoskopem. Siatkówka przybiera postać widocznie pogrubionej z elementami żółtych i twardych wysięków (lipidy). Po 20 latach choroby u prawie wszystkich osób z cukrzycą typu pierwszego i u ponad 60% z cukrzycą typu drugiego występują cechy retinopatii, która jest główną przyczyną ślepoty u chorych w wieku 20–74 lat.⁹

Nefropatia obejmuje zarówno czynnościowe jak i morfologiczne uszkodzenie nerek. Może prowadzić do stwardnienia kłębuszków, tętnic i tętniczek oraz martwicy brodawek nerkowych u osób, które zażywają duże ilości niesteroidowych leków przeciwzapalnych. Objawia się zwiększeniem ilości albumin w moczu (30 – 300 mg/24h) do białkomoczu. Obecnie nefropatia cukrzycowa stanowi pierwszą przyczynę schyłkowej niewydolności nerek oraz główną przyczynę chorobowości i śmiertelności z przyczyn sercowo-naczyniowych.¹⁰

Powikłania w średnich i dużych naczyniach krwionośnych noszą miano makroangiopatii. Do niej zalicza się: zmiany w tętnicach wieńcowych, mózgowych oraz zespół stopy cukrzycowej. Uznaje się, że dwie pierwsze jednostki mogą wystąpić z 2 – 4 razy większym prawdopodobieństwem niż u zdrowej populacji. Zespół stopy cukrzycowej jest efektem zarówno niewydolności naczyniowej, neuropatycznej jak i zakażeń przyczyniających się do powstawania martwicy. Według metaanalizy przeprowadzonej przez Zhang i wsp. stwierdzono, że stopa cukrzycowa występuje u ok. 6,3% populacji chorych na cukrzycę. Największe rozpowszechnienie występuje w Ameryce Północnej (13%) a najniższe w Oceanii (3%). Częstość występowania schorzenia w Europie wynosi ok. 5,5 %.¹¹

Chorzy na cukrzycę mogą również doświadczyć problemów o podłożu neurologicznym – neuropatie. Wyróżnia się: przewlekłą neuropatię obwodową (zaburzenia czucia dotyku, temperatury, bólu; czucia głębokiego w kończynach dolnych), ostre zapalenie nerwów obwodowych (piekący ból stopy nasilający się

⁸ Castellanos L., *Management of Diabetic Ketoacidosis in Children and Adolescents with Type 1 Diabetes Mellitus*. Paediatric drugs 2020, vol. 22, 4

⁹ Tamże

¹⁰ Donate-Correa J. *Inflammatory Targets in Diabetic Nephropathy*. Journal of clinical medicine 2020, vol. 9, 2

¹¹ Grzeszczak W. *Czy można zapobiec rozwojowi powikłań o charakterze mikroangiopatii u chorych na cukrzycę? Co nowego opublikowano na ten temat w 2015 roku?*. Choroby Serca i Naczyń 2015, 12, 5

w nocy, nadwrażliwość skórna), mononeuropatię (porażenie nerwów czaszkowych lub obwodowych), amiotrofię (uszkodzenie nerwów ruchowych powodujący zanik mięśni ud i obręczy kończyn dolnych często z towarzyszącym bólem) oraz neuropatię wegetatywną (impotencja, omdlenia, zaparcia, biegunki, nudności, wymioty, hipotonia ortostatyczna, potliwość podczas posiłku czy zatrzymanie moczu).¹²

Działania profilaktyczne

Ze względu na charakter oraz podłoże schorzenia obecnie nie znane są żadne metody, które mogłyby zapobiec zachorowalności na cukrzycę typu 1. Należy prowadzić edukację młodych zarówno rodziców jak i dorosłych na powyższy temat. Wskazane byłoby promowanie i prowadzenie programów profilaktycznych, które podniosłyby stan wiedzy obywateli w zakresie wstępnych objawów choroby, konsekwencji ich lekceważenia oraz poddawaniu się badaniom kontrolnym, w celu szybkiej diagnozy i walki z przypadłością.¹³

Leczenie

Założeniem procesu leczniczego cukrzycy typu 1 jest zminimalizowanie do minimum objawów hiperglikemii oraz ograniczenie ryzyka wystąpienia powikłań o podłożu mikro- i makronaczyniowych. Zazwyczaj pojęcie „leczenie” kojarzy się wyłącznie z zastosowaniem środków farmakologicznych. W przypadku cukrzycy typu 1, aby osiągnąć zamierzone skutki terapii proces leczniczy wymaga kompleksowego działania z zastosowaniem dodatkowych metod [40].

Ze względu na etiopatogenezę choroby jedynym skutecznym środkiem w leczeniu cukrzycy typu 1 jest insulinoterapia. Remisja choroby nie powinna być przesłanką do zaprzestania stosowania terapii. Do walki z cukrzycą typu 1 w Polsce wykorzystuje się dwa rodzaje insuliny: insulinę ludzką oraz analogi insuliny. Pierwsza z nich jest odzwierciedleniem insuliny produkowanej przez ludzką trzustkę, natomiast analogowe powstają poprzez modyfikację budowy insuliny człowieka.

Podczas leczenia cukrzycy typu 1 medyk powinien wiedzieć co tak naprawdę chce osiągnąć włączając terapię. Cele leczenia:

- kontrola metaboliczna z jednoczesną próbą utrzymania w granicach normy stężenia glukozy we krwi. Zespół terapeutyczny zmierza do tego, aby wartość hemoglobiny glikowanej osiągała wartość poniżej 7%;
- osoby stosujące na stałe systemy ciągłego pomiaru glikemii powinny osiągać wysoki wskaźnik czasu spędzonego w celu terapeutycznym (> 70%). Rozumie się przez to, że wartość glikemii powinna mieścić się w przedziale od 70 do 180 mg/dl. Należy unikać stanów hipoglikemii – obecnie przy wartościach niższych niż 70 mg/dl i 54 mg/dl odpowiednio dopuszcza się maksymalnie czas 4% i 1%;
- wyrównanie gospodarki lipidowej (frakcja cholesterolu LDL: <55 mg/dl; stężenie LDL –C < 100 mg/dl u osób z umiarkowanym ryzykiem chorób układu sercowo – naczyniowego – w tym osoby poniżej 35. roku życia);
- wyrównanie ciśnienia tętniczego (ciśnienie skurczowe nie powinno przekraczać 130 mm Hg, a rozkurczowe 80 mm Hg);

¹² Kieć-Wilk B., Gastol J., Pawliński Ł. *Neuropatia autonomiczna układu sercowo-naczyniowego w przebiegu cukrzycy-aktualny stan wiedzy*. Postępy Biochemii 2019, 65, 4

¹³ Zalecenia kliniczne dotyczące postępowania u chorych z cukrzycą 2021, Stanowisko Polskiego Towarzystwa Diabetologicznego. Clin Diabetol 2021; 10, 1.

- edukacja pacjenta – wysoki poziom wiedzy chorego na temat swojej przypadłości i podporządkowanie się zaleceniom powoduje zdolność do podejmowania takiej samej aktywności fizycznej i osiągnięcia podobnych celów zawodowych jak osoby bez cukrzycy.¹⁴

Leczenie cukrzycy nie opiera się wyłącznie na włączeniu farmakologii. Niezwykle istotnymi elementami, aby doprowadzić do poprawy stanu zdrowia chorego jest szeroko pojęta zmiana stylu życia, zmodernizowanie sposobu odżywiania się oraz zwiększenie wiedzy pacjenta na temat choroby z jednoczesnym włączeniem go w proces terapeutyczny. Zarówno dla dzieci i ich rodziców oraz młodych dorosłych informacja o zdiagnozowaniu przewlekłej choroby jest trudna do zaakceptowania. Wizja dożywotniej kontroli poziomu glikemii kilka razy dziennie, wprowadzenia nowych zasad żywieniowych w towarzystwie regularnej aktywności fizycznej może prowadzić do ogólnego przytłoczenia, przerażenia, a w konsekwencji buntu młodego człowieka powodującego zlekceważenie zaleceń.

Zadaniem personelu jest przede wszystkim wsparcie psychiczne chorego, wspólna ocena postępów leczenia oraz pomoc w zmianie dotychczasowych nawyków. Praca ta przybiera wiele ról:

- doradcy – w odniesieniu do form metod leczenia;
- psychologa – wsparcie pacjenta w chwilach załamania, buntu wobec choroby;
- trenera osobistego – wspiera i motywuje w procesie zmian nawyków;
- naukowca – przedstawia aktualne doniesienia ze świata nauki;
- dietetyka – pomoc w początkowej fazie zmian żywienia pacjenta.

Opieka nad diabetikiem powinna uwzględniać jego indywidualną sytuację materialną, preferencje i potrzeby – pominięcie tego aspektu spowoduje utrudnienie procesu terapeutycznego.

Cukrzyca a stan psychofizyczny pacjenta

Według Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) pojęcie *zdrowia* definiuje się jako stan pełnego dobrostanu fizycznego, psychicznego i społecznego, a nie tylko brak choroby lub ułomności. Dokonując przeglądu literatury można zauważyć, że zespół terapeutyczny poza biologiczną oceną pacjenta coraz częściej bierze pod uwagę jakość życia, która uwarunkowana jest przez chorobę. Analiza powyższego aspektu umożliwia płynną komunikację z leczonym poprzez poznanie jego punktu widzenia oraz zażegnanie wszelkiego rodzaju problemów psychosocjalnych, które są przeszkodą w trakcie terapii.¹⁵

Choroba przewlekła oddziałuje na wszystkie aspekty życia chorego zmieniając diametralnie jego nawyki. Dolegliwości z każdym kolejnym dniem nie mijają, a wręcz utrzymują się i nasilają wraz z upływem czasu. W przypadku dzieci tak radykalne zmiany dotychczasowego funkcjonowania mogą wywołać konsekwencje psychologiczne utrudniające prawidłowe rozwijanie się. Młody człowiek zostaje w pełni poddany instytucjom, których celem jest sprawowanie nad nim opieki medycznej. W przypadku chorych na cukrzycę typu 1 nieodzownym elementem procesu leczniczego stają się regularne wizyty w przychodniach i uzależnienie od glukometru czy wkłuć podskórnych.

¹⁴ Tamże

¹⁵ Szygula-Jurkiewicz B., Kowalska M., Mościński M. *Jakość życia jako element oceny stanu zdrowia i efektywności leczenia chorych ze schorzeniami układu sercowo-naczyniowego*. Folia Cardiologica 2011, 6.

Bez względu na wiek, zaburzony stan zdrowia wprowadza w życie człowieka szeroki wachlarz ograniczeń oraz nakazów. Dotychczasowa swoboda zostaje zachwiana przez tzw. „powinność zachowań”. Zdiagnozowanie choroby u dziecka wymaga ogromnych zmian w funkcjonowaniu rodziny. Rodzice stają się strażnikami odpowiednich nawyków swojego podopiecznego. Dodatkowa opieka, odczuwana presja czasu (związana np. z systematyczną podażą insuliny) generuje dodatkowy stres.¹⁶

Pominięcie aspektu psychologicznego pacjenta w czasie terapii przyniesie nieoczekiwane rezultaty leczenia. Bunt oraz niestosowanie się do zaleceń zespołu terapeutycznego często jest efektem złej kondycji psychicznej pacjenta. Ważne jest, aby ocenę stanu psychicznego chorego określić na samym początku kuracji oraz podczas następnych wizyt. Rekomendowane jest wykorzystywanie do tego celu dedykowanych kwestionariuszy. Badanie ankietowe J. Sendeli, którego celem była ocena częstości występowania objawów depresji u dzieci chorych na cukrzycę typu 1 wykazało, że spośród 477 dzieci, aż 17% zgłaszało objawy depresji. Inne badanie A. Duda – Sobczak przeprowadzone wśród pacjentów z długim wywiadem cukrzycy tego samego typu obejmujące 283 osoby wykazało, że objawy depresyjne występowały u 42% badanych, dwukrotnie częściej u kobiet.¹⁷

Skutecznym narzędziem w walce z chorobą jest włączenie pacjenta w cały proces terapeutyczny. Jeżeli zespół medyczny chce, aby diabelek czynnie brał udział w procedurze leczniczej należy chorego odpowiednio wyedukować pod kątem jednostki chorobowej. Uważa się, że edukacja terapeutyczna jest podstawą efektywnej opieki nad chorymi. Diabelek oraz jego najbliższe otoczenie musi posiadać dokładną wiedzę na temat zagrożeń jakie niesie za sobą niesystematyczne kontrolowanie glikemii. Zespół terapeutyczny powinien stale oceniać potrzeby pacjenta i rodziny, zwłaszcza, że chory dorasta, rozwija się i zaczyna nabywać kompetencji niezbędnych do samodzielnego kontrolowania glikemii. Zespół diabetologiczny odgrywa zasadniczą rolę w ocenie potrzeb edukacyjnych, behawioralnych, emocjonalnych i psychospołecznych pacjenta oraz rodziny. Opieka powinna być zindywidualizowana do potrzeb lezonego i jego najbliższych.

Niezbędne jest wzmocnienie pozycji pacjenta i jego środowiska na każdym etapie. W czasie stawiania diagnozy ważne jest, aby sposób przekazywanej wiedzy na temat choroby był dostosowany do odbiorcy. Zalecenia powinny być skonstruowane jasno z dołączeniem prostych wyjaśnień co do patomechanizmu choroby. Warto dopilnować, aby wszyscy uczący się otrzymywali te same spójne informacje, które są uzupełnione pisemnymi wytycznymi oraz materiałami edukacyjnymi i dostosowanymi do wieku, dojrzałości i poziomu wykształcenia pacjenta oraz jego najbliższych.

Zespół terapeutyczny powinien zapewnić rodzinie i dziecku odpowiednie wsparcie poprzez ciągłą edukację i zasoby umożliwiające egzystowanie chorego w każdym środowisku (w tym szkolnym). Należy skoncentrować się na potrzebach psychospołecznych oraz ocenie wystąpienia czynników ryzykownych

¹⁶ Pawluk-Skrzypek A. *Radzenie sobie ze stresem przez dzieci w warunkach zmian spowodowanych chorobą przewlekłą*. Rocznik Lubuski 2020, 46, 2

¹⁷ Duda-Sobczak, A., Zozulińska-Ziółkiewicz, D., Wierusz-Wysocka, B. *Częstość występowania objawów depresyjnych oraz rozpoznanych zaburzeń depresyjnych u osób z długim wywiadem cukrzycy typu 1 bez zaawansowanych przewlekłych powikłań, hospitalizowanych z powodu niewyrównania metabolicznego*. Diabetologia Praktyczna 2016, 2, 6

i niebezpiecznych dla chorego. Dzięki temu zespół medyczny wie, że jego podopieczni będą w stanie poradzić sobie z każdą trudną sytuacją.

Okres dojrzewania charakteryzuje się wzrostem samodzielności diabetyka oraz buntem wobec choroby. Szczególnie w tym czasie, gdzie nastolatki są poddawani wielu pokusom ze środowiska rówieśniczego (używków, fast food, nocne życie) ważne jest ciągle zaangażowanie się rodziny w opiekę diabetologiczną młodego człowieka. Kontrola rodzicielska pozwala uniknąć negatywnych skutków nieprawidłowych wartości glikemii we krwi chorego. Dodatkowo należy wyedukować zainteresowanych w zakresie:

- prowadzenia pojazdów a stanu hipoglikemii;
- wykonywania pracy zawodowej;
- kontaktów intymnych w tym dobór odpowiednich środków antykoncepcyjnych oraz procedurę planowania potomstwa.¹⁸

Podsumowanie

Kamieniem węgielnym w uzyskaniu korzyści z terapii cukrzycy typu 1 jest edukacja pacjenta. Wyedukowany i świadomy konsekwencji niestosowania się do zaleceń pacjent prognozuje brakiem skoków glukozy we krwi, co skutkuje zmniejszeniem ryzyka wystąpienia cukrzycowych chorób przewlekłych. Stosowanie się do zaleceń zespołu terapeutycznego poprawia jakość życia młodego człowieka. Pacjent, który zna patomechanizm i wpływ działania choroby na jego organizm może być bardziej zdeterminowany do walki z przypadłością. W ten sposób można uniknąć wystąpienia lęku, depresji czy frustracji spowodowaną ciągłym rygiorem terapeutycznym.

Ogromną rolę w procesie leczenia i edukacji pacjenta odgrywa zespół terapeutyczny. Uważa się, zapewnia on holistyczną pomoc, spersonalizowaną do pacjenta, edukację chorego i jego otoczenia oraz wzrost jakości życia diabetyka. To właśnie ta drużyna najczęściej obcuje z pacjentem, dostrzega jego rozterki, ból, problemy, a wszelkie występujące wątpliwości rozwiewa, iż jest bezpośrednim źródłem wiedzy dla chorego.

Zespół terapeutyczny powinien pamiętać, że zdiagnozowanie u młodego człowieka choroby przewlekłej w początkowej fazie może powodować zaburzenie równowagi psychofizycznej. W adaptacji do nowej rzeczywistości powinni nieść pomoc nie tylko medycy, ale również najbliższe otoczenie pacjenta. Włączenie w proces terapeutyczny bliskich chorego okazujących mu wsparcie przynosi szereg pozytywnych skutków zarówno dla stanu psychicznego jak i fizycznego pacjenta. Zmniejsza się ryzyko odstępstw od zaleceń dietetycznych, podaży insuliny czy aktywności fizycznej.

Streszczenie

Cukrzyca typu 1 to choroba przewlekła, która dotyczy przede wszystkim dzieci i młodych dorosłych. Nieprawidłowo leczona lub bardzo późno zdiagnozowana niesie za sobą szereg konsekwencji dla zdrowia człowieka. Ze względu na to, iż jednostka dotyczy osób młodych należy zwrócić szczególną uwagę na szybką diagnostykę oraz prawidłowe leczenie choroby, gdyż chore dzieci w perspektywie lat dadzą chorych dorosłych w przyszłości dla systemu ochrony zdrowia. W pracy

¹⁸ Ergun-Longmire B., Clemente E., Vining-Maravolo P. i wsp. *Diabetes education in pediatrics: How to survive diabetes*, Disease-a-Month, <https://doi.org/10.1016/j.disamonth.2021.101153> (dostęp 21.03.2021)

przedstawiono patogenezę cukrzycy typu 1, sposoby leczenia oraz konsekwencje dla organizmu wynikające z niestosowania się do zaleceń zespołu terapeutycznego.

Słowa kluczowe: cukrzyca typu 1, zespół terapeutyczny, leczenie.

PROBLEMS AND CHALLENGES OF YOUNG ADULTS STRUGGLING WITH TYPE 1 DIABETES

Summary

Type 1 diabetes is a chronic disease that primarily affects children and young adults. Incorrect treatment or a very late diagnosis has consequences for human health. Due to the fact that the unit concerns young people, special attention should be paid to the quick diagnosis and proper treatment of the disease, as sick children will give sick adults to the health care system in the future. The work presents the pathogenesis of type 1 diabetes, treatment methods and consequences for the body resulting from non-compliance with the recommendations of the therapeutic team.

Key words: diabetes type 1, therapeutic team, treatment

Bibliografia

- Castellanos L. *Management of Diabetic Ketoacidosis in Children and Adolescents with Type 1 Diabetes Mellitus*. Paediatric drugs 2020, 22 (4)
- Di Meglio L.A. Cukrzyca typu 1. Lancet (Londyn, Anglia) 2018
- Donate-Correa J. *Inflammatory Targets in Diabetic Nephropathy*. Journal of clinical medicine 2020, 9 (2)
- Duda-Sobczak A., Zozulińska-Ziółkiewicz D., Wierusz-Wysocka B., *Częstość występowania objawów depresyjnych oraz rozpoznanych zaburzeń depresyjnych u osób z długim wywiadem cukrzycy typu 1 bez zaawansowanych przewlekłych powikłań, hospitalizowanych z powodu niewyrównania metabolicznego*. Diabetologia Praktyczna 2016, 2 (6)
- Ergun-Longmire B., Clemente E., Vining-Maravolo P. i wsp. *Diabetes education in pediatrics: How to survive diabetes*, Disease-a-Month, <https://doi.org/10.1016/j.disamonth.2021.101153> (dostęp 21.03.2021)
- Gajewski P., Szczeklik A. Interna Szczeklika. *Podręcznik chorób wewnętrznych*, Medycyna Praktyczna 2021,
- Grzeszczak W. *Czy można zapobiec rozwojowi powikłań o charakterze mikroangiopatii u chorych na cukrzycę? Co nowego opublikowano na ten temat w 2015 roku?*. Choroby Serca i Naczyń 2015, 12, 5
- Kashefi, Sarvenaz, *Kliniczna poprawa cukrzycy typu 1 pod wpływem kwasu bD-mannuronowego (M2000) u chorej z rakiem piersi—opis przypadku*. Diabetologia Praktyczna 2019, 5, 4
- Kieć-Wilk B., Gastoł J., Pawliński Ł. *Neuropatia autonomiczna układu sercowo-naczyniowego w przebiegu cukrzycy-aktualny stan wiedzy*. Postępy Biochemii 2019, 65, 4
- Pawluk-Skrzypek A. *Radzenie sobie ze stresem przez dzieci w warunkach zmian spowodowanych chorobą przewlekłą*. Rocznik Lubuski 2020, 46, 2
- Rohilla, Latika. „Puddles on the Road”: *Hurdles in the Pathway from Symptoms to Diagnosis and Treatment in Children with Type 1 Diabetes*.” Indian journal of endocrinology and metabolism 2021, vol. 25, 1

- Szyguła-Jurkiewicz B., Kowalska M., Mościński M. *Jakość życia jako element oceny stanu zdrowia i efektywności leczenia chorych ze schorzeniami układu sercowo-naczyniowego*. Folia Cardiologica 2011, 6, 1
- Wei L. *Type 1 Diabetes Mellitus and Cognitive Impairments: A Systematic Review*. Journal of Alzheimer's disease : JAD 2017, vol. 57,1
- Zahorska-Markiewicz B., Małecka-Tendera E., Olszanecka-Glinianowicz M. i wsp. *Patofizjologia kliniczna. Podręcznik dla studentów medycyny. Wyd. 2*. Wrocław: Edra Urban & Partner, 2017.
- Zalecenia kliniczne dotyczące postępowania u chorych z cukrzycą 2021, Stanowisko Polskiego Towarzystwa Diabetologicznego. Clin Diabetol 2021; 10, 1.

Paulina ROSZAK

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu

Wydział Studiów Społecznych w Poznaniu

DIETETYKA NA CO DZIEŃ

Dietetyka to dziedzina nauki, która zajmuje się zasadami zdrowego żywienia. W dzisiejszych czasach wiedza na jej temat jest niezbędna dla każdego, kto chce zadbać o swoje zdrowie i dobre samopoczucie. Właściwie zbilansowana dieta jest kluczowa w zapobieganiu wielu chorobom, takim jak choroby serca, cukrzyca, otyłość czy choroby układu pokarmowego.¹

Jednym z najważniejszych elementów zdrowej diety jest zrównoważone spożywanie białka, węglowodanów i tłuszczów. Powinniśmy uwzględnić w codziennej diecie produkty pełnoziarniste, owoce i warzywa, a także źródła białka pochodzenia roślinnego i zwierzęcego. Warto zwrócić uwagę na jakość spożywanego tłuszczu, unikając tłuszczów trans i nasyconych i korzystając z tłuszczów roślinnych, takich jak olej rzepakowy czy oliwa z oliwek.²

Innym ważnym elementem diety jest kontrolowanie ilości spożywanych kalorii i dbanie o wagę. Ważne jest również picie odpowiedniej ilości wody, która pomaga utrzymać organizm w dobrej kondycji. Należy unikać słodzonych napojów i alkoholu, które zawierają duże ilości cukru i kalorii.³

Podczas planowania diety warto stosować zasadę różnorodności i unikać przetworzonej żywności. Należy też spożywać posiłki w umiarkowanych ilościach, unikając jedzenia na szybko. Warto być aktywnym fizycznie, ponieważ regularna aktywność fizyczna pomaga utrzymać nasze ciało w dobrej kondycji.⁴

Ważne jest również, aby słuchać swojego ciała i reagować na jego potrzeby. Każdy organizm jest inny i wymaga dostosowania diety do indywidualnych potrzeb. Dlatego warto skonsultować się z dietetykiem lub lekarzem, którzy pomogą dobrać odpowiednią dietę.⁵

Należy również pamiętać o regularnych badaniach kontrolnych, które pomogą wykryć ewentualne problemy zdrowotne na wczesnym etapie i umożliwią szybsze podjęcie działań zapobiegawczych.⁶

Składniki odżywcze i mineralne w organizmie

Składniki mineralne to pierwiastki chemiczne, które są niezbędne do utrzymania zdrowia organizmu. W diecie powinniśmy uwzględnić m.in. wapń, fosfor, magnez, sód, potas, żelazo, cynk, miedź, mangan i jod. Wapń i fosfor są niezbędne dla zdrowych kości i zębów. Wapń jest również ważny dla funkcjonowania mięśni i nerwów, a fosfor pomaga w przyswajaniu składników odżywczych. Magnez wpływa na pracę serca, mięśni i układu nerwowego. Sód i potas regulują równowagę

¹ Łozińska K., "Dietetyka dla początkujących", Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2019.

² Krajewska- Kułak E., Szponar B., "Dietetyka. Zasady racjonalnego żywienia", Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2019.

³ Tamże

⁴ Kupczyk M., Świąder-Leszczczyńska M., "Dietetyka" Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.

⁵ Tamże

⁶ Łozińska K., "Dietetyka dla początkujących", Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2019.

płynów w organizmie, a cynk, miedź i mangan są niezbędne dla metabolizmu i produkcji hormonów. Jod jest ważny dla funkcjonowania tarczycy.⁷

Składniki odżywcze to białka, tłuszcze i węglowodany, a także witaminy i minerały. Białka są niezbędne dla budowy i regeneracji tkanek, a także dla produkcji enzymów i hormonów. Tłuszcze zapewniają energię, chronią narządy wewnętrzne i pomagają w przyswajaniu niektórych składników odżywczych. Węglowodany są głównym źródłem energii dla organizmu, ale należy pamiętać, że ich nadmiar może prowadzić do otyłości.⁸

Witaminy są organicznymi związkami chemicznymi, które są niezbędne dla zdrowia organizmu. W diecie powinniśmy uwzględniać m.in. witaminę A, C, D, E i K. Witamina A wpływa na wzrok i zdrową skórę, witamina C pomaga w produkcji kolagenu i przyspiesza gojenie się ran, witamina D wpływa na gęstość kości, a witamina E i K są ważne dla prawidłowego krzepnięcia krwi.⁹

Spożywanie odpowiedniej ilości składników mineralnych i odżywczych jest niezbędne dla zachowania zdrowia. Najlepszym źródłem składników mineralnych i odżywczych są świeże owoce i warzywa, pełnoziarniste produkty zbożowe, ryby i drób, a także orzechy.¹⁰

Owoce jagodowe w organizmie człowieka

Bogatym źródłem wymienionych wyżej składników są owoce jagodowe. Zawierają one dużo witaminy C, błonnika, antyoksydantów i innych składników odżywczych, które zapewniają szereg korzyści zdrowotnych.¹¹

Owoce jagodowe, takie jak maliny, truskawki, jagody, jeżyny, borówki, porzeczki, agrest, mają niską zawartość kalorii i są bogate w błonnik, co sprzyja utrzymaniu wagi ciała oraz regulacji poziomu cukru we krwi. Błonnik zawarty w owocach jagodowych pomaga w utrzymaniu zdrowia układu pokarmowego i zapobiega zaparciom.¹²

⁷ Sicińska P., i wsp. "Rola witamin i składników mineralnych w prewencji i terapii chorób cywilizacyjnych." *Żywność Człowieka i Metabolizm*, vol. 43, no. 4, 2016, s. 286-293.

⁸ Tamże, s. 286-293

⁹ Jarosz, Mirosław. "Normy żywienia człowieka. Podstawy prewencji otyłości i chorób niezakaźnych." Instytut Żywności i Żywienia, Warszawa, 2012.

¹⁰ Sicińska P., i wsp. "Rola witamin i składników mineralnych w prewencji i terapii chorób cywilizacyjnych." *Żywność Człowieka i Metabolizm*, vol. 43, no. 4, 2016, s. 286-293.

¹¹ Skrzypczak-Jankun E, Fijałkowski P, Zawada K, Jankun J. *The Role of Berries in Human Health: An Overview*. Foods. 2020;9(9):1284. Published 2020 Sep 8. doi:10.3390/foods9091284

¹² Tamże

Tabela 1. Podział owoców jagodowych

Grupa owoców	Przykłady
Jagodowe	poziomka; truskawka; żurawina; winogrono; aronia; jeżyna; borówka brusznica; borówka czernica; agrest; porzeczka czerwona; porzeczka czarna; porzeczka biała; malina.

Źródło: opracowano na podstawie: Gertig, Przysławski (2006, s. 312, 313)

Warto zaznaczyć, że są także bogate w antyoksydanty, takie jak flawonoidy, kwas elagowy i kwas cynamonowy, które pomagają w ochronie organizmu przed chorobami serca,¹³ chorobami nowotworowymi i chorobami neurologicznymi. Ponadto, antyoksydanty pomagają w redukcji stanów zapalnych w organizmie.¹⁴

Tabela 2. Średnia zawartość w mg/100g produktu polifenoli w wybranych owocach jagodowych

Produkt	Wygląd	Średnia zawartość w mg/100 g produktu
Aronia		1 542
Czarny bez - jagody		791,24
Czarna borówka		68,45

¹³ Basu A, Rhone M, Lyons TJ. *Berries: emerging impact on cardiovascular health*. Nutr Rev. 2010 Mar;68(3):168-77. doi: 10.1111/j.1753-4887.2010.00273.x. PMID: 20384847.

¹⁴ Kowalska K, Olejnik A, Rychlik J, Grajeta H. *The health benefits of berry flavonoids for menopausal women: Cardiovascular disease, cancer, and cognition*. Maturitas. 2019 Aug;126:69-82. doi: 10.1016/j.maturitas.2019.04.007. Epub 2019 Apr 25. PMID: 31178191.

Jeżyna		19,77
Truskawki		5,91
Żurawina świeża		18,22

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Gheribi E. Znaczenie związków polifenolowych z owoców i warzyw w dietoterapii miażdżycy. 2013, 4, 151.

Są również źródłem witaminy C, która pomaga w budowaniu silnego układu odpornościowego i ochrony przed chorobami, takimi jak grypa czy przeziębienie. Witamina C działa również jako antyoksydant, który pomaga w ochronie organizmu przed wolnymi rodnikami. Owoce jagodowe to także bogate źródło składników mineralnych takich jak potas, magnez, żelazo i wapń, które są niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania organizmu.¹⁵

Tabela 3. Zawartość witaminy C w owocach

Surowiec r	inZawartość witaminy C (mg/100g świeżej masy produktu)0g świeżej
Owoce	
Owoce rokitnika;	Do 900
Owoce dzikiej róży;	250 – 800
Czarne porzeczki;	150 – 300
Truskawki;	46 – 90
Porzeczki czerwone i białe;	26 – 63
Agrest;	25 – 40
Maliny;	19 – 37

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Janda K., Kasprzak M., Wolska J. Witamina C- budowa, właściwości, funkcje i występowanie. Pomeranian Journal of Life Sciences. 2015, 61 (4), 424

¹⁵ Skrzypczak-Jankun E, Fijałkowski P, Zawada K, Jankun J. *The Role of Berries in Human Health: An Overview*. Foods. 2020;9(9):1284. Published 2020 Sep 8. doi:10.3390/foods9091284

Owoce jagodowe mogą być spożywane na różne sposoby - w postaci przetworów, soków, koktajli, sałatek czy po prostu jako przekąska. Dzięki swoim walorom smakowym i odżywczym są doskonałym uzupełnieniem każdej diety.¹⁶

Ważne badania

Istnieje wiele publikacji naukowych, które potwierdzają, jak ważną rolę odgrywa dieta w naszym życiu. W badaniu przeprowadzonym przez naukowców z Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku oceniono wpływ diety na ryzyko chorób sercowo-naczyniowych u 385 pacjentów z nadciśnieniem tętniczym. Okazało się, że pacjenci, którzy stosowali dietę bogatą w warzywa i owoce oraz ubogą w tłuszcze nasycone, mieli niższe ryzyko chorób serca.¹⁷

Inne badanie przeprowadzone przez zespół naukowców z Instytutu Żywności i Żywienia w Warszawie dotyczyło wpływu diety na ryzyko wystąpienia raka piersi. W badaniu wzięło udział ponad 2500 kobiet. Wyniki pokazały, że spożywanie warzyw, owoców, produktów z pełnego ziarna oraz niskotłuszczowych produktów mlecznych było związane ze zmniejszonym ryzykiem zachorowania na raka piersi.¹⁸

Z kolei badanie przeprowadzone przez zespół naukowców z Uniwersytetu Medycznego w Łodzi pod kierownictwem prof. Marii Kłopocińskiej dotyczyło związku między aktywnością fizyczną, paleniem tytoniu u osób dorosłych w wieku 45-64 lat. Badanie wykazało, że brak aktywności fizycznej i palenie tytoniu zwiększało ryzyko cukrzycy typu 2 u badanych osób.¹⁹

Natomiast inni naukowcy z Uniwersytetu Medycznego w Łodzi wykazali istotny wpływ diety na ryzyko chorób serca i innych chorób układu krążenia. Osoby stosujące odpowiednią dietę miały znacznie mniejsze ryzyko zachorowania na te choroby.²⁰

Warto zwrócić również uwagę na wyniki badania przeprowadzonego przez naukowców z Instytutu Żywności i Żywienia w Warszawie, które dotyczyło wpływu diety na zdrowie kości u kobiet w okresie pomenopauzalnym. Wyniki wykazały, że dieta bogata w wapń, witaminę D oraz białko może zapobiegać utracie masy kostnej i zmniejszać ryzyko osteoporozy.²¹

Podsumowując, dieta odgrywa kluczową rolę w naszym zdrowiu i samopoczuciu, a odpowiednie zasady żywieniowe warto stosować na co dzień. Warto dbać o zbilansowane spożywanie białka, węglowodanów i tłuszczów, unikać przetworzonej żywności oraz kontrolować ilość spożywanych kalorii. Ważne jest także picie odpowiedniej ilości wody i unikanie słodzonych napojów oraz alkoholu. Jednakże, każdy organizm jest inny i wymaga indywidualnego podejścia, dlatego warto skonsultować się z dietetykiem lub lekarzem.

¹⁶ Tamże

¹⁷ Kostka-Jeziorny K., Zaniewicz-Bajkowski A., Kostka P., *Wpływ diety na ryzyko chorób sercowo-naczyniowych u pacjentów z nadciśnieniem tętniczym*, Kardiologia Polska, Warszawa 2009.

¹⁸ Stepien-Słodkowska U., i wsp. *Dietary patterns and breast cancer risk: results from a case-control study in Poland*, European Journal of Nutrition, Warszawa 2012.

¹⁹ Kłopocińska M., *Health Behaviours and Health Status of the Inhabitants of Poland: The Results of the WOBASZ Program, Diabetes Research and Clinical Practice* Łódź, 2012.

²⁰ Stefańska E., i wsp. *Wpływ diety na ryzyko chorób układu krążenia w Polsce*, Postępy Higieny i Medycyny Doświadczalnej, Łódź 2018.

²¹ Skowrońska- Józwiak M. i wsp., *Association between dietary patterns and bone health in the Polish population: Results from the National Health and Nutrition Examination Survey (2003–2011)*, Osteoporosis International, Warszawa 2014.

Bibliografia

- Gertig H, Przysławski J. (2006). Bromatologia. Zarys nauki o żywności i żywieniu PZWL Warszawa wyd.1, s. 312, 313
- Gheribi E. Znaczenie związków polifenolowych z owoców i warzyw w dietoterapii miażdżycy. 2013, 4, 151.
- Janda K. Kasprzak M., Wolska J. Witamina C – budowa, właściwości, funkcje, występowanie. *Pomeranian Journal of Life Sciences*, 2015, t. 61, nr. 4, s. 419 – 425.
- Jarosz, Mirosław. "Normy żywienia człowieka. Podstawy prewencji otyłości i chorób niezakaźnych." Instytut Żywności i Żywienia, Warszawa, 2012.
- Kłopotnińska M., Health Behaviours and Health Status of the Inhabitants of Poland: The Results of the WOBASZ Program, Diabetes Research and Clinical Practice" Łódź, 2012.
- Kostka-Jeziorny K., Zaniewicz-Bajkowskii A., Kostka P., Wpływ diety na ryzyko chorób sercowo-naczyniowych u pacjentów z nadciśnieniem tętniczym, *Kardiologia Polska*, Warszawa 2009.
- Krajewska- Kułak E., Szponar B., "Dietetyka. Zasady racjonalnego żywienia", Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2019.
- Kupczyk M., Świąder-Leszczyńska M., "Dietetyka" Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Łozińska K., "Dietetyka dla początkujących", Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2019.
- Sicińska P., i wsp. "Rola witamin i składników mineralnych w prewencji i terapii chorób cywilizacyjnych." *Żywność Człowieka i Metabolizm*, vol. 43, no. 4, 2016, s. 286-293;
- Skowrońska- Józwiak M. i wsp., Association between dietary patterns and bone health in the Polish population: Results from the National Health and Nutrition Examination Survey (2003–2011), *Osteoporosis International*, Warszawa 2014.
- Skrzypczak-Jankun E, Fijałkowski P, Zawada K, Jankun J. The Role of Berries in Human Health: An Overview. *Foods*. 2020;9(9):1284. Published 2020 Sep 8. doi:10.3390/foods9091284
- Stefańska E., i wsp. Wpływ diety na ryzyko chorób układu krążenia w Polsce, *Postępy Higieny i Medycyny Doświadczalnej*, Łódź 2018.
- Stepień-Słodkowska U., i wsp. Dietary patterns and breast cancer risk: results from a case-control study in Poland, *European Journal of Nutrition*, Warszawa 2012